

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JØRGEN NIELSEN HANSEN SKRUMSAGER

ÆT OG MINDER

Udgivet ved Hans-Ole Mørk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ÆT OG MINDER

Jørgen Knudsen

JØRGEN NIELSEN HANSEN SKRUMSAGER

ÆT OG MINDER

Udgivet ved Hans-Ole Mørk

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 32
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
Aabenraa 2007

Æt og Minder er udgivet med støtte fra

Dansk Kultursamfund af 1910

Frøs Herreds Sparekasse

Velux Fonden

Redaktion: Hans Schultz Hansen

© Udgiveren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Omslag:

Agnes Smidts portræt af J.N.H. Skrumsager i Billedsalen på Folkehjem.

(Foto: Helge Krempin).

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

Bogbinder: J. P. Møller Bogbinderi A/S, Haderslev

ISBN 978-87-7406-103-8

ISSN 0109-7199

Forord

Skønt vestjyde af fødsel fik Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager som følge af et ophold på Rødding Højskole sin manddomsgering i Sønderjylland, hvor han blev en af danskhedens fremmeste skikkelser under det preussiske styre fra 1864 til 1920.

Han engagerede sig stærkt i det folkelige, nationalpolitiske, religiøse, økonomiske og landbrugsfaglige arbejde i landsdelen og blev kraftigt støttet heri af begge sine hustruer.

I 1970 udgav Historisk Samfund for Sønderjylland J.N.H. Skrumsagers erindringer om hans første hustru, »Et lille mindeskrift om Ane Marie Skrumsager født Kloppenborg«.

Historisk Samfund for Sønderjylland har nu fundet tiden inde til en udgivelse af Skrumsagers store, utrykte erindringsværk »Æt og Minder« og har overdraget undertegnede, der er gift ind i slægten Skrumsager og har mange års erfaring med slægts- og lokalhistorisk arbejde, opgaven med at redigere værket og udarbejde kommentarer hertil.

Jeg takker Frøs Herreds Sparekasse, Dansk Kultursamfund af 1910 og Velux Fonden, som har gjort udgivelsen økonomisk mulig. En særlig tak vil jeg gerne rette til formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, seniorforsker, dr.phil. Hans Schultz Hansen, for rådgivning og vejledning under arbejdet med bogen. Endvidere tak til Jane Nissen, Museum Sønderjylland – ISL-Lokalhistorie, for hjælp til fremskaffelse, indscanning og bearbejdelse af billeder til bogen.

Hans-Ole Mørk

Indhold

Udgiverens indledning	9
Slægten	14
Køb af Skrumsager på auktion 1804.....	21
Barndom	29
I skole i Sønder Bork.....	32
Treårskrigen 1848-50.....	35
Livet og arbejdet på Skrumsager	39
Salget af Skrumsager 1852. I huset hos lærer Christiansen i Nørre Bork	47
I Eg Mølle 1853-57.....	57
Karl hos Niels Jensen sommeren 1857 og på Sædding Vadgård 1857-58.....	76
Hjemme 1858-59	84
På Rødding Højskole 1859-61.....	90
Forholdet mellem eleverne	93
Undervisningen og lærerne.....	99
Første møde med Ane Marie og H.D. Kloppenborg.....	105
Med højskolen til Møn og København.....	110
Forvalter hos H.D. Kloppenborg 1861	118
Livet og arbejdet på Bejstrupgård	120
Besættelsen af præsteembedet i Rødding og Skrave. Forholdet til Ane Marie Kloppenborg	128
Forpagter for Claus Dall 1862	141
Rejse til det vestlige Sønderjylland.....	150
Bestyrer på Toftlundgård 1863	155
På session efteråret 1863. Frederik den Syvendes død 15. november 1863.....	160
Ved hestgarden i København 1864	163
Krigen 1864. Hjem fra militæret.....	169
Eftersøgningen efter Laust Kaltoft	175
Køb af Bennetgård 1865. Giftermål med Ane Marie Kloppenborg 1866	184
Deltagelse i folkeligt og politisk arbejde. Edsspørgsmålet	187
Udtrædelse af den slesvig-holstenske landskirke 1870.....	193
Mødeliv.....	196

Oprettelsen af Frøs og Kalvslund Herreders Spare- og Laanekasse 1872	206
Højre og venstre. Forholdet til dansk indenrigspolitik	210
Folkelig og religiøs vækkelse. Oprettelsen af Rødning Frimenighed 1874.....	214
Hjemmeundervisning.....	222
H.A. Krügers død og valg af hans efterfølgere i rigsdagen og landdagen 1881	227
Sprogforeningen.....	232
Valg af Junggreens efterfølger i rigsdagen 1886	234
Edsspørgsmålet i landdagen	240
Kontakter i København	242
H.D. Kloppenborgs død 1882.....	245
Bestyrer af Bejstrupgård for sønnen H.D. Kloppenborg Skrumsager	250
Kredsdaysarbejde. Valg til provinslanddagen.....	255
Valg af Hans Lassens efterfølger i landdagen 1896.....	261
Valg af Gustav Johannsens efterfølger i rigsdagen 1901	265
Noter	266
Slægtstavler.....	312
Kilder og litteratur	315

Udgiverens indledning

Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager blev født den 6. september 1841 på gården Skrumsager i Sønder Bork Sogn syd for Ringkøbing Fjord. Han var eneste barn af gårdejer og kreaturhandler Niels Hansen Jørgensen (1792-1872) og hustru Abelone Nielsdatter (1798-1866).

J.N.H. Skrumsager var kun 10 år gammel, da han kom hjemmefra, idet faderen, der selv havde fået en dårlig skolegang, ønskede den bedst mulige undervisning for sin søn. Først var han et par år hos en lærer og degn i nabosognet Nørre Bork og derefter 4 år i Eg Mølle i Grindsted Sogn, hvor han blev konfirmeret. Efter opholdet i Eg Mølle tjente han på forskellige gårde i nærheden af barndomshjemmet, indtil han i 1859 som 18-årig kunne komme på Rødding Højskole. Allerede fra højskolens oprettelse i 1844 havde faderen bestemt, at et ophold her skulle indgå i sønnens uddannelse.

Det blev til 1½ år på Rødding Højskole, et ophold der prægede Skrumsager for livet, og som gav ham det åndelige grundlag for det store folkelige, kirkelige og politiske arbejde, han indtil sin død den 6. januar 1921 kom til at udføre i Sønderjylland.

Efter højskoleopholdet fik han trods sin unge alder, men med gode anbefalinger fra højskolen, en forvalterplads hos storbonden H.D. Kloppenborg på Bejstrupgård i Københoved. Kloppenborg havde en datter, Ane Marie, som Skrumsager første gang havde set til fastelavnsmiddagen på Rødding Højskole i 1860. Her på Bejstrupgård kom de til at lære hinanden nærmere at kende, og det førte til, at de blev forlovede. Kloppenborg bifaldt ikke forbindelsen og fandt anledning til at få Skrumsager fjernet fra Bejstrupgård. Skrumsager forpagtede en nærliggende gård et års tid og blev efterfølgende bestyrer på Toftlundgård, som ejedes af Kloppenborgs svigersøn, Laust Hansen Kaltoft.

I slutningen af 1863 blev Skrumsager indkaldt til hestgarden (livgarden til hest) i København, hvor han var under en del af krigen 1864. Det lykkedes Ane Marie at skaffe ham en stedfortræder, således at han kunne vende tilbage til Københoved, men på grund af Kaltofts fravær under krigen 1864 fik Kloppenborg forpurret Skrumsagers fortsatte ophold på Toftlundgård.

Skrumsager købte herefter Bennetgård i Københoved. Da Klop-

penborg fortsat var imod at få ham som svigersøn, og da det ikke var muligt at finde en præst i nærheden, der ville vie dem mod Kloppenborgs vilje, »bortførte« Skrumsager den 31. januar 1866 sin brud til Arrild, hvor præsten viede dem, før Kloppenborg kunne forhindre det.

De unge på Bennetgård var nu Kloppenborgs nærmeste naboer, men handlingen havde skabt en bitterhed hos Kloppenborg, der udmøntede sig i, at Kloppenborg derefter sjældent henvendte sig direkte til Skrumsager, når han havde brug for dennes bistand. I stedet gik kontakten gennem Ane Marie eller hendes mor. Endvidere gjorde Kloppenborg sin datter arveløs og indsatte barnebarneret, H.D. Kloppenborg-Skrumsager (1868-1930), der jo bar morfarens navn, som universalarving. Kun langsomt kom de to stærke personligheder på talefod med hinanden.

Skrumsager blev tidligt en af Rødding-egnens og med tiden en af Sønderjyllands førende skikkelser på især det folkelige, nationale og kirkelige område under det preussiske styre 1864-1920.

Fra 1869 bestyrede han sognets bogsamling fra sin dagligstue hver lørdag formiddag. Fra 1899 til sin død i 1921 var han medlem af Sprogforeningens bestyrelse, og desuden var han fra første årgang i 1893 til 1914 medredaktør af Sprogforeningens Almanak, hvortil han også leverede adskillige artikler og historier.

I 1869 blev det forbudt danske præster at udføre kirkelige handlinger i Sønderjylland. Dette gav stødet til, at Skrumsager med sin familie i 1870 meldte sig ud af den slesvig-holstenske landskirke, og han blev senere en af de førende i etableringen af Rødding frimenighed, der oprettedes i 1874. Medvirkende hertil var også den stærke påvirkning i grundtvigiansk retning, som Skrumsager havde modtaget på Rødding Højskole, særligt gennem højskolelærer og senere sognepræst, Jens Lassen Knudsen (1819-1886). Skrumsagers begejstring for Grundtvigs tanker gav sig bl.a. udtryk i, at hans yngste barn, Niels, der blev født på Grundtvigs fødselsdag, foruden Hansen og Kloppenborg fik mellemnavnene Nikolaj Frederik Severin Grundtvig!

Skrumsager spillede en væsentlig rolle i den dansk-nationale kamp i Sønderjylland. 1880 blev han medlem af Haderslev kreds- dag, hvor han sad til 1905. Under edsstriden efter landdags- og rigsdagsmand H.A. Krügers død i 1881, hvor spørgsmålet var, om man skulle fortsætte protestpolitikken ved at nægte at aflægge ed i den preussiske landdag, støttede Skrumsager protestfløjen

uden dog at glemme, at det var nødvendigt, at alle danske samarbejdede i den fælles kamp mod tyskerne. Han var således en af foregangsmændene ved grundlæggelsen af Vælgerforeningen for Nordslesvig i 1888, kom straks med i bestyrelsen og var fra 1907 til 1919 formand for foreningen. Hans holdning som edsnægter forhindrede ham ikke i at have et nært samarbejde med den unge edsafslægger, H.P. Hanssen, bl.a. i Vælgerforeningens bestyrelse, hvor H.P. Hanssen var sekretær 1888-1896.

Styrkelsen af den økonomiske udvikling på Rødding-egnen havde også Skrumsagers interesse. Han var således initiativtager til oprettelsen af Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder (nu Frøs Herreds Sparekasse) i 1872, var dens forretningsfører gennem mange år og dens formand fra oprettelsen til sin død i 1921, dvs. i 49 år!

Skrumsagers hustru, Ane Marie, der var født i 1834, døde i 1895. Fire år senere giftede han sig med Laura Buch (1849-1931), som var født på Sønder Holmgård i Sønder Lem Sogn i Vestjylland. Det var Laura Buchs far, gårdejer og kreaturhandler Niels Lauritz Buch, der, som det fremgår af Skrumsagers erindringer, under et spil kort i Tarm Mølle i 1849/50 indgik en »aftale« med Skrumsagers far, Niels Hansen Jørgensen, om et fremtidigt ægteskab mellem Skrumsager og Laura, »når de unge selv kan komme til rette derover«, som Skrumsagers far skal have sagt – en »aftale« der altså gik i opfyldelse 50 år senere.

Skrumsager havde ordet i sin magt både mundtligt og skriftligt. Det kom bl.a. til udtryk i mange taler ved folkelige møder og gennem indlæg og artikler i aviser, både nord og syd for Kongeåen, i Sprogforeningens Almanak og mange andre steder. Også værker af større omfang blev det til. I hans privatarkiv på Landsarkivet for Sønderjylland opbevares 2 håndskrevne manuskripter, nemlig dels hans erindringer om sin første hustru: »Et lille mindeskrift om Ane Marie Skrumsager født Kloppenborg«, der blev udgivet i 1970 ved Dorrit Andersen, og dels erindringsværket »Æt og Minder«, der hermed udgives.

»Æt og Minder« foreligger i 4 bind i oktav, hvor de første 3 bind har et omfang på hver ca. 140 sider, mens det sidste er på ca. 60 sider. Bindene, der i denne udgivelse er samlet til et hele, er skrevet over perioden 1905-12 og slutter ved valget af Gustav Johannsens efterfølger i rigsdagen i Berlin i 1901.

»Æt og Minder« har været udnyttet i flere historiske fremstillin-

Jø bo ham døde år her min et hush hjemme
i Vestjylland; min livolæper
Jørgen Nielsen født år 1700 i Tøm, rimeligvis
i Tøm hos hør min oldefar

Nilli Jørgensen

født 1727 havde hjemme og boede til sin død;
min ~~oldefar~~ var født 1729 men jo ved
ikke hør, hendes navn var

Abigail Skier.

Min oldefar Niilli Jørgensen og hustru Abigail
havde fire børn hør navn var

Nilli Nielsen

Jørgen Nielsen, født 1757. ud på Skrummager
i Tøm, 1811

Appelene født 1758.

Kirsten født 1761.

Hvor når Niilli Nielsen er født kan ikke oplyses;
men jo formoder omkring år 1752, og har der rimeligvis
ligeså imellem hør og Jørgen Nielsen været et
par børn der er døde før 1774, fra hvilket år
der foretages skriftlige oplysninger om de tre
af hør da levende ved hør.

Min oldefar Niilli Jørgensen var kromand
gæstgiver og sogneprest i Tøm, hør var hør
selvger, og desuden festsbonde under Lønborggård.

Første side fra Skrummagers manuskript til Æt og Minder. (Foto: Museum Sønderjylland - ISL).

ger, f.eks. i »Skrumsager. En sønderjysk fører« af Morten Kamp-høvenner (udgivet 1959 af Historisk Samfund for Sønderjylland), i Rødding Højskoles Årsskrift 1930 og 1931, i »Københoved Bysamfund« (udgivet 1950), i »Langetveds Historie« af Kresten Hansen (udgivet 1978) og i »Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet« af Esben Graugaard (udgivet 2006).

Sproget og udtryksformen i »Æt og Minder« er præget af Skrumsagers vestjyske baggrund og indeholder mange gamle udtryk og vendinger, der ikke kendes eller anvendes længere. Det er samtidig specielt, at han anvender nordisk bolle-å, og at navneord skrives med lille begyndelsesbogstav, hvilket dengang havde en vis udbredelse inden for grundtvigske kredse.

Denne udgivelse af »Æt og Minder« er lettere bearbejdet i forhold til originalen på den måde, at der er anvendt moderne retskrivning, og enkelte steder er der foretaget mindre ændringer i sproglig henseende af hensyn til læseligheden. De gamle jyske udtryk er bevaret og forklaret i noterne i det omfang, det har været muligt. Afsnitsinddelingen er foretaget ved udgivelsen. Som supplement til erindringerne er udarbejdet 3 slægtstavler. Kun personer, der er relevante i forhold til erindringerne, er medtaget på slægtstavlerne.

Slægten

I to hundrede år har min æt haft hjemme i Vestjylland. Min tipoldefar, Jørgen Nielsen, født år 1700 i Tarm, rimeligvis i Tarm Kro, hvor min oldefar, Niels Jørgensen, født 1727, havde hjemme og boede til sin død. Min oldemor var født 1729, men jeg ved ikke hvor. Hendes navn var Abigael Marie.¹

Min oldefar, Niels Jørgensen, og hustru, Abigael, havde fire børn, hvis navne var Niels Nielsen, Jørgen Nielsen, født 1757, død på Skrumsager den 1. marts 1821, Appelone, født 1758, og Kirsten, født 1761.

Hvornår Niels Nielsen er født, kan ikke oplyses, men jeg formoder omkring ved 1752, og der har rimeligvis imellem ham og Jørgen Nielsen været et par børn, der er døde før 1774, fra hvilket år der foreligger skriftlige oplysninger om de tre af hans da levende søskende.²

Min oldefar, Niels Jørgensen, var kromand, gårdejer og sognefoged i Tarm. Han var både selvejer og desuden fæstebonde under Lønborrgård. Desforuden drev han handel med kolonialvarer. Han var efter datidens forhold en velhavende mand. Min fader har fortalt om ham, at engang kom der en hamborger jøde, der ville længere nordpå på handelens vegne. Men hans sølvpenge var sluppet op, så han havde kun guldpenge igen. På dem lånte han så af min oldefar 400 rigsdaler, men da han blev borte ud over den aftalte tid, ville min oldefar have guldpengene set an. Da han så lukkede æsken op, hvori de var gemt, var det kun flintesten.

Fra Niels Niensens hånd foreligger der en skrevet regnebog på omtrent 700 sider, nedskrevet i Vester-Hjerting 1770, hvor der til den tid skal have været en slags handelsskole for købmandslærlinge. Regnebogen er sirligt affattet med en usædvanlig smuk og karakterfast håndskrift.

Om samme Niels Nielsen fortælles, at han en tid skal have været på Lønborrgårds gods- og birkedommerkontor, og ved den lejlighed skal en nær slægting af godsejeren have forelsket sig i ham, denne særdeles kraftige og smukke, unge mand, som han var. Godsejeren gjorde nu først forsøg på at få ham fjernet for en lang tid ved at lade ham udskrive som soldat, som det dengang hed: til ejerens tjeneste. Men heri forregnede han sig, thi

min oldefar kunne fritage ham som den ældste søn på sin selvejergård.

Ved påsketider 1773 gik Niels Nielsen om bord med skipper Mathias Jepsen fra Ringkjøbing og sejlede ud fra Vester-Hjerting for at begive sig til Amsterdam for dels at købe sig nogle varer og dels for at knytte en fremtidig handelsforbindelse der på pladsen. Han medbragte i kontante penge 300 rigsdaler foruden varer.

Iblandt skibets øvrige ladning var der en del fede stude fra Lønborggård, hvorom godsejeren skal have ytret til skipperen, at det var ham lige meget, om han aldrig fik noget at se for dem, hvis han med det samme kunne slippe for at se Niels Nielsen.

Begge dele lykkedes alt for godt, thi på henrejsen forliste skibet med mandskab og gods ved Ammelunds gab.³

Alt dette forvoldte et meget spændt forhold imellem godsejeren på Lønborggård og min oldefar. Da min bedstefader, Jørgen Nielsen, havde nået den værnepligtige alder, ville min oldefar, da hans ældste søn var druknet, fri ham for at være soldat ligeledes ved sin selvejerjord. Men godsejeren gjorde gældende, at på den vis havde han fået en søn fri. Nu forlangte han den næste til sin tjeneste på fæstegården, og alle min oldefars forestillinger hjalp ikke. Udskrivningen gik for sig og lød:

»Denne Jørgen Nielsen Tarm er i dag udtaget til Eierens tjeneste.

Ut supra den 9de Aprilis 1778

I: E: Falsen«⁴

Hvor mange år min bedstefader har tjent som kyrasser, jeg formoder ved de Haderslev landsenerer, kan ikke oplyses.

Da han vendte hjem igen, var hans to søstre gift, den ene i Tarm Mølle, den anden på Viumgård. Søsteren på Viumgård døde barnløs og er vist død i en yngre alder, da jeg ikke har kunnet spore forbindelsen med dem gennem tiderne. Søsteren i Tarm Mølle har derimod efterladt sig et talrigt afkom, og med slægten derfra har forbindelsen været fortsat til de sidste tider.⁵

1788 købte min bedstefader Strellev Kirke med tilhørende gård og fæste af godsejer Jørgen Haahr til Lindbjerg. Årsagen hertil var, at han ikke ville stå i noget som helst afhængighedsforhold til godsejeren på Lønborggård, hvorunder halvdelen af Tarm Kros jorder hørte som fæstegods. Efter alt at dømme er min bedstefader og bedstemoder blevet forlovet og gift i året 1788, da det både

Foreviseren Jørgen Nielsen, fød i Tarm, Søndborg. Gaards-Jobs- tilhørende, som hidindtil haver skicket og forholdet sig troe, ærlig og vel, er for den i Dag holdende Land-Milice-Session presenteret, at enroulleres som Land-Soldat under det **Slesvigiske Regiment Infanteries 4te Compagnie**, No. 25, hvorom dette Beviis til respective Sessionens nærmere behagelig Paategning hannem meddeeles,

den 12te December 1774.

L.S.

Dønmeldte Jørgen Nielsen, Tarm, 18. Aar gammel, er i Dag bleven enroulleret under det **Slesvigiske Regiment Infanteries 4te Compagnie**, No. 25, ved Land-Milice-Sessionen for **Sindens** - Amt, den 12te December 1774.

Nielsen

L.S.

Dønmeldte Jørgen Nielsen, Tarm, er i Dag indtaget til **Skrumsagers** - Brumpe. At søpra, den 9te Aprilis 1778.

Nielsen

Indrulleringsbrevet for Jørgen Nielsen, Skrumsagers bedstefar, som i 1774 blev udskrevet som landsoldat under Slesvigske Regiments fjerde kompagni. (Foto: Museum Sønderjylland - ISL).

falder sammen med købet af Strellev Kirke⁶ og med indskriften på en lugtedåse, som min bedstefader skal have givet min bedstemoder i fæstegave.

Min bedstemoder, Else Marie Hansdatter, stammer fra gården Houm i Hemmet Sogn, hvor hun var eneste barn af velhavende

forældre.⁷ Hendes fader døde tidligt, og nogle år efter fik hun stedfader i ladefogden fra Lønborggård, Niels Hansen, en meget dygtig, men streng mand, der behandlede min bedstemoder meget strengt.⁸ Hun måtte således om efteråret vogte kreaturerne, når de blev slået løse, imens drengen, der ellers passede dem, skulle hjælpe med kartoffeloptagning og andet arbejde. Gården var i god drift, men de kunne ikke på langt nær få kornet i hus, hvorfor de havde flere hæs, der stod uindhegnet ved gården. I dem måtte kreaturerne ikke komme, men det var ikke nemt for bedstemoder, når hun ene drev dem ind, at holde dem borte fra hæssene. Hun kom tit gennemblødt hjem, og de drivvåde skørter hindrede hende i at løbe så rask, som hun ellers var i stand til, og ved sådanne lejligheder gik hovederne i hæssene. Men når det skete, og stedfaderen fik det at se, gav det stryg; han var jo vant til at bruge kæppen som ladefoged.

Else Marie tog strygene og græd i stilhed, men klagede ikke til sin moder i den anledning. Hendes afstraffelse gik imidlertid oftere på, end deres karl syntes om, hvorfor han engang, da han hørte, hun fik bank i stalden, trådte til for at lægge et godt ord ind for hende. Men den gamle ladefoged ville ingen indblanding have i den sag, og hvis karlen ikke holdt sig borte en anden gang, skulle han selv få samme omgang. »Du kan prøve på det,« var karlens korte svar, og det blev prøvet ikke længe efter, ligeledes i stalden. Karlen hørte det fra laden, hvor han stod og torsk.⁹ Han gik hurtigt ind i stalden, rev Else Marie ud af stedfaderens hånd, skubbede hende ud i gården og smækkede døren til efter hende, og så var han færdig til at tage imod de lovede bank, der heller ikke udeblev. Else Marie kunne høre inde fra stalden, hvor kæppen gav den ene lyd efter den anden, og til sidst hørte hun stedfaderen brøle, som om han var i livsfare. Han måtte love karlen ikke oftere at lægge hånd på Else Marie; thi hvis det skete, ville han få en endnu værre medfart end ved denne lejlighed.

Else Marie fik fra den dag ikke mere klø, og hun slap siden for at passe kreaturerne. Men hun glemte aldrig karlen, at han havde taget sig af hende. Min moder har fortalt, at da hun kom til Skrumsager for at tjene min bedstefader og bedstemoder, og det en enkelt gang kunne træffe sig, at karlen, der var blevet en gammel mand, kom ind for at se til bedstemoder, så blev han budt det bedste, som huset formåede.

I Strellev er min fader og alle hans søskende født, i alt seks,

hvoraf de to ældste døde i den tidligste barnealder. Derefter var min fader den ældste, født i april 1792, og døbt Niels Hansen Jørgensen. Navnet Skrumsager knytter sig først til slægten 1805, altså har slægten i år netop båret navnet i 100 år.¹⁰

Faders søskende var

Hans Jørgensen, Skrumsager

Niels Jørgensen ----

Abigael Jørgensen ---- gift Vraa.

Bedstefader var både en myndig mand og en mand med lune og vistnok også en del selvrådig. Han gav ikke afkald på, hvad han mente var hans ret, selv om det mange gange kom ham dyrt at stå.

Han har således, mens han boede i Strellev, haft flere retssager, deriblandt en der trak ud i flere år, skønt det kun handlede sig om en hammelstok til en ny, jernbeslået vogn, som han havde købt af en smed. Smeden påstod, at han kun havde købt vognen, mens bedstefader påstod, at en vogn uden hammel ikke var fuldstændig. Bedstefader vandt sin sag, men det blev vist en dyr hammelstok.

Så førte han som kirkeejer to sager. Den ene drejede sig om beboernes pligtarbejde ved kirkens reparation, den anden om at han ville lægge tegltag i stedet for bly på en del af kirken. Han vandt begge sager, skønt jeg ikke kan forstå, at han vandt den sidste, thi det skæmmer Strellev Kirke den dag i dag.

Mens de boede i Strellev, plejede de omgangsforhold med en familie på Adsbølgård. Manden gik under navn af Kaptajn. Han havde været koffardikaptajn og som sådan tjent sig en efter den tids forhold betydelig formue. Det mærkelige med dette forhold til slægten på Adsbølgård er, at venskabsforbindelsen er fortsat i tre århundreder gennem fire slægtled.

I Tarp omtrent yderst i byen lå der en gård lige ved vejen. Konen der var særdeles nysgerrig. Så snart hun så et menneske passere vejen forbi gården, gik hun ud for at holde dem an og spørge dem ud om alt muligt. En morgen tidlig kom bedstefar forbi i hurtige skridt. Han ville ikke holdes an af »Kjenn Pejes«, men det lod hun sig ikke byde. »Hej, Jørgen Nielsen, du kan da gjen sie god morgen til byens folk.« »De hår a et ti te a ska stræv.« »Hva ska du stræv så stærk for?« »Å de kan jo vær dej de samm!« »Du er kort for æ hoe i dau, du kun da gjæn gi dej så møy ti te du ku sej mæ hva du løver atter.« »Vil du gjæn vedet, så er Else Maries farrepot

Strellev Kirke, som Skrumsagers bedstefar, Jørgen Nielsen, ejede fra 1789 til 1810. (Privat foto 2007).

slåt fejl.« Den tid blev der farvet meget i hjemmene, og dertil blev brugt natpotternes indhold, der blev samlet i en lergryde og under navn af lud anvendt i det øjemed.¹¹

Kjenn Pejes var ikke blot nysgerrig, hun var også meget tjenstvillig og ville gerne i by. Hun fattede straks stillingen, gik ind og fik en snor i ørerne på ludgryden, og af sted om til bedstemor så hurtigt som muligt for at komme før bedstefar, som jo sikkert var gået til hendes nabokone efter hendes lud.

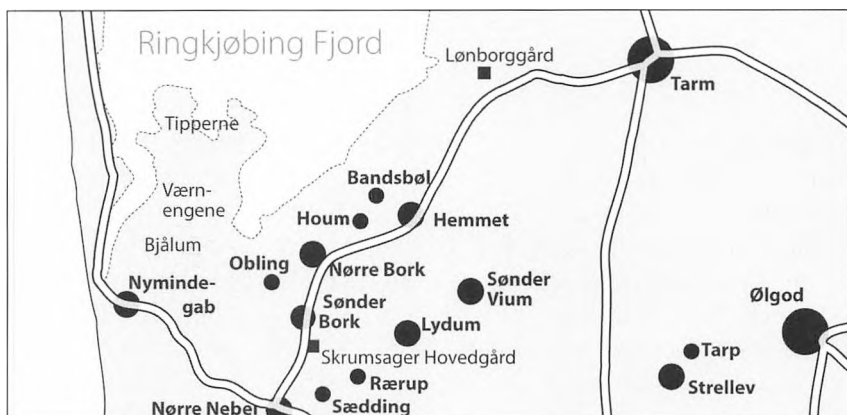
Kjenn Pejs kom pusten og blejsen ind til bedstemor og bød godmorgen. Gryden havde hun ladet stå i forstuen.

»Godmorgen, Kjesten, men hvad har bragt dig så tidligt i by? Og som du dog puster!«

»Jørgen Nielsen kom forbi og fortalte mig, at din farvepotte var slået fejl, derfor kom jeg så med min!«

»Der har du fået en slem jæn at rende mig, Kjesten, jeg farver ikke!«

»Så skal Jørgen Nielsen da også ske en ulykke. Har han nu fået mig til at løbe hele byen igennem med min ludgryde!«

Området omkring Sønder Bork, hvor Skrumsager havde sin barndom. (Tao Design).

»Sæt dig nu ned og få afpustet, så henter jeg en tår øl til dig at slukke tørsten på.«

Kjenn Pejs gav sig til tåls med ølkruset, hvis indhold var brygget på både humle og malt, og det fik man kun der i byen hos bedstefar. Alle de øvrige steder havde de kun porseøl.

Køb af Skrumsager på auktion 1804

Tiden skred fremad mod slutningen af det attende århundrede. Store fremskridt var sket, idet de store landboreformer dels var gennemført, dels under yderligere udvikling.

Stavnsbåndets løsning og hoveriets begrænsning og fastsættelse eller fuldstændige afskaffelse øvede en frigørende indflydelse på den danske bondestand, der blev kendelig i alle forhold.

De vestjyske herremænd blev på få undtagelser nær så forskrækket over alt, hvad der skete, så de ikke troede, de længere var i stand til at få deres store, magre gårde drevet, når de ikke længere havde bøndernes hoveri at støtte sig til. Af den grund udbød de deres gårde til salg. Der dannede sig herregårdsslagterselskaber, som købte de store gårde til udstykning. Det var, hvad der blev tilfældet med min fødegård, Skrumsager, af hartkorn 28 tdr. 5 skp. 1 fjk. 3 alb.¹²⁻¹³

Auktionen over samme fandt sted den 4., 5. og 6. oktober 1804. Det gik godt med afhændelsen af ti-tolv parceller til bebyggelse foruden en langt større mængde engparceller. De sidste solgtes til beboere, der var spredt i seks forskellige sogne. Hvad der derimod voldte vanskeligheder, var selve hovedparcellen.

Min oldemor i Houm, der var gift anden gang (som fortalt) med den gamle ladefoged, Niels Hansen fra Lønborggård, var død, og Niels Hansen var flyttet til Sønder Bork, hvor han havde giftet sig igen og købt en gård.¹⁴ Han var til auktionen, og auktionsherrerne forstod således at smigre hans forfængelighed, som han skal have haft en stor del af. Så de fik ham til at byde på gården, og han fik tilslaget for 6.000 rigsdaler. Der var nok heller ikke blevet sparet på drikkevarerne. Prisen skal slet ikke have været for stor, men Niels Hansen var desuagtet meget ked af, at han havde fået den. Han var alt en mand langt oppe i årene, og til at drive denne større gård skulle der en del folk.

Tiderne havde ændret sig betydeligt, og den måde, Niels Hansen havde drevet hoveribønderne til arbejdet på med kæppen over hovedet, gik ikke længere, og han var ikke godt lidt. Han gjorde forsøg på at slippe af med gården igen, men det ville ikke lykkes. Det eneste råd, han mente, der var tilbage, var at henvende sig til min bedstefar. Men det var en kedelig sag, da forholdet mellem

dem var så meget køligt. Ikke blot fordi han havde været en hård stedfader for bedstemor, men også fordi han ved oldemors død havde beholdt alt det sølvtøj, som i lange tider havde været i min bedstemoders slægt, deriblandt en sølvkande med hele slægtens navne igennem flere led.

Her blot den tilføjelse, at jeg har gjort forsøg på at bringe det gamle sølvtøj tilbage i slægten. Det var gået i arv nedefter i bedstemoders stedfaders slægt, men det var alt længe før den tid byttet bort hos guldsmede for mere moderne ting.

Hvordan og på hvad vilkår, bedstemoders stedfader har overdraget bedstefar Skrumsager, kan ikke oplyses, men i 1805 flyttede min bedstefar med hele familien fra Strellev til Skrumsager.

Af gårdens ca. 28 tdr. hartkorn blev kun ca. 10 tdr. tilbage under hovedparcellen. I alt blev der solgt 57 parceller fra gården, hvoraf det meste var eng.¹⁵

Mens gården var samlet, holdtes der en besætning af 60 køer, 60 store stude samt 20 heste, noget opdræt og en del får.

Alle ladebygninger blev solgt til nedbrækning, så min bedstefar måtte indrette sig med beboelse, stald og lade i den del, der kaldtes borggården og bestod af en hovedbygning nord i gården og to lange fløjhuse i vest og øst.

Hele indretningen var meget aparte og ret upraktisk, indtil min far tredive år fremad i tiden byggede en lade syd i gården, så det blev en helt omlukket gård med fire længer.

I flere år sad farfar inde med Strellev Kirke og gården i Tarp. Først solgte han gården og derefter kirken til Strellev Sogn.¹⁶ Det var ret besværligt med en ejendom, der lå mellem to og tre mil borte, især at skulle være til stede over for tienden, der faldt på marken i traver, og tælle rundt på marken hos alle sognets beboere, før de skulle køre de forskellige sædarter i hus. Bedstefar var imidlertid en god rytter og havde en sort ridehoppe, der kunne løbe vejen til Strellev på en time.

Borks beboere kaldtes uden for sognet og kaldes så den dag i dag Børkninger. Det var hårde halse, og fremmede, der satte sig ned blandt dem, skulle være deres egen værge, hvis de skulle kunne klare sig imellem dem. Hertil kom for bedstefars vedkommende, at han blev ejer af den gård, hvorunder de alle havde været fæstere og gjort det ilde sete hoveri. En del af den uvilje, som forrige ejere havde gjort sig fortjent til, gik over på ham. Bønderne, der alle var blevet selvejere og i det hele sad ret godt ved det, følte sig som fri-

gjorte og selvstændige, oplagte til at gøre den ny herremand, som de kaldte ham, alt det bryderi, som de var i stand til.

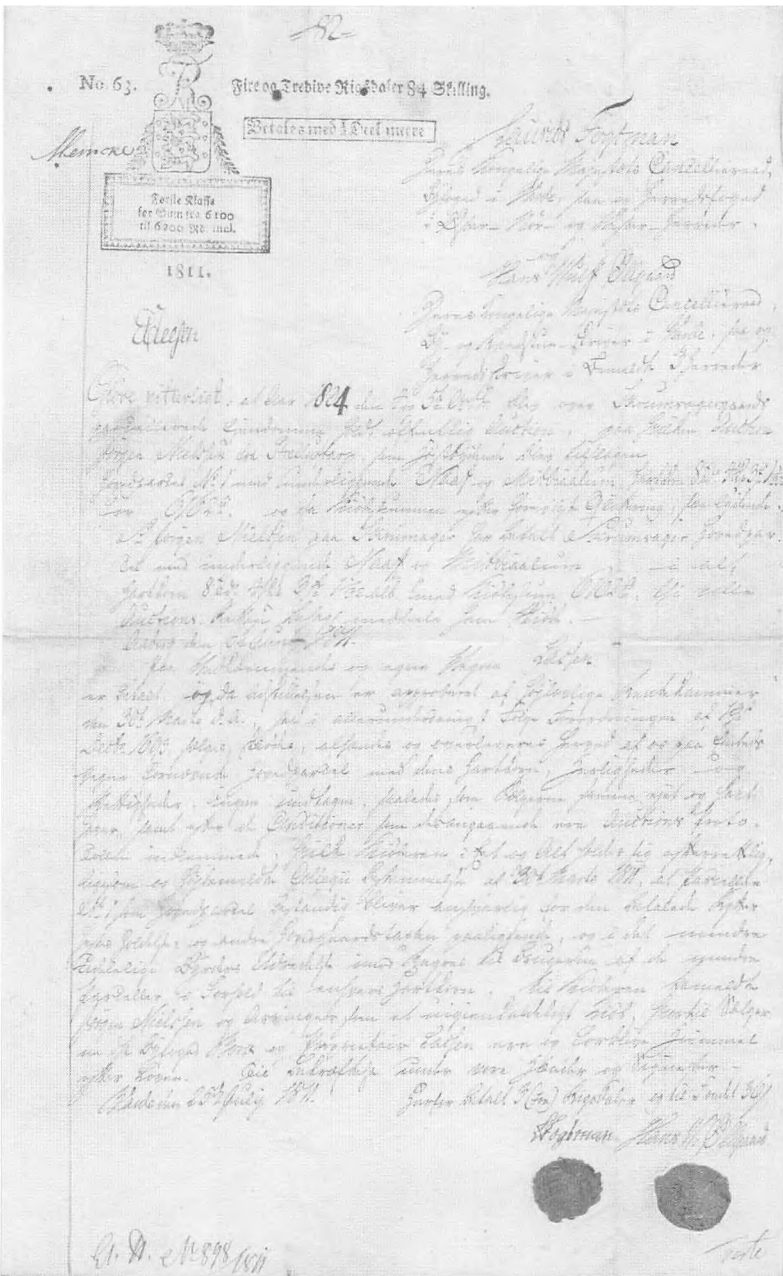
Det varede ikke længe, før der blev god anledning til konflikt med bedstefar. Kirken skulle underkastes en hovedreparation med helt nyt tagværk, og det ville de have bedstefar til at tage del i, hvad han nægtede. Ligeledes skulle der opføres et nyt kirkegårdsdige foruden flere ting, som trængtes, hvad han ligeledes nægtede at tage del i som fri hovedgårdsejer. Sagen var nemlig den, at resten af den gamle gård, som bedstefader blev ejer af, var overdraget alle den samlede hovedgårds herligheder og rettigheder.¹⁷

Det blev en meget omfattende retssag, thi alle, der havde købt jord fra hovedgården, blev indviklet i den, for så vidt de ikke ville gå ind på at stilles lige med de gamle sogneboeres grundejendom, og det var der ingen af dem, der ville. Sagen gik altså sin gang, men i første instans tabte bedstefader og alle hans fæller. Der var stor glæde blandt sognets øvrige beboere i den anledning, og de sang med fryd: sådan skal de have, de pæne herremænd. Alle bedstefars fæller blev bange over dette nederlag og opgav at gå videre til landsoverretten i Viborg. Han måtte så gå alene både til Viborg og til højesteret i København. Beboerne var nu blevet rent overmodige, da han ikke ville godkende underretsdommen, men førte sagen for landsoverretten, så de nægtede ham at bruge gårdens gamle stole i kirken, ligeledes adgang til galleriet.

Det blev en dyr retssag. Den kostede bedstefar 2000 rigsdaler og stod på i mange år. Endelig faldt dommen ved højesteret og lød på, at bedstefar som fri hovedgårdsejer var fri for al kirketiende og fri for at deltage i nogen som helst udgift til kirkens vedligeholdelse.

Angående brugen af hovedgårdens kirkestole kendtes for ret, at de to lukkede øverste stole på mands- og kvindesiden tilhørte ejeren af Skrumsager til eget brug, de to næste bag ved de ikke-lukkede tilhørte deres tjenerskab og de fra hovedgården udskilte, selvstændige bebyggede parcellisters ejendomme, hvilket også var tilfældet med hele galleriet.

Denne dom skulle forkyndes og oplæses på Sønder Bork kirkestævne tre på hinanden følgende søndage. Da den første søndag var oplæst, tog bedstefar ordet henvendt til beboerne og sagde: »I tog hårdt på mig som en fremmed mand. Eders færd med mig er at ligne ved skarnbasser (brumbasser), der om aftenen brummen-

Skødet på hovedparcellen af Skrumsager Hovedgård, som Skrumsagers bedstefar, Jørgen Nielsen, købte på auktion i 1804. Skødet blev først tinglyst i

Den første af dem, som er betalt, og som er
 betalt for den første af dem, som er betalt for
 den første af dem, som er betalt for den første
 af dem, som er betalt for den første af dem,

~~Arbejd~~

Kop. Pter Nørjender ved den 24. Juij 1811, og indført i
 Landbogen paa No. 110.
 paa Ommevold og ager Nogen 1811

Landet No. 110 (viden her, at
 den) og betalt 1811.

1811, da hele købesummen var betalt. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

de flyver en om ørerne, men om morgenen efter ligger og kravler omkring i en »hestelort«!

Efter hvad gamle dokumenter udviser, har bedstefar været ejer af Strellev Kirke til omkring 1810. En obligation på 1500 rigsdaler kurant, hvorfor bedstefars svoger, Jens Hansen, Tarm Mølle, har haft pant i kirken, er nemlig blevet ham udbetalt dette år, og heraf slutter jeg, at kirken samtidig er blevet solgt til Strellev sogneboere.¹⁸

Bedstefar har været en ret betydelig mand, hvad flere efterladte har udtalt, og der ligger endnu aktstykker affattet og skrevet af ham, der alle vidner om en mand med en klar og udmærket forstand. Som han ellers var myndig i sin optræden og djærv i sine udtalelser, var han i sit hjem især efter den tids forhold usædvanlig fri i omgang med sine børn og sine folk. Mor har således fortalt, at da hun som attenårs tøs kom i tjeneste hos ham¹⁹, blev hun mere end forbavset over den frihed, børnene havde over for deres far, idet de tillod sig at hævde helt modsatte opfattelser både af personer og forhold. Mor fortalte også, at det forhold, der var mellem bedstefar og bedstemor, var af en ret sjælden art, thi trods det at de begge var betydelige og selvstændige, havde hun i de mange år, hun tjente hos dem, aldrig hørt et uvenligt ord mellem dem.

Mor fortalte fremdeles, at i deres unge dage skal de have været det kønneste ægtepar, man der på egnen vidste af at sige; begge høje og med de smukkeste former. At bedstefar har været i besiddelse af forvaltningsdygtighed, derom vidner dette, at han har styret sine så langt fra hinanden liggende ejendomme under vanskelige tidsforhold. Han klarede sig godt gennem statsbankerottens tid og efterlod sig gården gældfri, da han døde den 1. marts 1821.

Det blev imidlertid ikke nemt for bedstemor, da bedstefar døde. Hun var allerede blevet gigtsvag, endnu mens han levede, og havde været så dårlig, at han ikke troede, hun kunne leve, hvorfor han lod ligkisten lave. Men desuagtet overlevede hun ham i fjorten år, i hvilken tid hun stadig lå til sengs.

Bedstefar efterlod sig tre sønner og en datter, der allerede var gift, da han døde. Sønerne var Niels Hansen, Hans og Niels Jørgensen Skrumsager. Datterens navn var Abigael, gift Vraa. Det synes, som om bedstemor har foretrukket Hans, den næstældste, og ønskede, at han, opkaldt efter hendes far, skulle have overtaget gården. Men da hun ikke syntes rigtig godt om den kvinde,

han valgte sig som hustru, blev der købt en gård til ham i Torbøl, Outrup Sogn, og en lille gård blev købt til Niels Jørgensen ligesom til datteren, begge på Skrumsager Mark. Tiderne var jo dårlige, og det at bringe de tre børn i vej, der ingen formue havde tilgiftet sig, var ret svært.

Min far overtog gården imod at overtage den gæld, der var opstået ved at skaffe hjem til sine søskende, og imod at give aftægt til bedstemor.

Det blev i mange år en for far ret vanskelig økonomisk tid, der gav hans sindsstemning et tungere anstrøg, end der ellers svarede til de medfødte anlæg; et mærke han ikke fik udslettet, selv da han havde arbejdet sig frem til en gældfri tilværelse og var blevet en velhavende mand. Bedstefar, der var så meget langt forud for sine samtidige i oplysning og udvikling, har også villet tildele sine børn en større oplysning end den, almueskolen var i stand til, og for fars vedkommende ved jeg, at han i den anledning har været sendt ud til Karstoft i Skarrild Sogn sydøst for Herning, hvor der holdtes huslærer. Jeg skønner dog ikke, at han derved havde vundet kundskaber ud over det almindelige. Han var i besiddelse af en god, sund forstand og betydelig evne til at bedømme personer og forhold på en mere end sædvanlig uhildet måde. Han havde langt mere øje for slægtens fejl og skrøbelighed (hans egen slægt), end jeg har truffet på hos nogen anden.

Under de vanskelige økonomiske forhold blev der gjort ham tilbud om et velhavende giftermål, der ville have været i stand til at rydde alle den slags vanskeligheder til side. Pigen, der var tale om, var både køn og dannet, en af præstens døtre, en søster til den senere biskop Fogtmann i Ålborg. De søstre var fine, ædle kvinder. Hvorfor far ikke gik ind herpå, ligger sikkert nok i, at han ikke uden kærlighed til vedkommende ville på den vis slippe bort fra de økonomiske vanskeligheder. Jeg ved ellers godt, at han havde stor ærbødighed for de præstedøtre. Hertil kommer vistnok også, at han har følt sig hende underlegen i dannelse og udvikling, og efter hans opfattelse ville han betragte hende for fin til at gå ind til så jævne forhold, som han kunne byde på. Om han skulle have haft tanker allerede dengang for mor, det havde hun i al fald ingen forståelse af, hun fik (i al fald) i den anledning først rede på, at han syntes om hende, femten år efter den tid.

Tiderne for far blev yderligere vanskelig, da hans broder, Hans, ikke kunne klare sig i Torbøl. Han var blevet to hundrede rigsd-

ler opsagt, og for dette beløb måtte han gå fra gården.²⁰ Nu måtte far tage sig af ham med hustru og børn, og da en tid var gået, købte far en lille gård til ham på Skrumsager Mark. Nu sad begge brødre i nabolaget hver med en lille gård, og den ældste med en stor børneflok og en ikke særlig sparsommelig hustru, så her kneb det mest. Den yngste med en særdeles dygtig hustru og kun to sønner gik det bedst med. Penge var få i de tider, men fader havde store enge, der gav langt mere hø end nødvendigt til gårdens brug, og så gav han hvert år sine brødre al det hø, som de havde brug for til deres ejendomme, hvortil der kun var lidt eng. Og det fortsattes, indtil han i 1852 solgte gården, altså i et tidsrum af 30 år. Da han så solgte gården, holdt det jo op, men så betalte han derefter deres gæld.

Det var som nævnt trange tider for fader, fra bedstefar døde 1821 til midt ind i trediverne. Da indtrådte der betydelig bedring i de økonomiske forhold, og først nu fandt fader det forsvarligt at gifte sig, men da gik han også stærkt op imod de halvtreds.

Efter fem års ægteskab fik de så endelig deres eneste barn i mig²¹, der ikke blev modtaget med bløde hænder eller silkehandsker, men med jerntænger. Jordemoderen, Madssofil, erklærede, at hendes kunst ikke kunne klare det, hvorfor der måtte hentes læge fra Varde, ca. 4 mil. Morbroder Laust²², der var avlskarl hjemme, måtte af sted efter doktoren, men selv om hestene var hele egnens bedste, ville det vel have været vanskeligt, at jeg havde nået at slå mine øjne op i denne verden, når de ca. otte mil skulle være tilbagelagt.

Morbroder var en tænsom og grande mand. Mens han kørte den korteste vej over Gesten, kom han i tanker om, at pastor Blochs søn i Nørre Nebel var kommet hjem og havde taget lægeeksamen. Det var dog et forsøg at køre den vej om og høre ad, om han ville tage med. Som tænkt så gjort, og det lykkedes. Atten år efter kørte jeg en nat med distriktslæge Bloch fra Sønder Bork præstegård. Her havde han været hos avlskarlen, der lå syg af lungebetændelse, og præsten havde fortalt ham, hvem jeg var. Mens vi så kørte ad Varde til, siger doktoren til mig: »Du er jo Niels Hansen Skrumsagers søn og er vokset godt til, siden jeg sidst så dig.«

Jeg blev hjemmedøbt den 20. september og fremstillet i Sønder Bork Kirke den 21. oktober 1841, hvor pastor Bøggild, der døde som præst i Lintrup, dengang var præst. Jeg blev båret i kirke af Jens Jacobsens hustru i Rærup, hun hed Marie.²³ Den attende april blev jeg vaccineret af distriktslæge Murtfeldt i Varde.

Barndom

Jeg er vis på, at jeg kan huske den dag, jeg først gik ene. Jeg stod ved mit lille bord, og mor stod og redte seng. Jeg trippede hen til hende og tog hende i skørterne.

Jeg mener også at huske, da jeg ikke længere fik bryst, at der blev slagtet svin hjemme, og de skreg ganske gyseligt, og det blev mig fortalt, at de skulle slagtes, fordi de havde taget mors patter.

En køn vinterdag, da jeg var fem år, var min mor til væverske for at få garnet trenset.²⁴ Jeg var ene inde, min far var i stalden. Jeg var blevet et glas foræret af en ældre kvinde ovre fra Sædding. Hun hed Anne Pernille, og hun og hendes mor gav sig af med kvaksalverhåndværket. En gang eller to hvert år blev jeg af mor sendt over til dem med en trøster²⁵ fuld af fødevarer. Anne Pernille og hendes mor, Mette Kirstine, kunne kopsætte,²⁶ og de havde et helt apotek, hvis indhold bestod af kronessens²⁷, kamferdråber²⁸, hoffmannsdråber²⁹ og kjøgspaster.³⁰ De blev i min barndom brugt til at bøde på folks skrøbelighed. Kunne de ikke klare sygdommene, var det omtrent ude med folk, når der skulle rigtig doktor til.

Glasset, som jeg har haft indtil i forfjor, da Kresten Toft slog det itu, ville jeg rigtig gøre brug af den dag, mor var til væverske. I hjørneskabet var der forskellige slags drikkevarer som brændevin, rom, sirup- og brændevin, en dengang yndet drik fra Jyllands vestkyst. Desuden var der vin og mjød. Jeg skænkede i det lille glas og smagte på varerne og følte mig ret oplivet. Da jeg havde fået tilstrækkeligt, gik jeg ud i gården, hvor jeg traf på morbror Laust, der var avlskarl hjemme. Jeg stod og så ud i luft og vejr. »Hvad ser du efter,« sagde morbror. »Jeg tror nok, jeg kan springe over huset.« »Men hvad fejler du da?« Jeg gik så ind, fader kom ind til melmad³¹, og nu plejede han at give mig en lille smule brændevin i bunden af sit glas til min melmad (en stor dram), hvad min mor var meget utilfreds med, og så vidt jeg mindes det eneste, min mor har gået stærkt i rette med min fader om. Jeg husker godt, hun sagde til far: »Synes du ikke, han kan få det lært tidligt nok. Du ved godt nok, hvor mange ulykker det forvolder rundt om.« Men jeg holdt med far.

Den dag var jeg dog ikke særlig oplagt til at få mere. Jeg sad ved mit lille bord og spiste melmad samtidig med far, men den ville

Skrumsagers forældre, Niels Hansen Jørgensen (1792-1872) og Abelone Nielsdatter (ca. 1798-1866). (Privat foto).

ikke rigtig glide. Far skænkede så til mig, som han plejede, og jeg gik hen til ham og drak, men da jeg gik bort fra ham, begyndte jeg at tabe ligevægten og nåede med nød og næppe min stol. Min far blev forbavset herover, han kendte jo mine bedrifter ved hjørneskabet. Jeg blev syg og kastede op, og det var en grov redelighed. Jeg lå i sengen, da mor kom hjem, og sov rusen ud. Dagen efter sagde mor til far: »Der kan du se, hvad jeg har sagt, og hvad følgen er blevet.« »Ja,« sagde far, »det er, hvad jeg har tænkt mig muligt ville ske, men jeg tænker, at nu er lysten borte.«

Og han fik ret. Jeg smagte ikke brændevin i femogtyve år efter den tid og har ikke været fuld siden i 60 år. Kun engang for 40 år siden hos gamle købmand J.S. Schmidt drak vi mere vin, end man har godt af, uden at det kan siges, at nogen havde fået for meget.

Blandt mine første erindringer hører også, at jeg var med ude på marken, hvor folkene høstede. Jeg sad i en skok³² og legede

med små sten og puttede en lille rund sten i det ene næsebor. Egnens klogeste kone var ikke i stand til at få den ud, hvorfor jeg blev kørt til Varde til doktoren, der tog den med en lille tang. De mange røde huse gjorde indtryk på mig, og så havde jeg ondt af det for en jomfru, der gik bag en disk så høj, at jeg ikke kunne forstå, hvordan hun kom ud af det indelukke.

Mit stærkeste indtryk af personer fra den tid er af egnens bussemand, Hans Godtkjøb. Han købte ben, klude og svinebørster og solgte bændler, bånd, synåle, knappenåle, fingerhatte, knive og svovlstikker, der kunne tænde uden ild.

Alle egnens mødre brugte Hans Godtkjøb som bussemand, når børnene ikke ville skikke sig, ikke lære deres lektier, eller ville løbe på isen, før den rigtig kunne bære osv. Det var skrækkeligt, når man havde gjort sig fortjent til at komme i Hans Godtkjøbs pose. Udsigten til straf lød, at han puttede børnene i sin pose, tog dem med til Skjern bro, hvor de blev puttet i et mørkt hul og ikke fik andet at spise end de ben, han købte op her og der. Det var ikke gode udsigter at gå ind til.

Når Hans Godtkjøb kom ind, hvor der var børn, og han havde fået et vink om, at den eller den havde forset sig, så indledte han rettergangen på den vis: »Goddag! Søren tjene i min gamle hat!« Så kastede han hatten ned på bordet eller en stol, til støvet røg af den: »Hvor er Peter, Søren, Niels Jørgen,« eller hvad nu synderen hed. Hvis vedkommende ikke alt havde mærket uråd og var flygtet i tide, men var til stede, blev der indledt forhandlinger. Han åbnede posen og viste, hvor god plads der var til misdæderen, der over for moderen lovede bod og bedring. Så gik hun i borgen³³ for ham ved at give Hans Godtkjøb en melmad eller, når brøden havde været meget stor, en kop kaffe og en punch. Synderen måtte springe med fyrfadet for at hente en glød til Hans Godtkjøbs pipe.

I skole i Sønder Bork

1847 kom jeg i skole i Sønder Bork. Her havde man en gammel degn, Sommer, af den rigtigt gamle skole. Han var gift med en søster til biskop Fogtmann i Ålborg. Han var ret velhavende, havde købt sig en almindelig bondegård, hvor han boede, og hans be-drift interesserede ham mere end skolen, hvorfor han holdt sig en seminarist til den og passede kun de ministerielle forretninger og kirkesangen undtagen, når den ene skiftende seminarist i hans tjene-ste ikke straks lod sig erstatte med en ny. I sådanne tider måtte han selv træde til. Men hu ha! hvor var han tør og kedelig.

Iblandt lærerne var der en af navn Christiansen, en af Ludvig Christian Møllers elever. Han havde formået sognerådet til at skaffe skolen et eksemplar af Saxo og Snorres Danmarks og Nor-ges Krønike, som han læste højt af for os en time om ugen. Denne oplæsning er det eneste fra min skolegang hjemme i Bork, som har haft blivende betydning for mig. Det er det første møde med vort folks historie fra skolens side, der gjorde blivende indtryk på mig. Som barn og ung har jeg haft en god hukommelse og en ikke helt dårlig evne til at genfortælle, både hvad jeg hørte og læste. Jeg husker, at jeg engang hjemme fortalte historien om Erik Ordkræng³⁴, som Christiansen havde læst for os i skolen.

Som et vidnesbyrd om Sønder Borks daværende sogneråds hi-storiske sans og dannelsesstandpunkt skal her bemærkes, hvad en af vore karle, Hans Kragstbjerg, i den anledning bemærkede. Han havde været oppe i byen og der truffet sammen med en del af sognerådet, der kom fra et af deres møder. Den af dem, som ansås for den klogeste i rådet, havde bemærket, da det var bragt på tale, at Christiansen læste højt i skolen af de nye bøger, som sognerådet havde skaffet skolen: »Havde jeg vidst, at det kun var sådanne gamle løgnehistorier, vi gav de fire specier³⁵ ud til, skulle disse bøger aldrig have været købt. Er det en manér at give sognets pen-ge ud på!« Min ærgrelse over denne udtalelse er ikke glemt i de svundne tresindstyve år.

I skolen i Bork fik jeg dygtig bank af lærer Gejl engang, jeg i tør-vehusets dør stod og forrettede et meget nødvendigt ærinde og havde min opmærksomhed henvendt på nogle drenge, der sloges i snebolde. I det samme kom lille Hans Lønne i sine nye, lyse-

blå engelsklodens³⁶ bukser lige ind imod mig, og dette møde fik forbigående virkninger på mine rygstykker, men uudslettelige på Hans Lønnes bukser.

Mit hjem var jævnt og tarveligt, men holdt med stor og sjælden orden og god, sund og rigelig kost, og far havde let ved at få gode folk, der kunne blive i mange år. Så der var egentlig intet, der på nogen måde skilte os ud fra bønder i almindelighed, men vi havde kun foruden naboerne med et par familier at skaffe oppe i byen. Jeg må imidlertid have taget mig noget aparte ud i min påklædning, der bestod i en grøn kjole; alle andre drenge gik i kort trøje. Og så gik jeg altid om vinteren i en strikket hue. Nok er det, da jeg først kom i skole, var der flere af drengene og pigerne med oppe fra byen, der sagde »han« til mig i stedet for mit navn eller »du«. Det kunne jeg ikke forstå. Jeg troede, de ville gøre nar af mig, og jeg klagede over det til mor. Det skal du ikke bryde dig om, det skal nok gå over, når du først bliver kendt med dem. Og det gik over. Men det er dog mærkværdigt, hvor længe at selv mellem børn en sådan ærbødighed for de gamle hovedgårdes rettigheder kan holde sig, efter at alle herligheder og ydre former er forsvundet.

Min værste nød i skolen havde jeg med pigerne. De ville altid tage min hue fra mig.

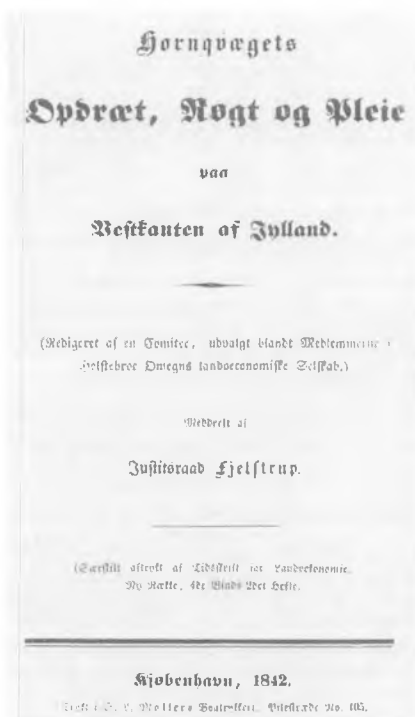
Tre gange har jeg været nær ved at drukne. Den første gang var jeg vel tre år. Pigerne skyllede vask ved åen, og jeg gik hos dem. De skulle se efter mig. Men om de gjorde det? Jeg faldt i åen og blev bjærget i land af morbror Laust. Min far var ikke hjemme, og min mor pålagde mig ikke at tale om min vandgang til far, som ville blive vred, når han hørte det, over at pigerne ikke havde set bedre efter mig. Dagen efter, da vi spiste til middag, siger jeg så: »I går var jeg ved at sejle bort med ænderne.« Sagen var røbet, men afsløringens barnlige form så troskyldig, at far i stedet for at blive vred tog hele sagen med ro og morede sig over måden, den blev fremsat på, og mor gjorde det samme. Thi hun havde pålagt mig ikke at fortælle far, at jeg var faldet i åen, og det gjorde jeg jo heller ikke, så jeg tror, hun så i sin dreng en begavelse, der sikkert kun var ren barnlighed.

Den næste gang, jeg var drukning nær, var, mens jeg gik i skole. Det var en vinterdag, hvor jeg af overmod skulle forsøge fra skolebækkens spang³⁷ og sammes holdetræ lade mig dumpe ned på en isflage for med den at sejle til næste bro. Takket være min ven,

Rasmus, der reddede mig på det sidste, efter at jeg var kommet op tredje gang. Hans dåd blev lønnet af mor med en ny dragt vadmelstøj³⁸ og af far med en specie i vestelommen.

Det er den Niels Spang, jeg i sin tid skrev om i Sprogforeningens Almanak, hvor jeg har fortalt hans levnedsløb.³⁹

Tredje gang var, mens jeg var i Eg Mølle. Naboens havde vasket får nede ved åen, og her stod et stort kar. Knud Eskesen⁴⁰, der gik i skole sammen med mig i møllen, og naboens dreng, Mads Peder, og jeg stod og talte, om vi ikke skulle prøve at sejle i åen i det store kar. Knud og Mads mente ikke, at karret kunne bære. Jeg mente, det let kunne bære i al fald en af dem, som ikke vejede så meget som mig. Herom kunne vi ikke enes, enhver blev ved sit. »Da skal jeg vise eder, at det kan,« sagde jeg, satte karret i vandet og steg ned i det. »Kan I se, det kan godt.« Men i det samme skubbede de til det med en stang, og jeg drev ud i »høllet«⁴¹ ved broen. Men jeg ville gribe stangen og kom ved den lejlighed for meget ud til kanten og kuldsejlede, så hvis de ikke havde rakt mig stangen, var jeg sikkert gået nedenom og hjem.

Justitsråd Søren Fjelstrup, ejer af Sindinggård ved Herning, var stærkt engageret i landbrugets udvikling i Ringkøbing Amt. Han var i 1820 medstifter af områdets første landøkonomiske selskab og formidlede sin store indsigt i landbrugsforhold gennem en række håndbøger og lærebøger, herunder denne vejledning i kvægavl i Vestjylland fra 1842. Skrumsager far har med sin levende interesse i landbrugsforhold sikkert kendt - og måske ejet - dette lille skrift. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Treårskrigen 1848-50

Det var jo i treårskrigen tid, min skolegang fandt sted i Bork, og vi var jo meget krigeriske. Vi drenge fra Skrumsager Mark lå stadig i krig med drengene fra Obling og Bork, og efter endt skoletid blev der leveret manganen et slag. Bækken, der gik syd om skolen, var Kongeåen, og på hver sin side af den stod alle kæmpende hære, der om vinteren, når der var sne, bombarderede hinanden med snebolde og ellers med knolde og små sten. Vi var de få mod de mange, men iblandt os var de største og mest modige, så skønt de var mange gange flere, holdt vi i reglen stillingen. Men det gik tit hårdt til, så der var både sårede og faldne på begge sider.

Hele den bevægelse i 48, der greb hele vort folk fra øverst til nederst, var vi børn også gennemtrængt af. Jeg husker så tydeligt, hvad indtryk det gjorde den dag i skolen, at meddelelsen kom, at Christian den 8. var død. Det var i middagsstunden, vi havde været ude at lege, og Kjæn Timmester, en pige lidt ældre end jeg, havde fået våde fødder og havde været inde i skolens nabolag for at få tørre visker⁴² til sine træsko. Her havde hun hørt, at kongen var død. Da hun kom tilbage, var hun krøbet op på den store bilæggerkakkellovn for der at sidde og tørre sine hoser, og her fra dette ophøjede stade fortalte hun: »Kongen er død.«

Når vi drenge sloges enten mand og mand imellem eller hær imod hær, ville ingen gælde for tysker. Vi på Skrumsager Mark havde på en kongres tildelt os de fleste af Europas nationer, således at enhver af os forenede i sig den og den nation, Danmark, Norge, Sverige, England, Frankrig, Rusland, Spanien, Portugal og Holland. Da ingen ville påtage sig Tyskland – Italien var jo ikke samlet til et hele dengang, og Østrig anså vi for halvtysk – så måtte Søren Christian Vraa nøjes med at blive tyrk. Jeg forenede Norge i min person eller ville rettere sagt udtrykke Norge.

Tiden var jo krigerisk i sig selv, og når vi ikke sloges med Bork og Obling drenge, leverede vi små fejder indbyrdes. Men forud veksledes der diplomatiske noter og indgikkes alliancer. Et dige var tit og ofte skuepladsen for sådanne fejder, og det gjaldt om enten at forsvare diget eller erobre det. Slavekrigen gjorde stærkt indtryk på os, og alle de foranstaltninger, der blev truffet for at tage imod slaverne, interesserede os i høj grad.⁴³ Morbroder Laust

Ritmester Jacob Hansen Kloppenborg (1794-1876), der opererede i bl.a. Vestjylland under treårskrigen. Halvbror til Skrumsagers svigerfar, H.D. Kloppenborg. (Privat foto).

eksercerede med hele sognets unge karle et par gange om ugen på skolens legeplads og med de i skolen til eksercits anskaffede trægeværer.

Det var en svir for os.

Jeg husker mor græd den dag, budskabet kom, at Christian den 8. var sprunget i luften i Egernførde Fjord.⁴⁴ Efterretningen fra Nørre Snede modtoges især af os drenge med jubel, der ikke blev mindre, da Grundtvigs sang »I aftes kom den jydsk post med nyt fra Nørre Snede« få dage efter nåede også til Vestjylland. Jeg, som ikke kan synge, lærte den udenad med det samme og brølede på den tidlig og sildig.⁴⁵

I 49 huserede slesvig-holstenerne stærkt med udskrivninger ovre i Ribe Amt. Jørgen Chrestensen, Storegård i Sædding, red i den anledning ned efter Ringkjøbing, hvor vagtmester Jacob Kloppenborg⁴⁶ lå med sit flyvekorps for at forurolige tyskerne, så de ikke trængte længere nordpå. Jørgen Chrestensen traf på Kloppenborg og klagede sin nød til ham over slesvig-holstenerne og deres store udskrivninger og bad ham komme over og jage dem bort.

Kloppenborg lovede at komme en dag, som han nærmere vil-

le bestemme, men Jørgen Chrestensen skulle så sørge for, at alle, som kunne ride en hest, blev purret ud og anbragt rundt om på alle højder i Vium og Lydum Sogne, for at de kunne holde øje med, hvor tyskerne smuttede hen, når han kom for at fange dem. Kloppenborg ville, fortalte han, komme ad to veje med ti tusinde mand dels igennem Bork og over Skrumtsager, dels over Lydum Mølle. Men Kloppenborg pålagde Jørgen Chrestensen at sørge for, at alle broer var i god stand, når han kom med det svære artilleri.

Jørgen Chrestensen kom med denne meddelelse til far og bad ham om at lade sine karle jævne den store grøft i Gesten, der udgør skellet mellem Ribe og Ringkjøbing Amter. Jørgen Chrestensen henvendte sig også til mor med bøn om at skære en hel del melmad til de hungrige soldater, så de kunne være godt tilfodret til at tage fat på tyskerneovre i Ribe Amt. Far var vantro og gjorde indvendinger. »Vi har ikke så mange soldater, at der kan sendes ti tusinde mand herud i denne afkrog, og hvis det var så vel, så fortalte hærens øverste det ikke forud,« var fars svar til Jørgen Chrestensen, der modgik far med den bemærkning, at han kunne være vis på, at det forholdt sig, som han sagde, for han havde Kloppenborgs egne ord for det, og »du kan tro, det er en mand, man kan stole på. Som han ved besked, og som han kan fortælle, jo, man kan aldrig blive ked af at høre på ham. Han stod stadig omgivet af folk i snesevis, og de spurgte ud, og der var flere præster og degne, der rettede mange spørgsmål til ham, men du kan tro, at han var mand for at svare dem alle. Jeg har aldrig kendt mage til mand.«

Det kunne Jørgen Chrestensen have ret i! Jacob Kloppenborgs fortælleevne var mageløs. Det har jeg mange år efter den tid tit oplevet. Far blev ved sit, karlene jævnedede ikke grøften i Gesten, men mor skar melmad i store måder, og jeg var i høj grad misfornøjet med, at far tog så køligt og tvivlende på denne sag, thi jeg glædede mig til at se de mange soldater, som jo efter Jørgen Chrestensen absolut måtte komme.

Det blev desværre nogle slesvig-holstenske dragoner, der dagen efter kom og spiste mors melmad. De var ovre i Bork for at beordre ægtvogne.⁴⁷ En af dem red op langs med kørerne og kom i et naturligt ærinde til at stå af ved en af de bedste. Vores tredjekarl, Poul med tilnavnet Torsk, sluttede heraf, at den ko skulle leveres til tyskerne, og han skulle så bort med den. Han blev herover så ræd, så han udbrød med en stor band.⁴⁸ »Det bliver der ikke noget

af, nu putter jeg mig i husene,« og han krøb op i høet og gemte sig nede mellem taget og høet ved bunden af spærtræet, og her sad Poul til ud på natten.

Om det var næste dag eller en dag længere fremme, husker jeg ikke. Jeg og min fætter, Niels Hansen⁴⁹, der tjente hjemme, sad på en stor sten, der lå ude ved stalddøren, og opdagede en stor røgsky mellem Lydum Mølle og Tarp, og indimellem så vi af og til ligesom en rytterskare og noget blankt, der glimtede i solen. Det var Kloppenborg og hans ti tusinde mand, der i en tapper skare af godt en snes mand jog i skarpt trav frem efter Outrup og drev tyskerne på flugt og fratog dem en betydelig transport af flæsk og korn og tog et par mand til fange.

Fra den begivenhed stammer historien om pastor Bøggilds hund og den tyske soldat, der fandt sin fæstemøs grav på Sønder Bork kirkegård, som jeg har fortalt udførligt i Sprogforeningens Almanak og der iklædt denne historiske begivenhed en mere romantisk form.⁵⁰

Fra 48 kan jeg huske de første soldater i den røde mundering, der gjorde stærkt indtryk på mig. Så for øvrigt husker jeg godt hele krigens gang, det var jo den begivenhed, der stadig blev vor på bane. Jeg havde også tre fætre, der var med. Både far og mor var besjælet af varme følelser for folk og fædreland og tog levende del i, hvordan krigen gik.

Brændevinstøj, dvs. redskab til fremstilling af brændevin (fra Himmerland). En del af kornproduktionen medgik til brændevinsbrænding, herunder den illegale hjemmebrænding, som Skrumsager omtaler, og som havde en vis udbredelse til omkring 1850. Gengivet fra Det danske landbrugs historie III (1988). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Livet og arbejdet på Skrumsager

Morbror Laust læste om vinteraftnerne højt af Saxo, som han havde lånt i det øjemed, og hvor Saxo holder op, fortsattes med Danmarks historie ned til den nyere tid, men jeg husker ikke af hvilken forfatter. Mor og pigerne spandt imens, og jeg, drengen og hunden lå tit ved den lejlighed inde under en stor bilæggerkakkelovn og hørte til.

Alt i mit hjem gik som efter en snor år ud og år ind. Folkehølet om vinteren var to karle og i reglen en stor dreng, der lige var konfirmeret, og to piger. Om sommeren tre karle og tre piger. Min far røgtede sammen med den store dreng, karlene torsk fra efteråret, indtil de var færdige.

Det kunne hænde, at karlene kunne få så tidligt udtærsket, så arbejdet slap op, før der kunne tages fat på forårsarbejdet. Så drev de på fiskeri. Når aftensædet tog sin begyndelse, måtte karlene om aftenen først gøre svinebørster i stand. Det måtte ske med stor akkuratess. De blev, efter at være sorteret efter deres længde, redt og kæmmet. De var meget godt i pris. Var det besørget, toges der fat på at reffe fjer.⁵¹ Alle fjer af de slagtede fjerkræ var samlet i store kurve i årets løb, og de blev nu på den vis gjort i stand, hvorefter de blev ovnet⁵² og var så færdige til at fyldes på i dyner og puder. Efter fjerrefning tog simsnongen⁵³ sin begyndelse. Simmensmateriale (tækkereb) var altid hjemme, og af havretag⁵⁴ skulle enhver af karlene sno så mange favne, at de var i stand til at dække hele årets forbrug til tækning og til brug ved tørring af vask.

Mit hjem var gæstfrit. Ingen skulle gå sulten eller tørstig derfra. Det blev også vel forsynet i slagtetiden for at kunne være i stand til at dække det daglige forbrug og være i stand til at sætte et velfyldt sulefad⁵⁵ på bordet, når der kom gæster.

Af gilder holdtes der fire om året. Et julegilde for alle naboer. Derefter et julegilde for de af omegnens folk, som mine forældre stod i forhold til. Således Jens og Knud Jacobsens i Rærup, den sidstes hustru var min fars søskendebarn⁵⁶, præstens, Jacob Højes, Lydum møllers, kontrollørens ved Nymindegab. Så efter endt ti[?]⁵⁷ opskyver (høstgilde) for alle dem, der havde deltaget i hø- og kornhøsten og så alle naboer, og så igen for den udenoms omgangskreds. Det første var for mig det mest fornøjelige. Far holdt

ikke meget af stor børnesjov, men den dag tålte han alt. Vi måtte køre rundt med en halv vogn⁵⁸ og klatre i havens store træer.

Den årlige indslagting bestod i en fed ko eller stud, to store svin til 16-18 lispund⁵⁹, to fine beder⁶⁰ og en del lam, 12-14 styk. Hvert forår et læs fisk, hvilling og torsk, og om efteråret til grøn-saltning⁶¹ et par store tønder fulde af samme slags.

Far og mor spiste altid sammen med folkene til middag. Far sad for bordenden, og så fulgte efter rang fra hans højre side foran bordet mor, pigerne og til sidst mig. Bag bordet fra fars venstre side avlskarlen, anden- og tredjekarl og til sidst drengen. Opdækningen bestod i en hvid dug, tintallerkener med kniv og gaffeltøj samt hornskeer. Fadene var af rødt pottetøj. Bordbøn holdtes kun på højtidsaftener af far. Den var meget omfattende og endte med fadervor.

Samtalen, der førtes under måltiderne, gik meget stille og roligt, ligesom fars nærværelse altid påbød en vis begrænsning i samtalens gang, således at der i hans nærværelse aldrig taltes en ed eller slibrig tale. Derimod yndede han munterhed og uskyldig gammen⁶², som tit kom frem særligt i mørkningen, når der samledes en del stamgæster. Min faster Grethe⁶³, der i reglen kom med sin bindehose⁶⁴ hver mørkning, kunne snakke efter alle, morede os alle. Jens Lassen og hans hustru, An, kom også ret jævnlige. Han var snedker, havde rejst på sit håndværk i fremmede lande og fortalte om mange morsomme oplevelser. De fulgtes i reglen ad, for ingen af dem turde gå alene. Skete det, at de kom særskilt, og det var mørkt, måtte en af karlene følge dem hjem. Der var nemlig på deres vej to slemme steder at komme over og forbi, hvor det ikke var rigtig fat. Det ene sted var broen lige uden for vor gård, det andet sted var et sted, der kaldtes Hvidstikkerne. Begge de to steder var det galt.

Som før nævnt var fars ordenssans stærkt udviklet. Ingen af folkene måtte komme ind med skident fodtøj, og helst skulle de have et par rene træetøfler at tage på, ellers måtte træskoene fejes helt rene. Ved måltiderne måtte alle møde renvaskede og helst med trøje eller jakke på. Far havde engang været syg i længere tid og ikke til stede, når der spistes. Min fætter, Jørgen⁶⁵, der ikke holdt af det meget vasken, havde i denne tid ladet det skride over. Så var far ved at komme sig, og en dag i karlekammeret, hvor Jørgen og Hans Kragbjerg sammen med mig var til stede, betragtede han sine hænder og gav sig til med højre hånds pegefinger opblødt

i munden at gnide en lille plet ren på venstre hånds overflade. »Hvad er det, du tager dig for,« siger Hans til ham. »Jeg vil se, hvordan mine hænder kommer til at tage sig ud, når farbror nu atter kommer ind at spise sammen med os.«

Af børnesygdomme fik jeg kighoste i en ret alvorlig grad, så jeg i længere tid måtte holde sengen. Mens jeg lå der og var ved at komme mig, var min lille seng stillet således, at jeg kunne ligge og se på væggen, der omgav kakkelovnen, og hvor der i sin tid havde været en kamin omgivet af hollandske fliser med bibelske billeder. Nu fortalte min mor så mig betydningen af, hvad de fremstillede, og på den vis lærte jeg min bibelhistorie meget tidligt og det på en levende måde. En del af de fliser sidder nu her i min stue og er mig et dagligt minde om min barndom og min moders fortællinger.

Hun var en stor mester i at fortælle og samlede tit, når en del unge vidste, hun var ene hjemme om aftenen, dem om sig og fortalte så historier for dem, og det var rent forbløffende den hukkommelse, hun var i besiddelse af. Romaner, hun havde læst i sin ungdom, kunne hun huske op i sin alderdom fra ende til anden. Flere aftener i træk kunne en sådan fortælling vare, og så holdt hun i regel op på det mest spændende sted. Så vidste hun, at de nok skulle komme igen for at få enden på den.

Som mor var god til at fortælle, var morbror Laust også god til at fortælle og dog nok bedre til at synge. Nogle af de mest fornøjelige timer var, når der i høstens tid en regnvejrsdag skulle laves bånd til at binde kornet med. Da var alle karle og piger samlet ude i loen, enhver på en tagkærv⁶⁶ og med tag foran sig til deraf at binde bånd. Her gik det lystigt til, når morbror fortalte den ene historie mere morsom end den anden.

Det var meget fornøjeligt for mig at komme med ud i Bjålum, når der sloges græs. Så blev der i reglen slået i en uge, før der kunne begyndes med at rive og sætte stak. I den tid lå vi ude under åben himmel flere nætter i træk. Det vil sige, man krøb ind under vognene, efter at man forud havde omgærdet dem med græs og strøet lejlet med det græs, der først var slået. Havde man først høet sat i stak, gravede man sig ind i læsiden af en stak og tilbragte natten på den vis.

Bjålum ligger en mils vej nordvest for mit hjem og udgør en marskdannelse sammen med Værnengene og Tipperne, der i løbet af ca. 150 år er opstået af Ringkjøbing Fjords sydende, der først

er udfyldt ved en stadig udskylning fra Skjern og Lydum Åer og derefter tilslukket med klæg.

Når slætten⁶⁷ i Bjålum skulle tage sin begyndelse, blev et stort, grønt vognskrin, der passede ned i vognkassen og udgjorde som sådan kuskæsædet, fyldt med madvarer.

Provianten bestod af brød, kage, smør, kød, pølse, en speget and eller to, et anker med øl og en stor, rød lerdunk med brændevin (skæggemand), sirup osv. Desuden en gryde til at koge øl i til om morgenen, der med iblandet sirup var en dejlig darre.⁶⁸ Middagsmaden blev lavet dagen forud (man tog bort om morgenen tidligt kl. 2) og bestod i boghvedegrød og en flæskepandekage, der var lagt ned oven over grøden i en stor jydegryde for at holde sig varm. Gryden blev pakket forsvarligt ned i en høkurv eller -kasse, og på den vis holdt den sig varm til andendags middag. Her fra denne fremgangsmåde stammer docent Fjords høkasser.⁶⁹

Jeg husker en sommer, vi var kommet ud for at slå i Bjålum og skulle til at have middagsmad (unden). Vi var alle vel skikket til sæde på engen, og morbror gik for borde⁷⁰ med gryden, og pigerne skulle bringe skeerne samt gaflerne fra vognskrinet. Men ak og ve, de var glemt hjemme. Vi var de første på engene, som vi i reglen var, så der var ingen at låne hos, og til beboede steder var der en halv mil. Gode råd var dyre! Vi gik ned til fjorden nogle hundrede alen borte for at lede efter et stykke træ, der muligvis var skyllet op langs fjordbredden, eller muslingskaller, og det lykkedes at finde begge dele, hvoraf der så lavedes provisoriske skeer.

Vore børnelege bestod mest i at spille bold, lege klafonnes⁷¹, skyde med flitsbuer og om vinteren løbe på skøjter. En leg, vi kaldte betjent (toldkontrollør), bestod i, at man om sommeren ude på en grøn, gammel græsmark afmærkede en firkant på en alen eller to i tværmål, skar med en kniv en lille terning på en tomme i firkant ud i grønsværen og satte den ned igen. Nu gjaldt det om med tre pluk at finde den. Terningens betydning var brændevinstøj.⁷²

Dengang var der især i Bork så grumme mange, der selv brændte deres brændevin i smug, som der var stor bøde på, og til den tid blev der drukket en masse brændevin.

Når toldbetjentene til tider var på færde, var det, som fjenden var i landet. De blev betragtet som samfundets fjender, og der gik ridende bud fra by til by og fra nabo til nabo. Så gjaldt det om at få brændevinstøjet fjernet og puttet så godt, at det ikke lod sig finde.

*Skrumsagers morbror,
Laust Nielsen (1809-
1899), og hans hustru,
Karen Nielsdatter
(1822-1892).
(Privat foto).*

Der var dem af beboerne i Sønder Bork, der brugte kirkeloftet som gemmested, men selv dette sted var ikke sikkert. Her fandtes flere sæt brænderiredskaber, som ganske vist ingen ville kende sig ved. Det forvoldte en hel del retsforhør ved Skjern bro, og det tillægges denne begivenhed, at fra den tid af holdt man op med selv at lave sin brændevin. Pastor Jørgensen, den tid præst i Sønder og Nørre Bork, tilskrev falske vidnesbyrd i denne sag flere selvmord.

Som barn holdt jeg meget af hunde og duer, men havde intet held med nogen af delene. Duerne havde jeg så tamme, at de sad på min skulder og pikkede kerner af min hånd. Min første sorg

var, at katten tog duerne, men den største sorg, jeg fik, var, at en dejlig, brun, stor hønsehund, der hed Flora, og som John i Lydum Mølle havde foræret mig, gik hen og druknede. Det var streng vinter, åen var tillagt, og drengen og jeg skulle forrette et ærinde i nabolaget. Vi gik med åen for at glide på isen. Begge hunde var med. Flora, som var en stor hvalp, ville lege med den gamle hund, Sultan. Nu havde åen et sted en stærk bugtning og på dette sted en stærk strøm, som frosten ikke havde kunnet binde til fast is. Her var altså en våge, og mens hundene legede med hinanden, kom Flora ud mod kanten og gled ned, og strømmen rev den med sig ind under isen, og væk var den. Jeg gik grædende hjem til min mor. Mor trøstede mig med, at den var død med det samme og ingenting havde lidt.

Af minder, der gjorde stort indtryk fra samme tid, var en tur til Tarm Mølle og marked i Tarm, hvor jeg i Tarm Kro blev fremstillet for en slægtning af far, Abigael i Tarm Kro.⁷³

En endnu mere mærkelig erindring fra den tid, enten 1849 om efteråret eller 1850 om vinteren, er bevaret og blev under de grå hår mit livs største lykke. Far havde været i Tarm Mølle, været en nat over, og så fortalte han mor om besøget.

»Som sædvanlig var der jo fremmede i møllen,« siger far, »og så spillede vi kort om aftenen, mig og Niels Hansen (mølleren, fars fætter), Niels Lauritz Buch fra Holmgård og så Hans Sejrup fra Viumgård. Hans Sejrup havde jo som sædvanlig en rask og let mund. Han snakkede op ad vægge og ned ad døre. Vi havde store beter.

Hans Sejrup var jo omtrent med hver gang. Så siger han til mig engang, vi spillede sammen: »Ja, denne gang vil jeg dog ikke gøre dig bet, for jeg har jo en datter, og du har jo kun den ene søn, så der kan jo nok komme svogerskab ud af det.« »I kortspil gælder der ingen svogerskab,« siger så Niels Lauritz, »for ellers har jeg jo også døtre. Selv om den mindste ligger her i vuggen, så vil hun jo nok komme til at passe til den tid.« For nu at drille Hans Sejrup og lægge lidt bånd på hans kåde mund, siger jeg til ham: »Spil ud! Og gør mig bet, thi svogerskabet bliver der intet af. Jeg tager mod tilbudet fra Holmgård, når de unge selv kan komme til rette derom.« Vi fik os en ordentlig latter, thi Hans Sejrup spillede på bare seksere og blev bet, og det var den største bet, vi havde hele aftenen.«

»Ja,« sagde mor, »skulle Jørgen til sin tid komme til at vælge

mellem Viumgårds og de Holmgårds piger, så håber jeg, at han vælger Holmgårds. Det er gode folk der nordpå!«⁷⁴

Denne lille begivenhed var en enkelt gang i de påfølgende halvhundrede år sammen med andre barndoms minder trådt frem i mindet, uden at jeg havde tænkt på, at det skulle få en så lykkebringende indflydelse på mit liv halvtredsindstyve år efter den tid.⁷⁵

Det sidste år, jeg til stadighed tilbragte i mit barndomshjem, var 1851. Om sommeren passede jeg unghøvederne og studene, der blev græsset på gæstagrene.⁷⁶ Studene var rindtamme⁷⁷, og når jeg skulle vande dem, satte jeg mig for at ride på dem. Så en dag, jeg vandede til middag, satte jeg mig op, men aldrig så snart havde jeg sat dem i gang, før de gav sig til at bisse⁷⁸ ved at svinge ind over en bro i fuld galop. Jeg faldt af og ned på broens fjæl⁷⁹ og forstuede højre hånd i håndledet. Det gjorde forfærdeligt ondt. Jeg kunne ikke spise unden⁸⁰, men gik i seng. Jeg ville ikke vedgå, hvordan jeg var kommet af sted. Da jeg slet ikke kunne bruge højre hånd, da jeg kom op igen hen på eftermiddagen, måtte jeg gå til bekendelse, og andendagen blev jeg kørt til Nørre Bork til en klog mand, der forstod sig på benbrud. Laust Gjødson var mandens navn. Han klemte og strøg håndledet i lave, lagde bind om og efter en fjorten dage til tre uger var den i stand igen. Da vi var færdige med at forbinde håndledet, skulle vi have kaffe med smørkage til. Det var varmt, smørret var blødt, næsten flydende. »Ja,« siger Laust Gjødson, »smørret er så blødt som blæver. Man kan slubre det ind som skidt.«

Som yderligere vidnesbyrd om fars ordenssans skal bemærkes nogle eksempler. Når kreaturerne var sat på græs, gik han regelmæssigt en dag om ugen rundt til køer, ungvæg, stude og heste og efterså ethvert tøj, om intet manglede, og når der blev slået bøs⁸¹, blev tøjret samlet sammen, hængt op i solsiden til tørring, og når det var besørget, blev de gjort i stand, således at de til næste år var færdige til at bruges. Herefter blev de hængt på loftet. På samme vis gik det med forreb, bagreb⁸², holdereb⁸³ og svøbereb⁸⁴ til høvognene. Efter at være brugt blev de tørret og hængt på loftet. Ligeså gik det med tækkeladet.⁸⁵ Når tækkemændene var færdige om foråret, blev ladet lagt op således, at der næste år ikke manglede et eneste stykke. Gik der et eller andet til bræk, gik straks bud til Jens Lassen (snedker), at han måtte komme og gøre det i stand.

Et år, vi havde stærk storm, rev det om aftenen en del i taget. Far og karlene gik ikke i seng, før stormen hen over midnat lagde sig. Det var mørkt og regnede, og det var det mest uhyggelige vejr. Men en af karlene måtte midt om natten op i byen til tækkemændene for at bestille dem til næste morgen; som de også gjorde. De vidste godt, at far var dårlig tilpas i storm. Om det var, fordi han var bange for, at de store, høje, gamle huse skulle ramle sammen, eller om det var samme fornemmelse, som adskillige folk har i tordenvejr, ved jeg ikke.

»Det har været en meget urolig nat,« sagde de til far, da de kom. »Ja, det har været et forfærdeligt vejr,« var fars svar. »Ja, det har jo blæst meget, men det lod vi endda gå, vejr og vind skal jo have sin gang (en finte til far). For den sags skyld kunne vi godt sove (de vidste godt, at far ikke gik i seng i sådant vejr), men det var først din karl, der vækkede os. Så gik der nogle timer, så kom Simon Ditlev. Der var revet tre fag ud af hans sals⁸⁶.« »Om vi kunne komme i dag tidlig og sy dem på?« Han kom så tidligt, for at ingen skulle komme foran ham, derfor vækkede han dem. »For sildig, Simon! Vi har længe været bestilt ned til Skrumsager.« Det morede i høj grad tækkemændene, fordi Simon Ditlev ellers var den mand i hele sognet, der altid ville være den første. Han var sognets dygtigste bonde og havde den største gård næst efter vores. Han havde været under landhusholdningsselskabets uddannelse i tre år, og var ved sin dygtighed blevet en rig mand, som en del af hans samtidige misundte ham. Det morede derfor mange, at han her ved dette ret alvorlige tilfælde var kommet bagefter.

Salget af Skrumsager 1852. I huset hos lærer Christiansen i Nørre Bork

De rettigheder og herligheder, som det frie hartkorn i århundreder havde siddet inde med, gik jo 1849 på tiende nær deres gang ved grundloven, så det værdifulde ved denne frie hovedgårds-takst var ikke længere efter den tid til stede som før. Iblandt flere andre grunde, som at fars tidligere store arbejdskraft ikke længere var til stede, og mor var plaget af astma, var forannævnte også årsag til, at far tænkte på at sælge. Far havde i mange og lange år arbejdet sig frem til den benævnelse, som selvejeradressen havde på adskillige af hans breve.

I mit fjerde år gik jeg en dag op i storstuen efter noget legetøj, som jeg havde gemt der, og blev meget overrasket ved, at far sad med så mange penge opstablet foran sig, som jeg aldrig havde set mage til. Far kunne se på mig, at jeg blev helt betuttet ved dette syn, og så siger han til mig, at pengene var til at betale hans sidste gæld med til fru Juelsgård i Ringkjøbing. Gælden var på 800 rigsdaler kurant = 2.400 kr., og obligationen er kvitteret den 9. december 1844.

Mine to farbrødre var meget kede af, at far tænkte på at ville sælge. De holdt lange foredrag for ham om det ukloge heri, og jeg var tit vidne til disse samtaler. Men far havde sine grunde, som han ikke lod sig snakke fra.

»Jeg finder, det tjener bedst, at manden i gården er i stand til at gå foran i alt arbejde. Det har jeg gjort hidtil, men jeg skønner, at det herefter vil falde mig mere besværligt. Kunne jeg så have beholdt Laust eller være sikker på en avlskarl, der kunne fylde hans plads, så var det noget andet. Hertil kommer, at Abelone heller ikke er i stand til at fortsætte sin gerning som hidtil. Jørgen er jo så ung, at om jeg og Abelone lever så længe, til han kan tage gården, så er vi så gamle, at vi, med det helbred vi har til den tid, i mange år må overlade alt til fremmede. Jeg skønner desuden, at den tid, vi går ind i nu, vil på alle områder kræve langt mere end den, jeg har levet i, og dog har jeg tit følt savnet af ikke i min ungdom at have læst mere, end jeg har. Nu har vi kun den ene søn, og han skal ud i verden at se sig for, og han skal, når han bliver voksen, på

højskole, og i det hele have så megen oplysning, at han kan være i stand til at følge med i den ny tid. Han bliver jo nok bonde, og så bliver der jo nok en gård til ham, når den tid kommer. Gud må jo vide, hvor hans fremtid skal være.«

Det var ikke blot farbrødrene, men mange andre, der frarådede far at sælge, men han blev ved sit, gav sine grunde, og derved blev det.

1852 solgte far gården for mellem 20 og 30.000 kr.⁸⁷ og en ret stor aftægt og gik så på aftægt i et nyt hus på 7 fag, der blev bygget lidt vest for gården.

Samtidig kom jeg så ud fra hjemmet for at gå i skole og kom aldrig til stadighed hjem mere, andet end på kortere eller længere besøg. Dog var jeg nogle måneder i året 1859 hjemme på grund af koldfeber.

I foråret 1852 kom jeg i huset hos lærer og degn Christiansen⁸⁸ i Nørre Bork, udgået fra Lyngby Seminarium, hvor han havde været samtidig med C. Appel⁸⁹ og J.A. Kloster⁹⁰. Han var en dygtig lærer af den gamle skole og vandt senere, efter at være flyttet til Hornslet, medalje på Pariser-udstillingen for sine børns skolearbejde. Men nogen åndelig påvirkning var han ikke i stand til at meddele sine skolebørn, derimod et større mål af færdighed.

Her fik jeg en kammerat i Knud Jacobsen Eskesen⁹¹, der var plejesøn af Christen Jacobsen⁹², der i sin tid var ejer af Nymindegab Kro, senere af en købmandsforretning sammesteds, senere igen af Ulkær Mølle i Give, og til sidst døde han som forligskommissær i Give. Knud og jeg blev meget gode venner trods al forskellighed. Han var snild og smidig og forstod at indynde sig hos alle. Jeg var stærk, tung og klodset og gik min egen skæve gang, ligeglad med både form og anstød, som tit forvoldte mig mange ubehageligheder. Knud forstod derimod altid at sno sig ud af alle vanskelige forhold, som jeg blev siddende midt i. Knud var velset af alle sine kammerater og især af pigerne; jeg var derimod kun gode venner med nogle få, og pigerne ville altid efter mig og drille mig. Men jeg drillede dem ganske vist igen og var langtfra galant over for dem. Knud sloges ikke med kammeraterne. Jeg tog imod prygl og gav prygl igen, og sagen var, jeg var større og stærkere end mine jævnaldrende, som jeg ikke indlod mig at slås med. Det var altid dem, der var ældre, jeg tog en tørn med. Knud var lidt ældre end jeg, havde været hos Christiansen to år før mig og var godt kendt med de andre børn. Det var en fordel for ham.

Christiansen var en dygtig og praktisk mand med en meget stor og særlig behændig og økonomisk sans. Han havde en tid købt sig en almindelig bondegård i Nørre Bork, som han satte i stand og solgte med stor fordel.

Jeg var blevet foræret en bog med meget fint papir, der kaldtes postpapir. Det så Christiansen ligge i en mig ligeledes foræret skrivemappe. Så siger han til mig: »Det har du ingen brug for her. Jeg vil give dig nogle flere ark almindeligt papir i stedet for.« Det gjorde han, men jeg skønnede, at jeg havde gjort en dårlig handel.

42 år efter den tid tænkte jeg muligvis at gøre en bedre handel med ham end dengang, men to vestjyder, der har alle deres sanser i orden, gør sjældent glimrende forretninger med hinanden. Det var det sidste år, vi boede på Bejstrupgård. Mit navn var ikke længere helt ukendt, og Christiansen havde ikke glemmt mig, skønt vi i 42 år ikke havde set hinanden eller vekslet breve. Så en dag får jeg et brev, kender adressens håndskrift, men kan ikke begribe, at jeg dog ikke i øjeblikket kan komme efter, hvem det er fra. Det er så fra ham. Et langt brev med hans sirlige håndskrift, hvori han gør rede for i store træk, hvad der er hændt ham, siden vi sidst sås, og hvori han udtaler sin glæde over, at han har fulgt mig gennem tiderne som en af sine gamle elever, der har gjort også hans navn som lærer ære.

Hornslet degneembede er måske landets bedste. I al fald i Christiansens besiddelse skal det nok have været. Den lærde Holger Rosenkrantz til Rosenholm havde nemlig til dette embede udlagt en almindelig bondegård, så når hertil lægges lærer- og degneindtægterne, måtte Christiansen med sin store økonomiske begavelse blive en rig mand, og det var han blevet.

Nu skrev han, at han lige var fratrådt embedet og skulle flytte ind i en villa, han havde bygget sig. Men her til denne mindre lejlighed passede det store møblement fra degneboligen ikke, og derfor måtte han have auktion over dem. Der var iblandt bohavet nogle større ting, der særlig ville passe ind i vor store lejlighed på Bejstrupgård, og det ville være ham en kær tanke, om jeg ville komme ned og købe dem. Skulle vi have huset sådan møbleret, at vi ikke havde brug for dem, så var der dog en ting, som han vidste, vi kunne gøre brug af, og som han rigtig ville være glad for at tænke sig i vort eje. Det var et tospændig, sølvpletteret seletøj, der for et par år siden i Aarhus på en derværende udstilling havde

Jens Christian Christiansen (1821-1911), Skrumsagers lærer i Nørre Bork. (Privat foto).

taget førstepræmie. Det var vurderet, om jeg husker ret, til 400 kr., men af ham købt for det halve. Det var så fint og godt holdt i stand, at det var som nyt og så smukt, at selv på Rosenholm havde de ikke noget bedre. På en auktion ville dets værdi så langt fra kunne nås, hvorfor han ville særlig anbefale det til mig.

Jeg gjorde gengæld med et langt brev, hvori jeg gav en oversigt over, hvad der var hændt mig i de 42 år, og sluttede med, at min tid ikke tillod mig at komme ned til ham i den omskrevne anledning. Møbler havde vi ingen særlig brug for, derimod havde vi nok brug for seletøjet, og det ville i høj grad have glædet mig at have det i eje som en erindring om min gamle lærer, men min tid tillod mig som sagt ikke at komme derned. Om det blev solgt på auktion, ved jeg ikke, vi fik det i al fald ikke.

Mens jeg var i Nørre Bork, blev vor husholderske syg en tid, og vi fik en ældre, meget rig og endnu mere gerrig aftægtskone, Hanne Bjerg, i hendes sted. Hjemmefra var jeg vant til god, sund og rigelig kost; men jeg var ved siden af både af far og mor indprentet den grundsætning aldrig at klage over kosten, når jeg kom ud i verden. Under Hanne Bjergs husførelse hos Christiansen blev jeg sat på prøve, men bestod den. Smørret på brødet tog sig ud som en svag rimtåge hen over et pløjet landskab, og desværre var

det et meget begrænset landskab, at tågen hvilede over, og alt stod af spiselige varer i forhold hertil. For at få fat i nogle få fedtstoffer gik Knud og jeg hver morgen på lur, når davremælken blev kogt, efter at snuppe med højre hånds pege- og tommelfinger det skind (gredde), der danner sig på kogende mælk, når den går af kog.

En ret, som Hanne Bjerg betragtede for fuld middagsmad, og som gik igen mindst en gang om ugen, bestod i boghvedevælling med skulde, en lille fladfisk i familie med rødspætter, og hertil tørt brød. Denne ret forenede i sig både fisk, vælling og brød, men der er det særegne, at skulden var klippet i terninger og iblandet vællingen.

Knud, der var bedre huskendt end jeg, vidste, at degnen inde i sit sovekammer havde et stort klædeskab med skuffer ned ved den ene side, og i den ene skuffe plejede der at være en stor mængde pebernødder, hvoraf der hvert år til jul blev bagt en svær masse. Da vi stadig var sultne, forhandlede vi med hinanden, om det ikke godt lod sig forsvare, at vi angreb skuffen, og vi kom til det resultat, at det skulle prøves, når lejlighed gaves. Men ak og ve, skabet var låst. Det havde dog ingen nød, thi Knuds nøgle til hans kiste kunne med behændighed lukke op. Her var pebernødder i massevis, men da Hanne Bjerg var færdig, og husholdersken atter rask til at overtage sin gerning, var skuffen i degnens skab også omtrent færdig med sit indhold.

Christiansen var blevet forlovet med pastor Jørgensens søster, hvad der særlig var skyld i, at jeg kom i hans hus, da hun og mor var så meget gode veninder, og mor havde så god tro til hende, at hun ville have et vågent øje med mig, når hun om ikke længe flyttede ind som husmoder i degneboligen.

I sommerferien skulle Christiansen og kæresten gøre en længere rejse omkring til hans familie. Den ville tage en fjorten dages tid, og på denne rejse skulle Knud og jeg med. Han havde lejet en fisker til at sejle os først til Stauning for der at besøge præsten og så derfra til Velling, hvor hans broder fra Holmsland skulle hente os pr. vogn. Knud og jeg skulle føre dagbøger over, hvad vi så, og hvad vi oplevede på rejsen. Det kneb for Knud. Her var et område, hvor jeg kunne mestre ham, der ellers til at begå sig var mig så overlegen. Men han ville stadig se i min bog, og det skrev han efter.

Vi sejlede ud fra Nørre Bork en tidlig morgenstund, og med en let brise gled vi hen over Ringkjøbing Fjords stille vande. Men en

stor skuffelse var det for mig, at Knud, der var hjemme hos sin morbroder, ikke kom. Han kom dog en dag eller to efter, sejlene med en skipper fra Nymindegab. Vi lagde til ved Stauning for at besøge præsten, men da han ikke var hjemme, sejlede vi som foran nævnt til Velling, hvor vi blev båret i land af fiskeren. Efter hvad jeg kunne skønne i mindet om denne landgang, mente jeg, da jeg et halvt århundrede efter den tid stod i Velling, at det har været på Fjordvang hos Kræ Noes fader, at vi tog ind.

Der var et par drenge jævnaldrende med mig, som ville kunne passe med Kræ No og en broder til ham. Vi blev meget gæstfrit modtaget og spiste flæskepandekage og tykmælk til middag. Den sidste ret havde jeg aldrig fået før i den skikkelse. Hjemme fik vi det revne brød kørt om i den tykke mælk og så sirup til at søde med. Her derimod kom der et vældigt, rødt sirupsfad ind med påstrøet brød og puddersukker.

Herfra gik turen så pr. vogn langs med fjorden ad Ringkjøbing, hvor der gjordes ophold så længe, at vi kunne nå at komme til Holmsland inden aften. Dengang var Holmsland ikke forbundet med fastlandet ved en bro over Vonå, men man kørte et langt stykke i vandet, hvor åen munder ud i fjorden og havde en slags deltadannelse, der ved kåver⁹³ anviste de kørende retningen for ikke at drukne i dybet.

Christiansens far og mor levede begge. To gamle, meget tarvelige mennesker, der ikke gav indtryk af, at de var særlig glade for den ny svigerdatter, som sønnen bragte til huse. Hun var ellers en rigtig god og jævn pige. Men præstedatter var hun jo, og som de fleste uden formue, og penge det var, hvad de gamle satte pris på, og som de havde haft greb på at skrabe sammen, både ved dygtighed og ved den højeste grad af sparsommelighed, for ikke at sige andet.

Sønnen, der havde fædrenegården, var ikke gift, men forlovet med en af Morten Vejlgårds døtre fra Søgård, og en anden broder, ligeledes gift med Morten Vejlgårds datter, havde først boet i Lønborg, men havde solgt gården og var denne sommer i begreb med at bygge en ny gård på en parcel af Søgård. Denne broder til lærer Christiansen er siden blevet kendt som rigsdagsmand for Ringkjøbing valgkreds og er far til den bekendte professor Christiansen ved den polytekniske læreanstalt i København.⁹⁴ Her på Søgård følte vi os bedre tilpas end oppe hos de gamle, her kunne vi rigtig tumle os. Den gamle Morten Vejlgård var en over al

måde fornøjelig mand at høre på, og hvor kunne han fortælle en mængde historier. I de dage, vi opholdt os på Holmsland, kom vi jævnligt på Søgård, og her havde man indtryk af en anderledes gæstfrihed end oppe hos de gamle. Jeg var imidlertid tit i vildrede med, om jeg skulle sidde inde, efter vi havde spist, for at høre Morten Vejlgård fortælle, eller jeg skulle ud at lege med Knud og Christian, den nuværende professor. Jeg valgte ikke så sjældent det første, Knud derimod altid det sidste.

Det kom ham en dag dyrt at stå. De legede put⁹⁵, han og Christian. Knud ville smutte ind i svinestien, men her havde røgteren lige været for at give svinene et foder og havde ladet låget ligge skødesløst over kummen, således at det kunne vippe, og vips som Knud ville gå over det, vippede det, og han gik ned i kummen i sine nye, pæne klæder. Der blev en større renselsesfest, og Knud måtte i Christians klæder, der var småladen⁹⁶, thi Christian var et par år yngre. Men Knud var ikke stor af vækst. Havde det været mig, havde det været værre med at få tøj, der kunne passe.

Om søndagen var vi i kirke. Her var jeg meget optaget af et skib, der hang under loftet, et sådant syn havde jeg aldrig haft før.

Hvad der også gjorde stort indtryk på mig, var ikke blot som nævnt Morten Vejlgårds fortællinger, men den måde han omgikkes og tiltalte f.eks. min lærer Christiansen. Jeg var vant til, at alle i Nørre Bork talte med degnen i en vis afstands ærbødighedsform, men det gjorde Morten Vejlgård slet ikke og ikke nok hermed, han kaldte ham ikke engang Christiansen, men ved hans fornavn, og desforuden havde han om flere ting en anden opfattelse end degnen, og denne opfattelse begrundede han så godt, så degnen måtte anerkende denne hans opfattelse for den rette. I Nørre Bork var det ikke således. I alt hvad der lå uden for det rent dagligdags, var der ingen, der kunne klare sig for degnen. Folk kunne nok have en anden mening, men hævde den og forsvare den over for degnen, det havde jeg aldrig hørt. Degnen var nu engang degn, og så var Christiansen ikke som mange degne en fattig mand, men derimod velhavende, og mange måtte ty til ham for at låne penge både til skatter og til folkeløn. Det gav over for en materialistisk befolkning anseelse.

Fra Holmsland kørte vi en dag til Ringkjøbing til marked. Jeg havde aldrig været til marked før i en købstad. Her var jo mange dejlige ting at se. Jeg købte to små spejle og to små præsenterbakker, som jeg ville forære min mor til at pynte med på aftægten i det

ny hus, men så var mine penge også brugt på to lybskilling⁹⁷ nær.

Efter at have opholdt os på Holmsland i en uges tid blev vi kørt nordud af øen et langt stykke igennem vand og over øer, til vi endelig efter et par miles kørsel nåede til Søndervang i Stadil, en gammel hovedgård.

Ejeren af Søndervang hed Enevold og hans hustru Dorthea. Hun havde et par år holdt hus for Christiansen, der havde sat stor pris på hende. Nu var hun blevet gift med Enevold, der havde været enkemand. Det var et hyggeligt og særdeles gæstfrit hjem, hvor vi befandt os særdeles vel. Dorthea gjorde indtryk af at være en dygtig husmoder. Det samme syntes jeg ikke kunne siges om Enevold. Hjemmefra var jeg vant til gode kreaturer og heste. Gården her var i hartkorn betydeligt større end min fødegård, men jeg fandt hverken kreaturerne eller hestene i stand til at stå mål med dem hjemme.

Af første ægteskab var der en søn lidt ældre end Knud og mig. Ham havde vi jo vort samvær med, og jeg syntes, han var en flink dreng. Hvad jeg ellers mindes bedst fra Søndervang, var de mange storkereder på husene, men det var også et godt madsted for dem lige ved Stadil Fjord.

Efter nogle dages ophold blev vi kørt til Damgård i Bølling, hvor vi besøgte en enke. Navnet har jeg glemt, men jeg husker, der var noget aparte ved hende, og hun ledte samtalen med degnen ind i et religiøst spor. Hendes slægtskabsforhold eller hendes forhold til Christiansen ved jeg heller ikke noget om. Der er kun et, jeg husker fra opholdet der: huset var udstyret finere end noget andet sted, vi havde været.

På vejen til Damgård var der to steder, som vi blev gjort opmærksom på, og som begge har fæstnet sig i min hukommelse. Det første sted var fabrikken Nymølle, der ejedes af Schmidt, og som herudefra drev en betydelig forretning. Her var en dampskorsten, den første jeg i mit liv havde set.

Det andet sted, som gjorde indtryk på mig, var Bundsbæk Mølle, som var blevet historisk bekendt ved, at mølleren nogle år før den tid var blevet bidt af en gal hund og døde af vandskræk – en begivenhed der vakte stor opsigt og var blevet besunget i en vise.⁹⁸

Efter ophold på Damgård en dags tid gik turen til Lundenæs, den gamle kongsgård ved Skjern Å, der nu var skilt ad i to gårde, hvoraf den ene ejedes af degnens broder, Terkel Christiansen.

Her opholdt vi os en dags tid, og hvad der særligt tildrog sig min opmærksomhed, var det gamle ret betydelige voldsted ude i engen, men det eneste, man ser foruden volden, er en del murbrokker af gamle munkesten. Et ret betydeligt laksefiskeri hørte dengang til gården. Ellers var der intet mærkeligt. Et nyt stuehus var bygget af Terkel Christiansen med tykke tostens ydermure, men af indvendig hygge fandtes intet.

På hjemturen holdt vi for i Tarm Kro, hvor jeg for anden og sidste gang blev forestillet for Abigael, der, om jeg husker ret, dengang var mellem de 90 og 100 år, men rank og kraftig. Hun gik da under navnet gamle Bigel, og det var ikke et øgenavn, der skæmmede hende.⁹⁹

Efter høst var jeg en søndag gået hjem til mine forældre, men degnen havde sagt til mig, at når jeg mod aften atter vendte tilbage, kunne jeg gå ind til Jacob Højes i Sønder Bork, så kunne vi følges ad. Og det gjorde jeg. Her hos Jacob Højes var så både præst og degn og degnens forlovede, jomfru Jørgensen. Vi fik æblegrød, som jeg aldrig før havde smagt. Ved sengetid brød vi op, men jomfru Jørgensen gik med på vejen, og de førte en meget ivrig samtale med hinanden. Hun gik med snart helt op til Nørre Bork. Så siger degnen til mig, at nu kunne jeg gå forud, han ville måske følge jomfru Jørgensen et stykke tilbage. Hvad der er kommet dem imellem, ved jeg ikke, men forlovelsen gik i stykker. Det var ellers meningen, at jeg skulle være blevet hos degnen, men min mor blev så fornærmet på ham, fordi han gjorde forlovelsen forbi, at jeg ikke skulle blive længere end det år.

Nu var spørgsmålet, hvor jeg så skulle hen, for hjemme skulle jeg ikke være. Fader rådførte sig med forskellige, deriblandt sin fætter, Christen Bech i Slumstrup Mølle.¹⁰⁰ Han rådede til, at jeg skulle sendes til Faster til en degn, der hed Aas, og som var så meget anset og dygtig. Han havde flere af kendte folks børn (sønner) at læse med, og det var nær ved, at det var kommet i stand. Far ville til Tarm Mølle og her træffe sammen med Christen Bech og gøre aftale med ham om, at han skulle forhandle med Aas. Forhindringens Norna trådte til, ellers er der rimelighed for, at hele min livsvej var faldet på andre steder, end nu blev tilfældet. Ikke at jeg kalder det tilfældet, men Vor Herres styrelse har villet noget andet. Her hos Aas i Faster gik både to af Lauras¹⁰¹ brødre og en fætter i skole.

Min morbroder Laust var blevet gift med vores nærmeste na-

bos datter, Karen. Hendes broder skulle have deres lille fødegård. Han hed John¹⁰², og de to, Laust og John, ville i fællesskab bygge et stampeværk. I den anledning havde de henvendt sig til mølleren i Eg i Grindsted Sogn, hvis hustru stammede fra Bork, om at være dem behjælpelig med at skaffe en møllebygger. Det havde mølleren, Mads Thøstesen¹⁰³, lovet dem og havde også fået fat i en møllebygger, der havde taget sig arbejdet på, men så i sidste øjeblik, da arbejdet skulle begynde, sagde han sig det fra. Mads Thøstesen følte sig herover forpligtet til selv at bygge møllen, som, da han var møllebygger, ikke faldt ham vanskeligt, hvad arbejdet angik. Men noget andet var for ham at være borte fra sit eget hjem, hvor han havde både gård og mølle at passe. Men hædersmand som han var, tog han sig det på, da han fandt, at John og morbroder sad slemt i det, når de ikke kunne få bygget, efter at alt var skaffet til veje dertil.

Dette træk af Mads Thøstesen indgød min far og mor stor agtelse for ham. Hans hustru, Margrethe, der kom ud på besøg, mens Mads byggede møllen, syntes min far og mor også godt om. De fortalte, at de havde i huset en lærer Folkmann, der var så overmåde en klog mand, så hverken præsten eller doktoren kunne sætte ham i noget. Så da de nok ville have mig i huset, blev det afgjort, at jeg skulle til Eg mølle til næste maj 1853.

Forholdet mellem Christiansen og jomfru Jørgensen gik imidlertid i orden igen, så de blev gift, men flyttede snart efter til Hornslet.

I Eg Mølle 1853-57

I Eg Mølle fik jeg så i fire år mit hjem, fra maj 1853 til maj 1857. John og far kørte mig dertil.

Mads Thøstesen og hustru var gode og brave mennesker. De havde gjort hinandens bekendtskab i Amsterdam i Holland, hvor Mads var rejst til, både på sit håndværks vegne og samtidig for at besøge en farbror, der var præst der hos en herrnhutisk menighed. Margrethe var rejst for at besøge en moster, det vil sige en morbroders enke. Morbroderen var som ung rejst hjemmefra fra Sønder Bork som sømand og havde i Holland taget navigationseksamen. Han havde arbejdet sig frem til kaptajn, havde selv ejet skib og var blevet en hovedrig mand, der ejede flere store huse i Amsterdam. Da han døde, tilfaldt der slægten i Bork 180.000 rigsdaler kurant, hvad i rigsmark vil være mellem 60 og 70.000, hvilken kapital dengang var betragtet efter jævne vestjyske forhold som et meget stort beløb. Mosteren, der sendte disse penge efter sin mands død, skrev samtidig, om der ikke var en søsterdatter af ham, som ville rejse til Amsterdam og lade sig adoptere af hende. Og det var der i Margrethe, og hun rejste og var et års tid i Amsterdam.

Her traf de to unge danske så hinanden og blev forlovet, men da de ikke kunne finde sig i at blive boende der, når de blev gift, blev adoptionen ikke til noget, hvorfor de rejste hjem, blev gift og købte først en lille gård i Nebel ved Kolding, solgte den igen og købte derefter Eg Mølle. Som faddergave ved den ældste datters dåb sendte tanten i Amsterdam 1.500 rigsdaler kurant og ved den næste datters dåb 500 rigsdaler kurant. Men så døde tanten. Nu blev der tilstillet dem noget sølvtøj og en del smykker og så en del papirer, som de ikke kunne læse. Men da de troede, det ingen betydning havde, eftersom der ingen penge fulgte med, lod de papirerne ligge uanset.

Et par år efter at jeg var kommet til møllen, gjorde mølleren en rejse til København og tog ved den lejlighed papirerne med for at få dem læst. Det viste sig så, at det var bankaktier og statspapirer lydende på mange tusinde gylden, som for en del år siden var indkaldt til udbetaling, men nu var de forældet.

Min lærer, Folkmann, var en pudsig og meget aparte fyr i en alder af mellem firti og femti år. Over hans fortid hvilede der my-

stik. Hans moder levede som enke, om jeg husker ret i Vejle. Hvem og hvad hans fader havde været, vidste ingen, lige så lidt som om hans uddannelse, på hvad måde og ad hvilke veje den var gået for sig.¹⁰⁴ Efter hvad jeg kan skønne nu, har Folkmann været student og som sådan haft studentereksamen. Om han så er dumpet til en eller anden eksamen, kan man ikke vide, eller der er kommet andet i vejen. Han var ikke lidt hjemme i fremmede sprog, talte og skrev tysk, havde kendskab til fransk og latin, et godt hoved og velbegavet. Men ellers en tarvelig lærer, der ikke havde greb på at meddele sine lærlinge synderligt af sine betydelige kundskaber. Geografi, læsning, tavleregning og retskrivning var de fag, han bragte det videst i med sine børn, navnlig geografi. Navnlig det sidste fag. Han havde i sit eje en stor lærebog på flere hundrede sider, som jeg særligt pløjede igennem.

Hvordan det er gået til, at Grindsted vestre skole har fået så gode kort, ved jeg ikke, og et særsyn var det med disse store landkort, hvor alle Europas lande enkeltvis var klæbet på store papplader, ligesom de andre verdensdele foruden samlet på et stort kort var udstykket desforuden i flere plader. Når hertil lægges en del læsebøger, et bundt gåsefjer og nogle blækhuse samt en lille sort tavle, så har man en oversigt over skolens hjælpemidler ved undervisningen.

I lærebog og katekismus fik vi kun lektier, uden at Folkmann forud mundtlig gav os andet end bogens eget indhold. Det samme var tilfældet med bibelhistorien. Kun når vi skulle op med lektierne, blev vi udspurgt om forståelsen af det læste, men hele undervisningen var tør og kedelig uden ånd og liv og var et vidnesbyrd om lærerens egen, for levende tro manglende forståelse. Så jeg er vis på, at hvis min mor havde kendt Folkmanns kristelige stade, var jeg aldrig kommet til Eg.

Han sad inde med ret stor erfaring i almindelige, borgerlige livsforhold, havde set sig om i verden, rejst i Tyskland som hovmester for en adelsmands søn og var kendt med mange forhold i de såkaldte højere samfundskredse. Uden for selve den almindelige skoletid, når han læste privat med mig, kunne han fortælle mig en del af, hvad han havde hørt og set. På det område hentede jeg et udbytte, der er kommet mig til gode senere i livet, større end det som undervisningen i almueskolen ellers gav. Derimod modtog jeg hverken i Danmarks historie, verdenshistorie, kirkehistorien eller i naturfagene anden undervisning end de smuler,

der fandtes i de tarvelige læsebøger, heller ikke i dansk litteratur andet, end hvad der faldt af lejlighedsvis, når jeg ved den private undervisning i dansk retskrivning, eller hvad der, når jeg læste tyst i Robinson Crusoe, så kunne falde af.

Det første års tid jeg var i Eg, boede Folkmann ikke i møllen, men gik på omgang iblandt beboerne og fik kosten, men da der var flere af dem, som ingen lejlighed havde til at have ham om natten, sov han i møllen. Efter skoletiden læste han de fire dage om ugen to timer med mig, og da Knud Eskesen også kom til Eg, gjaldt det også ham. Når vejret ikke var alt for dårligt, gik Folkmann lørdag eftermiddag efter skoletid til Grindsted i besøg særligt hos doktor Jensen, en dengang meget anset læge. Herfra kom han så i reglen først mandag morgen lige til skolen.

Skolen ligger ude i heden, dengang et tarvelig strå- og lyngtækket firefagshus med lyng rundt omkring sig. Af husets fire fag var de to til selve skolen, de to til køkken og stue for en kone, der skulle besøge skolen opvarmet og rengjort. Skolen ligger 1½ fjerdingvej¹⁰⁵ fra Eg mellem denne by, Urup, Dyvelsrække og Jerrig og var dengang besøgt af omkring ved 20 børn fra disse byer og et par enligt beliggende gårde. Fra alle byer førte en opkastet skolesti til samme. Stien fra Eg til skolen førte over et stykke kær og mosedrag, der i tørbrøde¹⁰⁶ efter et større snefald kunne stå under vand.

En vinter blev det tilfældet i længere tid. Folkmann var meget nærsynet, så han ikke, når vandet gik over stien, kunne se eller finde den, men skulle gå bagefter en af os. Dette førerskab var dog mindre pålideligt og endte med, at han fik sine støvler fulde. Pigerne kunne nu ikke komme tørskoede over uden at blive båret på ryggen af en af drengene, og da jeg var den største og stærkeste, måtte jeg lægge ryg til. Folkmanns støvler var for korte, især når han trådte uden for stien, og da førerskab var så dårligt begavet, blev følgen, at han plumpede enten i stiens grøft eller et mosehul, så han måtte vende om for at gå hjem og få tørt på. Førerskabet lod sig imidlertid forstå med, at det ville gentage sig igen over for tørre hoser, så længe vandet stod så højt. Han tog derfor den vise beslutning at erklære skolen i en utilgængelig belejringstilstand og udsendte den længst bestøvlede stafet af os til skolen med den meddelelse, at skolen var standset, indtil syndflodens vande havde trukket sig tilbage til deres gamle leje. Som et tegn på, at man atter kunne vandre tørskoet på jorderige, skulle skolekonen ud-

sende duen med fredens olieblad i form af et hvidt stykke tøj opkastet på skolens vestre og østre endes tag, der, da skolen lå højt, kunne ses både i Urup og Dyvelsrække.

Efter nogle dages forløb blev der atter gjort et forsøg med at pløje de stridige vande, men med samme udfald af fyldte støvler. Men da vi atter kom hjem til møllen, erklærede Folkmann, at nu gik det ikke længere end til næste dag med ferie. Så skulle vi i møllen i al fald have den regelmæssige skolegang på hans værelse, hvor vi plejede at læse privat. Denne foranstaltning fra hans side havde en underlig indflydelse på syndfloden, thi da en dags tid var gået på den måde, blev fredens hvide banner hejst på skolens tag.

Det første år havde jeg et udmærket værelse mod syd i selve stuehuset, de sidste tre år fik jeg værelse i det vestre hus med vestensol. Det var mindre, og her var murstensgulv, men der var dog lidt varme om vinteren fra en stor sideplade i en bilæggerkakkelovn, hvoraf resten gik ind til Folkmann og varmede hans værelse. Her var en gang tværs gennem huset, Folkmann, Knud og jeg til venstre, karlekammer og værelse for en sindssyg til højre.

Møllerens to døtre, Marie og Hanne, var lidt yngre end mig, men vi fulgtes ad til skole, dog læste de ikke privat med os hos Folkmann. Marie, den ældste, var en hjertensgod pige, lignede mest moderen. Hanne, der lignede faderen, var også en god pige, men hun var dygtig selvbevidst, og vi havde mange sammenstød med hende, mest mig, hvorimod Knud som regel kom godt ud af det med hende. Som før omtalt, havde Knud den egenskab at komme godt ud af det med sine omgivelser uden at støde an, således også her i møllen, hvor vi i tre vintre læste sammen. Om sommeren var han hjemme hos sin morbroder for at være til nytte.

I de fire år i møllen havde vi til forskellig tid tre karle, som jeg havde meget med at gøre.

Hans var fra et hedesogn, jeg husker ikke hvilket, han var en overmåde flink karl og kunne fortælle så meget både gammelt og nyt. Han ville gerne læse, havde læst meget og var i stand til at gengive en del af det, han læste højt om vinteraftnerne, og det var ved hans læsning, jeg først hørte Holger Danske læst, og det var noget for en tolvårs dreng.

Han var hjemme i egnens slægtshistorie. Han fortalte om en mand, der havde boet på gården Horsbøl, hvordan han var blevet så rig en mand, at der kom friere til hans døtre helt ude fra Slesvig fra store gårde, hvortil der hørte store skove. De var blevet

gift derud, og derude boede også hans eneste søn, for han ville ikke have fødegården her i denne dårlige hedeegn. Nu boede han i en by, der hed Langetved, hvor han havde en stor gård med tre spand heste og stor købmandshandel og stort brænderi foruden ved en kro og mange andre ejendomme.¹⁰⁷ I samme by boede der en anden stor mand, også på en stor gård med så megen skov til, at der snart ingen ende var på den. Han havde også mange andre ejendomme, deriblandt Hvelplund i Sønder Omme, og så havde han mange skibe i søen. Det er det første, jeg har hørt om Skrave Sogn, hvad Hans fortalte, og så tilføjede han: »Det er nok vanskeligt, at du bliver sådan en karl.«

Det næste jeg hørte om Skrave, lad mig tilføje det med det samme, skønt det først blev fortalt det sidste år, jeg var i møllen, om jeg husker ret af en møllebygger, der besøgte mølleren. Denne fremmede, der kom fra Guldager Mølle, fortalte, at den var forpagtet ud til en mand, der var kommet nede sydfra, hvor han havde været forlovet med Kloppenborgs eneste datter i Københoved. Men det var gået i stykker, og Kloppenborg havde i den anledning givet ham en hel del penge for at sætte ham i stilling i Guldager Mølle. »Men der skal nok flere til, hvis han skal blive der, efter den måde han tager det hele på. Han må også være en dum karl, for det hedder sig, at han selv er skyld i, at det gik i stykker med forlovelsen. Hun skal jo være en af de rigeste piger dernede, og så skal hun endda være både dygtig og køn.«¹⁰⁸

Hans' højtlesning gav mig lyst til selv at læse, men hvor skulle man få fat i bøger. Der var ingen i møllen, så jeg spurgte Hans ud om, hvorfra han fik sine. Ja, dem fik han rundt omkring fra, en hos en og andre hos andre. Jeg gik så mangan en aftenstund sammen med Hans ud omkring til folk, som havde en eller anden bog, men det blev af meget blandet indhold, hvad jeg fik fat på. Af mangel på læsning gik jeg bibelen igennem to gange.

Jens Mortensen, den anden karl i møllen, var fra bindeegnen. Han bandt hoser til sig selv og bandt også til andre. Så dyrkede han ved siden af musik, spillede på fiol. Så enten bandt han eller spillede i sin fritid, og det var der rigeligt af om vinteraftener og søn- og helligdage. Jeg, der aldrig har haft øre for musik, var inderlig ked af hans gnideri på fiolen, især når han lærte sig nye stykker. Ellers var han en rigtig flink karl, men havde ikke Hans' evner til at fortælle, derimod var han raskere til sit arbejde end Hans.

Så havde vi som den sidste en karl fra byen, der hed Chresten Jørgensen. Hans hjem var byens yderste gård mod vest, et efter egnens forhold velhavende hjem. Hans far havde opkøbt omegnens uld, som var en af datidens største indtægtskilder på denne egn, hvor der holdtes en mængde får. Der var bønder, der havde hundrede får til vinter, hvad jo gav en stor flok, når det gik heldigt med lammene. Desuden havde Chrestens far også købt honning, hvoraf de havde lavet en del mjød til salg. Der blev dengang drevet betydelig biavl i Grindsted og omegn. Denne handel, som Chrestens far drev med indkøb af uld og honning, havde som sagt gjort ham til en velhavende mand. Chresten var en opvakt karl og havde tilegnet sig flere kundskaber end almindeligt. Han var en meget dygtig jæger og gik tit på jagt og bragte jævnligt godt udbytte med sig hjem.

Hans stærke jagtlyst indvirkede også på mig, så jeg fik min fader til at købe en bøsse til mig, en af dem der som såkaldt fransk gevær var brugt i treårskrigen, og som blev solgt af en marskandiser, der rejste rundt og holdt auktion på en hel del af dem. Det var ikke et let jagtgevær, men det var aftrukket¹⁰⁹ af Peder Johnsen i Hastrup, en over hele landet dengang bekendt bøssefører, der havde gået på jagt i klitterne med Frederik den Syvende, da han som kronprins boede i Fredericia og gæstede vestkysten. Bøssen var gjort godt i stand, og en almindelig pistong¹¹⁰, der passede til almindelige knaldhætter, var påsat.

Da den var kommet hjem fra Peder Johnsen, skulle den prøves af min farbroder Hans, der også var jæger, hvad min far ikke var. Den skulle så prøves både med rendkuller¹¹¹ og store og små hagl. Farbroder ladede den så først med rendkuller, gik ud, og der var sat en låge op uden for gården imod et gammelt dige. På den var med kridt afmalet en skive. Men som han gik ud ad døren, hørte han svanesang oppe over gården og rigtigt, der trak en flok svaner. Han holdt på og skød! Puf! Og der faldt to svaner. Det var jo et mesterskud, og der gik ry af det. Men til hagl af almindelig art passede løbet ikke, det var alt for svært i diameter, så det spredte skuddet alt for vidt omkring. Jeg var imidlertid kisteglad for bøssen, fik anskaffet både krudthorn og haglpung og blev en ivrig jæger. Jeg gik nu, når Chresten havde tid, med ham på jagt. Også på egen hånd, men hele udbyttet blev kun lille.

Da jeg brød op fra Eg Mølle, byttede jeg bøssen bort med en mand ude på heden og fik et lam i bytte. Vested var mandens

navn. Lammet og en bisværn, jeg havde fundet og købt kube til, satte jeg ud til halv¹¹² hos en småkårsmand, hvis navn jeg har glemt, og manden har sikkert også glemt mig, thi jeg har ikke hørt hverken fra lam eller bier.

Hans og Jens Mortensen var ældre karle, så deres forhold til mig var af en mere belærende art, end tilfældet blev med Chresten Jørgensen, med hvem jeg stod på en hel kammeratlig fod. Derfor høstede jeg også mere udbytte af deres større livserfaring end af samværet med Chresten Jørgensen. Jeg er dem taknemmelig derfor, de var alle tre brave, hæderlige karle, der hverken bandede eller førte slibrig tale, og det har sin store betydning i den alder dagligt at færdes sammen med mennesker så gode, som de var.

Chresten Jørgensen med sine gode evner længtes efter en større kundskabsfylde end den, almueskolen havde givet ham, og vi fik os mangen samtale om, hvad der kunne være at lære på Rødding Højskole, som jeg af min far var bestemt til at skulle søge, når jeg først var blevet fuldvoksen, og som han også havde stor lyst til at komme på, når han kunne få lov til det af sin far. Det kom ham til gode i denne sag, at kromandens søn i Grindsted og en fætter til ham, der også havde hjem i kroen, tog ophold på højskolen i Rødding. De tre, Poul Sørensen, Poul Thomsen og Chresten Jørgensen, kom alle til Rødding Højskole efter hinanden.

Så havde vi efter hinanden to møllersvende, der begge hed Chresten, som jeg jo også havde en del med at gøre, især da den sidste og yngste, Chresten Frøsig, en ung, rask og livlig fyr. Han blev i møllen et års tid eller to, efter jeg var rejst, og blev i stor hast gift med møllerens ældste datter, Marie. De boede i mange år på Lindbjerg Mark i Ølgod. Nu er de flyttet til Sjælland, hvor en søn er mejerimand. Han er blevet meget ivrig missionsmand og har nok rejst en del som kolportør.¹¹³

Den ældste, Chresten, gik som regel under navnet Fessor, hvilket er udlagt professor. Navnet havde han erhvervet sig ved sin selvklogskab, der sammen med hans højeste mål af overtro gjorde ham til et af de mest aparte mennesker, jeg har kendt. Med hans overtro og varselssyner blev der drevet de mest utrolige løjer.

Så havde vi også på kartoffelmøllen en ret ejendommelig mand, der gik under navnet Lille Mads. Han var fra Sønder Omme. Han havde meget at fortælle om Juellingsholm og hele omegnen og om den mærkelige præst, de havde haft i Birkedal. Men allermest fortalte han om Klossenborg og om fabrikken, hvor han havde

arbejdet. Og så fabriksbestyrer Glæser, der holdt ridehest og gik til daglig med krøs og fine, hvide muffedisser. Ja tænk, han havde syv par blanke støvler, som han kunne gøre skidne hver dag. Der var bygninger større end på Nørholm, ja, flere gange større end Grindsted Kirke. Der var noget at se. Jeg skulle have været der sammen med ham, men det blev aldrig til noget, for der kom altid noget i vejen. Først halvtredsindstyve år efter kom jeg der på besøg sammen med Laura på en køretur til Tanderup.

Af piger i møllen husker jeg kun Krestine fra kæret. Hun var en rigtig flink og god pige. Hun var så omhyggelig for os på alle måder, skønt både Knud og jeg ikke altid var så gode mod hende, som hun fortjente. Hun havde mange ubehageligheder for vor skyld. Jeg husker således, at hun fik skænd af møllerkonen et år før påske, fordi hun ikke sørgede for at samle æg ind, så de havde nogen at bruge i husholdningen. Det var nemlig skik, at børnene i måneden før påske måtte samle alle de æg, som de kunne finde, gemme dem og først komme frem med dem til påske. Det gjorde vi, så Krestine kun fik nogle få. Knud, som rigtig forstod at gøre sig rigtigt gode venner med Jens Mortensen, havde fået ham til at putte de æg, som hønsene lagde, når vi var i skole. Så fik han dem om aftenen, når vi kom hjem, og han gemte dem så i sin kiste. Det gik godt det ene år. Krestine fik sine skænd, og Knud kom til påske med flere hundrede æg. Men næste år gik det galt. Knud havde palmesøndagsaften glemt at få sin nøgle til kisten i sine hverdagsbukser, og mandagen efter, da han om aftenen ville gemme dagens fangst, var kisten tom. Han gav Krestine en grov omgang, men æggene var borte, og det ærgrede ham.

Æ gammel møllekone, under andet navn gik hun ikke, var aftægtskone på møllen og var en gammel, fornøjelig kone. Hun boede i det gamle stuehus bag nede, hvor møllen også lå, førend Mads Thøstesen købte den og byggede det hele om, mølle, stuehus og to lader, da der kun var et gammelt klynehus¹¹⁴ og svinesti tilbage af den gamle mølle foruden aftægtshuset. Hun og hendes mand havde haft møllen i besiddelse som fæste, og det var det sidste af godset fra Urup Hovedgård, der havde været tilbage foruden den større gård, som ætlingen af denne sidste ejers adelige slægt sad inde med. Nu var adelskabet gået tabt, idet den sidste adelige dame, dengang jeg var i møllen for to menneskealdre siden, havde giftet sig med en bondemand. Æ gammel møllekone kunne fortælle herom og havde kendt vedkommende adelige

Eg Mølle, hvor Skrumsager opholdt sig 1853-57. Billedet er fra 1917, og stuehuset i baggrunden er fra omkring 1900, mens møllebygningen formentlig er den, Skrumsager oplevede, dog dengang nok tækket med strå eller lyng. (Foto: Grindsted lokalhistoriske Arkiv).

dame, hvis datter nu som gammel aftægtskone boede i nabogården. En af hendes døtre var dengang gift med Jens Thomsen Aarler i Borris, en af vestkystens dygtigste og mest bekendte mænd, både som handelsmand og som bonde.¹¹⁵

Vi børn ville gerne ind til den gamle kone i hendes tarvelige lejlighed med åben skorsten og lergulv. Hun kunne fortælle os så meget om gammel tid, og hun lærte os flere lege med aftryk med ildklemmen i asken på arnens bund. Der kunne laves mange figurer, som vi skulle gætte, hvad forestillede. Når de var givet navn, skulle man vende sig om og så svare, hvad man ville bruge den genstand til, som der blev peget på. Det kunne være morsomt. Hun sad stadig og spandt ved lyseklyne¹¹⁶, der brændte på arnen med en lille svag lue om aftenen. Hun havde kun lys tændt på de højhellige aftener, juleaften og nytårsaften, ellers hjalp hun sig med lyseklyne, eller hvis hun skulle se sig om i stuen længere borte end deres lys nåede, så en tranlampe. Hun ragede altid ilden om aftenen, således at hun kunne tænde igen om morgenen uden

at bruge svovlstikker. Ja, hvor var hun sparsommelig og nøjsom og kunne få sin lille aftægt til at slå til. Hun havde fra den tid, de selv havde haft møllen, hengemt 30-40 almanakker, og ved årsskiftet tog hun nu den frem, der omtrent passede med det nye år. Iblandt det, der blev hende ydet i aftægt, var også et par snease æg. Disse ægs skaller gemte hun i en gammel bikube, og når hun en gang hvert år var i besøg hos en datter i Tistrup, eller hun kom til hende, fik hun dem som foræring. Under disse små yderst tarvelige kår var hun altid godt tilfreds.

Når jeg nu sidder her og mindes hende og hendes lille fattige hjem og glade sind og gør sammenligninger med vort hjem, der i forhold til hendes tager sig kongeligt ud, og så tænker på, hvor tit man kan føle sig utilfreds og synes, der er både det og det, som mangler, ja, så må man i højeste grad føle sig ydmyg og skamme sig over, at man ikke stadig kan gå med glad taknemmelighed til vor kære Gud og Fader, der har gjort det så usigeligt godt for os! Hvor skønner vi dog lidt på Guds faderkærlighed, først og sidst for frelsergerningen ved Jesus Kristus, men også for alle hans andre store, rige velgerninger imod os.

Det er mine daglige husfæller i Eg, jeg her har nævnt lidt om. Hvad så selve folket i by og sogn angår, fandt jeg dem langt mere tiltalende end hjemme i Sønder og Nørre Bork. På enkelte undtagelser nær var det et bravt, hæderligt, nøjsomt og ædrueligt folkefærd, der med flid og arbejdsomhed afvandt denne magre jord et udbytte, der ikke blot tilfredsstillede det daglige livs krav og behov, men gav for manges vedkommende et overskydende udbytte. Den overvældende selskabelighed, som folket på den tid var betaget af i Sønder og især Nørre Bork, kendtes ikke i Grindsted. Folket kom nok sammen, når tid og lejlighed gaves, men det utal af gilder (bøjler), der holdtes fra efteråret af hele vinteren igennem hjemme i begge Bork'er, udvandede og åndløse, kendtes ikke i Grindsted. Efter mit skøn stod folket her gennemgående på et højere dannelsesstrin end i Bork. Der fandtes her en større redelighed mand og mand imellem. Det var moralen, der her agtedes højere end i Bork, hvor det ansås til jævnshold¹⁷ for et godt kup, om den ene nabo kunne f.eks. i en handel tage den anden godt af. Her ville det anses for en stor skam.

Naturomgivelserne var jo så meget forskellige fra, hvad jeg var vant til hjemme, hvor jorden gennemgående var langt mere frugtbar end i Eg. Hjemme havde vi de store frodige enge, og så var

synsranden bræmmet¹¹⁸ mod syd og vest af klitterne. Her var ved Eg Mølle det tilfælles med mit hjem, at vi havde åen løbende lige forbi med sit engdrag, men så ellers rundt omkring hede og atter hede, der navnlig i en lige retning fra Eg mod sydøst strakte sig mellem 2 og 3 mil uden et eneste bebygget sted. Denne mægtige hedeflade, der begrænses af Ansager, Hejnsvig, Vorbasse og Starup Sogne, har kun sidestykker i Alheden og Sønder Omme-fladen. Der hviler en alvorsfuld, højtidelig stemning over et sådant landskab, når man færdes derude uden at kunne se andet omkring sig end den brune hede og med den blå himmel over sig. Man får her et naturindtryk, som aldrig glemmes, og man gribes af tanker, stemninger og følelser, som ingen andre omgivelser er i stand til at fremkalde.

Ikke sjældent har jeg ude på heden truffet på spor af gammelt agerbrug, idet man tydeligt kan se hen ad lyngen den retning, agrene har haft, men finder også små forhøjninger som vidnesbyrd om, at her har ligget et hus, og på enkelte steder flere forhøjninger, der kan tyde på, at her har ligget en lille by. Desuden har jeg truffet mange opkastede diger eller volde flere alen høje og enkelte steder hele små fæstninger, det vil sige store firkantede indhegninger med store diger omkring. Den største, jeg har truffet på, ligger syd for Eg dengang på Jens Pedersens flere hundrede tønder land store hede imellem Eg og de sorte bjerge, der vistnok hører til Kvie i Ansager.

Ude vesten for Eg i heden ligger en ikke ubetydelig sø, som jeg engang imellem gik ud til. Skønt jeg aldrig har længtes eller følt den stærke hjemve, som så mange kan lide under, når de kommer bort fra hjemmet, så var det mig en tilfredsstillelse at stå og skue ud over søen her i denne egn, hvor man aldrig havde de store vandflader for øje, som jeg var så vant til fra min hjemegn. At gå her langs med søens bredder drog kære minder frem fra Ringkjøbings Fjords flade strand.

Uden for møllen var den, jeg havde mest med at gøre, en dreng, der hed Mads Peder, og som tjente hos vores nabo, Jens Pedersen. Vi havde meget med hinanden at gøre, og der bestod et godt venskab mellem os. I sommertiden, når Knud var hjemme, var jeg sammen med ham, når tid og lejlighed gaves, både søgn og hellig.

Det var et efterår omkring ved november, at en handelsmand fra Ølgod, der hed Asp, kom kørende til møllen lige til aften. Han

kom fra marked i Kollemorten, hvor han havde købt 12 køer, som en gammel trækker kom med bagefter. Men da trækkeren ikke kendte vejen over heden, ville han leje en karl til at ledsage ham ud, hvor den opkastede vej hørte op. Nu ville han køre foraf og så sende sine karle derud; de skulle nok være der, når køerne kom.

Asp kunne ingen karl få, hvorfor han henvendte sig til mig, om jeg ikke ville følge trækkeren og vise ham vej. Han ville give mig fire lybskilling for det, og under forudsætning af at trækkeren kom, før det blev helt mørkt, tog jeg mig det på. Trækkeren med køerne kom imidlertid efter, at det var mørkt, og jeg var nu ikke i lyst for at gå den halve mil ene tilbage gennem heden, hvorfor jeg henvendte mig til Mads Peder, om han ville tjene de to lybskilling ved at trække med det ene kobbekøer, og det ville han.

Da trækkeren havde fået noget at leve af, drog vi af sted, enhver af os med et kobbekøer på fire stykker. Jeg foran, derefter Mads Peder, og så til sidst trækkeren, en ældre mand, der havde fået sin tørst slukket vel rigeligt ved en god ven, Simon, som han havde i lommen. Da vi var godt uden for byens opkastede Vejle-Varde vej, og vi skulle ind over heden, gik der kun ensporede veje med dybe hjulspor, og her skal i mulm og mørke stor lokal sans til at hitte det rigtige spor. Trækkeren faldt stadig omkuld i sporene, så vi måtte tit holde og vente på, at han fik sig samlet op og kom med os. På den vis tog det mere tid, end det ellers ville have gjort, om vi havde været ene.

Til at begynde med var det helt morsomt. Han skældte på vejen, og han bandede køerne og gjorde en del vrøvl, når vi skyndede på ham. Endelig når vi ind på den opkastede hedevej med dens dybe grøfter, der var forbindelse mellem Eg og Lindbjerg Mark, og som mølleren havde anlagt for sine kunder i den østlige del af Lindbjerg Mark. Da vi så er kommet et godt stykke ind på denne vej, siger Mads Peder og jeg til hinanden, at nu kan vi godt trække foran, for nu kan han ikke komme bort fra vejen, selv om han også tumler om engang imellem, og det gjorde vi og kom i regn, mørke og blæst ud til, hvor den opkastede vej ender på Lindbjerg Mark, og hvor aftalen var, at Asps karle skulle komme os i møde.

Her holdt vi så, dels for at vente på, at trækkeren skulle komme, og så også for, at karlene skulle komme og løse os af. Det var så rent bælgmørkt, så man ikke kunne se en hånd for sig, og så regnede det helt forfærdeligt. Der kom ingen trækker, og der kom ingen karle. Vi holdt, og vi råbte. Ingen lyd, intet svar, kun regn

og blæst og den kulsorte hede. Vi holdt længe og rådslog så om, hvad der var at gøre, og enden på alle vore forhandlinger blev, at vi vendte om og begav os tilbage efter Eg og håbede da at træffe på trækkeren. Men vi nåede enden af den opkastede vej uden spor af trækkeren eller af hans fire køer. Hvad var sket? Han var naturligvis faldet omkuldd, som han havde gjort så tit, og ved atter at rejse sig trukket lige tilbage igen, nået enden af den opkastede vej og forvildet sig med et eller andet spor ud i heden.

Og sådan viste det sig, at det var gået til. Folkene i møllen sad oppe for at vente efter os, da det var langt ud over sengetid. Vi fik de otte køer, vi bragte med tilbage, anbragt i engen.

Næste dag kom Asp, og han var lynende gal. Heldigvis var jeg i skole, men han havde skældt mig skrækkeligt ud. De tre af de fire køer, trækkeren havde haft på sin samvittighed, havde de fundet ude i heden, men trækkeren og den ene ko var der ikke spor af. Men nogen trøst fandt Asp dog i, at de otte var i god behold i møllerens eng. Hvor han skulle finde trækkeren og den ene ko, var der ingen, som kunne give ham oplysning om. Det opdagedes dog, at trækkeren i dagningen var landet i Lund i Ansager Sogn, gennemblødt, sulten, udmattet og forkommen med den ene af sine tolv køer, men han var så forkommen og medtaget, så han ingen rede kunne gøre for, hvor koen skulle hen. Først tredjedagen efter at have sovet en hel dag og nat fik han sig samlet så meget sammen, at han fik gjort rede for, hvordan det var gået til, men han havde glemt handelsmandens navn, og det var kun ved hjælp af de folk, han var kommet ind til, at det lykkedes at få oplyst, at det var Frederik Asp fra Ølgod, han havde været trækker for.

Efter indbydelse af højesteretsadvokat Nellemann i København var jeg sammen med H.P. Hanssen¹¹⁹ nærværende ved afsløringen af Enrico Dalgas' statue i Århus.¹²⁰ Vi boede på samme hotel som J.C. Christensen, nuværende konsejlspræsident¹²¹, og var dagen igennem sammen med ham samt fulgtes om aftenen sammen med ham i kupe. Nu vidste jeg, at han havde sit barndomshjem i Hoven, og da jeg helt fra den tid, jeg var rejst bort fra Eg, aldrig havde hørt noget fra min gamle, gode, kære ven fra drengeårene, Mads Peder, spurgte jeg Christensen (Stadil) ud, om han muligvis kunne sige mig besked om ham. Jo, det kunne han nok, for det var hans morbroder! Han faldt på Dybbøl.

Næst efter Mads Peder var ungdommen i Grindsted Kro dem, jeg havde mest med at gøre. Her var foruden en større børneflokk

af kromandens egne børn en fætter til dem, som før nævnt Poul Sørensen, en særdeles flink og opvakt karl. Han var en særdeles fin og nobel karakter, som jeg i høj grad følte mig tiltalt af. Det var nogle udmærket gode folk i Grindsted Kro, kromanden Thomas og hans hustru Anna, og hun tog sig moderligt af os til enhver tid, især i den tid vi gik til præsten til konfirmationsundervisning. Vi havde fra Eg til Grindsted præstegård noget over en mil at gå de to ugedage, så vi måtte i de korte dage ud fra møllen om morgenen, før det blev lyst, og var først færdig ved præsten omkring kl. et. Så vi kunne først nå ind til kroen mellem et og to for at få os en kop kaffe til den medbragte melmad og nåede først hjem til aften. Var det nu i fasten, da vi skulle på kirkegulvet til overhøring, og vejret var dårligt med sne og sjap, kunne vi gå to hele dage i rad og trække frem og tilbage mellem Eg og Grindsted. Det kunne krofolkene ikke nænne, hvorfor de tilbød os at bo hos dem om natten, og det tog vi med glæde imod, og den tid, vi tilbragte der, var den fornøjeligste ved hele præstegangen.

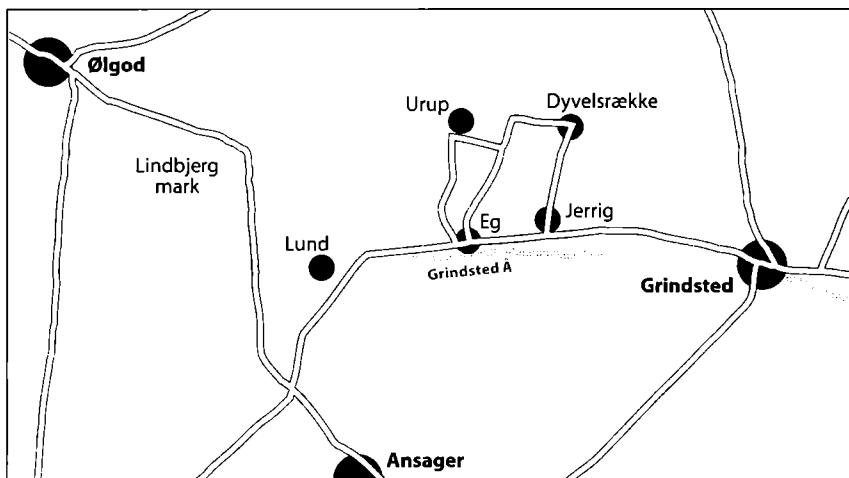
En gæstfrihed af den art over for Knud og mig som helt fremmede synes mig nok er ret enestående. Den er af mig bevaret i den venligste erindring. Vi havde mange glade timer sammen med de unge i kroen, der alle var flinke, muntre, unge mennesker. Vi havde mest at gøre med de ældre, Poul, Karen Kro og Karen Møll. De yngste, der var yngre end os, havde vi derimod mindre med at gøre. Karen Møll, der var en meget køn og kvik pige, var vel nok den, vi var mest indtaget i. Knud, der jo altid plejede at kunne begå sig bedst, kom dog her rigtig galt af sted en morgenstund, hvad særlig morede alle unge i kroen og de gamle med og vel ikke mindst mig, der ellers som regel var den, der mest stødte an.

Det var i fasten, og vi var som sædvanlig i kroen natten over mellem tirsdag og onsdag, da vi havde været hos præsten og skulle på kirkegulvet dagen efter. Der var den aften en ko, der skulle kæleve. Poul skulle sidde oppe hos den, og han fik os overtalt til at sidde og holde ham ved selskab, men kun på det vilkår, at både Karen Kro og Karen Møll også ville sidde, og det gik de ind på. Vi havde det meget morsomt til hen over midnat, men så blev Knud og Karen Møll søvnige. Vi brød op, og Knud og jeg gik til sengs i et gæstekammer, der vendte ud til gården. Poul skulle jo sidde, til koen havde kælvet, og Karen Kro ville ikke gå i seng, fordi når den kælvede, skulle hun alligevel op for at malke den. Men hver gang Poul gik over gården for at se til koen, kom han lige forbi

vore vinduer og gjorde et frygteligt spektakel, så Knud, der sov anderledes let end jeg, ikke kunne falde i søvn fra den ene gang til den anden. Mig gjorde det ingenting.

Om morgenen, når vi kom op, gik vi gerne ud i stalden, hvor Poul, der passede både hestene og høvederne, var at finde. Det gjorde vi også den morgen. Poul var ikke i kostalden. Så måtte han være i hestestalden. Jo, ganske rigtigt, han stod oppe og striglede hestene. Knud begyndte straks at skælde ham ud og det efter noder, fordi han havde holdt ham vågen hele natten. Han faldt sagtens i søvn på kirkegulvet i dag, og det var hans skyld. Han var ikke bedre værd, end han skulle på kirkegulvet i hans sted, så kom det an på, om han ikke havde glemt sin katekismus. Poul gav intet svar på alt dette. Knud var helt inde i stalden, jeg stod i døren og mærkede kun en undertrykt latter på alt dette. Knud var ikke tilfreds med denne tavshed, men tyede til et sidste kraftudtryk, idet han greb efter staldlimmen.¹²² »Vil du ikke svare, din satan, så skal jeg lære dig.« Og han vil så fare op til ham med limmen, men ak og ve; i det samme bliver han var, at det ikke er Poul, men selve kromanden. Poul, der havde våget hele natten ved koen, sov, og hans fader var så stået op for at gøre Pouls gerning i morgenstunden i den temmelig mørke stald. Det var en slem en for Knud. Han for ud af stalden som en raket, og skulle vi ikke have været på kirkegulvet, var han ganske sikkert løbet ad Eg til. Hvor var han flov over, at det skulle gå ham så galt, og bedre blev det ikke, da vi sad ved frokosten, og kromanden på sin rolige, tørre måde spørger Karen Kro ad: »Er det dig, Karen, der har holdt møllerens drenge vågne i nat?« Det blev sidenhen, når jeg kom galt af sted med et eller andet i Knuds nærværelse, et godt våben mod hans kritik.

I tre vintre var Knud og jeg sammen i Eg. Vi var sidemænd i skolen og hos præsten (jeg sad øverst i skolen og hos præsten). Det var ret vemodigt for os at skulle skilles efter vor konfirmation. Jeg længtes meget efter ham, vi havde delt så meget med hinanden. Han drog til Ulkær Mølle til sin morbroder, jeg blev året efter tilbage i Eg. I det år fortsatte jeg min privatundervisning hos Folkmann uden for skoletiden. I den øvrige tid var jeg beskæftiget ved alt, hvad der kunne forefalde i mark, eng og mose og på møllerne, kornmølle, stampemølle og kartoffelmølle. Jeg fik god lejlighed til at gøre mig fortrolig med alle disse ting og er vis på, at jeg har haft stort udbytte af det senere hen i livet.

Området omkring Eg Mølle, hvor Skrumsager opholdt sig fra 1853 til 1857. (Tao Design).

Mølleren tog mig jævnligt med på sine rejser til Varde, Vejle og Kolding, og indtrykkene herfra har jeg bevaret stærkere og klarere end af, hvad jeg har modtaget i den voksne alder.

Fra turen til Varde var Nørholm og Lunderup, hvad der gjorde stærkest indtryk på mig, især da Nørholm. Her var jeg sammen med Knud en søndag. Han havde solgt en hønsehund til skytten, som han skulle have betalingen for. Ved den lejlighed kom vi rundt omkring i gården og så os for i alle stalde og den store lade. Men hvad der gjorde størst indtryk på mig, var et sandstens billedhuggerværk, der sad over et åbent skorstensfyrsted i et fløjhus til hovedbygningen, hvor man kom forbi, når man skulle ind i skyttens værelse. Jeg husker så godt, hvilke tanker jeg gjorde mig om hovedbygningens indre udstyrelse, når der fandtes sådant noget her i et byghus.¹²³

Treti år efter var jeg næste gang på Nørholm hos frøken Rosenørn-Teilmann¹²⁴ og fandt her i spisestuen over en gammel kakkelovn nævnte kunstværk og gjorde den bemærkning, at et lignende havde jeg for treti år siden set nede i fløjhuset. »Det er godt husket,« sagde frøken Rosenørn, »men det er netop det, der er flyttet herop.«

Den første gang jeg så Vejle, var også sammen med mølleren, der tog mig med på et læs boghvede. Ved den lejlighed modtog

jeg de første indtryk af østkystens natur. Det var i forsommeren, naturen stod i sin fulde pragt, og forskellen fra Vestjylland og de jyske heder var jeg meget betaget af. Jeg fik det indtryk, at her måtte folket være langt mere velhavende og på alle områder langt forud for de folk, jeg hidtil havde været vant til at leve sammen med. En fejltagelse hvad det sidste angår, som har rettet sig med tiden. Gørdinggård Mølle og plantagerne var, hvad der først særligt faldt mig i øjnene. Jeg havde aldrig før set en granskov.

Hvad jeg især var betaget af, var det gamle herresæde Engesholm med dets tårne og spir og denne skønne omgivelse af skov og sø. Jeg husker, at jeg var af vognen for at se et mægtigt, hult, gammelt træ, hvis hulning var så stor, at et par voksne mennesker kunne rummes i den. Haraldskær, som vi kørte lige forbi, var også en gård, der ved sit navn, og hvad der fortaltes som sagn om den, gjorde stærkt indtryk på mig.

Jeg blev derimod meget skuffet af selve Vejle, som jeg havde hørt så meget tale om. Når jeg som barn havde hørt Vejle prist for sin dejlighed og alle de herligheder, som denne by var omgivet af, da havde jeg i min barnlige troskyldighed opfattet det, som det også var, hvad der gjaldt selve byen. Og skønt jeg kun havde en målestok i de to eneste byer, jeg havde set, Varde og Ringkjøbing, så fandt jeg slet ikke det i Vejle, der var i stand til at sætte de byer så aldeles i skyggen, som min fantasi havde foregøglet mig.

Jeg fik derimod en tid efter et langt mægtigere indtryk af Kolding med sin staldgård og den mægtige ruin trods det, at der her til knytter sig et mindre behageligt minde. Jeg ville ved denne lejlighed have været ind i selve ruinen, men der ingen at finde, som ville lukke op. I det lille hus ved siden af var der ingen hjemme, så på egen hånd gik jeg så rundt om slottet, men her var dengang hverken vej eller sti, intet anlæg som nu. Jeg gik og vadede i græs til midt på benene, men ak og ve, her kom, jeg tænker, det var staldgårdsforvalteren, og jog mig bort med et utal af skældsord. Og det gentog sig, da jeg gik ned på staldgården for at se det store ridehus.

Mens jeg var i Eg Mølle, havde fabrikationen af kartoffelmel taget et meget stort opsving, hvad for disse magre hedeegne havde en meget stor økonomisk betydning. Da der til møllen var ret overflødig vandkraft, besluttede møller Thøstesen at bygge sig en kartoffelmølle. Det havde imidlertid den vanskelighed, at denne mølle for faldets skyld måtte bygges ude i engen, og hvis her skul-

le opføres en grundmuret bygning på denne bløde engbund, så ville fundamentet blive så dyrt, at hele foretagendet ikke kunne lønne sig.

Mølleren var en overmåde praktisk mand og havde i Holland set, hvordan man under tilsvarende forhold byggede på pæle. Det samme ville han nu også gøre og købte i den anledning en bindingsværks staldbygning af egetømmer nede i Viuf ved Kolding, der så skulle flyttes til Eg og opføres i mølleengen til kartoffelmølle. I møllen havde vi kun to heste, men i anledning af denne byggehistorie købte mølleren en gammel hest og lejede en, så vi fik på den vis to spand, hvoraf jeg kørte det ene. Vi havde syv mil at køre ad sandede veje, så det blev en sen historie, før vi fik den gamle stald kørt hjem fra Viuf.

Det var første gang, jeg var inde i en stor østeregns bondegård, hvor alting var så overordenlig pænt og i den bedste orden både ude og inde, en orden udadtil som jeg kun havde været vidne til i mit hjem. Inde derimod var der møbleret sådan, at jeg ikke havde set noget tilsvarende. Det kommer mig for, at der var et klaver. Folket: mand og hustru var til gilde i nabolaget første gang, vi kom der. Der gik bud efter dem, og de kom hjem, husmoderen i sort silke fra top til tå, et syn jeg aldrig havde set før hos en bondekone. Så var haven i en mønsterværdig orden, klippede tækker¹²⁵ og et lysthus klippet både ind- og udvendig. Ja! her var noget at se for en vestjysk bondeknøs. Denne gård ejes nu af Niels Terp, en velkendt mand i disse egne, med hvis broder, Poul Terp, jeg siden var sammen på Rødning Højskole.

Mens jeg var i Eg Mølle, besøgte jeg flere gange Knud i Ulkær Mølle i Give Sogn, hvorhen hans morbroder, Christen Jacobsen, tidligere ved Nymindegab, var flyttet hen. Ved disse lejligheder har jeg flere gange overnattet på Juellingsholm, der dengang havde gæstgiverbevilling, der dog kun blev brugt ved markedet i Sønder Omme og så som logi for de handlende, og da især af de hestehandlere og studeprangere, der gjorde deres opkøb i Salling og på Skive-egnen. Teglgård Hansen og hustru, der siden byttede Juellingsholm bort med Langetved krogård¹²⁶, var så gode og venlige mennesker, så man befandt sig så særdeles vel ved at være gæst i deres hus.

Knud, der betragtede sig som arving efter sin morbroder, udka-stede mange planer, når vi var sammen i Ulkær Mølle, med hensyn til, hvordan møllen skulle drives op ved hjælp af mergel og

Niels Lauritz Buch (1809-72), ejer af Sønder Holmgård ved Ringkøbing. Far til Laura Buch (1849-1931), som Skrumsager blev gift med i 1899 fire år efter Ane Maries død. Niels Lauritz Buch var en af de betydeligste studehandlere i Vestjylland, og blandt hans efterkommere finder vi mange hestehandlere og kreaturkommissionærer i Danmark og England. Gengivet fra Esben Graugaard: Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørømmet (2006). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

mosekultur, som vi havde set udført på en gård, der hedder Borg, mens vi gik sammen til skole i Eg. Til Borg hørte store arealer af mose- og kærjorder, som ejeren ved sine sønners hjælp drev op på den vis, at de kastede grøfter, brede og dybe med brede agre imellem. I forårstiden afsved de en del af den opkastede mor¹²⁷, hvad jo dengang var almindeligt ved hedeopdyrkning. Men hvad der ikke var almindeligt, det var, at de så bagefter opkastede af grøfterne en sped sand¹²⁸, der jævnedes ud over den afsvedne jordflade og gjorde den derved fastere, så at frosten derved blev mindre i stand til at gøre den bullen¹²⁹ og sprænge græsroddeerne. Knud og jeg havde set betydelige afgrøder på Borg, og det var, hvad vi mente særligt lod sig udføre på møllens store mose- og kærjorder, så vi så i vor fantasi møllen som en stor avlsgård med sine halvtredsindstyve kreaturer foruden mange heste og får.

Disse fremtidsudsigter havde hos Knud skubbet hans tidligste barndoms tilbøjelighed for søen til side, der, mens morbroderen boede ved Nymindegab, havde været fremherskende. Ligeledes gjorde jeg mit til, at han i stedet for søen valgte landbruget. Alle vore planer røg imidlertid i lyset¹³⁰, da morbroderen helt pludselig gik hen og giftede sig og ved en uheldig ejendomshandel satte hele sin formue over styr. Hermed gik alle vore planer over styr, og Knud valgte sig så sin barndoms første tilbøjelighed, søen, og hermed skiltes så for en tid vor barndoms og første ungdoms veje.

Karl hos Niels Jensen sommeren 1857 og på Sædding Vadgård 1857-58

Efter et ophold i Eg Mølle i fire år fra 1. maj 1853 til 1. maj 1857 vendte jeg tilbage til min fødeegn og fik for sommeren 1857 tjeneste hos en ny, ugift gårdmand, Niels Jensen.¹³¹ Det var gode folk. Mandens forældre var på aftægt, det vil sige faderen, der var en del tungsindig, moderen, der styrede huset for sønnen, og en voksen datter, Stine, der var hjemme som pige. Jeg var således den eneste fremmede, de havde.

Der var nok at tage vare på, især da vi også kastede mergel og gjorde alt arbejde uden fremmed hjælp. Vi kastede to pytgrave mergel¹³² og bjærgede mellem 60 og 70 læs hø. Jeg ladede alt møget og torsk al sæderug. Ved tærskningen kom mandens fader engang imellem ind til mig i laden og torsk et udlæg med for at vise mig, hvordan jeg skulle tage taget¹³³ af. Der skulle være så fast og jævnt i roden, at man ikke kunne med sine tænder trække et strå ud. Om morgenen skar manden hakkelse, mens jeg mugede, og imens blev der malket af Birthe, mandens moder, og søsteren. En morgen, mens jeg var i færd med at muge, gled min fod, og jeg gik bag ned i møgkoren¹³⁴ (støvten) lige ud for Birthe. Hun blev så forskrannet¹³⁵, at hun nær var faldet bagefter.

Jeg, der aldrig har holdt af at komme tidligt i seng om aftenen, måtte her døje en del for den sags skyld, idet vi skulle meget tidligt op om morgenen. Det var gammel stil der i gårde, at de var de første om morgenen, men vi holdt også helligaften før nogen anden og gik tit i seng, før solen gik ned. Den gamle mand var altid den første om morgenen, og han kaldte tit på os, før det endnu blev rigtig dag, hvad i de sommerlange dage vil sige klokken to. Og skulle vi ud at slå græs på marsken, da klokken et. Det var heller ikke altid, at vi agtede på hans kalden, navnlig når det ikke var, mens vi slog græs.

En morgen meget tidlig, da vi skulle have min morbroder Laust til at tække, kaldte han som så tit på os, før det blev lyst, men vi agtede det ikke. Han kaldte atter, men vi kom ikke. Så tredje gang, han så min morbroder komme, råbte han af sine lungers fulde

kraft: »Niels! Niels! Hvad tænker du o! Laust er her! Du har jo da været soldat!« Så måtte vi op.

Det var gode, jævne, stræbsomme folk uden synderlig anden interesse, end hvad der lå inden for deres egen synskreds. Niels havde ligget et års tid i Kiel som soldat, og fra den tid havde han en del at fortælle om forholdene der. Det var alt, hvad der kunne opdrives ud over det rent dagligdags.

Vores nærmeste nabo mod øst, Jens Høj¹³⁶, var en ung mand, der for et par år siden var blevet gift med en pige fra Venner ved Ringkjøbing, Rebekka var hendes navn. Skønt jeg kun talte med hende nogle få gange, fik jeg et indtryk af betydelig større udvikling, tækkeligt væsen og kvindelig ynde, end jeg nogen tid forud havde truffet på. Jeg, der aldrig stak min personlige opfattelse under stolen, lod også udtalelser falde i retning af, at Rebekka var at foretrække frem for nogen af hendes jævnaldrende i Bork, men denne tale var ilde anbragt, og Birthe lod mig vide, at når jeg skulle se mig om efter en hustru, så var der nok ingen god nok til mig i Bork. Men så var det godt, at jeg nu vidste, hvor den slags piger var at finde. Anvisningen var god nok, thi selv om det ikke lig Moses blev en ørkenvandring i firti år, så tog det dog samme tid for mig, førend jeg var i stand til at tage den i brug.¹³⁷

Mikkelsdag 1857 brød jeg op fra denne min sommertjeneste hos Niels Jensen med ti specier i lommen og en høstkage¹³⁸ til 21 pund under armen og så løfte om at låne Lotte nogle dage for på den at besøge dem i Eg Mølle og i Grindsted Kro.

Nogle dage efter red jeg så til Eg Mølle, og på hjemvejen stoppede jeg op i Lyhne Kro for at være vidne til, at kongetoget kom denne vej fra Ringkjøbing til Varde med Frederik VII og grevinde Danner.

Det var både første og sidste gang, jeg så kong Frederik. De sad i nedslået kaleche, han og grevinden. Han sad og røg af en merkumspibe. Der var rejst æresport, og her holdt toget, og her ved grænsen mellem Ringkjøbing og Ribe Amter tog amtets højeste embedsmænd og kredsens rigsdagsmand afsked med kongen og grevinden og ønskede dem lykkelig rejse.

Mens toget holdt, og der skiftedes heste for en del af vognene, hvis tal udgjorde mellem 20 og 30, underholdt grevinden sig med de om kongevognen forsamlede kvinder. Jeg hørte grevinden sige henvendt til dem, at hun ikke syntes, at deres hovedpynt, særlig

hattene, var så kønne, som de havde været tidligere. Som helt ung pige havde grevinden opholdt sig en tid hos toldkontrolløren ved Nymindegab og havde flere gange været i mit hjem sammen med et søskendebarn til mig, Jørgine Vraa.¹³⁹

Den 1. november 1857 flyttede jeg så i tjeneste på Sædding Vadgård hos den særligt som handelsmand, men også som bonde bekendte Christen Vad¹⁴⁰, hvor jeg om vinteren var røgter, om sommeren tredjekarl. Min far havde øje for, at det var et lærerigt sted at få mig anbragt, og jeg er også vis på, at jeg havde stort udbytte af mit ophold der.

Christen Vad var en ualmindeligt dygtig mand og ejendommelig personlighed. Hans handelstalant var så betydeligt, at han ragede frem over sine samtidige i en vid omkreds, og det siger meget i Vestjylland. Han begyndte sin løbebane med at handle med skind af får og kalve, og på det område drev han forretningen op til en engrosforretning i en del år. Så tog han fat på svinehandel, navnlig drivsvin, det vil sige unge svin på fra 14 til 20 uger, som han købte i egnen mellem Varde og Ringkjøbing og drev i flokke på over hundrede ned ad Sønderjyllands vestkyst, hvor han hele vejen fra Ribe og nedefter solgte løs af dem, indtil han havde ud-solgt. Denne handel drev han i en længere årrække og tjente særligt under treårskrigen en formue, som han anvendte til udvidelse af fædrenegården og til at bygge den op fra ny af i en skikkelse, således at den i en hel menneskealder og derudover står som den kønneste i en vid omkreds. Efter den tid gav han sig hovedsagelig efter kreaturhandel og handel med gårde og ejendomme i det hele, og i det hele gav han sig af med al handel, som kunne falde for.

Det var under den store pengekrise¹⁴¹, jeg var på Vadgård. En dag, Christen Vad var i Varde, blev støberiet solgt ved tvangs-salg. Christen Vad købte det sammen med en anden mand for 7.000 rigsdaler. Da han kom hjem om aftenen og fortalte det, blev hans fader, der fik aftægt på gården, helt ulykkelig og udbrød: »Kræ Vad, hvad har du gjort. Du spiller fra det hele.« Med disse og lignende udbrud kunne den gamle Søren Vad gå i stalden og vride sine hænder i stor ængstelse for, at gården skulle gå til auk-tion. Men trods det, at Christen Vad ingen penge havde på lom-men (han lånte en to-tre mark hos mig, når han skulle længere bort), så gik han dagligt ud på handelens vegne. Han havde fået sig sammenkøbt en af vesteregnens bedste bøndergårde, men han

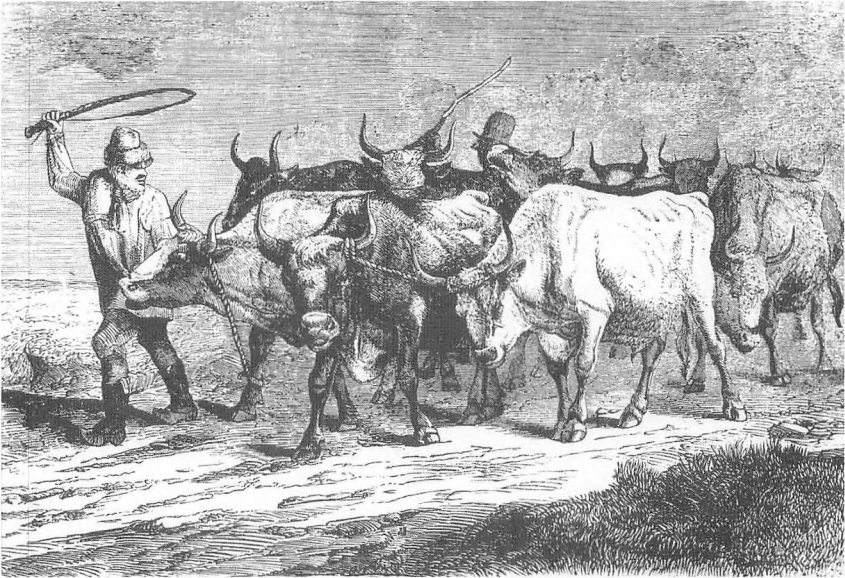
havde måttet købe flere små bøndergårde ind til sin fødegård og frasolgt udmarkerne, men herved havde han fået otte aftægtsfolk.

Da jeg en dag i tørvetiden kørte tørv til den ene af dem, Anne, Sønder Sædding, tabte jeg svøben¹⁴² ned i hjulsporet. Men idet jeg bøjede mig ned efter den, gled den højre fod ned i hjulsporet, og straks kommer venstre baghjul spadserende ind imod træskohælen og op ad benet, indtil det når hoften, og da jeg selv dengang var noget ubøjelig, så måtte læsset søge sig et andet hvilested til højre for sporet med de to venstre hjul i vejret. Min højre træskohæl led en del.

Ved pinsetider skulle en ung karl, der var indkaldt til soldat, og som skulle aftjene sin værnepligt i Kiel, tjene sig nogle penge ved at trække vore fede stude til Flensborg sammen med nogle stykker, som Christen Vad havde købt, og som fra Flensborg skulle sendes med jernbanen til Hamborg. Om morgenen tidligt, som studene skulle bort, kom der en broder til karlen med den besked, at hans broder var blevet syg af brystbetændelse. »Kan du trække med dem,« spurgte Christen Vad henvendt til mig, »så må du straks trække i tøjlet og af sted.« Jeg trak i klæderne og drog af sted med studene med rejseplan i lommen, der lød således: første dag Snur-om, anden Ølufvad, tredje Posthuset, fjerde Ribe, femte Spandet, sjette Toftlund, syvende Kløver Es, ottende Toldsted, niende Bommerlund, tiende Flensborg.

På vejen mellem Snur-om og Varde blev to af studene lamme, deraf den ene meget. Christen Vad var denne dag i Varde. Han fik dem åreladt og gav mig besked om, at hvis det skulle holde sig med dem, således at de faldt meget af, måtte jeg helst sælge dem i Flensborg til en slagter, da det ville være for dårlige varer at sende til Hamborg. Ja, det var godt nok, men prisen? Ja, det skulle være omtrent så meget, men et par daler kunne jo ikke bestemmes. Her måtte tages hensyn til, hvorledes de så ud og handles efter konduite.

På det nær, at de to, der var lamme, ikke kom sig, og en til blev forfangen¹⁴³, var det en meget interessant rejse. Jeg modtog stærke, blivende indtryk af, hvad jeg så, det være sig mennesker, historiske mindesteder med meget mere. Pengene, jeg fik udbetalt i sølv for de tre solgte stude, turde jeg ikke gå med den lange vej tilbage, men lod dem gå med posten. Det var ikke tilpas med Christen Vad, for han havde tit gået fra Husum med tusind daler og der-

Studedrivere med en flok dyr på vej ad en drivovej (Illustreret Tidende nr. 29, 15. april 1860). Med henblik på salg på markederne i Slesvig og Holsten blev de unge stude om foråret drevet fra det nordlige og vestlige Jylland ad de gamle drivveje, hvor der undervejs var overnatningsmuligheder i form af kroer og gæstgiverier samt kreaturfolde til dyrene. En af hovedruterne var Hærvejen eller Oksevejen, som den også kaldes. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

over, hvortil jeg svarede, at hvis jeg f.eks. havde haft en kat¹⁴⁴ at spænde på mig, så kunne jeg også have gjort det, men at købe en sådan ville have kostet meget mere end postpengene. Han syntes også, at det var vel lidt, de tre lamme stude havde kostet, skønt det var den omtrentlige pris, han selv havde sat. Men værre blev det, da han fik afregningen fra Hamborg for de andre. Markedet havde været så usædvanlig godt, så selv om de tre solgte i Flensborg ikke kunne have nået pris med dem, der intet fejlede, så ville de have kostet fem daler mere per styk, end de blev solgt for i Flensborg.

Et par dage efter, at han havde fået afregningen, var han inde hos min far, og her fortalte han, at jeg havde solgt de tre stude for billigt. De kunne have kostet femten daler mere i Hamborg. »Ja,« sagde far, »han er for ung til at sende ud på studehandel. Det burde du have vidst, men her er de femten daler, så er disse lære-

penge betalt.« Christen Vad puttede de femten dalere i lommen, og så var den sag til en side.

Det var et meget tørt år. Der faldt ingen regn hele sommeren, men desuagtet mente den gamle Søren Vad hver dag i høbjergningen, når vi havde spist unden, at det ville regne. Han var meget griel¹⁴⁵ på arbejdet, og det var jo så, at ville det regne, da kunne vi ingen middagssovn få, men måtte skynde os med at få høet revet, før regnen kom. Vi rev hø, der kom ingen regn og heller ikke middagssovn, men så kom vi heller ikke så tidligt op om morgenen. Derimod fortsatte vi arbejdet i de lange sommerdage, til det var helt mørkt. Det var den tids skik og brug i disse egne på mange gårde, hvad i hø- og kornhøstens tid lod sig høre, men at stå i mergelgraven hele dagen til helt mørk aften, det gav trætte lemmer, og det gjorde vi i omtrent en måned. Jeg kunne heller ikke lade være med at gøre løjer med dette natsnaveri, når vi i den mørke aften gik hjem fra mergelgraven. Jeg havde da en del halmbånd, som jeg stak ild til ved hjælp af svovlstikker for på den måde at lyse os hjem. Det gjorde opsigt, at karlene i æ Vad skulle lyses hjem fra deres arbejde.

Drengen, vi havde til at passe køerne, var en søstersøn af Christen Vad, opkaldt efter bedstefaderen og hed Søren. Han var 14-15 år og slem til at sladre, dels til Christen Vad og dels til bedsteforældrene, og derfor ville jeg nok have ham pudset af engang ved lejlighed. Karlekammeret skulle laves om, og imens skulle han, andenkarlen Jens og så jeg sove sammen i en stor seng oppe i gæstekammeret. En aften siger jeg så til Jens: »Nu vil jeg i aften have løjer med Søren. Du må lade som ingenting. Jeg kryber ind under sengen, og når I så er ved at sove, sætter jeg ryggen mod bunden af sengen og løfter jer i vejret, og pludselig lader jeg eder dumpe ned igen.« Den var Jens godt med på.

Da de så er ved at sove, begynder forestillingen. »Jens,« udbryder Søren, »sover du?« Jens svarer ikke, og jeg fortsætter. »Jens!« råber Søren, »sengen vælter.« »Hvad er det?« siger Jens halvt i søvne. »Åh, Jens! Jens!« udbryder Søren rædselsslagen, idet han griber fat om ham. »Tror du ikke, det er bedst, vi løber ned til morbror?« »Er det ikke for farligt at løbe? Jeg tror, det er bedst at blive.« »Åh, Gud! Åh, Gud! a tør et blyv!« Så løb Søren. Jeg af tøjet i største hast og i seng, hvor jeg lå, da Søren lidt efter kom med Kræ Vad, der morede sig over Sørens angst. Søren blev så gal, at han græd og ville slå løs på mig i indædt arrigskab, hvad jo ikke

kunne blive til noget. Om det hjalp på sladderer, ved jeg ikke, men da han var en meget vigtig fyr, så var en hentydning til hans natlige flugt siden i stand til, når vigtigheden kom til udbrud, at lægge en dæmper på den.

En meget mærkelig oplevelse havde jeg i julen, der hver aften havde sit gilde (julbøjel). Når jeg var færdig med at røgte i mørkningen, gik jeg som regel hjem til julbøjel, da jeg hellere ville være med derhjemme end i nabolaget af Vadgården.

En aften jeg vendte tilbage fra julbøjel hos min fætter, Niels Hansen den ældre, var floden trængt ind over engene mellem Sædding og Bork, så hele engdraget stod som et hav, der har en bredde af en lille fjerdingvej. Min fætter, Jørgen, der drev fiskeri i forårstiden fra Nymindegab på Vesterhavet, siger til mig, da jeg vil til at gå: »Du kan ikke komme over Gesten i aften, uden du vander dine støvler over. Jeg var nys ude og så, at vandet er steget, så engene står helt blanke. Men jeg vil sende en af pigerne hjem efter mine fiskerstøvler.«

Som sagt, så gjort. Jeg i støvlerne, trækker dem helt op, mine egne på armen og så af sted. Vi havde måne, ellers ville det ikke have været uden livsfare at give sig på denne vandring, da der er mange dybe grøfter imellem engskifterne foruden vandingskanaler. Men jeg var jo godt stedkendt og var slet ikke ræd af mig. Ganske vist fik jeg en del formaninger om at være forsigtig, og bagefter fik jeg skænd af mine de gamle. Alt gik godt, vandet var ingen steder dybere end til knæene. Mine egne støvler hang og daskede imod de store vandstøvler og gjorde en del spektakel, så jeg gik og tænkte på, at hvis jeg da var kommet på landjorden og gik ad en sti og traf på en enlig kvinde, der var lidt ræd af sig, kunne jeg gerne kyse hende. Men hvad er dog dette? En længere vognrække fuld af folk bevæger sig i nogle få hundrede alens afstand hen ad en vej, der førte fra Vadgården op imod en gård, hvor der boede en mand, der i daglig tale kaldtes for Kræ Friken. Jeg stod pludselig stille for rigtig at se, hvor optoget ville styre hen, da jeg vidste, at de ikke kunne komme over Gesten. De forsvandt ved Kræ Frikens gård, og jeg gik hjem, men kunne ikke begribe det hele.

Andendagsmorgen, vi sad og drak kaffe, fortalte jeg, hvad jeg havde set. »Åh,« sagde Kræ Vad, »det var en bryllupsskare. En af vore piger bliver nok gift med Kræ Frikens søn. Så giver jeg frokost, og så kører vi den vej om efter brudgommen for at følges ad

til kirken, ellers kan de jo ikke komme denne vej.« »Kunne du ikke se, hvordan hestene så ud,« spørger Kræ Vad. »Nej, men en af de midterste var meget højere end de andre.« Senere fortalte jeg det hjemme til de gamle, og hvor jeg siden efter var til julebøjle.

To år efter, da jeg vendte hjem til jul fra højskolen i Rødding, var det første, min moder sagde til mig dette, at nu var mit syn fra forrige jul gået i opfyldelse. Kræ Frikens søn var død, og broen ved Bolkær var taget bort af vandet natten før, han skulle begraves, hvorfor de måtte køre vejen om efter Vadgården, og den høje vogn i midten af følget var en holstensk fjedervogn fra Kvong, som en af slægten kørte i.

Et bal i fastelavn, der kostede 3 mark parret foruden spillemandspenge, blev afholdt i Vadgård, men da jeg ingen dame havde, slap jeg for 24 skilling. Den fortsattes til ud på morgenstunden, så jeg var færdig i stalden med fodring og mugning, før de sidste drog af sted. Det var Kresten Jensens ungdom fra Søvig. En af sønnerne kørte, og han ville jo rigtig vise, hvor dygtig en kusk han var, men oppe på svinget norden gården væltede de, og mejersken, Jetta blev hun kaldt, besvimed og blev båret ind på Vadgård, hvor hun lå til hen på eftermiddagen. Så kom hun så meget til kræfter, at hun kunne køres hjem.

Mikkelsmarked i Varde var hele egnens største folkefest, og den dag fik folkene på gårdene heste og vogn for at køre til marked. Jeg traf mine kendinge fra Eg Mølle og Grindsted Kro, og det var for mig det fornøjeligste. Jeg trakterede dem med en flaske vin inde hos Peder Bøjlesen, hvor jeg så Peder Rostgårds moder, Line, der som ung pige var hjemme på besøg. Jeg husker, at jeg havde ventet mig mere af markedet, en længsel efter noget, men hvad? Det var jeg mig ikke bevidst. Mine udgifter, foruden vinen og et par gange kaffe med kage til, var til en pibe, der kostede fem mark.

Hjemme 1858-59

Siden jeg som barn kom hjemmefra, havde jeg ikke været hjemme uden i ferierne, og så på besøg en dag eller to. De gamle ønskede derfor, at når jeg var færdig med min tjeneste hos Kræ Vad, skulle jeg da være hjemme vinteren 58 og 59, og det havde jeg ikke noget imod. De sagde som så: »Det bliver vel sidste gang, vi har dig hos os for længere tid.« Og det blev jo også tilfældet.

Til november 1859 skulle jeg til Rødding Højskole. At jeg skulle der, var allerede bestemt af min far så langt tilbage som fra dens oprettelse. Præstens plejesøn, Jørgen Kerstens, nu forstander for Navigationsskolen i Ålborg, var, da jeg var kommet hjem fra Vadgården, elev på Rødding Højskole. Til ham henvendte jeg mig for at få oplysning om, hvilke lærebøger der blev brugt der, for så ville jeg få min fader til at købe dem til mig, for jeg mente at have god tid derne vinter til at gøre mig bekendt med deres indhold, således at jeg ikke stod helt fremmed for, hvad der blev undervist i. Men jeg fik det svar tilbage, at uden at overvære foredragene nyttede bøgerne mig kun lidt. Jeg kunne købe et par, som han opgav mig navnet på. Dem granskede jeg i, men blev ikke synderligt klogere af det, da det var naturfagene, de behandlede, og her trængte jeg ganske vist til et retledende foredrag forud for at få forståelse.

Havde han derimod henvist mig til den historiske side af undervisningen i fædrelands-, verdens- eller kirkehistorie, så ville jeg nok have haft udbytte af at læse disse. Hvad jeg ellers fik læst, var helt tilfældigt og af meget blandet indhold. Min tid gik på jagt og lidt fiskeri og så på besøg mange forskellige steder hos slægt og venner.

Jagten var mest andetræk i mørkningen sammen med min fætter, Niels Hansen den yngre¹⁴⁶, og så Hans Kragbjerg ude i engene. Det var ret fornøjeligt, men gav tit våde fødder, thi når vi skød en and, og den faldt ude i vandet, måtte vi, da vi ingen hunde havde, selv vade ud efter den. Når vi så kom tilbage til min faster Grethe, hvorfra vi altid gik ud, måtte vi jo se at få hende til at tørre vores hoser, og imens det stod på, sad vi så og spillede rakker hver sin trumf. Faster Grethe var en meget fornøjelig kone, altid i godt humør og altid oplagt til en spøg med os, og nu gik det ikke længere

så knapt til, som da vi var yngre, thi da kneb det med at få lys til at se at spille kort ved tidligt på efteråret, før de fik fårene slagtet, så der blev tælle til at støbe af.

Vi var dog ikke rådvilde. Vi havde hørt, at Kræ Skårup i Lydum skulle have slagtet sin kat og af dens tælle fået fem lys. Nu havde de to katte, og den ene var en del til års og ret godt ved huld. Vi så stadigvæk på den og talte med hverandre, om der ikke nok skulle være tælle i den til tre-fire lys, og med sparsommelighed ville vi jo nok kunne få mangen slag kort ved dem, når vi passede på, at vi ikke tændte dem, før vi var fuldt færdige til at begynde, og så slukke straks, når vi holdt op. En middagsstund fik vi så fat i Mis, en strikke om halsen på den, og den ene ende fastgjort om en halepæl i stalden og så alle tre i den anden ende, og Mis tabte vejret på et øjeblik. Vi fik tælle, fik det smeltet, men at få det støbt til lys var ikke helt så nemt. Vi fik at vide, at Maren Smejs havde en lysform, og den lånte vi, fik væge lavet og trukket godt lige i fornen, og fik på den måde tre gode lys, der lyste godt og var helt drøje til at lyse. Så nu var vi hjulpet for en tid.

Jeg gjorde mange besøg rundt omkring hos slægt og venner. Det har stået som en dunkel anelse, at det ville være mit sidste længere ophold i hjemmet med god fritid til sådanne rejser, hvor det ikke kom sig så nøje med nogle dages ophold på forskellige steder.

Jeg var i Bandsbøl på min moders fødegård¹⁴⁷ og i Gravengård hos min moders broderdatter, Mette Kerstine¹⁴⁸, moder til pastor Gravengård i Amerika. Men det sted jeg befandt mig bedst, var i Tarm Mølle hos Jens Hansen og hans plejemoder, Karen, der havde været gift med min faders fætter, Niels Hansen. Karen, født Tranberg, stammede fra Dortheshvile ved Ribe. Dette hjem i Tarm Mølle var et af vestkystens mest gæstfrie hjem.¹⁴⁹

Så var jeg i Slumstrup Mølle ligeledes hos en fætter til far, Christen Bech.¹⁵⁰

På mors anbefaling var jeg i Styg, hvor hun havde tjent i sin ungdom og befundet sig så overmåde vel hos disse meget gode folk. Her havde hun fået sine øjne opladt for kristenlivets herlighed ved gamle pastor Blochs forkyndelse. Han var af de få på sin tid alvorligt troende præster, der ikke havde ladet sig betage af rationalismen. For øvrigt var han fader til Victor Bloch, der fulgte ham i embedet og siden var præst i Kerteminde og en tid missionær i Grækenland. Mor med sin gode hukommelse kunne huske flere

Christen Sørensen Vad (1819-94), ejer af Sædding Vadgård, hvor Skrumsager var karl 1857-58. Christen Vad var en af Varde-egnens kendteste handelsmænd og medstifter af bl.a. Varde Bank. Gengivet fra Fra Ribe Amt 1921. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

af de prædikener, som Bloch havde holdt i Lønborg Kirke i hendes ungdom. Mor havde følt sig bedre iblandt folket i Lønborg, end hun nogensinde kom til iblandt dem i Bork. Uden at hun med ord har antydet det, forstod jeg godt, at hun kunne meget ønske, at mit fremtidshjem måtte blive i Styg, hvor en god jævnaldrende pige, Anne Marie Petersen, ville være blevet hende en kær svigerdatter. Hun døde imidlertid, mens jeg var på Rødning Højskole, så mors forhåbninger gik med hende i graven i det stykke.

I Eg Mølle og Grindsted Kro var jeg nogle dage for at hilse på gamle kendinge, ligesom jeg ved samme lejlighed heller ikke gik forbi Chresten Jensens i Adsbøl, hvor nu Kirsten Marie og Arne Nyholm har delt det gamle, gæstfrie hjem, således at enhver har sit eget.

Ud imod foråret 1859 tog jeg så tjeneste hos pastor Jørgensen i Sønder Bork som andenkarl. Søren Bertelsen, senere forpagter i Vorbasse præstegård, var avlskarl, en dygtighed. Pastor Jørgensen var ualmindelig dygtig som landmand, og præstegården var vistnok sammen med Simon Detlevsens gård de to mest tidssvarende drevne gårde i Bork. Kunstgødning var dengang kun lidt brugt, men i stedet for brugte vi i præstegården fiskeriaffald, som vi hentede en mil borte ude ved Nymindegab. Vi stod op klokken tre, for at vi kunne nå hjem og spise davre, mens hestene blev fodret, og for at vi kunne gøre en bed¹⁵¹ før middag. Det gjorde vi i lang tid hver morgen, når vi kunne skønne, at fiskerne havde væ-

ret på havet dagen forud. Det var nogle nederdrægtigt kolde ture i slutningen af april og i begyndelsen af maj at køre ud gennem klitterne uden overtøj eller dækkener til at varme benene med. Følgen heraf blev også, at avlskarlen, Søren Bertelsen, blev meget alvorligt syg af lungebetændelse.

Nu havde jeg hele bedriften ene. Vi havde 11 heste at skære hakkelse til med en håndkniv, og jeg skulle være færdig til, at jeg i sædvanlig tid kunne komme til marks med et spand heste, som jeg så skiftede midt på den halve dag, for at det kunne gå fra hånden og sådan kunne blive lagt i ordentlig tid, hvad den også blev. Det eneste, jeg ikke gjorde, var at så kornet; det havde jeg ingen øvelse i og er heller aldrig blevet særlig dygtig til det siden.

Jeg fik sæden lagt, men så var jeg også færdig. Jeg var så træt, at jeg ikke kunne mere. Jeg syntes ikke, jeg var egentlig syg, og mente, at hvis jeg blot kunne få hvilet ud et par dage, så gik det over. Jeg gik ind til præsten og sagde, at jeg ikke vidste, hvad jeg fejlede, men jeg kunne ingenting mere. »Åh,« sagde han, »det er blodet. Du har jo haft det strengt, men gå over til Niels Olesen og få dig åreladt og læg dig så i sengen, så kommer du dig nok snart.« Det gjorde jeg, men det hjalp ikke. Jeg blev snart mere dårlig af det, fik en voldsom hovedpine med både varme og kuldegysninger, så jeg rystede over hele kroppen. Det var koldfeber i høj grad, der kom igen hver anden dag, men den dag jeg ikke havde den, var jeg så mat, at jeg heller ingenting kunne bestille.

Der var intet andet for, end jeg måtte tage hjem, og det gjorde jeg. Nu blev der forsøgt mange husråd, men intet hjalp. At bruge doktor var der jo aldrig tale om. Men så efter lang tids forløb kom en af de Rærup-piger, jeg mener det var Jessine Jacobsen, med en recept på kinapulver.¹⁵² Det hjalp, og feberen gik sin gang, men jeg var så træt, at jeg ikke kunne gå hundrede skridt uden at skulle hvile mig. Så fik jeg det råd, at jeg tre torsdagsmorgener i træk skulle have piller af dyvelsstræk¹⁵³ indfattet af en tynd meldej, og det hjalp, så da vi nåede hen imod september, var jeg nogenlunde i stand igen.

Jeg var nu i stand til atter at tage mig noget for, men det mest interessante var, at præsten fik mig til at være kusk for hans søster, fru Christiansen i Nørre Bork og så hans jomfru på en tur til Ribe og Hygum.

Det var i sidste halvdel af september 1859, at vi i kønt septembervejr kørte ud fra Sønder Bork præstegård i en lille tostolet kas-

sevogn med en gammel doven brun hoppe for, og meningen var, at vi skulle nå Ribe samme aften. Men det syntes Bruns nu ikke om. Alle mine mindre venlige opmuntringer til hende, kvitterede hun kun med et visk med halen og en endmere yderligere sagtere gangart, så da vi nåede posthuskroen, kunne den fremadskridende hastighed beregnes til en mil i fem timer. Vi måtte nøjes med at se tårnet af Ribe Domkirke og så ellers slå os til tåls med, hvad kroen bød på til næste morgen. Næste dag nåede vi så Ribe lidt før middag, og her gjordes så ophold til hen på eftermiddagen, da fru Christiansen og jeg kørte ad Hygum til. Jomfru Gjørtz, nej Schøtts var det, hun hed, blev i Ribe.

Til Kalvslund på den gode vej gik det helt godt, men da vi nåede ned til Hjortvad, var Bruns ked af det hele, ikke tale om trav. Så det blev helt aften og mørkt, så det ikke var til at se ende på vejen. Fru Christiansen havde skrevet til sin broder, pastor Jørgensen, at hun kom fra Ribe denne eftermiddag, men da det blev aften, blev de urolige, og præsten begav sig på vandring efter Hjortvad til, hvor han traf os et sted ude på heden.

Et gensidigt glædeligt møde for de to, men præsten var vred på sin broder, at han lod os køre et så langt stykke vej med en sådan helmes.¹⁵⁴ Fruen stod af vognen og gik med sin broder, så kunne jeg og den brune se at komme, når vor tid var, og det blev sent.

Dagen efter var der høstgilde i præstegården. Der var en del folk, der havde hjulpet med at bjærge kornet.

Nu tror jeg nok, at man helst ville have været mig kvit ved måltiderne inde hos præstens, men da jeg den første aften og morgenen efter drak te om aftenen og kaffe om morgenen derinde, faldt det mig ikke ind, at jeg ikke skulle spise til middag der, hvorfor jeg, da tiden var, gik derind. Men der var ingen kuvert til mig, hvad jeg straks så, da de alle havde sat sig til bords. Men jeg lod som ingenting, og der kom også straks det fornødne. De havde dog ingen anden ulempe af mig end ved alle måltiderne, da jeg den øvrige tid i reglen var ude omkring eller også i by.

En dag var jeg i Ribe til mikkelsmarked. Jeg gik til Harreby til Johannes Kloppenborgs¹⁵⁵, hvorfra jeg kørte til Ribe med karetmager Jensen, en god ven af Johannes Kloppenborg. Vi fik, inden vi drog af sted til Ribe, kolde pandekager til kaffe, en ret jeg aldrig havde fået. Forøvrigt fik jeg en længere samtale med Johannes Kloppenborg om hans broder, overvagtimesteren, der i 1849 havde ligget med sit frikorps i Vestjylland, fra hvilken tid jeg vidste en

del at fortælle om ham. Jeg anede ikke, at jeg skulle blive knyttet så nær til den kloppenborgske slægt. Hvad der især tildrog sig min opmærksomhed var, at da Johannes Kloppenborg og Jensen sagde hinanden farvel, kyssede de hinanden.

Jeg fik den gamle Ribe by set godt efter den dag, både kirke, bispegård, korsbrødregård og slotsbanke. Det var altsammen ting, der gjorde stort indtryk på mig.

En dag var jeg nede i Rødning for at se på højskolen, hvor jeg jo skulle holde mit indtog til november. Her traf jeg for første gang sammen med forvalter Lars Lautrup¹⁵⁶, med hvem jeg siden som elev fik en hel del at gøre. Så var jeg inde hos pastor Hempel med bud fra pastor Jørgensen om aviser. De havde Berlingske Tidende tilfælles. Højskolen fik jeg ikke synderligt indtryk af. Jeg så nogle få elever, ingen af lærerne, og af indretningen indvendig kun spise- og gymnastiksalen, der jo brugtes til begge dele.

Efter et ophold i Hygum præstegård af ca. otte dages tid gik turen atter hjemad med den gamle brune, og det var, som den havde samlet sig lidt kræfter, så vi kom hjem uden at køre træt. Men hurtigt gik det ikke.

Nu blev der travlt for min mor med at få mig udrustet til mit højskoleophold i Rødning. Selv min far måtte til Varde for at købe tøj til et sæt klæder, det første jeg havde af ikke-hjemmelavet tøj, når undtages en brunels vest¹⁵⁷, jeg fik til min konfirmation.

Min mor havde det sikkert nok på følelsen, at når jeg nu rejste bort fra hjemmet, så ville jeg næppe vende hjem igen for en længere tid, og det blev jo også således. Denne min rejse til Sønderjylland blev jo et afgørende opbrud fra hjemmet for bestandigt, kortere og længere besøg undtaget. Jeg havde jo længsel efter at se mig om under fremmede forhold og trang efter at modtage al den oplysning, som højskolen var i stand til at give. Mine begreber om, hvad udbytte mit højskoleophold skulle bringe mig, kredse omkring landbruget og dets fremtidsopgaver. Mine tanker om egen fremtid var, at jeg, når jeg havde været ude i nogle år, da ville vende tilbage til Vestjylland, købe mig en gård med store uopdyrkede jorder og så sætte mine kræfter ind herpå ved at fremkalde ny, dyrket mark, hvor der før var hede og kær, og indtage en stor mark omkring gården til plantning, der var så meget forsømt i min hjemstav.

Mine tanker var ikke Guds tanker, og jeg siger Gud ske lov og tak!

På Rødning Højskole 1859-61

Den første november 1859 kørte John, vor nærmeste nabo, med mig ad Rødning til. Til mit udstyr manglede der kun en paraply, som jeg købte i Varde.

Den første dag nåede vi kun til Dover, hvor degnen Bjerrum hjemme i Bork havde givet os anvisning på at bo om natten, da han mente, der gerne kunne komme så mange kørende til højskolen, så der kunne blive knapt med plads i Rødning.

Andendagsformiddag nåede vi Rødning, og da mit tøj var bragt ind på værelse nr. 4, tog jeg afsked med John.

Det første jeg foretog mig efter, at jeg havde fået mit tøj anbragt, var at melde mig hos skolens inspektør og kasserer, Jens Lassen Knudsen¹⁵⁸, for at betale for mit ophold i det kommende år. Han ville dog kun modtage betaling for vinterhalvåret, men syntes for øvrigt godt om, at jeg ville betale for hele året.

»De kan vel nok gemme Deres penge uden at bruge dem på anden måde,« var Knudsens spørgsmål. Jo, det kunne jeg nok, jeg har en god kiste med lås for. Et svar Knudsen syntes godt om. Samtidig købte jeg hos ham de hjælpemidler af skrivemateriale og bøger, som skulle bruges, og som han havde udsalg af.

Vinter =
Højskole 1859-

Lærer: Højskolen, Knudsens

Nr.	Navn	Hjemstavn	Fødselsår	Fødselsdag	Opfølgning	Opfølgning	Indtægter	Indtægter
299	Jørgen Søren	Skrumsager	1821	14	11	11	11	11
300	Jeppe Søren	Horne	1821	14	11	11	11	11
301	Adolf Klamm	Hunderup	1821	14	11	11	11	11

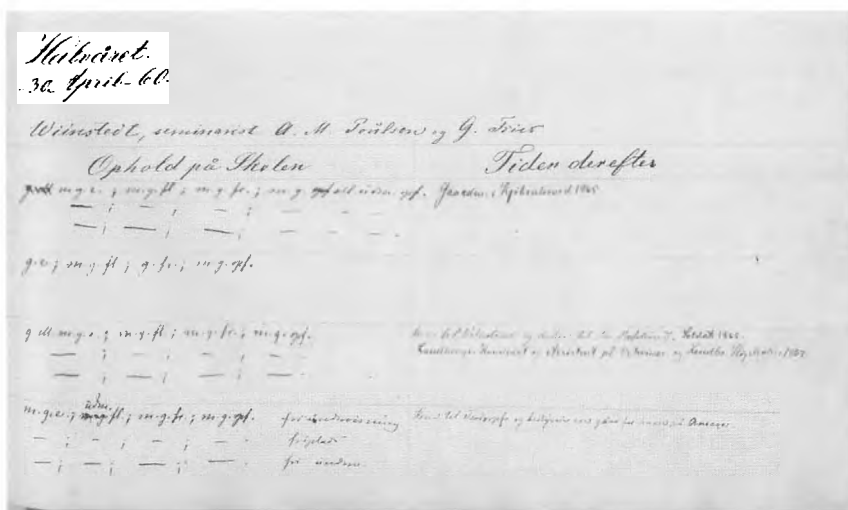
Udsnit af Rødning Højskoles elevprotokol med indførslen om Skrumsager. (Foto:

Da jeg så af højskolens tjener, Daniel, havde lejet mig en andenpart i et bord og en lampe samt købt mig en stol, var jeg færdig med møbleringen.

Et par af de elever, der havde været på skolen om sommeren, gik, efter at de nye elever var kommet, omkring for at se og hilse på os. Deriblandt var en Christensen fra Daubjerg ved Viborg, der havde været på skolen i et et halvt år. Han kom ind på det værelse, hvor jeg boede sammen med en gårdmandssøn fra Horne på Fyn, Jeppe Sørensen Greve, og han snakkede dygtigt op med os og fandt vistnok, at jeg var en ret enfoldig jyde, som der kunne drives gæk med. Han faldt navnlig i stor forundring over et par kinesiske tøfler lavet af samme stof, som bruges til panamahatte. De var min moder foræret af en skibskaptajn, som min fader havde hjulpet til at få råd til at læse til styrmandseksamen, men de var for store til moder, og nu havde hun givet mig dem. Ligeledes havde mor givet mig en strikket sømandshue. De to ting faldt Christensen stærkt i øjnene som meget originale, og han bad om lov til at opvise de to ting for de andre elever, hvad jeg var troskyldig nok til at gå ind på.

Han skrev en morsom reklame, at efter aftensbordet var disse mærkelige ting at få at se gratis på nr. 4, men for eftertiden ville det koste et vist beløb.

Omkring klokken otte var der på nr. 4 samlet så mange, som

Museum Sønderjylland – ISL efter forlæg i Rødding Højskoles arkiv i Landsarkivet for Sønderjylland).

Rødning Højskole, hvor Skrumsager var elev fra november 1859 til maj 1861. Set fra vest. Udsnit af litografi af A. Nay efter maleri af F. Richardt (o. 1855). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

stuen kunne rumme, og de holdt et frygteligt styr med mig om disse mærkelige ting. Ikke nok hermed, men de skrev i højskolens Nisse (et blad som eleverne udgav, og hvori de lod kritikkers svøbe svinge over hinandens hoveder), og heri fik tøfler, hue og mine træsko en værre omgang til stor moro for alle undtagen mig den lørdag aften, da artiklen blev oplæst.

Artiklerne til Nissen blev puttet i en kasse, som var anbragt hos redaktøren, for at ingen skulle vide, hvem der havde skrevet dem.

Om jeg gættede rigtigt med hensyn til forfatterne, som jeg antog for to af de ældre elever, ved jeg ikke, men jeg tog dem i al fald under behandling i et følgende nummer af Nissen på en så eftertrykkelig måde, at der ikke senere gjordes forsøg på ad den vej at have mig til bedste.

Nu gik man så ad andre veje for at drille mig i det uendelige, da en del af dem havde særligt kåret mig som syndebuk.

Forholdet mellem eleverne

Eleverne var fra mange forskellige hjem. Der var flere herremandsønner, præstesønner, proprietærsønner, grosserersønner osv., hvoraf flere havde været på vej til at studere, men det ville ikke lykkes, så nu skulle de på højskole, for at de om muligt kunne blive landmænd. Men de fleste af dem havde patricierfornemmelser over for dem, der var kommet fra mere jævne hjem, og disse fornemmelser gjaldt da særligt mig, der hverken havde forståelse eller ærbødighed for disse fornemmelser, men betragtede dem som kammerater.

Det gjorde de indsigelse imod. De ville ikke tiltales med du, før vi ved en højtidelig lejlighed havde drukket dus. De lod så kundgøre, at den aften skulle vi møde i kroen for at drikke dus. »Jeg drikker ikke bollepunch,« sagde jeg, »og jeg tager ikke med.« Hjemme sagde vi kun De til præsten, så de kunster med drikken dus ville jeg ingen del have i. Af hele flokken var der af de ca. 30 vel omkring ved en halv snes, der holdt på, at der skulle drikkes dus, men det var af de toneangivende. Halvdelen af de andre ville nok være med, den anden halvdel ville helst være fri, men manglede mod til at protestere.

Så jeg husker ikke længere, om der blev andre hjemme end mig, men det husker jeg, at der var en del, der bagefter beklagede, at de var gået med.

Denne min særstilling gjorde jo ikke min udsatte stilling bedre, tværtimod. Eleverne havde en elevforening med sine egne love, der gjaldt på skolen således, at eleverne udgjorde et helt lille statsforbund med formand, næstformand og sekretær og dommere til at pådømme de sager, som formanden eller næstformanden havde dikteret bøde for.

Ved dus-gildet blev der nu truffet den aftale, at når der sidst i måneden skulle vælges en ny formand (deres virketid var kun en måned ad gangen), så skulle de vælge mig for rigtigt at have løjer. Men det blev dem dyre løjer, thi da måneden var til ende, var der idømt bøder eller rettere dikteret bøder for nogle og tyve rigsdaler, et beløb så stort som aldrig på langt nær var nået i samme tid, så længe højskolen var gået.

Det blev en støjende generalforsamling, da bøderne skulle på-

dømmes og indbetales, thi enhver bøde kunne, når den af formanden blev dikteret, ledsages med protest af overtræderen. Så formanden måtte passe på, at han havde vidner, der kunne bekræfte hans berettigelse til at mulkttere.¹⁵⁹ Det var der sørget for i alle tilfælde, hvorfor bøderne af dommerne blev stadfæstet, og retsomkostningerne, der her betegnedes som protestgebyr, faldt ligeledes over på den dømte. Alt lagt sammen bragte som nævnt den store sum til veje. Som nævnt var beløbet stort, så stort, at det med mulktterne for de andre par måneder før fastelavn var i stand til at afholde alle udgifter ved højskolens fastelavnsbal. Mit formandsskab blev røgtet således, at jeg aldrig senere i de halvandet år, jeg var på skolen, blev valgt mere.

Iblandt dem, der særligt var efter mig, var der navnlig to, der måtte punge stærkt ud med betaling af bøder. Om jeg husker rigtigt, måtte den ene betale ca. fem og den anden ca. syv rigsdaler for deres drilleri. Da jeg så ikke længere var formand, skulle jeg drilles på anden vis; der skulle jo oprejsning til for de mange bøder. Iblandt andet, de hittede på, var, at de tyggede papir til en klæbrig masse og kastede det mig i hovedet, eller hvor de kunne træffe, idet de efter at have tygget papiret rullede det i små kugler. Det var ikke videre behageligt, og da jeg ikke kunne få vidner på det til enhver tid, kunne jeg ikke få dem idømt mulkt.

Nu satte jeg mig imidlertid for, at jeg ville have fred, hvorfor jeg lod dem vide, at hvis de ikke afstod fra at have mig til skive, så ville jeg sørge for deres afstraffelse. Men det lo de af.

Den ene af dem, forresten en godmodig fyr der ikke var ond, men ville stadig have løjer, kom af og til ind på vort værelse. Han ville gerne drive den af. Her talte jeg så med ham om i alvor, at han skulle holde op med at trage efter mig, men det hjalp ikke. Så en aften ved den tid lidt før han plejede at komme, siger jeg til Greve: »Vil du ikke sætte dig foran bordet i aften således, at når han kommer, kan du ikke se, hvad der går for sig bag dig?« Jo, det ville han nok.

Endelig kom fyren, men aldrig så snart han var inden for døren, før jeg vred nøglen om og puttede den i lommen. »Du vil da vel ikke banke mig?« »Nej, på ingen måde«. »Hvad vil du da, jeg vil ud!« »Ja, det kommer du ikke, før jeg har holdt afregning med dig!« Jeg greb ham håndfast, satte ham på hovedet i klynkeassen¹⁶⁰, hvorover der var en række knager til at hænge tøj på. Jeg bandt hans ben fast til knagerækken, gik så ud på gulvet, satte

hænderne i siden og spurgte: »Hvad synes du om det her?« »Greve,« råbte han, »du skal være vidne!« Greve passede sit arbejde og sagde ikke et ord. Da det ikke hjalp at kræve Greve til vidne, så bad han mindeligt Greve om at løse hans ben. Heller ikke dette hjalp. Så begyndte han at klage sig og udbrød: »Jeg brækker min hals.« Jeg trøstede ham med, at den holdt nok. Endelig begyndte han at bede mig om at løse ham ned.

»Nej, du skal stå til bod og bedring så længe, til du højtideligt lover mig med hånd og mund, at du aldrig mere vil lade din uforkammede kådhed gå ud over mig. Thi nu vil jeg have fred både for dig og din ligesindede kammerat, og I kan stole på, at jeg skal være mand for, at det sker.« »Ja, jeg skal aldrig mere komme dig for nær, det lover jeg dig, både med hånd og mund, blot du vil løse mig ned.« »Ja, tror du nu også, at du har stået længe nok til, at du husker dit løfte?« »Jo, det kan du stole på.« Så løste jeg ham ned, og da jeg havde låst døren op, var han ikke sen til at smutte ud.

Om Greve har fortalt det til en eller anden, ved jeg ikke, men der blev lagt stærkt mærke til, at hans optræden havde forandret sig, og en og anden lod stikpiller falde til ham om, at han nok havde været i vestjydens kløer. Det æggede den anden til yderligere at fortsætte sine uforkammetheder imod mig, og han lod til kammeraterne falde ytring om, at jeg nok skulle vogte mig for ikke at behandle ham som den anden, thi hvis jeg begyndte på det, så trak han kniven.

Han havde været på latinskole og ville gerne gøre sig vigtig af det, og når vi et par timer om ugen havde geologi, som faldt i tiden fra 6 til 7, ville han gerne, når timen var til ende, stå og snakke klogt med Viinsted¹⁶¹, når han pakkede de forskellige stenarter og metaller sammen, som han havde brugt for at anskueliggøre undervisningen.

En aften efter en sådan time, klokken var syv, og der ringedes til aftensmad, som alle med god appetit skyndte sig over til, blev han som sædvanlig tilbage for at tale med Viinsted, hvad jeg mod sædvane også gjorde, hvorfor vi, da vi brød op, kom til at følges ad over gården. Lige til højre for indgangen til elevbygningen førte trappen op til loftet, men her under trappen var der en sandbing¹⁶² til strøsand, som blev brugt til at strø med på værelserne og gangene. I denne sandbings ene hjørne var en søjle, som bar trappen og vendte ud imod midtergangen i elevhuset.

Vi var aldrig så snart kommet ind ad hoveddøren, før jeg greb fyren og kastede ham på hovedet ned i bingen med den bemærkning, at det var betaling for hans skarnsstreger imod mig, og nu ville jeg binde hans ben fast omkring søjlen, og så kunne han stå der, til en medlidende sjæl efter aftensmaden kom og hjalp ham løs. Der var jo også god lejlighed til her at bruge kniven. »Du skal nemlig vide, at jeg ikke længer vil tåle dine chikanerier, og hvis dette ikke hjælper, vil der følge ting efter, der skal blive anderledes følelige.« Så bandt jeg ham imens fast med et ben på hver side af søjlen.

Nu kom stolthedsfølelsen op i ham sammen med følelsen af denne ydmygelse at stå på hovedet i sandbingen, han, sønnen fra den store herregård, som han stadig talte ord af. »Når du vil løse mig og ikke tale om til eleverne, hvad her er sket, så lover jeg dig dyrt og helligt, at du aldrig mere skal blive fortrædiget af mig.« På de vilkår løste jeg benene på ham, hvorved han dumpede helt ned i bingen og blev tilsandet. Men da det ikke var lyst, så han det ikke, men skyndte sig bagefter mig ind for at spise, som om intet var hændt ham. Jeg satte mig roligt til bords for at spise min aftensmad, men da fyren kom ind for lyset, bar han tydelige spor af, hvor han havde været. Det var at se både i håret og på hans tøj. »Men hvordan er det du ser ud,« var den tiltale, han blev mødt med. Han var imidlertid ret råde snar til at svare. »Nej, se er det så galt, jeg skal ind at have mig børstet af, så skal I høre en morsom historie.« Han gik nu ind på kammeret et øjeblik og kom så ret snart tilbage efter at have kastet spytbakken fra sit værelse i sandbingen.

»Lad os så få historien.« »Ja, nu skal I høre! Jeg ville have nyt sand i vor spytbakke, men da det er så langt nede i bingen, tabte jeg balancen og gik bardus på hovedet. I tror det måske ikke, men Skrumsager, der kom bagefter mig, så i al fald jeg kom op af den igen, ikke sandt, Skrumsager?« »Jo, jeg så det nok.« Det tjente til almindelig morskab, men kammeraterne tvivlede i de kommende tider på, at det, at jeg havde været vidne til hans opstandelse af sandbingen, havde gjort ham så yderst tam i sit forhold til mig.

Fra nu af var jeg ikke længere udsat for nogens drilleri, men jeg mindes godt, at det var en ret drøj tur at gå igennem. Men jeg er også vis på, at selv om det gjorde ondt til tider, så havde jeg godt af det. For øvrigt kan jeg godt forstå, at der var meget hos mig, som kammeraterne fra de såkaldt dannede hjem kunne have god lyst

til at underkaste en skarp kritik, idet jeg hverken kendte den tone eller de former, hvorunder man der bevægede sig, men optrådte som jeg var vant til hjemme i Vestjylland blandt mine jævnlinge. Jeg skulle have gemt min engelske sømandshue og mine kinesiske tøfler og ikke ladet Christensen gøre løjer med dem. Jeg skulle have knappet trøjen til og tavs og stille gjort mine iagttagelser under de nye forhold og ikke ladet min naive troskyldighed træde åbent frem. Så havde jeg været mange ubehageligheder foruden.

Jeg kom derimod, som jeg var, ung og uerfaren med god vilje til at lære, hvad der var at hente, og til at leve et sundt ungdomsliv med kammerater. En træffende lignelse, som Niels Hjorth¹⁶³ mange år efter denne tid brugte om mig på min fødselsdag, ville have været ikke mindre træffende her. Hjorths tale var ikke lang, men lød sådan, at når vi i dag holdt Skrumsagers fødselsdag, og der ved denne lejlighed skulle siges noget om ham, så ville han »ligne ham ved en rigtig køn, blomstrende boghvedemark«. Der ligger en træffende sandhed i denne lignelse sammenholdt med et gammelt ord, der siger om boghveden »man kan ikke være sikker på den, før grøden af den er på bordet«.

Jeg forstår så godt nu, at jeg kom til Rødding som et ungt, ufordærvet menneske, men med et ubearbejdet åndeligt indhold, der trængte til lys og klarhed over livet og over, hvad der var rigtigt værd at leve for. Både fars og mors opfattelse og tanken med mit højskoleophold kendte jeg jo godt nok fra deres udtalelser til andre, der havde spurgt dem ad, og dog skønner jeg godt nok, at jeg ikke dengang havde været i stand til at lodde dybden af deres hjerters inderste og bedste tanker. Fader havde ellers udtalt sig ret klart i det spørgsmål, idet han som før nævnt i disse minder havde sagt, at han ville gøre sit til, at jeg kunne forstå at »begå« mig under de nye tidsforhold, som han skønnede, der var oprundet, forskellig fra den tid da han havde levet sin ungdom og bedste manddom. Mors tanker var, at jeg måtte få mig uddannet til at kunne gøre lidt godt i verden og måske blive i stand til også at hjælpe andre lidt til rette, som det nu kunne falde sig. Og så er jeg vis på, at hendes bøn tidligt og sildigt har været, at Vor Herre ville bevare mig som et af sine børn. Far og mor var med deres sunde, jævne tankegang ret forskellige fra flertallet i deres omgivelser, idet de havde et klart øje for de sande værdier i tilværelsen og over for personer. De havde usædvanlige evner til at bedømme personligheder, egenskaber der var dem medfødt.

Den almindelige opfattelse i min hjemegn var både materialistisk og rationalistisk, og det første var stærkt fremtrædende og gav sig meget stærke udslag i de forskellige forhold, udslag som begge mine de gamle så skævt til og med bekymring på. Det åndelige livs røgt og pleje var der kun helt enkelte, der tænkte på. Det var imidlertid den side af livets opholdelse, som mor var stærkt optaget af, og som far havde stor ærbødighed for.

Den materialistiske tankegang optog i sig, på landbrugets område, stærke ønsker om at have det ved de nye fremskridt, der på andre egne banede sig frem. Mergling og brak var navnlig af de ting, der stærkt optog folk i deres samtaler. Dræning og dyrkning af rodfrugter blev også nævnt, men ganske vist som ting, man ikke skulle give sig af med. Roer behøvede man ikke på denne egn, hvor man havde så meget hø, og dræning ville ikke nytte, da rørene ville løbe til med kviksand. Nye redskaber som svingplove og svensk harve var også et emne, der drøftedes stærkt. Ligeledes var maskine til at rense korn med et redskab, som en enkelt havde anskaffet sig, og det var anderledes nemt end at skulle rense kornet med solden.¹⁶⁴

Alle disse spørgsmål havde jeg jo hørt forhandlet med den største interesse derhjemme som de store opgaver, der lå til løsning for fremtidens landmænd. Mine egne tanker om at komme til grundig forståelse af alle disse spørgsmål var, hvad jeg anså for hovedopgaven ved mit højskoleophold.

Ud fra denne min opfattelse gav jeg mig i lag med at læse de hovedværker, der handler om disse ting, og som fandtes i højskolens bibliotek. Jeg læste et stort værk af tyskeren Thar, Lunds Grundsætninger i landoekonomie, Husdyravl og husdyrenes behandling af With og dernæst en mængde bind af Landoekonomisk Tidsskrift foruden flere andre ting. Min kammerat, Greve, der også var meget flittig, og jeg ville ikke forstyrres, men læste for lukkede døre til langt ud på natten.

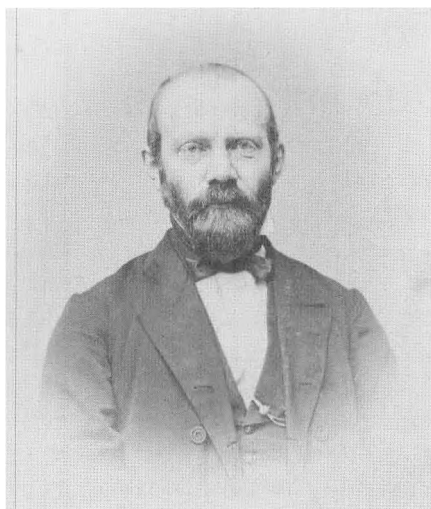
Undervisningen og lærerne

Høgsbro¹⁶⁵, der mødte i biblioteket en time i middagsstunden to gange om ugen og kontrollerede vor læsning og noterede de bøger, vi lånte, sagde flere gange til mig, at han syntes, det var alt for meget, jeg læste af den slags. Jeg skulle have noget andet indimellem, f.eks. Blicher, Ingemann, H.C. Andersen eller andre af vore gode forfattere. Nej, jeg havde nok i dette her. Skønt han gjorde flere indtrængende forestillinger, blev jeg troligt ved mit i de første måneder.

Jeg kunne ikke forstå til at begynde med, at Knudsen anvendte en time dagligt til oplæsning af digterværker med ledsagende forklaringer. Jeg fandt, at det var en meget fornøjelig underholdning, men at det øvede en åndsdannende indflydelse, fattede jeg ikke. Min opfattelse var, at kun de kundskaber, der kunne komme det praktiske liv til gode, havde værdi. Betydningen af de historiske fag i verdenshistorie, fædrelandshistorie og kirkehistorie fandt jeg derimod ret nyttige, hvorimod det ligeledes i begyndelsen faldt mig svært at forstå, hvad betydning både den nordiske såvel som den græske gudelære skulle have i det borgerlige liv.

Min retskrivning og stil fra almueskolen var nogenlunde rigtig og ret fejlfri på nogle enkelte stavefejl nær, men den angreb Knudsen på den mest ubarmhjertige måde, så min stilebog så ud og lignede, jeg ved ikke hvad. Det ville jeg ikke finde mig i, men gjorde kraftig indsigelse. Det kom jeg imidlertid galt fra. »Nej, min far!« sagde Knudsen, »det nytter kun lidt, at De har de store og små bogstaver på de rigtige steder, når den sammenstilling, De giver ordene, er så stiv og kantet, så der er intet levende menneske i kongens riger og lande, der mundtligt ville udtrykke sig sådan.« Jeg holdt på, at når ordformen var rigtig efter den grammatik, som jeg havde lært, så måtte det være i orden.

Så tog han de forskellige sætninger frem i mundtlig samtaleform, således som jeg havde nedskrevet dem, og så skulle jeg afgive mit skøn over, om jeg syntes, at der var nogen – selv den mest opstyltede gamle skolemester – der ville tale sådan, og om jeg ikke kunne høre, at den form, han havde givet sætningen, lød anderledes køn og naturlig. Jo, det kunne jeg nok høre, men der var jo stor forskel på talt og skrift, mente jeg, og i bibelen var der

*Sofus Høgsbro (1822-1902),
forstander for Rødding
Højskole 1850-62.
(Foto: Museum Sønderjylland
– ISL).*

jo mange udtryk, der faldt endnu anderledes tungt end de udtryk, jeg havde brugt, og faldt slet ikke i tråd med sådan, som man ellers taler. »Det er dens fejl og ikke Deres, der har udtalt sig, hverken i det gamle eller det ny testamente, men dem, der har foretaget oversættelsen, har ikke magtet opgaven. De kender vel ikke Lindbergs oversættelse? Der skal De se, at der er rådet betydelig bod på de sproglige forhold. Der er navnlig en ting, De skal huske på, og det er det mundtlige udtryk, for det er derfra, ordet har sin første oprindelse. Det ved De jo dog nok, at ordet i menneskemunden var til længe før, der blev skrevet nogen bog, og det er den, vi skal rette os efter.«

Jeg følte mig overvundet og fik fra den stund af stor ærbødighed for Knudsen, som ikke blev mindre af, at han bemærkede, da vi var færdige med stilen den dag, at hvis der var et eller andet, jeg ville tale med ham om eller søge oplysning hos ham om, så var han som regel til tjeneste om aftenen efter klokken otte. Denne indbydelse benyttede jeg mig ret ofte af og er i høj grad taknemmelig for de mange timer, jeg har tilbragt i hans hjem i de et og et halvt år, jeg var på højskolen.

Forvalter Lars Lautrup, hvem jeg fik en hel del at gøre med, fulgtes jeg tit med ind til Knudsens, og de samtaler, der her blev ført, fik stor indflydelse på mig og hele min livsopfattelse af de borgerlige, folkelige og kirkelige forhold. Jeg kan godt sige, at de

fik en grundlæggende indflydelse, så stor at min fremtidige udvikling fortsattes ud fra den vækkelse, jeg her modtog. Det barnlige gudsforhold, som min mor havde fremelsket i mit hjerte, og som aldrig havde været udslukt, men ligget dunkelt og uklart i min bevidsthed, fik ved Knudsens vidnesbyrd fast grund under sig, således at jeg fik trosvished for, hvor livskilden sprang. Knudsen fik lykke til at få mig kaldt vågen!

Nu blev de landøkonomiske skrifter ikke længere mit et og alt. Jeg tog nu fat på vore digteres værker og det med både liv og lyst, og med den samme måske endnu større ihærdighed gav jeg mig i kast med dem, ligesom jeg ved siden af kastede mig over de historiske fag: fædrelandets, verdens- og kirkehistorien, og den sidste vinter, jeg var i Rødding, læste jeg ikke blot de forhåndenværende oversættelser af de betydelige engelske og tyske forfattere, men en hel del af de gamle klassikere foruden flere andre ting, der hører med til forståelse af tilværelsens mange forhold både i åndens og håndens verden og af den natur, vi er omgivet af.

Var jeg kommet til højskolen med den opfattelse, at jeg havde gode skolekundskaber og mente, jeg vidste en hel del, havde sidet øverst i skolen i fire år, så gik jeg derfra med bevidstheden om, at det var meget småt med min viden, og at der var uendelig meget at lære, så meget at man aldrig blev færdig. Hvor lille den jord end er, som vi kender noget til i forhold til verdensaltet, så rummer selv den så meget, at det er såre lidt, vi ved om dens indhold og det liv, der rører sig på den.

I Knudsens hjem traf jeg sammen med flere, som jeg senere i livet fik meget med at gøre. Her mødte jeg nemlig første gang Bunde Refslund den ældre¹⁶⁶ og ligeledes Jørgen Fausbøll¹⁶⁷, to mænd som jeg senere vil omtale nærmere. Sigfred Ley¹⁶⁸, der havde stor betydning ude på vesteregnen, var iblandt dem, man jævnligt så hos Knudsens. Af kvinder man så der, og som man måtte lægge mærke til, vil jeg nævne Mathilde Tranberg, Lønborggård¹⁶⁹, og Frederikke Hagen¹⁷⁰, pastor Hagens¹⁷¹ datter, Stepping, senere gift med Lars Lautrup og svigermoder til provst Nissen, Brørup.¹⁷²

Knudsen var jo ubetinget den af de daværende lærere, der havde den bedste forståelse af, hvorledes undervisningen burde drives for derigennem at få vækkende indflydelse på eleverne. Men hans stærke kritiske sans over for deres skrøbeligheder gav sig udtryk i en skikkelse, der hindrede ham i at få den indflydelse, som den ellers burde have haft. Hvad der også var skyld i, at hans

Jens Lassen Knudsen (1819-86), lærer på Rødding Højskole, senere sognepræst i Aggersborg og Lejrskov-Jordrup. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

indflydelse kun kom til at omfatte de enkelte, var, at over halvdel af de daværende elever var udgået fra de såkaldte dannede hjem og mødte med en ydre dannelse, der mente sig bedre og pænere end den, Knudsen ville gøre os delagtige i. At jeg fik så stort udbytte af Knudsen, som jeg fik, lå simpelthen deri, at jeg ingen ydre dannelse mødte frem med, så den trådte ikke hindrende i vejen over for hans påvirkning, der var så jævn og ukunstlet, og som kun ville fremhjelpe og forædle det naturligt medfødte, så det kunne fremtræde i den skønneste skikkelse.

Høgsbros hovedfag var verdenshistorie, som han ifølge sine anlæg mere gav os i skikkelse af en politisk udvikling og magtfordeling mellem folkeslagene end som en ved siden af løbende kulturudvikling. Så det hele blev en noget tør politisk historie, vi fik, uden rigtig forståelse af de stærke, også åndelige bevægelser, der har været drivfjeder i mange store verdenshistoriske begivenheder. Dog skal det bemærkes, at der var to store, afgørende begivenheder, som han skildrede anderledes indgående end de øvrige, således at de åndelige kulturelle værdier trådte frem for os.

Det var perserkrigen og den franske revolution. De foredrag, han holdt over disse store begivenheder, var både omfattende og indgående og holdt med al den ånd og liv, som han var i stand til at lægge ind i dem. Af Danmarks historie havde han den nyere

tid, og det tidsrum af den fra stændertidens begyndelse og indtil nutiden var også foredrag med liv og ånd over sig og da særlig den folkelige vækkelse og kamp her i Sønderjylland. Ved disse sidste foredrag blev min interesse vakt for kampen her, som har fået den største betydning for mig på folkelivets område.

Her på det område trådte begivenhederne mere lyslevende frem end på noget andet, idet Høgsbro til dels havde personligt levet med og dels kendte de betydeligste af de mænd, som var gået foran i kampen. De betydelige foredrag gjorde, at jeg kastede mig over den del af den tids historie med megen interesse og søgte at få fat i alt det, der kunne tjene til oplysning derom. Det var, som om jeg herved blev knyttet stærkere til den del af vort folk søndenå end til noget andet sted. Jeg fik den allerstørste højagtelse for mænd som Laurids Skau¹⁷³, Nis Lorenzen¹⁷⁴, Peter Hiort Lorenzen¹⁷⁵, Hans Nissen¹⁷⁶ og Hans Krüger¹⁷⁷, og tænkte ved mig selv som så, hvor det ville have været dejligt, om man havde været med til at øve lidt af samme gerning som dem. Den Hans Nissen'ske og Krüger'ske djærvhed var vel den side, jeg tiltalte mest af og forstod bedre end en virksomhed som Flors¹⁷⁸, Peter Christian Kochs¹⁷⁹ og mange med dem.

Jeg har hørt flere end min kære ven, Niels Jokum Termansen¹⁸⁰, udtale, at de modtog folkedåben på Skamling¹⁸¹. Det faldt ikke i min lod, men min barnesjæl var 1848 blevet rørt af folkeåndens mægtige vingeslag, og genlyden fra Skamling, der tonede igenem Høgsbros foredrag om den tid sammen med Knudsens vidnesbyrd om folkeåndens gerning i vort folk, blev min folkedåb.

Viinsted havde naturfagene og alt til landbruget henhørende, ligeledes alt laboratoriearbejde for ældste hold. Han var en meget dygtig lærer fagligt talt, men af opfattelse og tankegang var han ikke højskolemand og kom derved heller ikke til at øve nogen indflydelse i den retning. Hans foredrag var desuagtet nok dem, som det store flertal af eleverne satte mest pris på, og til at begynde med var han egentlig for mig den allervigtigste. Han havde de fleste fag, men han kunne magte dem alle. Han var sikkert nok den, der måtte arbejde stærkest, især da landbrugsfagene på botanikken nær havde ligget uden for hans studium. Han var farmaceutisk kandidat.

Hans fag var jordbundslære og geologi, husdyravl og husdyrbrug, nivellering, dræningslære, plantelære, zoologi, kemi, fysik, geometri, aritmetik, tegning og kemisk analyse m.m. Det var jo en

Bunde Refslund »den ældre« (1828-95), gårdejer i Bovlund. Medlem af Rødning Højskoles bestyrelse 1853. (Privat foto).

masse fag, men de var også lagt således til rette, at de nåede ud over et og et halvt år.

De andre læreres fag var derimod afpasset efter et års skolehold, dog er der at bemærke, at Høgsbro for andetårseleverne holdt foredrag over samfundslære og statsøkonomi, hvilke foredrag jeg satte stor pris på og fik stort udbytte af, der er kommet mig til stor nytte senere i livet. Undervisning i gymnastik blev givet af arrestforvarer Friis.

Der levedes et godt og sundt ungdomsliv, og hvem, der ville lægge et personligt arbejde sammen med undervisningen, kunne bringe stort udbytte med sig hjem derfra. Undervisningen gik regelmæssigt efter den lagte timeplan, og af adspredelser var der samværet med kammeraterne og så nogle søndagsudflugter.

Forhandlingerne om alle datidens spørgsmål gik meget livligt til tider iblandt os. Vi forhandlede særligt folkelige og politiske spørgsmål, dannede ministerier for vort folk og forandrede adskillige landegrænser i Europa samt omordnede adskillige samfundsforhold. Vi ophævede alt fæstevæsen, drev tyrken ud af Europa og forenede hele Norden og gav en fælles nordisk rigsforfatning lig den nuværende tyske. Så Bismarck har nok taget os til mønster. Den fælles, nordiske rigsdag, der skulle have alle fællessager under sig, skulle have sit sæde i Göteborg, hvorimod vor rigsdag såvel som den svenske og Norges storting skulle beholde de sager under sig, der betegner de forskellige folks indre ejendommeligheder og historiske udvikling både i åndens og håndens verden.

Første møde med Ane Marie og H.D. Kloppenborg

Der indtraf to store begivenheder, der i høj grad tog vor opmærksomhed. Det var fastelavnsballet og så ferierejsen til Møn og København.

Fastelavnsballet med dilettantkomedie var noget, som en hel del af os aldrig havde været med til i en sådan skikkelse, som her skulle finde sted. Der var navnlig et spørgsmål, der blev meget alvorligt og delte os i to omtrent lige store grupper. Det var hvide handsker. Denne handskehistorie satte skel, der holdt sig omtrent hele skoleåret ud, idet vi fra de jævne landlige forhold ville ikke pynte os op på en måde, der hverken svarede til vor optræden, påklædning eller måde at være på. Jeg var vel nok den modstander af handskerne, der tog stærkest til orde imod dem og på en ret stødende måde gjorde løjer med dette vigtige spørgsmål. Dem, der holdt på handskerne, tog heller ikke lempeligt på de uopdragne bondetampe, der ikke ville gå med på, hvad der var god skik og brug i det pæne selskab. Resultatet blev, at halvdelen gik med handsker og halvdelen uden, men de sidste tog mig fra den tid af til indtægt og forsvarer for de jævne forhold i vor daglige måde at optræde på.

Et i grunden vigtigere spørgsmål var, hvorfra vi skulle få damer til ballet, da det kun var nogle få, der havde kendskab til omegnens. Jeg mindedes, at Jens Hansen, Tarm Mølle, havde fortalt, at han havde haft en af sine søstre, der tjente i Langetved Kro, med til bal, mens han var i Rødning. Måske var hun der endnu, og da vi var næstsøskendebørn, var det jo et forsøg værd, hvorfor jeg en aften gik over for at undersøge det. Men forgæves, hun var alt for længere tid siden gift med Christen Kragh.¹⁸²

Jeg var ikke balkavalier, for jeg dansede yderst dårligt, så jeg ville helst opgive at møde med dame. Men det kunne ikke gå, hvorfor jeg henvendte mig til forvalter Lautrup, der var kendt i omegnen, for at få gode råd hos ham. Han anbefalede mig en af Peder Iversens døtre, og jeg fulgte anbefalingen, men fik som ved mit senere mere alvorlige frieri nej. Der var tre døtre, og deres moder ville ikke give lov til, at kun en af dem kom med, og da

jeg kunne have mere end nok i den ene, kunne jeg ikke byde to. Laustrup vidste imidlertid råd for det og gik en aften senere med mig derom for at byde de to andre med. Så gik det.

Her på dette bal mødte mig et syn, jeg aldrig havde set magen til. Alle piger var i lyse, mange i helt hvide dragter. Det var jeg ikke vant til fra min hjemegn. Mens vi sad ved bordet, havde min dame, Marie Lassen, nu gift med Niels Iversen Møller i Rødning, vores plads i skolestuen ud mod gården ned efter døren.

Jeg skulle jo underholde hende på bedste måde, hvad jo slet ikke var så helt nemt, da vi var så helt fremmede for hinanden og ingen fælles bekendte havde. Hvad der fyldte mest op i vor samtale, var, at jeg gjorde hende opmærksom på, hvad de forskellige elever hed, og hvor de var fra. Til gengæld fortalte hun mig om damerne, som hun kendte flertallet af, og hvor de hørte hjemme. »Ved De, hvem den søde dame i silkekjolen, der sidder oppe ved siden af Høgsbro og Kloppenborg¹⁸³, er?« Nej, det vidste jeg ikke. »Det er jomfru Kloppenborg.¹⁸⁴ Hvad synes De om hende?« »Det ved jeg ikke, hun ser meget solid ud, men skiller sig helt ud fra alle de andre i de lyse dragter.« »Ja, hun har kærestesorg, derfor er hun så sort.«

Synderligt mere blev der ikke talt om jomfru Kloppenborg mellem os, men jeg fik min opmærksomhed henledt på hende, så det efterlod et blivende indtryk, og jeg kunne ikke lade være at se på hende, mens vi sad til bords. Min interesse for hende var blevet vakt på så indtrængende en måde, at jeg slet ikke kunne forklare mig betydningen af det eller forstå, hvad det var, men hendes billede holdt sig fast og lod sig ikke slette ud trods det, at der gik over et år efter den tid, før jeg atter så hende.

Ballet var meget fornøjeligt især for dem, der befandt sig vel ved det og er rigtigt i deres es på et dansegulv. For mig var det en oplevelse af en art som aldrig før, og jeg fik set, hvordan en sådan forestilling med baldirektør og formel opførelse af danse, når det skal gå fint til, løb af.

Det var en helt ny oplevelse, der var helt interessant at have været med til, det kunne jeg nok forstå. Men hvad jeg ikke var i stand til hverken at forstå eller få mening i, det var det indtryk, som jomfru Kloppenborg havde gjort på mig (dengang var kun adelige piger frøkener).

Bagefter ballet blev der jo talt en hel del om dets forløb, og om hvem der havde haft de smukkeste piger som deres baldame. De

fleste var enige om, at den yngste jomfru Posselt (Amalie) var den smukkeste. Så blev der af dem, der vidste lidt besked om de forskellige, talt om, hvor de hørte hjemme, og om der var nogen af dem, der havde indbudt deres balherrer til at besøge dem i deres hjem. Fra Sommersted var der en elev, der hed Jacob Friis. Han vidste så meget at fortælle om jomfru Kloppenborg, for hun havde først været forlovet med en broder til Laurids Skau og siden, da det var gået forbi, med en lærer Kloster, der begge havde hjem i Sommersted. Disse fortællinger lyttede jeg til med den største opmærksomhed.¹⁸⁵

Efter den tid gik arbejdet sin vante gang. Alle, der ville bringe et godt udbytte ud af opholdet i Rødding, blev sat i stand til det. Alle de fag, der blev givet undervisning i, blev behandlet med dygtighed, men ikke nok hermed. Vi blev anvist veje og midler, hvorved vi kunne gøres i stand til at arbejde videre på egen hånd, og blev vist hen til værker og kilder for et fremtidsarbejde, der var såre betydningsfuldt.

Før vinterhalvåret sluttedes, var der planlagt udgravning af en stor kæmpehøj i Københoved på Enevold Lauesens mark, Lokes høje kaldet, og en morgenstund i slutningen af april blev ekspeditionen udrustet. Højskolens vogn skulle befordre Høgsbro og et par af eleverne, der var dårlige til gang, og så redskaberne til Københoved. Vi andre skulle gå.

Peder Jørgensen Petersen, der havde hjem i Københoved, tog foruden mig en tre-fire andre elever med sig, og vi gik igennem skoven og i det hele tværs over markerne, hvorved vi nåede et betydeligt forspring for de andre. Da vi nåede Bejstrupgård, ville vi ind i gården for at se, hvordan den tog sig ud derindefra, og så ville vi også se ind i hestestalden, som, havde Peder Jørgensen fortalt os om, var noget af det pæneste, der var set på en bondegård, og vi måtte give ham ret. Ingen af os havde set noget så kønt. Loftet og indfatningerne over spiltovene var malet hvide med røde dekorationer.

Et var der dog, som ville have interesseret mig mere, men det fik jeg ikke at se.

Vi gik nu over i Peder Jørgensens hjem, hvor vi blev beværtet på det bedste og blev, indtil de andre kom, da de skulle denne vej. Jeg mente ellers, at vi skulle over til Kloppenborgs for at modtage enhver sit redskab, thi der kørte vognen ind. Men det mente de andre ikke var nødvendigt. De skulle nok tage det hele med, når

de kom, og skulle de ikke, tog det ingen tid at hente det. I løbet af en times tid kom de så, og så gik vi til højen og gav os i lag med arbejdet, idet vi arbejdede i hold. Det var en betydelig høj, som vi gennemgravede fra vest til øst og fra syd til nord med et kars gang.¹⁸⁶

Noget før middag kom Kloppenborg og Enevold Lauesen for at se på arbejdet og for at byde os ind til middag. Vi, som havde været hos Peder Jørgensen om morgenen, skulle også spise til middag der, og Enevold Lauesen tog et lignende antal med til sig. Resten spiste hos Kloppenborgs. Det var en stor skuffelse for mig, at jeg ikke kunne komme med i den flok.

Efter at have spist til middag og drukket kaffe tog vi atter fat på arbejdet, som vi fortsatte, indtil vi havde nået højens bund. Men vi fandt ikke det mindste. Så siger Peder Jørgensen til os, der var fulgtes med ham hjem: »Lad os gå over på vores mark, der er også en høj, hvor jeg tit har pløjet potteskår op nede ved foden af den.«

Vi gik derover og gav os til at grave ind i siden af den, og det varede ikke længe, før vi kom til en stensætning af små sten. Så holdt vi op, og jeg gav mig til med min lommekniv forsigtigt at pille den ene sten ud efter den anden og ganske rigtigt, der var en urne, som det lykkedes mig med den største forsigtighed at få helt og holdent frem. Den indeholdt kun brændte ben. Jeg bandt urnen ind i mit halstørklæde og bar den på den vis hjem til højskolen.

Kloppenborgs forvalter, Ebsen, havde budt de elever ind til sig, som havde spist til middag, at de om eftermiddagen, når de var færdige med højen, kunne få billeder at se hos ham, som han havde bragt med sig hjem fra Skotland, og hvis der var andre, som kunne have lyst, kunne de sige det til dem, for at de kunne tage med ind. Jeg var med blandt dem, der kom for at se billeder, men fik ikke det billede at se, som jeg helst ønskede.

Mærkeligt nok, at af de ca. tredive elever, der arbejdede denne dag efter oldsager, var jeg den eneste, der bragte et udbytte med til højskolen fra Københoved. Var det et varsel om min fremtid her?

I forhold til nutidens højskolebesøg var det kun en lille flok, vi var i Rødding, og i sommerhalvåret blev den mindre end vinteren forud 1859 og 1860.

I sommerhalvåret fik vi nye fag i form af landmåling og nivelering samt botanik, og desuden fik de fleste af os en lille plan-

Johan August Viinsted (1830-1909), højskolelærer, forstander, apoteker. Lærer på Rødding Højskole 1857. Oprettede i 1863 Aagaard Landbrugsskole i Oversø Sogn syd for Flensborg. I 1869 blev den overtaget af lærer Tofte fra Flensborg. Viinsted blev derefter apoteker, først i Kjellerup, senere i Horsens. (Foto: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg).

teskole at sysle med. Dette friluftsarbejde tiltalte mig i høj grad og da især landmåling og nivellering, som jeg blev godt hjemme i, og hvad korttegning af de opmålte arealer angik, så var jeg en af de bedste. Botanik drev jeg det ikke vidt i, skønt jeg fik en hel lille pæn samling af planter mellem 4 og 500 stk., som jeg fik godt passet, presset, tørret og klæbet op med deres latinske og danske navne hos og ordnet i familiegrupper. Jeg tog dem med hjem og lånte dem ud til degn Petersen i Sønder Bork, men fik dem aldrig mere, hvad jeg tit har beklaget, da de til senere ville have været mig til hjælp ved bedømmelsen af de planter, man dagligt træffer på, når man færdes i mark og skov, og hvis navne jeg mestendels har glemmt.

Med højskolen til Møn og København

Da vi i sommeren 1860 nåede frem mod sommerferien, var vi meget optaget af den rejse, som eleverne plejede at foretage i dens begyndelse. Rejsen gjaldt Møn og København og gik for sig over Københoved, hvor vi skulle ind hos Kloppenborg for at afslutte vor proviantering med et par særligt gode oste. Det var nemlig meningen for at gøre rejsen så billig som mulig, at vi selv havde fødevarer med. Så det højeste, vi behøvede desforuden, var middagsmad og kaffe. Indkørslen til Bejstrupgård var sådan, at hjulene gik i til navet i bare skidt og smadder, det var nemlig det meget våde år.

Fra Københoved gik rejsen så over Skodborg, Vamdrup Mølle, Søgård og Hjarup til Kolding. Høgsbro og Viinsted ledsagede os, og jeg var på vogn sammen med Høgsbro. Før vi nåede Vamdrup Mølle, blev den ene hest så lam, at den snart ikke kunne gå længere. Jeg og en kammerat blev af Høgsbro sendt ned til møller Hansen for at leje en hest hos ham til Kolding, men fik det stor-snudede svar, da han hørte, hvem vi var, at til den slags folk lejede han ikke sine heste ud.

Vi måtte så snegle os frem til Kolding, som vi nåede henimod aften. Her blev vi modtaget af Chresten Berg¹⁸⁷, og det var første gang, jeg så ham. Høgsbro omtalte ham meget fordelagtigt som en ung mand, der ville have en betydelig fremtid for sig. Efter at have set slotsruinerne, gik vi til ro på staldgården i nogle få timer for meget tidligt næste morgen at begynde sejladsen til København med dampskib.

Det var ikke lyst, da vi sejlede ud af Kolding Fjord, og en kold, tynd dis lå hen over den, men da vi nåede ud i Lillebælt, dagedes det, og nu havde vi det dejligste vejr, så vi rigtig kunne nyde udsigten ind over kysten til begge sider.

Hvad der især gjorde indtryk på mig, var sejladsen gennem Svendborg Sund og forbi Tåsinge. Et kystlandskab af den skønhed og ynde var noget, der gjorde et blivende indtryk på mig. Hvad der også på sejlturen efter Møn gjorde stærkt indtryk på mig, var Gåsetårnet ved Vordingborg, og hele sejladsen gennem bælder og sunde er jo så overmåde køn, så når det, som tilfældet var med

*Skrumsager som ung.
(Foto: Museum Sønder-
jylland – ISL).*

mig, var min første større rejse, så er indtrykkene også blevet bevaret i hele deres fylde.

Efter at være anløbet Kalvehave svingede vi så langt ind efter Stege, som »Hampa« var i stand til, gik så fra borde i små både og blev over grundene roet ind til Stege. Her var vi indbudt til en forfriskning hos Budstikke Boisen¹⁸⁸, hvis hustru og døtre vartede op med brød og kaffe.

De var alle meget elskværdige imod os, og enhver blev udspurgt om sin hjemstavn, men de af os, som interesserede dem mest, var dem, som havde hjem i Sønderjylland, og allermest dem, der boede Vilstrup næst. Da vi havde drukket kaffe, blev vi vist rundt i byen, om jeg husker ret, af Frede Bojsen.¹⁸⁹

Fra Stege blev vi af en del bønder kørt ud til klintens nærhed og indkvarteret hos en bonde, i hvis hølade vi boede to nætter.

Næste dags morgen gik turen så ud til selve klinten, som vi først tog i øjesyn fra stranden for at gå op i nærheden af Maglevands Fald. For os sletteboere var det et storartet skue med de solbeskinnede, mægtige kridtbjerge, der dog nede fra selve stranden ikke tog sig nær så stejle ud, som de i virkeligheden er, når man tog dem i øjesyn oppe fra deres top.

Elev Møller fra Vordingborg, en forvoven fyr, og jeg mente derfor, at det ikke var nødvendigt at følge trappen til det almindelige opgangsted. Vi måtte kunne gå op i en af de mindst stejle indskæringer. Og som tænkt så gjort. Møller, der var mest smidig, gik foran, og det gik helt godt til at begynde med, men da vi var nået halvvejen, blev det så brat som op ad et rankt hustag. Vi måtte kravle på alle fire, og der var intet at tage fat i. I en smal rende, hvor vandet i regnvejrr havde sit løb, sad der nogle små flintesten lidt fremme i kridtmassen. Det var de eneste støttestruer, vi havde at holde os til, og Møller, der var forud, trådte en del af dem løse, som kom rullende ned i hovedet på mig. Vi, som troede at komme først op, var kun nået halvvejen, da det øvrige selskab var oppe, og med Høgsbro og Viinsted i spidsen kom de hen til skrænten ovenfor og holdt alvorlige formaninger og skændepredikener til os om at holde og træde sikkert, for hvis vi kom til at glide, kunne det gælde livet.

Endelig kom vi op til mindre bratte lier, men her mødte os andre vanskeligheder i form af tornebuske, som vi med blødende rifter måtte arbejde os igennem. Men det sidste var endda det allerværste, thi selve den øverste skrænt på tre-fire alen var fuldstændig lodret. Møller, der kom først, kastede imidlertid frakken op til kammeraterne, som så tog fat i den og hængte den ned til ham igen. Det gik endda for hans vedkommende, der var let og meget smidig, men værre med mig, der var ingen af delene, så det var med store anstrengelser, at jeg blev halet i land.

Som vi havde frydet os ved synet over klinten fra stranden, så var synet og udsigten oppe fra selve klinten endnu større og mere gribende, da vi fra Aborrebjerg skulle ud til Taleren, Sommerspi-ret og Dronningestolen. Efter at have travet rundt hele formiddagen spiste vi til middag hos nogle jævne bønderfolk, der havde sommerbeværtning oppe i anlægget på klinten. Efter så at have hvilet os lidt, gik vi rundt igen og nød udsigten fra forskellige punkter, var nede i Liselunds park og inde i kapellet, der lå hængt i anlægget.

Næste dag blev vi atter af bønder kørt over Stege til Koster, hvor vi gik ombord i dampskibet, der så sejlede os til København.

Det blæste en hel del, så da vi nåede Køge Bugt, blev søgangen så stærk, så Neptun krævede sin tribut af mange, der ellers mente, de var store karle og ikke agtede på sådan en smule søgang.

Henimod aften nåede vi København, hvis tårne vi længe forud havde haft i sigte, mens vi sejlede sundet op. Det var en stor oplevelse, der efterlod et blivende indtryk. Da vi sejlede ind imod land, blev vi gjort opmærksom på Trekroner, og der blev givet os en oversigt over slaget på Københavns Red 1801. Ligeledes blev vi gjort opmærksom på de mægtige orlogsskibe, der lå i flådens leje.

Efter at vi var gået fra borde, stævnede vi med et par dragere efter os, der bar vore madkasser, til Efterslægtens gymnastiksal¹⁹⁰, der var stillet til vor rådighed under opholdet både som opholdsrum om dagen og som sovesal om natten.

Efter at vi havde fået os vasket, pudset og børstet samt holdt måltid ved vore madkasser, måtte vi ud i byen. Det var langt hen på eftermiddagen. Vi gik en tur gennem byen ud til Alhambra¹⁹¹, der på den tid konkurrerede med Tivoli. Vi var i teater og så et stykke, om jeg husker ret, hed det »Stegekjælderer«¹⁹², hvori der optrådte bugtalere, hvad jeg aldrig før havde hørt, og vi morede os på det bedste. En af de andre aftener var vi i Tivoli, som vi fandt langt overgik Alhambra.

Hvad der imidlertid tiltalte mig meget, var museerne, og af dem især det oldnordiske og det geografiske. På det oldnordiske blev vi vist omkring af gamle Thomsen¹⁹³, der sammen med Worsaae¹⁹⁴ har haft den største fortjeneste af museet.

Det er ret mærkeligt med de indtryk, man modtager i de unge år, så dybt som de planter sig ind i ens bevidsthed med et varigt minde, der holder sig anderledes fast, end hvad der møder en senere i livet, selv om evnen og forståelsen af tingenes væsen og egenskaber er anderledes i stand senere hen i livet til at forstå og opfatte det sete.

Således gik det i al fald mig. Det indtryk, jeg har bevaret af, hvad jeg så dengang i København på museer, malerisamlingen på Rosenborg og overalt, er blevet anderledes bevaret end de indtryk, jeg senere hen i livet har bragt med mig hjem.

Turen til Møn og opholdet i København i dagene efter er min største ungdomsberigelse af, hvad man med øjet kan opfatte og

tilegne sig, det være natur som kunst, eller hvad menneskelig ånd og snilde har været i stand til at bringe frem til slægtens berigelse.

På Landbohøjskolen, hvor vi også blev ført rundt, blev der fremvist mange forskellige, navnlig amerikanske, redskaber, der stak mærkeligt af mod vore tunge, kluntede, hjemmelavede ditto. Vi gjorde vore selvkloge bemærkninger om, at de nok var behændige og lette til brug, men de ville selvfølgelig slet ikke kunne bruges her til lands. Så spinkle de var, ville de straks brydes itu. Nu har vi dem jo overalt, og ingen gider arbejde med de gamle.

Øjets sans blev skærpet, blikket udvidet og folkefølelsen styrket ved de mange indtryk og oplevelser, som rejsen bragte os. Fra København gik rejsen hjem til Vestjylland, hvor jeg tilbragte ferien hos mine forældre. Nu var spørgsmålet så, hvad jeg skulle, når jeg til november var færdig i Rødding. Jeg mente, jeg skulle søge tjeneste ved landbruget på et eller andet sted, hvor jeg kunne gøre mig bekendt med et godt landbrug, og det mente mine de gamle også, var det bedste.

Da jeg så vendte tilbage til Rødding, henvendte jeg mig til Høgsbro for at bede om en anbefaling, da jeg ville søge tjeneste. Ja, en anbefaling ville han gerne give mig, men han mente, jeg ville have bedst af at blive næste vinter på højskolen og så tage over til etatsråd Tesdorpf på Ourupgård¹⁹⁵, der var anset for en af datidens oplyste landmænd. Herfra ville jeg så kunne få plads som underforvalter og derfra gå over til rigtig forvalter for så at ende som forpagter på en eller anden herregård. Det var, mente Høgsbro, den bedste og mest lønnende vej at gå. Det mente jeg ikke. Jeg ville være ude på forskellige steder, og når jeg så var færdig med min værnepligt og havde nået den efter dansk lov gældende fuldmyndighedsalder, ville jeg have mig en ejendom købt.

Enden på forhandlingen blev, at jeg fik en anbefaling, og så skulle jeg søge om plads, hvad jeg da gjorde to forskellige steder, hvor de søgte en ung mand til at gå med i arbejdet og have tilsyn med det.

Det ene sted var på en af de store gårde i Hjerndrup, og det andet sted var på en af de Friisenborgske gårde, men ingen af stederne ville de have mig. Jeg var dem for ung. Tiden trak ud, før jeg fik besked fra det sidste sted, så vi var kommet langt frem henimod november. Jeg skrev hjem, hvorledes sagen stod, og mente, at det var bedst, jeg blev i Rødding til maj. Jeg ville herved nå at få hele

*Hans Diderik Kloppenborg
(1802-82), gårdejer og møller
i Københoved. Skrumsagers
svigerfar. (Foto: Museum
Sønderjylland – ISL).*

undervisningen ført til ende efter den plan, der forelå for dem, der kunne nå at tage alle tre halvår til ende.

Der var intet i vejen fra mine forældres side, og jeg blev i Rød-
ding. Herved blev min hele fremtid knyttet til Sønderjylland.

Det sidste halvår i Rødning blev vel nok det mest frugtbare for
min oplysning og hele fremtidsudvikling.

Vi var vel en tre-fire på dette hold, der fik en videregående un-
dervisning i forskellige fag. Høgsbro holdt foredrag over statsret
og samfundslære, Viinsted i naturfagene, og praktisk analyse i det
kemiske laboratorium foretoges to gange om ugen et par timer
ad gangen. Forståelsen og benyttelsen af skolens betydelige bib-
liotek var blevet mig ret indlysende, og jeg benyttede mig flittigt
af det, så jeg fik mange værker læst, som, hvis jeg ikke var blevet
dette halvår, ikke ville være sket. Denne sidste vinter kom jeg end
mere jævnligt sammen med Lautrup ind til J.L. Knudsens, som
fik stadig mere betydning for mig på alle områder og blev en af
grundårsagerne til de forbindelser, der har gjort mit liv så rigt og
lykkeligt, eftersom tiden skred frem, selv indtil denne dag.

H.D. Kloppenborg, der sammen med H.A. Krüger havde haft

sin rigeste manddomstid under treårskrigen, navnlig på toget med general Rye op gennem Nørrejylland, stod i venskabeligt forhold til J.L. Knudsen og kom som en af højskolens tillidsmænd jævnlgt i dette hjem. I vinteren 1861 var der af den danske regering gennem Hald som udenrigsminister vekslet mange noter med den tyske forbundsregering om mellemværendet angående hertugdømmerne, så det til tider så ret alvorligt ud. Freden var i al fald i høj grad truet. De spørgsmål var stadig på dagsordenen, når folk mødtes i de tider, og blev indgående drøftet, når Kloppenborg kom til Knudsens, og især når Høgsbro kom hjem fra rigsdagen, havde han meget at meddele inde fra København.

En dag Kloppenborg var hos Knudsens, og denne sag kom på tale, siger han til denne: »Det er ellers ikke så helt nemt for mig, hvis det skal gå løs igen, og jeg som i treårskrigen skal hjemmefra, thi min avlskarl skal straks ind til hæren. Så jeg har det ikke som i 48, da jeg havde Peder Jensen. Der er vel ingen af eleverne her, som du tror, man kunne få fat på, og som du kan anbefale. Men enten skal han være kasseret på sessionen eller også så ung, at han ikke det første år kan blive taget til soldat, og så kan det jo ikke nytte, det er en fin jen, for det ved du jo passer ikke til os. Men skulle krigen ikke blive til noget, så har jeg jo min avlskarl, og så må han jo tage del i, hvad der falder for, og han kan få mine køreheste, når jeg ikke selv bruger dem, til at arbejde med.« »Ja,« siger Knudsen, »i så fald bliver han forvalter uden portefølje.« »Ja, nu skal jeg tænke på det,« fortsatte han, »der er en, som jeg mener kunne være mest passende. Ung er han, men der er krummer i ham.«

Knudsen fortalte så mig, at Kloppenborg havde været hos ham for at spørge ad, om der muligvis var en af eleverne, som der kunne være tale om at få til at hjælpe i bedriften, hvis krigen skulle komme. Og Lautrup fortalte mig om Knudsens og Kloppenborgs samtale i den anledning, samt at Kloppenborg havde sagt til ham, før han kørte hjem, at han kunne køre over med mig, hvis jeg ville tage plads hos ham til maj, for at der kunne ske aftale i den anledning.

Nogle dage efter kørte Lautrup og jeg så til Københoved, hvor det så blev afgjort, at jeg til maj skulle træde i tjeneste hos Kloppenborg.

Da vi kørte hjem, siger Lautrup: »Du ved jo nok, at vi tit kører til mølle i Københoved, og som regel kører jeg, hvad vel har for-

Peter Hiort Lorenzen (1791-1845), købmand og politiker. Blev i 1840'erne en nøglefigur i den nationale konflikt i Slesvig. Som medlem af stænderforsamlingen i Slesvig arbejdede han for en fri, demokratisk forfatning, men efter en skærpelse af sprogstriden kobledede han sin liberale politik sammen med den danske sag i Slesvig. Den 11. november 1842 talte Peter Hiort Lorenzen dansk »og vedblev at tale dansk« i den ellers tysksprogede stænderforsamling. Han blev hyldet herfor på bl.a. det store nationale folkemøde på Skamlingsbanken i 1843. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

voldt, at det er blevet sagt, at jeg skulle have jomfru Kloppenborg. Den store gård og hendes mange forlovelser er vel nok skyld i, at folk har haft travlt med at få hende gift. Nu kan du få at se, hvad der vil blive sagt om dig, når du først kommer der.«

Efter endt skoletid i Rødding modtog jeg af Sofus Høgsbro følgende vidnesbyrd: »Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager har været elev her på Højskolen fra 1. november 1859 til sidst i april 1861 og således gennemgået en fuldstændig undervisningsrække. Han har vist sig i besiddelse af meget gode evner og har med megen flid og opmærksomhed fulgt undervisningen. Samtlige lærere har derfor været enige om at rose hans fremskridt, og såvel derved som ved sin mønsterværdige opførsel har han vundet deres hengivenhed og velvilje, så de med glæde giver ham skolens bedste anbefaling og sikkert håbe, at han altid vil vise sig den værdig«.

Forvalter hos H.D. Kloppenborg

1861

Den første søndag i maj kørte højskolens vogn mig til Københoved, hvor jeg blev meget venligt modtaget af Kloppenborg og fik anvist mit værelse i hovedbygningens nordvestlige hjørne, et lyst og venlig værelse med vinduer både til gårdspladsen og til haven.

Kloppenborg var den af familien, der viste sig allermost forekommende. Hans hustru og navnlig datteren indtog et meget reserveret standpunkt over for mig, der for madammens vedkommende var køligt og for datterens meget kritisk. Kloppenborg havde den egenskab, at han især over for sit ny tjenerskab var mere end almindeligt forekommende, det modsatte var derimod tilfældet med hans hustru. Datteren, der ellers lignede faderen mest også i det stykke, havde en meget udviklet kritisk sans, og da især over for folks skrøbeligheder og brugte også denne over for nye folk, som jeg straks fik følelse af.

Hendes optræden var afmålt hensynsfuld. Det første, hun sagde til mig, var: »I det værelse, hvor De bor, står et skab til Deres afbenyttelse, og vil De så give stuepigen, Hanne Schmidt¹⁹⁶, nøglen til Deres kiste. Hun skal sørge for Deres tøj og holde det i orden.«

Det smagte mig ikke, denne tiltale, for jeg var siden mit tiende år, da jeg kom hjemmefra og ud i verden, vant til selv at passe mit tøj, og jeg ønskede heller ikke at have andre til at rode i mine gemmer. Jomfru Kloppenborg kunne med sine ualmindelig skarpe iagttagelsesevner straks se på mig, at jeg ikke var i forståelse med at sættes ud af rådighed over mit tøj. »De behøver ikke at være bange for at overgive nøglen til Hanne. Hun er pålideligheden selv, og det er jo nødvendigt, at hun har adgang til at se det efter, når lejlighed gives, og der er noget at ordne ved det. Har De ting, som hun ikke skal se eller have adgang til, så har De jo en mindre kuffert. Den kan De bruge til sådanne ting.« Det var en ret myndig tiltale, der satte mig i en vis forlegenhed, som hun godt kunne se. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige. Det var, som om jeg med mit tøj gled ind under et formynderskab lig det, min moder havde haft, men som jeg nu i ti år ikke havde mærket til.

*Ane Marie Kloppenborg (1834-95), Skrumsagers første hustru.
(Foto: Museum Sønderjylland – ISL).*

Jeg fik mig samlet så meget sammen, at jeg fik sagt, at jeg syntes, det var for megen ulejlighed, jeg på den måde ville afstedkomme. Jeg havde været borte fra mit hjem i ti år og i den tid været vant til at passe mit tøj selv, og det kunne jeg fremdeles. »Det tvivler jeg slet ikke på, men det passer nu ind i vor husorden, at det sker på den måde, som jeg har sagt, og jeg har længe før, De kom her, sagt Hanne besked om, at det skulle være således. Jeg skal nemlig være så ærlig at sige Dem, at hverken moder eller jeg var glad for, at vi skulle have Dem, men fader har jo sagt os årsagen, og derfor skal De også blive behandlet som i Deres hjem.« Enden på denne forhandling blev, at jeg måtte ud med nøglen, og jeg må jo indrømme, at jeg fik mit tøj passet og tilset på så udmærket en måde, som næppe nogen anden ville have været i stand til.

Livet og arbejdet på Bejstrupgård

Krigen, som truede og var skyld i, at jeg kom til Københoved, udeblev jo i tre år, så det gik mig, som Knudsen havde sagt, at jeg blev forvalter uden portefølje, og det var jo heldigt, thi var den kommet, og jeg skulle have styret Bejstrupgård med mine tyve års erfaringer fra Vestjylland, så ville det nok have knebet for mig. Nu gik det jo meget let. Jeg brugte kørehestene i marken, når Kloppenborg ikke selv brugte dem, men det faldt jo tit for, og så hjalp jeg som regel smeden og ellers ved hvad som helst.

Jomfru Kloppenborg, der var syv år ældre end jeg, sad inde med megen livserfaring, havde særdeles gode evner og var i det hele en dannet kvinde. Hun havde været et år i biskop Boesens hus¹⁹⁷, opholdt sig i lange tider i København, lært mejeri på Hesselballegård og i det hele haft adgang til at udvikle sig frem for de allerfleste bønderpiger på den tid. Fru bispinde Boesen, der efter alt at dømme har været en meget både betydelig og dygtig kvinde, havde særligt øvet betydelig indflydelse på hende. Vel havde jeg anvendt mit ophold på Rødding Højskole på bedste måde og tilegnet mig en del kundskaber, så på selve kundskabens område kunne jeg nok måle mig med hende, men i almen dannelse var hun mig så aldeles overlegen, og da især hvor det gjaldt det formelle. Hertil kom så hendes store kritiske sans, hvor jeg både manglede anlæg og udvikling.

Ude i havens sydvestlige hjørne var der fra hovedbygningens kældre sammenkørt al den udgravede jord, hvoraf der var dannet en høj med sneglegang til dens top, hvor der knapt efter min tilkomst blev bygget et lysthus. Her gav man regelmæssigt møde efter helligaften, og underholdningen bestod i samtale og sang. Foruden Kloppenborg og datter, Gertrud Lund¹⁹⁸ og mig var Claus Dall (lille Claus kaldet)¹⁹⁹ og Frederik Dall, en broder til Claus Dall (kaldet Frederik Maler)²⁰⁰, dem, der oftest gav møde. Kloppenborg var tit borte, han rejste jo meget, men jomfru Kloppenborg, Claus Dall og jeg var som oftest til stede de fleste aftener om ugen, og så var der, når vi tre var der, rigtig gang i samtalen, der drejede sig om alt mellem himmel og jord. Jomfru Kloppenborg og Claus holdt så godt som altid sammen. Deres livssyn var så temmelig

Bejstrupgård, H.D. Kloppenborgs gård i Københoved. Stuehuset er bygget 1857. (Privat foto).

ens, hvorimod jeg i mangt og meget havde et andet syn på tilværelsen.

Claus Dall var en ret mærkelig mand. Oprindeligt var han uddannet som møllebygger, men da han giftede sig, overlod en farbroder ham på billige vilkår halvdelen af hans fædrene gård, som to farbrødre havde måttet overtage efter hans fader, der ikke kunne holde sig ved den. Siden frem i tiden købte Claus den anden halvdel af den anden farbroder og samlede således atter fødegården igen. Claus var en mand med mange interesser, var i besiddelse af gode evner og havde et usædvanligt godt greb på at komme i lag med ungdommen, hvis tillid og fortrolighed han ofte kom i besiddelse af. Trods alder og forskelligt livssyn kom vi ret hurtigt i et godt forhold til hinanden, således at han i grunden var den eneste af byens folk, som jeg under mit ophold på Bejstrupgård fik noget rigtigt at gøre med. Jeg skylder Claus meget og er i stor taknemlighedsgæld til ham for den måde, han tog sig af mig. Han ikke blot satte mig grundigt ind i alle byens forhold, så langt hans viden nåede, men i hele sognets, og det ikke på det historiske område alene, men helt ud i de personlige forhold.

Claus havde levet med i folkevækkelsen og modtaget dåben på Højskamling og kunne citere brudstykker af de taler, der var holdt der af datidens betydelige mænd. Han var bedst på to- eller tremandshånd. Vi gik tit i timer og talte sammen f.eks. om søndagene, når der var mange fremmede på Bejstrupgård, som vi ingen særlig interesse havde af. Så gik vi os en tur i marken, og han kunne fortælle i det uendelige.

Madam Kloppenborg, »Stin«, som hun kaldtes²⁰¹, var jævn og ligetil i hele sin færd og befandt sig bedst i det jævne selskab og lod sig ikke meget se, når der var finere gæster. Dem lod hun mand og datter sørge for. Hun passede sit hus og hele bedriftens regnskab, så hun havde altid nok at gøre.

En tid efter jeg var kommet der, Kloppenborg var ikke hjemme, sad madammen, jomfruen, Gertrud Lund og jeg og drak kaffe. Det var en søndag, og samtalen gik helt livligt. Så lige på en gang siger madammen: »Æ tøjes et om den sturhed, I sidder her o sejer di te hinan, for vi er jo åld bønder.« Fra den dag var vi dus alle fire, men det mærkelige var, at jeg alle dage sagde De til Kloppenborg, men du til hans hustru.

Claus' og An Maries livssyn faldt i høj grad sammen både på det folkelige og kirkelige område, og navnlig deres kristendomsopfattelse var en blanding af skrifteologi og rationalisme, hvori- mod deres folkelige syn var stærkest præget af det nationalliberale. Kloppenborgs kirkelige livsanskuelses grundpræg var pietistisk, men stærkt påvirket af det grundtvigske. Denne sidste indflydelse var frugten af længere ophold i København som landflygtig under treårskrigen, hvor han ofte hørte Grundtvig og tit var gæst i hans hus.

Min moders barnlige gudsforhold, med lys over livet i Gud, var foruden hendes hjemms alvor og ærbødighed for kristenlivets sandheder blevet styrket og næret af en forkyndelse af pastor Victor Blochs fader, præst i Lønborg i moders tidligste ungdom, der var hendes glæde og trøst livet igennem og havde gjort sin indflydelse gældende på mig, således at jeg var modtagelig for den kristelige oplysning, som J.L. Knudsen gav sit vidnesbyrd i sine kirkehistoriske foredrag og ved søndagsmøderne, som han var leder af.

Som min kirkelige, således var også min folkelige opfattelse i høj grad påvirket af Knudsen, og på det folkelige område faldt Knudsens og Høgsbros anskuelser så nært sammen, at når Knudsen søgte i sine foredrag at kaste lys ud over folkelivets indre ud-

vikling, hvad ånd og hjerte angår, så tegnede Høgsbro livets ydre former i sine foredrag, politikere som han var og blev mere siden.

På det område udfyldte de to hinanden, således at der fremstod et helhedsbillede af det folkeliv, det var værd at leve og arbejde for dets videre udvikling, som vi unge, der fulgte med, var både grebet og tiltalt af. Foruden denne påvirkning havde jeg ved forskellige besøg, som jeg sammen med forvalter Lautrup aflagde i Bovlund, modtaget stærke indtryk af et så stærkt selvbevidst folkeliv, som jeg aldrig før havde mødt. Jeg traf her gamle mænd op imod de otteti år, der ikke blot var godt hjemme i vort folks historie, men med forståelse havde læst betydelige dele af vor litteratur og havde kendskab til flere fremmede forfattere. Det folkeliv, der her rørte sig, var navnlig blandt de yngre båret frem af en meget stærk grundtvigsk påvirkning, som jeg blev stærkt optaget af.²⁰²

Når Kloppenborg, Claus, An Marie og jeg var sammen og kom ind på emner af kirkelig art, fandt jeg den største forståelse hos Kloppenborg, og vi imødegik tit de to andres opfattelse. Var vi sammen uden Kloppenborg, hvad så ofte var tilfældet, så havde jeg dem begge til modstandere, og på det kirkelige område havde jeg i høj grad overtaget. Hvad ikke kunne siges om det folkelige, thi her nåede min personlige livserfaring alt for kort, og jeg havde levet alt for lidt med til at kunne møde eller imødegå dem med selvoplevelsens vægtige grunde. Alle indtryk, jeg havde modtaget, som var mig kære og grebne, værnede jeg om med al den ungdoms ilterhed og varme, som jeg sad inde med. Så vi fik tit og ofte meget livlige forhandlinger, og de angreb, jeg havde ondt ved at værgе mig imod, gav i mellemtiden plads for alvorlige betragtninger og overvejelser for at være bedre rustet til næste sammenstød.

Den stærke påvirkning, jeg havde modtaget af Knudsen, stak så stærkt frem, at An Marie meget let kunne finde kilden til dens oprindelse og gjorde sit til, at hun tog meget stærkere fat end Claus, fordi hun havde et horn i siden på Knudsen. Grunden hertil gik tilbage til den dag, da der på Bejstrupgård blev holdt rejsegilde for det store byggeforetagende af stuehus, brænderi, mejeri, hestestald og vognport. Lærerne fra højskolen var indbudt, og deriblandt var Knudsen, som var med blandt de mange, der ved bordet holdt taler. På det tidspunkt var An Marie forlovet med Nis Kloster, degn i Skodborg, en meget pæn og intelligent mand af den mere fornemme nationalliberale skole, hvis både kirkeli-

Gårdejer i Københoved Claus Jensen Dall (1814-72) og hans hustru, Karen Hansdatter (1811-94). Skrumsager forpagtede Claus Dalls gård fra maj 1862 til maj 1863. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

ge som folkelige begreber faldt helt uden for den livsanskuelse, som Knudsen levede på, og efter Knudsens opfattelse heller ikke stemte overens med Kloppenborgs folkelige jævnhed. Kloster, der i mange tider indtil hans forlovelse med An Marie havde været en velset gæst på Bejstrupgård, var ikke med til rejsegildet, da Kloppenborg ikke ville anerkende ham som svigersøn, og jeg er ikke sikker på, at Knudsen, hvem Kloppenborg havde meget at gøre med og havde stor tillid til, har givet ham ret i hans betragtning af Kloster.

Knudsen talte om det store nye hjem og ønskede, at det lig det gamle måtte have dygtighed, danskhed og jævnhed til huse. Så selv om den yngre slægt med mere moderne former til sin tid skulle afløse den ældre med sin tiltalende jævnhed, at den da dog

måtte følge den gamle efter på bedste måde og blive i det gode, gamle spor. Det var med ungdommen som med en ny, ulæst bog, den kunne have det pæneste omslag, ja, så galt guldsnit; men det var dog i grunden indholdet, det kom an på.

Hvor taktfuld talen har været, kan jeg ikke afgøre, men An Marie var i høj grad fornærmet over den, og denne fornærmelse gik som en lærling af Knudsens tit over på mig.

An Marie og Claus var som nævnt meget gode venner og havde hinandens fortrolighed, og i Claus' hjem havde An Marie tit mødtes med Kloster, da han ikke kunne komme i hendes hjem. Der var sikkert mellem dem tit truffet aftale om, hvorledes de skulle bringe både dette og hint spørgsmål frem, når vi mødtes, for at få mig til at udtale mig og om muligt få mig til at gå i en fælde.

Alt det ledte vore samtaler og forhandlinger ind på alle mulige spørgsmål, så vi fik under disse forhold på en forholdsvis kort tid fuldt ud rede på hinandens livssyn og livsanskuelse. Men det mærkeligste af det hele var, at jo mere vi syntes at være uenige både om det ene og det andet, des mere droges vi imod hinanden. Sådan gik det mig med Claus og i endnu højere grad med An Marie.

Der gik ikke så megen lang tid, før jeg følte mig draget imod hende som ingen anden kvinde havde været i stand til, og jeg fik også god forståelse af, at hun havde meget tilovers for mig. Men jeg følte det kun som en vis moderlig omhu. Det var derfor med frygt og tvivl, jeg en søndag fik lejlighed til at betro hende mine følelser, og både frygten og tvivlen blev desværre yderligere næret ved det svar, hun gav.

»Vi vil være gode venner,« sagde hun, »trods alt hvad vi ser forskelligt på, og måske kan vi med tiden få et mere ensartet syn på både det ene og det andet, og jeg vil ikke nægte, at jeg har meget, ja, grumme meget tilovers for dig, men til at leve et liv sammen med hinanden skal der mere til. Vi har jo ikke kendt hinanden synderligt længe, men jeg må indrømme, at i denne korte tid har vi forhandlet flere alvorlige ting med hinanden, end jeg har gjort med nogen anden, og du ved jo nok lidt om min fortid. Du har jo hverken søster eller bror, og det har jeg heller ikke. Kunne du ikke nøjes med at betragte mig som din søster, for mere kan der ikke nås?«

Det var den største skuffelse, jeg havde haft, og det efterlod bitre følelser, der nagede og pinte mig i højeste grad, hvad ikke kunne gå ubemærket hen for An Maries skarpe iagttagelsesevne.

Hendes optræden over for mig forandrede sig ikke, selv om vore samtaler ikke gik så livligt, og forhandlingsemnerne indskrænkedes. Hvad jeg imidlertid særligt lagde mærke til, var, at hendes og Claus' samtaler med hinanden øgedes, og de søgte ret ofte at være ene med hinanden, så jeg anede, at der måtte være et og andet ret alvorligt, som de i enrum skulle tales ved om.

Så en dag, hvor vi havde været på nørremarken hele eftermiddagen, fortalte svinerøgteren, der som regel var hjemme, at der havde været en fin, ung mand ridende med kridhvide handsker og hest og ridetøj af det bedste. Han og jomfruen havde gået i haven med hinanden. Det var naturligvis en frier, og det lod til, at hun syntes godt om ham. Denne fortælling var ikke meget opbyggelig at høre på for mit vedkommende. Det var også, som om An Marie var blevet mere indesluttet og så særlig alvorlig ud. At der var noget meget vigtigt, som hun var optaget af, kunne jeg godt skønne, og at det var manden med de hvide handsker, var jeg i høj grad bange for, og det var ikke uden grund.

Claus, der særligt om søndagen var en sikker gæst på Bejstrupgård, udeblev en af de første søndage efter, at manden med de hvide handsker havde været her. Jeg spurgte An Marie, om hun vidste, hvor Claus var henne, da han ikke lod sig se. Hun kunne så dårligt lyve og ville det kun nødigt, så jeg fik derfor et underligt ubehjælpsomt svar. Kloppenborg var kørt til Haderslev hen over middag, og Gertrud Lund var gået hjem, så vi var ene hjemme. Men samtalen mellem os ville slet ikke gå. Det var, som om An Marie var helt fraværende, og en underlig ligesom hvileløs uro lå over hende.

Jeg havde et ærinde omme i vesterbyen, og da vi havde spist til aften, ville jeg gå. Men så siger An Marie til mig: »Ja, vi kan følges ad. Jeg vil om til Claus, og du kan jo gå med om at sige goddag til Karen. Så kan du derfra siden gå og forrette dit ærinde, thi hvis Claus ikke er kommet hjem, bliver jeg hos Karen, thi hun har for skik at sidde oppe, til han kommer.«

Da vi kom til Claus, siger jeg til Karen i samtalens løb: »Hvor har du Claus henne?« Karen ser ligesom spørgende hen til An Marie, hvis minespil sagde: det må du ikke sige. »Han tog bøssen og gik i formiddags og ville flere steder,« var hendes svar.

Efter at vi havde talt sammen en tid, gik jeg for at forrette mit ærinde og derefter hjem. Men An Marie kom ikke hjem, inden jeg gik i seng. Mandag morgen så jeg ikke noget til hende, først ved

Gårdejer i Harreby Johannes Kloppenborg (1804-77) og hustru Ane Jørgensdatter (1807-87). Johannes Kloppenborg, der var bror til gårdejer H.D. Kloppenborg i København og halvbror til ritmester Jacob H. Kloppenborg, var stærkt grebet af den pietistiske vækkelse og medvirkede til etableringen af den første Indre Mission i Nordslesvig. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

middagsbordet kom hun til stede. »Blev du hos Karen til Claus kom hjem?« »Nej! han kom ikke, mens jeg var der.« Og dermed var den samtale forbi, og jeg fik indtryk af, at hun slet ikke var oplagt til at give sig mere i snak med mig. Hun så yderst alvorlig ud.

Mandag aften var Kloppenborg ikke kommet hjem, da Gertrud og jeg sad og spiste vores grød. An Marie var ikke nærværende, hvorfor jeg spurgte ad, hvor hun var. »Hun er omme hos lille Claus,« var svaret. Og vi så heller ikke mere til hende den aften. Det var, som om An Marie i de følgende dage holdt sig meget tilbage og ikke var, som hun ellers plejede. Der måtte været sket et eller andet, der havde gjort et stærkt indtryk på hende, men hvad? Det var et spørgsmål, jeg tit gav mig selv.

Besættelsen af præsteembedet i Rødding og Skrave. Forholdet til Ane Marie Kloppenborg

En søndag noget efter havde jeg besøg af min bedste ungdomsven, Knud Eskesen, der var elev på Rødding Højskole, og så min fætter Simon Vraa²⁰³, der var avlskarl der. Som vi sidder ved kaffen, vender Kloppenborg sig til Knud og Simon med det spørgsmål: »Hvad nyt har I fra Rødding?« »Pastor Hempel har taget sin afsked!«²⁰⁴ »Så gælder det men om, at vi får os en god ny præst; men hvem skal det være?« »Gennem Knudsen har jeg hørt, at pastor Sveistrup i Nørup²⁰⁵ skal være en meget god præst,« siger jeg. »Den bedste, jeg har hørt,« siger Knud, »det er pastor Svendsen i Jelling.« »Det skal men være Sveistrup,« siger Kloppenborg, »jeg kender lidt til ham fra 1848, da har jeg været i Nørup.« »Gå ned i stalden,« siger Kloppenborg til mig, »og se efter, om skoene ligger godt under kørehestene, ellers skal I meget tidligt op i morgen og have dem skoet, thi i morgen skal jeg til Nørup for at få Sveistrup til at søge Rødding, og så skal jeg til kongen.« »An Marie, vil du med til Nørup i morgen, vi skal hen for at få fat i en ny præst.«

Næste morgen kørte Kloppenborg og An Marie til Nørup og vendte hjem med det budskab, at Sveistrup rimeligvis ville søge Rødding og Skrave, og da det var blevet til vished, rejste Kloppenborg straks til København for at tale med kongen i den anledning. Men da han kom til København, var kongen rejst til Silkeborg, hvorfor han måtte opsøge ham der og androg mundtligt om, at kongen ville kalde Sveistrup til præst i Rødding og Skrave. »Men,« siger kongen, »søger manden embedet?« »Ja, vel søger han det,« var Kloppenborgs svar, og han tilføjede: »Nu har vi i to menneskealdre kun haft rationalistiske præster, så Deres Majestæt kan nok forstå, at vi kunne trænge til jen af en anden slau!« »Ja, det skal I også få,« var kongens svar.

Men dermed var ganske vist ikke sagt, at det skulle blive Sveistrup. Der blev et stærkt røre her i den anledning, da det rygtedes, at Kloppenborg var rejst for at få en ny præst. Der blev underskrevet en petition med den motivering, at beboerne havde mere tillid

til, at regeringen bedre ville forstå at vælge en præst, der passede til forholdene, og havde større forståelse af denne sag end sognefoged Kloppenborg i Københoved, så de håbede, at regeringen ikke lod sig påvirke af hans indblanding i denne sag.

Sofus Høgsbro, hvis stilling som forstander på højskolen var stærkt kritiseret i Dannevirke med Godske Nielsen som redaktør²⁰⁶, fordi han som medlem af rigsdagens folketing ikke fulgte de nationalliberale, besluttede sig til at søge embedet som præst i Rødding. Hans mening var derved at støtte højskolen ved hjælp af den kapellan, han som rigsdagsmand var nødt til at holde, og aflede pressens angreb, da der så i al fald af navn skulle kaldes en ny forstander, selv om Høgsbro understøttet af etatsråd Flor fremdeles ville bevare en hovedindflydelse på skolens gang og være i stand til uden for rigsdagstiden at deltage i skolens undervisning, ligesom kapellanden skulle knyttes til den daglige skolegerning. Denne plan forelagde Høgsbro etatsråd Flor og fik ham interesse for i den, ved at skulle gå både til kongen og kultusminister Monrad²⁰⁷ for at tale hans sag, så snart den petition, der skulle modarbejde Kloppenborgs plan med Sveistrup, var underskrevet.

Claus, der var i besiddelse af stor sporsans og i forståelse med Kloppenborg om at få Sveistrup til præst, havde straks fået rede på, hvad der var i gære, og lagde råd med Kloppenborg op om, hvad der var at gøre. Udfaldet af deres forhandlinger blev, at Kloppenborg straks skulle foretage en ny rejse til København for at tale Sveistrups sag yderligere hos kongen. Men for ikke at komme tomhændet skulle han have en erklæring med fra en del af beboerne, deriblandt Claus som kirkens værger. Erklæringen, der blev skrevet af mig, gik ud på, at underskriverne understøttede Kloppenborgs tidligere mundtlige begæring om at få pastor Sveistrup, Nørup, kaldet til præst for Skrave og Rødding.

Da det var besørget, rejste Kloppenborg straks til kongen og foredrog sit ærinde. »Er det alt, hvad du vil,« siger kongen under audiensen, »så må det ligge dig meget på sinde at få netop denne præst, eftersom du er her så hurtigt igen.«

»Ja, det ligger ikke blot mig, men flere på sinde, for her skal De se.« Så tog Kloppenborg sine papirer op af lommen. »Og ikke nok med det, men jeg ved, der er hjemmetyskere på spil med at ville sværte mig for Dem, og de har fået mange danske folk narret til at underskrive en petition, der en af dagene vil blive Dem overleveret.«

»Hænger det således sammen, så skal I nok få pastor Sveistrup til eders præst.« »Ja, sådan er det, og så siger jeg Deres Majestæt tak!«

Audiensen fandt sted på Christiansborg, og efter Kloppenborgs sidste udtalelse, siger kongen pegende på ministerbygningen: »Gå nu over til ham og få ham til at godkende din fremstilling. Du kommer jo her til middag, så kan vi høre, hvad han siger« (Monrad nemlig). »Det behøves jo ikke, når jeg har Deres Majestæts ord for det.« »Ja, det er nu det bedste, du gør det alligevel. Jeg har tit forfærdeligt vrøvl med den karl om sådanne sager.« »Ja, når Deres Majestæt ønsker det, skal jeg nok lægge ham sagen for, men han er jo dog kun avlskarl, der må rette sig efter, hvad De som manden i gården siger.« Kongen lo, idet han bemærkede: »Du har ret, men en vanskelig karl er han at omgås, og det er tilmed i Tørninglen« (denne sidste udtalelse synes mig er værd at bemærke).²⁰⁸

Kloppenborg gik så fra kongen lige over til Monrad for at forelægge ham sagen, men talte ikke om, at han havde været hos kongen. Monrad gjorde en del indvendinger ved at bemærke, at Rødding og Skrave ville være et af de betydeligste embeder derovre, når pensionen til pastor Hempel faldt bort. Så der var hensyn til ældre, fortjente præster, som man ikke kunne komme helt udenom. »Nu har vi i to menneskealdre haft to rationalistiske præster at trækkes med. Skal vi så i den tredje have en halvgammel støder, det synes jeg ikke, ministeren ser rigtigt på.« »Ja, det synes De, men ancienniteten kan vi ikke komme bort fra.« Her kom Kloppenborgs snarrådige instinkt ham til hjælp, idet han svarede: »Ja, når ministeren lægger så stærk vægt på ancienniteten, vil det vel sige så meget som at have gjort sig fortjent?« »Ja, selvfølgelig.« »Da skal jeg sige ministeren noget. Jeg tror næppe, der vil være en eneste af de præster, der vil søge Rødding og Skrave, der har gjort sig så fortjent som pastor Sveistrup. I mange år har han i sit hus optaget en mængde døvstumme og undervist og oplært dem i fingersproget og været dem til hjælp og vejledning på alle måder, så de stakler har haft et hjem der så godt, som tænkes kan. Ved De noget præstehjem, der har gjort det bedre, eller ved De i det hele nogen, der i den grad har gjort ham det efter? Så det kalder jeg fortjeneste nok.«

»Ja, jeg indrømmer, at de grunde, De her kommer med, er meget vægtige, og jeg vil tage stort hensyn til dem, men det kommer til syvende og sidst an på at få kongen til at gå med på min ind-

stilling, for han har sin egen vilje til tider.« »Ja, kongen kommer vi nok ud af det med,« var Kloppenborgs svar.

Efter taflet hos kongen, spurgte kongen Kloppenborg ad, hvad han så sagde derovre. Kloppenborg fortalte hele samtalen, som den var faldet, hvortil kongen svarede: »Ja, rejs du kun nu hjem. I skal nok få pastor Sveistrup.« Kloppenborg havde imidlertid også haft lejlighed til en samtale med grevinde Danner og sat hende ind i sagen og fået sig hendes understøttelse tilsagt. Kloppenborg kom efter dette hjem i det bedste humør.

Da etatsråd Flor, hvis indflydelse var stor, havde godkendt Høgsbros plan, håbede han, at hans ønsker skulle gå i opfyldelse, især da Flor stod sig godt både med kongen og Monrad, og det ville rimeligvis også være gået således, hvis ikke Kloppenborg havde handlet med den hurtighed, der var ham egen.

Det var atter en søndag eftermiddag en tid efter, at jeg havde besøg af Knud Eskesen, at Kloppenborg spurgte om, hvad nyt der var i Rødding. »Humøret er ikke godt hos Høgsbro. Flor har skrevet, at han havde sat al sin indflydelse ind på at få Høgsbro kaldet til præst i Rødding, men der var kun grumme lidt håb, fordi at Kloppenborg havde været alle steder for at tale pastor Sveistrups sag, og efter alt hvad han kunne skønne, havde Kloppenborg så godt som afnødet både kongen og Monrad deres tilsagn om at kalde Sveistrup.«

En aftenstund kort tid efter kom Frederik Dall, der holdt Folkets Avis, om på Bejstrupgård med det nummer, hvori Sveistrups udnævnelse stod. Kloppenborg blev helt ellevild, og vi skulle alle om for at fortælle det til Claus. Kloppenborg, An Marie, Frederik og jeg gik på stående fod, og Kloppenborg sang op ad gaden: »Dansken har sejr vunden, tysken sin grav har funden«, og på den måde holdt vi vort indtog i lille Claus' gård.

Denne begivenhed med Sveistrup som præst her fik vidtrækende betydning, ikke blot for menighedslivet i Rødding og Skrave, men for omegnens hele kirkelige liv.

Havde Claus hidtil været en jævnlig gæst på Bejstrupgård, så førte forholdene det med sig, at nu var han der dagligt under al den røre, som var fremkaldt ved Hempels afgang.

An Marie var også optaget af bevægelsen i høj grad, men der vedblev at hvile noget over hende, der afdæmpede hendes ellers naturlige livlighed. Det var en gåde for mig, og da hun i højeste grad interesserede mig, var jeg stadig på jagt efter at få rede herpå.

Hans Sveistrup (1815-93). Sognepræst i Nørup 1840. På opfordring fra H.D. Kloppenborg søgte han og fik – med Kloppenborgs hjælp – embedet i Rødding-Skrave 1861. Nægtede i 1867 at aflægge ed til den preussiske konge og blev derfor afskediget. Fortsatte med gudstjenester under private forhold indtil 1870, hvor han blev sognepræst i Vejen-Læborg. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Skulle det ske, var jeg klar over, at hvis ikke et tilfælde indtraf, der kunne løfte sløret, så var den eneste vej igennem Claus, men her måtte optrædes forsigtigt.

Claus var vist allerede på det tidspunkt klar over, at An Marie interesserede mig, men på den anden side havde han en sikker tro på, at hun aldeles ikke havde spor af tanke om at betragte mig på den måde. Som jeg var kommet til at holde meget af Claus, således var det omvendte også tilfældet med ham, og deres hjem her i byen var også det eneste, jeg kom i uden for de officielle sammenkomster.

På det tidspunkt havde jeg ikke spor af anelse om, at Claus havde tanker om at få en forbindelse i stand mellem mig og en pige, der stod så overmåde højt i hans øjne. Og jeg forstod slet ikke, hvad grunden var, at han så tit kom til at omtale hende som så udmærket en pige. Jeg tog det kun som et emne, der helt naturligt faldt ind i samtalen uden at have en bestemt hensigt. Men denne hensigt åbnede mig adgang til, hvad der lå mig alvorligt på sinde, at få rede på for An Maries vedkommende.

En søndag eftermiddag, hvor An Marie var kørt til Haderslev

med sin fader, var jeg nede hos Claus. Han havde et par år forud fået sig et mægtigt stort vandhjul lavet til at vande engen med. Så siger han til mig: »Skal vi gå ned at se, hvorledes engen bliver vandet?« »Ja,« var mit svar, og vi gik. Samtalen gled ind om forholdene på Bejstrupgård, men jeg anede aldeles ikke hensigten med Claus' uforbeholdne udtalelser om An Marie og hendes mange forlovelser, men han gik dem alle igennem i de mindste enkeltheder og skildrede de tre fæstemænd, hun havde haft, Fritz Meinicke, Eskild Skau og Nis Kloster, hvad jo i høj grad interesserede mig. Da han er færdig hermed, siger jeg: »Folkene mener, der var en frier forleden, en fin, køn mand med hvide handsker, køn hest og pæneste ridetøj. An Marie spadserede en tid med ham omme i haven. Vi var på nørremarken, så jeg så ham ikke. Forresten kommer det mig for, at der er noget om det, for hun har set mig mere alvorlig ud i den sidste tid. Har du ikke lagt mærke til det samme, at hun ikke har taget så livlig del i vore samtaler som før? Den søndag forleden du var udrejst, fulgte jeg hende ned til eder, men hun var ligesom helt fraværende.«

»Du har ikke taget så grumme meget fejl, og da jeg har fortalt dig så meget om hendes fortid, kan jeg godt fortælle dig om min færd den søndag. Du vil nok ellers forstå, at det er en sag, der skal ties med. Hun har været i stand til at få mig med til meget, men noget lignende som den søndag, det får hun mig dog ikke med på igen. Det er noget af det værste, jeg har været med til. Jeg var helt dårlig flere dage efter, og Karen både skændte og drillede mig.

Det var rigtigt nok, manden med de hvide handsker var en frier til An Marie, så folkene har gættet rigtigt. Det er en meget smuk, statelig mand, der forstår at føre sig, og han skal også være dygtig og rimeligvis arve en rig onkel. An Marie er meget optaget af ham, synes meget godt om ham og har på afstand kendt en del til ham. Men der er en ting, hun er så grumme bange for, og det er at få en mand, der vil drikke sig fuld.

Nu skulle der så være præmieskydning henne i frierens nærhed den søndag, jeg var borte. Her mente An Marie, at han ville møde, og så ville der være god lejlighed til at iagttage ham og hans færd ved denne lejlighed. Hun bad så mig, om jeg ikke ville tage derhen, da jeg som kendt jæger ikke ville vække mere opsigt end andre, der kom længere vej fra, og det gik jeg ind på. Nok fik jeg en helt god præmie for mine skud, men den var dyrekøbt ved, at jeg hele natten måtte blive for at røgte mit ærinde, og for at ud-

Eskild Skau (1831-94), gårdejer i Sommersted. Ane Marie Kloppenborgs anden forlovede. (Museum Sønderjylland – ISL).

Nis Kristian Kloster (1823-59), degn og lærer i Skodborg. Ane Marie Kloppenborgs tredje forlovede. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

føre det på bedste måde måtte jeg drikke både med frieren og flere andre. Han drak som en børstenbinder, bandede og sang med på dårlige viser, sjøvede²⁰⁹ med pigerne og opførte sig på den mest utiltalende måde. Denne missionsgerning har jeg fortalt hende, og jeg forstod nok, at min beretning gjorde indtryk på hende. Så du har set ret nok, når du har ment, at hun har set mere alvorlig ud i den sidste tid.«

Som dagene gik, vendte An Maries gamle humør tilbage, og samtalerne og forhandlingerne fik nyt indhold ved tanken om, hvad der ville ske, når pastor Sveistrup holdt sit indtog.

En dag efter helligaften, da vi sad samlet på højen, Kloppenborg, Claus, An Marie, Gertrud og jeg, fortalte Kloppenborg om sin nærværelse ved en strandauktion ved Blåvand og lod falde ytring om, at den landsdel, han kendte mindst til, var Vestjylland, skønt det var der, hans broder, Jacob, under krigen i 1848 og 49 havde øvet en del af sine bedrifter. Det gav anledning til, at jeg indbød selskabet til at gæste mine forældre, når det syntes, at der

blev et ophold imellem høet og kornet, og det lod til, at indbydel- sen blev vel modtaget.

Det var kun en kort tid efter, at turen gik for sig, jeg som kusk, Kloppenborg og An Marie i bageste stol, og Claus hos mig.

Vi var to dage derovre. Den ene eftermiddag var vi i det dej- ligste sommervejr ved Nymindégab, den anden oppe i byen hos præstens og Jens Højs. Det var med den højeste grad af interesse, at An Marie efterså enhver krog i mit barndomshjem, der på det tidspunkt stod, som dengang vi boede der på det nær, at det var kendeligt, at der ingen boede på gården, som blev drevet af eje- ren fra hans mindre gård i Rærup. Vi gik hele gårdens forskellige længer igennem, og fader og jeg gav forklaring over, hvorledes den havde taget sig ud, da den stod i sin oprindelige skikkelse og havde haft omtrent samme form som Bejstrupgård i sin nuvæ- rende skikkelse.

Da vi var nået igennem det hele, siger An Marie ved udgangen: »Jeg fik ikke de hollandske fliser set rigtigt efter. Vil du ikke gå med og vise mig, hvor det er?« Jo, det ville jeg nok, og vi gik med hinanden ind at se på dem. Da hun havde betragtet dem en tid, siger hun: »Det er så her, du har levet din barndom, og af disse fli- ser har du lært din bibelhistorie ved, at din moder har fortalt dig, hvad de forskellige skulle være udtryk for.« »Ja, således er det,« var mit svar. »Du skal have tak for, at du bød os herved. Jeg kan ikke sige dig, hvor glad jeg er for at have set dine forældre og lært at kende lidt til dem, og jeg skal så gerne betro dig, at jeg synes så overordentlig godt om dem og bedst om din fader.«

Denne rejse til Vestjylland blev af min moder opfattet, som om navnlig An Marie var ude på »besiels« (se sig om i bejlerens eller i dens hjem, man bejler til). Hvad min fader har ment, ved jeg ikke, men da vi kom tilbage ovre fra gården, An Marie og jeg, måske lidt vel længe efter de andre, spurgte min moder mig, da vi var ene i køkkenet: »Er det din kæreste, Jørgen?« »Nej, det er ikke,« sagde jeg meget langtrukket. »Er det ikke endnu, så tror jeg nok, at det vil blive det.«

Rejsen løb på alle måder heldigt af, og hele selskabet vendte hjem i det allerbedste humør.

An Maries i tiden forud indtrådte, tilbageholdne og fraværende indesluttethed var vejret bort, og hun var atter den gamle, kvikke, jævne, muntre og åbne personlighed, der atter var færdig til at optage muntre og alvorlige samtaler og forhandlinger, så det blev

et fornøjeligt samvær, der omend langsomt gled mere og mere fremad mod mine ønskers mål.

Om det lå i, at brændt barn skyer ilden, eller der var andre årsager, ved jeg ikke, men det »ja!«, jeg havde bedt om, fik jeg først fem år efter i Arrild Kirke. Men fra min tyveårsdag tvivlede jeg aldrig på, at jeg havde en førsteplads i hendes hjerte.

Med pastor Sveistrup oprandt der en ny tid i bedste forstand for hele omegnen. Det blev en velsignet gerning, han fik lykke til at øve, ikke blot på det kirkelige område, men det strakte sig ud til stor berigelse af folkelivet og til praktisk virksomhed, så interessen blev vakt for så mange opgaver, der hidtil havde ligget brak. Ganske vist gik der år hen med den hovedopgave at pleje og udvikle et vågent menighedsliv, men da denne vækkelses- og gerningsproces havde klaret sig, fulgte udviklingen på de andre områder i dens spor.

Sveistrups indsættelsesdag var en stor dag på Bejstrupgård, hvor der samledes en stor skare af hans venner fra andre egne. Her mødte Peter Larsen Skræppenborg²¹⁰ med sin søn Johannes, Niels Jokum Termansen, Peder Lauridsen²¹¹ og hans broder Hans Jokum Lauridsen²¹² fra Vejen og mange med dem.

Teksten, Sveistrup talte over, »salige er de som sørge, de skal husvales«, blev i al sin jævnhed en både gribende og opbyggelig tale, der rørte manges hjerter og blev en profeti for det liv, der skulde vågne i de kommende tider.

Som Sveistrup selv i Hempels nådensår²¹³ havde et jævnligt tilhold på Bejstrupgård, således var det samme tilfældet med mange af hans venner, der havde været hans sognebåndsløser, mens han var præst i Nørup og Randbøl, og jævnligt kom til kirke i Skrave.

Den gæstfrihed, som var udfoldet på Bejstrupgård fra gammel tid, åbnede nu sine døre for mennesker, der var meget forskellige fra dem, der hidtil var gået ud og ind der. Iblandt dem var Peder Lauridsen, Hans J. Lauridsen og N.J. Termansen vel nok dem, der kom her jævnligt, og det var her, jeg lærte dem at kende og kom i personligt forhold til og fandt en forståelse, der faldt sammen både med mit kirkelige og folkelige livssyn. Her førtes mange samtaler mellem Sveistrup og hans venner, når de efter gudstjenesten en søndag eftermiddag var samlet her, der var af berigende indhold, og det var en særlig glæde for mig, når f.eks. Termansen fra sit hjertes rige, dybe væld udviklede sin tankeklare opfattelse af menneskelivets forhold og vilkår under Vor Herres styrelse.

Det var navnlig en fryd for mig, når Claus og An Marie var nærværende ved disse samtaler, thi her fik de anderledes klar og grundig besked over mange af de spørgsmål, som vi havde behandlet og talt om, end jeg havde været i stand til at give, skønt det havde været ud fra samme livssyn. Det gjaldt ikke blot kristenlivet, men lige så meget det rent folkelige.

I Skrave Sogn med sin jævne befolkning stod oplysningen i sin helhed en del over nabosognene, og der var enkelte iblandt både af mænd og kvinder, der var ret fremmelige takket være en særdeles dygtig lærer, Freudendal²¹⁴, der havde virket i Københoved i en længere årrække og ved sin personlige påvirkning øvet betydelig indflydelse, en indflydelse der var blevet understøttet af en efter datidens forhold stor bogsamling, som han havde været sjælen i at kalde frem, og som var blevet brugt i en sjælden grad. Jeg tror næppe, der i noget landsogn i hele Danmark i forhold til folketal var blevet læst mere end her. Det var sikkert nok skyld i, at pastor Sveistrup på forholdsvis kort tid fik et så stærkt tag i befolkningen, som han gjorde. Trods al læsning og viden havde tilegnelsen ikke været i stand til at skabe en velunderbygget og begrundet livsanskuelse, men alt var flydende uden personligt stade. Der manglede en bannerfører, der var i stand til at plante fanen fast og dybt i folkeageren. Denne mand fik Skrave i Sveistrup, ikke blot i sin skikkelse som præst, men også som den gode danske mand han var med det rige, varme hjertelag over for alt godt og stærkt, der var værd at samles om.

Hvor havde han evne til at gøre ethvert samvær opbyggeligt og indholdsrigt. Jeg har aldrig kendt hans lige til at sætte liv i en forsamling, det være sig et bryllup, barsel, fødselsdag eller en hvilken som helst anden forsamling, hvor han mødte frem. Han var i stand til at tage ethvert spørgsmål frem til en så interessant forhandling, så hele selskabet følte sig tiltalt deraf, og det var ikke blot de store livsspørgsmål, der gjaldt livet både her og hisset, men de helt dagligdags. Og så var han i stand til at gøre det således, at selv dem, der så langt fra var enig med ham, måtte få den største ærbødighed for ham.

Her blev en kirkegang som aldrig før, og såre mange af de fremmede langvejs fra samledes stadig efter gudstjenesten på Bejstrupgård, og noget længere frem i tiden også hos lille Claus. Det blev i det hele en rig og både vækkelses- og grødefuld tid.

Der blomstrede både en menighedssang og en folkesang så rig

og frodig frem, at man ikke kunne være i tvivl om, at der var en vartid i frembrud med sommer i følge, og det slog til.

An Marie ville ikke, at hendes fader skulle vide noget om vort forhold, før året var ude, og jeg var rejst. Hun anede nok, at han ikke ville give sit minde til vor forbindelse, og da hun først gav sit »ja!« i Arrild Kirke, blev en forlovelse aldrig officiel mellem os. Af den grund var vi vel nok en del mere i folkemunde, end det havde været nødvendigt. Den almindelige betragtning var, at det slet ikke var An Maries alvor, men at hun kun ville have mig til bedste for en tid, og så kunne det være forbi. Denne opfattelse fremkaldte hos en del af de mest velmenende mennesker en vis medlidenhed med mig, som de anså for en ret skikkelig, vel noget troskyldig vadmelsfyr, der ellers kunne være god nok for sig, men savnede alle betingelser for at kunne tage sig ud ved siden af An Marie Kloppenborg og stå mål med hende. »Der kan aldeles ikke være tale om, at det skulle være hendes mening. Skrumsager tåler jo ingen sammenligning hverken med Fritz Meinicke, Eskild Skau eller Kloster, og så er der jo både den og den desforuden, som man siger, har været der. Nej, det bliver der ikke noget af! Men det er synd af hende at holde ham for nar, sølle fyr!« Således lød talen, og da hun havde været forud for sine herværende jævnaldrende, der vel havde avlet lidt misundelse, så fik hun ikke den blideste behandling.

Claus Dall, vor fælles gode ven, delte i det stykke den offentlige mening om An Marie uden dog nogensinde at lade sig mærke med det over for nogen af os. Det forklarer hans andre planer med mig og tjener til undskyldning for ham i denne sag. Både An Marie og jeg havde ikke lagt skjul på over for ham, hvorledes det stod sig mellem os. Claus og hustru, Juhl Boysen²¹⁵ og hustru og Marie Bojsen var i lange tider de eneste, vi havde talt med om vort forhold, og Claus var den eneste, som ikke troede på varigheden af dette forhold.

Da det led henimod slutningen af vinteren 1862, talte jeg med Claus om, at jeg ville købe en gård. Men An Marie ville helst blive her i nærheden, mens jeg derimod helst ville til Vestjylland, hvor ejendommene i forhold til deres reelle værdi var langt billigere, og der ville jeg være i stand til at købe en større gård, hvorimod jeg ved at skulle købe her måtte nøjes med en meget mindre. »Du kan få vores,« var Claus' svar på min meddelelse. »Ja, det er godt nok, men hvad skal den koste?« »Det er ikke så nemt at sige, for enten

skal du have den for godt køb eller også for dyr, således som sagerne står i øjeblikket. For der er, som du ved, to aftægter, og skal vi regne med, at de skal svares i et længere åremål, så skal prisen jo rette sig derefter, men skal vi regne med, gamle som de er, at de kan gå bort snart, skulle prisen sættes derefter. Efter min mening var det derfor bedst, at du forpagtede den f.eks. i fem år. Når der så er gået et år, kan du skønne, hvad den er værd både med og uden aftægt, og så kan vi sætte prisen derefter.«

»Hvad vil du så have i forpagtning og på hvilke vilkår med besætning af levende og dødt?«

»Jeg vil have 600 rigsdaler, og så giver du Karen, lille Claus (en åndssvag dreng)²¹⁶, Christiane²¹⁷ og mig kosten imod, at Karen holder hus og Christiane hjælper til samt ellers passer lille Claus.«

»Jeg rejser hjem i påsken, så vil jeg tale med de gamle om, hvad de siger til denne historie. Går de ind på det, og har far penge til rådighed for tiden, så jeg kan betale besætningen, så kan vi betragte sagen som afgjort på det vilkår, at du senest efter et års forløb siger mig prisen på gården.«

Mine de gamle syntes slet ikke om den forretning. Det tyktes dem noget sært mismask, vi havde lavet sammen. Far, der syntes så særdeles godt om An Marie, spurgte mig ad, hvad hun mente om det. »Thi synes hun, det kan gå, og du også mener, det kan, så i Guds navn prøv på det. Har du så først prøvet det, og du ikke mener, det kan gå, er du jo ikke bundet anderledes, end du kan efter et års forløb træde fra. Penge til at betale besætningen med skal du få.«

Det var gået mig med Kloppenborg som med de fleste af hans nye folk. Til at begynde med var det overmåde godt, men det havde som regel ondt ved at holde ud. Han var en underligt sammensat natur og yderst vanskelig særlig over for små ting, herskesyg, selvrådig og trods al hans jævnhed på forskellig vis yderst forfængelig. Så i det daglige liv var han ret vanskelig at omgås. Over for fremmede tilsløredes disse hans dårlige egenskaber af hans store gæstfrihed og den jævne, ligefremme måde, han optrådte på. Ligeledes hans store evne til at ofre sig for en god sag og give sig den i vold med en mageløs energi.

Hen på vinteren og ud imod foråret må en eller anden have pustet ham i øret, at det nok ikke var helt rigtig fat med An Marie og mig, idet vi begge mærkede, at han fulgte os med en årvågenhed, som ikke havde været tilfældet før.

Jeg mærkede ligeledes, at hans forhold og optræden over for mig forandrede sig ret betydeligt, således at han i min daglige gerning ville berede mig vanskeligheder af den art, at han kunne få anledning til at komme mig til livs. Det ville imidlertid ikke lykkes, idet jeg med opmærksomhed fulgte alle de fælder, der sattes for mig, og kom uden om dem alle, navnlig ved at følge alle hans forskrifter på det mest nøjagtige, selv om de til tider var aldeles meningsløse.

Avlskarlen og de andre karle drillede mig tit med, at jeg stadig havde langjernet på min plov en tomme eller mere under skæret, da ploven på den måde går mere ustadigt. Mit svar var: »Det ved jeg godt, men Kloppenborg forlanger det for at skåne skæret, og så gør jeg det.« Trods denne foranstaltning bøjede jeg en dag i slutningen af april skæret. Det var lige før, vi spændte fra til middag, og jeg tog ploven med hjem for at få skæret rettet i smedjen.

Da vi kom ud fra unden, kom Kloppenborg ned i stalden og spurgte, hvem det var, der havde kørt skæret itu på sin plov. »Det har jeg gjort,« var mit svar. »Så har du ikke gjort, som jeg har sagt med langjernet, ellers var skæret ikke gået itu.« »Jo, jeg har, og det ved alle de andre karle, at jeg stadig har haft.« »Det er men løgn, du vil lyve dig fra det.« »Nej, det er sandt, som jeg siger!« »Kom så med ud til ploven, Vinharth, og du skal se, han lyver.« Vi gik ud til ploven, og ganske rigtigt var langjernet flyttet så langt op, at det sad oven for skæret. »Her kan I se, at det er løgn, det kan du vel se, Vinharth« (avlskarlens navn). »Det kan jeg godt nok se,« sagde jeg, »men således sad langjernet ikke, da jeg pløjede med ploven, det his²¹⁸ jeg gøre ed på, og jeg vil føre alle karle til vidne på, at de aldrig har set mig pløje med langjernet således stillet. Derfor vil jeg ikke kaldes for løgner hverken af Dem eller nogen, og var det ikke for andre årsagers skyld, skulle jeg drage Dem til ansvar for en sådan beskyldning.« Kloppenborg mærkede nok, at jeg tog den sag meget alvorligt og løb nu sin vej. Men idet han løb, råbte han: »Nu rejser du til maj, og så har du at blive borte her fra gården!«

Det var det, han havde villet have ud af historien, hvorfor han havde ladet langjernet omstille.

Forpagter for Claus Dall 1862

Det var jo en meget kedelig historie, et helt år at være kommet forbi alle vanskeligheder og så dog ende på den måde. An Marie var også ked af det, ligeledes hendes moder, men det var nu sket, og An Marie syntes ikke, jeg kunne have taget sagen anderledes. Maj 1862 flyttede jeg så fra Bejstrupgård og overtog Claus' gård i forpagtning. Kloppenborg blev meget fornærmet på Claus, fordi han havde forpagtet mig gården, og kom, så længe jeg var der, aldrig, hvorimod Claus blev ved at komme på Bejstrupgård om ikke så ofte som hidtil.

Da jeg jo ikke kunne komme på Bejstrupgård efter, hvad der var sket, blev følgen, at An Marie jævnlige, især når hendes fader var udrejst, kom ned til mig. På den vis blev vort forhold jo anderledes offentligt end tilfældet havde været hidtil, hvorfor vi heller ikke lagde videre skjul på det.

Hjemmet på Bejstrupgård var jo kommet i et meget nært forhold til pastor Sveistrup, og An Marie var kommet til at holde meget af ham både med hensyn til hans forkyndelse og i det hele som menneske. Sveistrup indgød ubetinget tillid og havde det ved sig, at han havde så udmærket anlæg til at vinde folks fortrolighed.

Det foranledigede An Marie til at betro sig til ham med hensyn til vort forhold. Hun fortalte ham åbent og ligetil, hvorledes det stod sig mellem os, og ville gøre forsøg på at vinde ham, således at han kunne tale hendes fader til rette. Hun mente nemlig, at han var en af de få, der ville være i stand til at øve indflydelse på hendes far.

Sveistrup, der naturligvis havde hørt, hvad folk sagde om os, havde også flertallets opfattelse, hvorfor han blev noget overrasket ved, at An Marie talte til ham om sagen på den måde, og udbrød: »S k r u m s a g e r! Det er virkelig ingen mand for Dem!« »Hvorfor ikke det?« »Ja, undskyld, jeg ved ikke noget ondt om ham, men er han ikke lige hen ad landevejen? Og De, som jo engang skal tage arv efter Deres fader, skulle dog gerne have Dem en mand ved Deres side, der dog på nogen måde kunne stå mål med Dem, og det, synes jeg, så langt fra er tilfældet her. De må derfor kunne forstå, at jeg ikke er i stand til at være Dem til tjene- ste i det stykke, hvor stor pris jeg ellers sætter på Dem.«

Den tale var jo ikke særligt opmuntrende for An Marie, der havde troet at få hjælp fra den side.

Man kunne være tilbøjelig til at tro, at de indviklede forpagtningsforhold vanskeligt ville løbe af uden rivninger, navnlig da Karen var ret skrap af sig, og dog blev det ikke tilfældet. Alt gik hyggeligt og fredeligt uden de allermindste rivninger.

Jeg havde i Vestjylland set store resultater af engvanding og talte til Claus om, at der måtte kunne ske noget lignende nede ved åen, for det at vande store arealer med vandhjul kunne jo ikke blive til noget synderligt. Jeg talte så længe med ham, til han siden efter gjorde en rejse til Juellingsholm for at se på, hvad der var sket. »Lad os,« sagde Claus, »tage en eftermiddag af til at gå en tur langs med Kongeåen for at tage et skøn op over, på hvad måde sagen kan gribes bedst an, og på hvilket sted man skal tage åen op, for at engene kan vandes ved den.« Og det gjorde vi. Det gav anledning til, at vi kom ind på, hvilke udgifter der ved en sådan historie ville falde på de forskellige gårde, som havde eng ved åen.

»Det vil jo slet ikke blive så helt ubetydelig en sum, der vil falde på vor gård, og jeg skal sige dig, hvordan jeg har tænkt mig fremtiden. Der er jo ingen, når Karen og jeg engang falder fra, som jeg kan betro lille Claus til uden Christiane. Hun forstår at pleje og passe ham som ingen anden, og hun er jo i alle måder så god og dygtig en pige, at vi har slet ingen, der kan måle sig med hende. Hverken An Marie Kloppenborg eller Gertrud Lund er i stand til at udføre det arbejde, som hun kan gøre. An Marie Kloppenborg forstår jo bedre at bevæge sig i alle kredse, men tak skal hun have, hun har været ude både her og der. Men Christiane skal nok få lov til også at se sig om. Nu noget længere hen rejser vi til København, hvor hun har en broder. Der kan hun så blive i længere tid og se sig for. For at vi kan være fuldkommen trygge for lille Claus' fremtid, har jeg tænkt, at Christiane skal have gården på meget billige vilkår. Karen og jeg skal jo kun have det, vi godt kan leve af. Denne kapital bliver stående i gården uopsigeligt og skal så tilfalde Christiane, når vi går bort, som vederlag for lille Claus' ophold og pleje.

På den måde mener jeg at have sørget tilstrækkeligt for vor lille dreng, og det er jo ikke godt at vide, om Christiane nogen sinde bliver således stedt, at hun skal tage sig af ham, thi vi tager ham jo med os, så længe vi lever. Men på den anden side er det jo me-

get gode vilkår for Christiane at tage gården på, og det vil jo blive fastslået, så snart hun får sig en mand, der er i stand til at overtage den. Og jeg mener rigtignok, at en mand skal se sig længe for, før han finder en pige, der har så gode betingelser for at blive en udmærket bondekone. Skulle jeg derimod sælge gården på andre vilkår, så skal jeg jo have en del flere tusinde for den.«

»Hvor mange?« spurgte jeg. Han opgav et beløb, som, når der sås hen til, at der hæftede to aftægter på den, var så højt, at jeg på ingen måder ville indlade mig på det.

Hvor snild og behændig denne sag fra Claus' side blev lagt frem, så var den tilslørede åbenhjertethed tydelig nok og ikke til at tage fejl af. Men jeg kan så godt forstå ham, idet han først satte så overmåde stor pris på Christiane og så noget betydeligt i hende. Han havde ingen tro til, at der kom en forbindelse i stand mellem An Marie og mig, hvorimod han ønskede, at Christiane kunne træde i hendes sted. Fra dette øjeblik var jeg klar over, at min forpagtning ikke ville blive af lang varighed, uden at jeg på nogen måde lod mig forstå med noget i den retning.

Fra mit ophold på Bejstrupgård og fremdeles fortsattes min forbindelse med Rødding Højskole, hvorfra jeg stadig lånte bøger. Om det var, mens jeg var på Bejstrupgård, eller det var i slutningen af opholdet i Rødding, at jeg en dag i biblioteket havde en samtale med Høgsbro om, hvem der muligvis skulle blive forstander, når han flyttede derfra, husker jeg ikke, men jeg spurgte ham ad, hvem han troede, der blev hans afløser. »Det ved jeg ikke, det vil nærmest være etatsråd Flor, der vil afgøre det sammen med den øvrige styrelse.« »Men,« tilføjede han, »jeg ved nok, hvem jeg ville anse for den mest skikkede til det, men ham bliver det ikke, fordi han ikke er akademiker, og det går man ikke ind på. Det er for øvrigt lærer Appel i Tønder²¹⁹.«

Nu da Lautrup ikke længere var forvalter på højskolen, kom jeg i forbindelse med hans efterfølger, Niels Østergård fra Lundsmark²²⁰, men kom også vedblivende ind til Knudsens. Det var vel nok skyld i, at jeg i sommerens løb en dag modtog et brev fra Knudsen, hvori han skrev, at han fandt det var min pligt hos Kloppenborg at anholde om hans indvilligelse i, at An Marie og jeg slog følge, da han havde indtryk af, at Kloppenborg selv led en del under disse forhold.

Jeg slutter heraf, at Knudsen har talt til Kloppenborg om sagen, og da Knudsen ikke var så nem at slippe fra, har Kloppenborg

valgt den udvej at sige til ham: »Jeg kan jo ingenting gøre i denne sag, da Skrumsager ikke har talt til mig derom.«

Det hænger rimeligvis også sammen med en forhandling, der forud var ført mellem Sveistrup og Knudsen angående An Marie og mig, som Sveistrup jo anså for en mesalliance, men som Knudsen hævdede på ingen måde var tilfældet. Han udtalte, at Kloppenborg godt kunne være tjent med den svigersøn. Ganske vist kan man ikke sige, hvad der bliver ud af Skrumsager, men han er af den slags, der bliver mænd af.

Brevet, jeg modtog fra Knudsen, havde til følge, at jeg en dags tid efter gik til Bejstrupgård for hos Kloppenborg at indhente hans indvilligelse i, at An Marie og jeg fik lov til at slå følge. Resultatet var et afslag! Hvad jeg havde ventet.

I sommerens løb havde jeg besøg af min far, der også var på Bejstrupgård, men ikke traf Kloppenborg hjemme. Han var som helt ung kommet igennem byen til og fra Haderslev med vores rytterhest til landsenererne, der på den tid havde garnison i Haderslev, og han kunne godt huske, hvorledes byen på den tid så ud med sine fjællvægge²²¹ på laderne ved flere af gårdene og så skoven, der på den tid strakte sig helt ind til byen.

Claus og Christiane rejste efter høst til København, og det var meningen, at Christiane skulle være blevet en tid i København, men da Claus blev syg derovre, rejste hun tilbage med ham.

En tid efter var Claus blevet klar over, at hans planer med Christiane ikke blev til noget, og jeg var ligeledes klar over, at jeg ikke kunne afkøbe ham gården til en rimelig pris, hvorfor vi blev enige om at lade forpagtningen udløbe til november.

Nu tænkte jeg så på at købe en gård og havde flere tilbud på gårde i Vestjylland til rimelige priser, men der var to ting, jeg havde vanskelighed ved at blive klar over, på hvad måde jeg skulle få det klaret. Den vigtigste af de sager var, om An Marie kunne nå frem til at slå følge uden hendes faders minde, og den anden var, om jeg ikke skulle vente med at købe gård, til jeg var færdig med min militærtjeneste. Når An Marie var færdig, ville jeg møde på sessionen og så se, hvad der kom ud af det, men hvis An Marie ikke var i stand til at gøre skridtet uden hendes faders minde, ville jeg ikke gå soldat før tiden. Herom førte vi lange forhandlinger, og An Marie anvendte al sin evne til at formå både den ene og den anden til at tale hendes sag over for hendes fader, men uden resultat. Som jeg altid har været ret sikker på, at min opfattelse var den

rette, således også her, idet jeg var vis på, at Kloppenborg aldrig gav sit minde til vor forbindelse. Så jeg henstillede til An Marie inden for en vis frist at sige mig et enten-eller, da jeg anså vor forbindelse for håbløs, hvis vi skulle vente på hendes fars indvilligelse.

Hun talte atter med Sveistrup, der fastholdt sin opfattelse. Hun talte med Krüger, der havde stor indflydelse på hendes far. Hun talte til Knud Knudsen på Visby Hedegård²²² og til mange flere, men intet af alt dette hjalp. Åben og ærlig som hun altid var over for mig, meddelte hun mig alt, hvad hun havde foretaget sig. Hun ville ikke slippe mig, men hun syntes heller ikke, at hun kunne følge mig uden hendes faders minde. »Jeg forstår dig godt,« sagde jeg, »at det er et stort offer, du skal bringe, og for høj en pris jeg forlanger af dig, men ingen er i stand til at rokke min opfattelse i denne sag. Din far bøjer sig først for en fuldbragt kendsgerning. Du har aldrig givet mig dit »ja!«, så du behøver ikke at gøre dig selv bebrejdelser for troløshed, og jeg skal bevare vort samvær i den venligste erindring til de sildigste tider. Vi vil skilles som venner, og er det end en smertelig skilsmisse, så er vi dog begge bedst tjent med ikke at fortsætte legen længere. Når vi når november, bryder jeg op herfra og forlader Københoved både med de dejligste og de bitreste minder, jeg har oplevet.«

Med grådkvalt stemme udbrød hun: »Skal det være det sidste, vi to deler sammen. Jeg synes, du er for hård ved mig. Jeg har jo aldrig holdt noget skjult for dig. Du har nu et helt år haft mit hjertes fulde fortrolighed og kender, hvor lidt glæde jeg har i mit hjem, og skal jeg nu miste dig, så synes jeg ikke, jeg kan holde det ud længere.«

»Ja, kærester An Marie, du har sikkert nok ret i, at det er hårdt at stå mellem en ubøjeelig far og en lige så ubøjeelig fæstemand, men lad os bede Vor Herre om, at han vil hjælpe os igennem det alt sammen på bedste måde. Lad os nu i Guds navn skilles som gode venner, og jeg siger dig hjertelig tak for alt.«

Vi gav hinanden et varmt håndtryk og farvel, og vi skiltes.

I tiden, der fulgte efter, spurgte jeg mig selv de hundrede gange: »Var du hård mod An Marie, handlede du ret?« Og svaret blev ja. Hårdt var det vel og måske allerhårdest mod mig selv, men ret var det, så der var ingen anden udvej. Ingen fik rede på, hvad der var sket mellem os. Karen Dall lod en enkelt ytring falde om, at hun syntes, det var så længe siden, An Marie havde været der, hvad jeg ikke svarede videre på.

Jeg skulle nu have mine fremtidsplaner omlagt, men kunne slet ikke komme af sted med det og var i højeste grad pint af hele stillingen uden dog at kunne skønne, der havde været anden udvej åben.

Så en nat hen over midnat blev jeg vækket ved, at der blev banket på mit vindue. Det var An Marie, der kaldte og spurgte, om jeg var hjemme og ville tale med hende. Jeg stod op, tog lidt tøj på, og gik hen til vinduet, lukkede det op og spurgte: »Hvad vil du mig på denne tid?« »Åh, kan du spørge sådan. Jeg har ikke haft en rolig nat, siden vi skiltes. Jeg kan ikke holde det ud. Så i nat blev min moder (der havde soveværelse ved siden af An Marie) vækket ved, at jeg lå og græd. Hun stod op og kom ind til mig og spurgte, om jeg var syg. Nu måtte jeg så fortælle hende, hvordan det stod til med mig, og hvor ulykkelig jeg var.«

»Jeg ved ikke hvordan, for jeg kan jo ikke hjælpe dig over for din far, men jeg må jo sige dig, at jeg har intet imod Skrumsager, så mit minde har du, og jeg vil sige så meget mere, at jeg synes bedst om ham af alle dem, der har været tale om, fordi han er sådan ligetil uden kunster. Han er jo ung nok til dig, om han end ser ældre ud, men det jager jo ikke, om der går et år eller længere. Giver din far sig så ikke, hvad jeg ikke tror, så synes jeg heller ikke, at I skal vente, men tag så hinanden i Guds navn. Lad os så tage tøj på og gå over til ham, og når du giver ham den besked, skal han såmænd nok gå ind på det.«

»Det er min moders ord, og det er også min mening. Må det så ikke være godt mellem os igen?«

»Jo, det må det! God nat!«

I denne mellemtid havde An Marie fortalt Laust Kaltoft på Toftlundgård²²³, at min forpagtning hos Claus Dall holdt op til november, hvortil han svarede, at det kunne man nok tænke, at det kunne ikke vare længe. Det havde han jo sagt hende allerede, da han først havde hørt det omtale, og tilføjet, at det havde været bedre, at jeg var kommet ned til Toftlundgård for at hjælpe til med at styre den. Nu spurgte hun så, om hun skulle spørge mig ad, om jeg ikke havde lyst til at tage derned. Jo, det kunne hun gerne, men da der var indledt forhandling mellem hendes far og Laust Kaltoft om skifte mellem ham og hans datter²²⁴, var det bedst, at den sag trak i orden først, da hendes fader på datterdatterens vegne ville være mere vanskelig at komme af sted med, når jeg først var kommet derned. L. Kaltoft havde længe ønsket sig en ung mand til

*Mette Kirstine Klop-
penborg, født Thaysen
(1804-78), Skrumsagers
svigermor. (Privat foto).*

hjælp i bedriften, da han stod i begreb med at anlægge et teglværk og var i det hele meget lidt hjemme. Jeg havde for øvrigt skaffet ham en sådan, den senere på det landøkonomiske område for sin store dygtighed bekendte C.F. Wolff, Gammelgab²²⁵, men han blev der kun en meget kort tid.

På vestkysten havde Kold²²⁶ allerede gjort forsøg på at samle især ungdommen om god underholdning ved oplæsning og sang. Disse møder var fortsat af Sigfred Ley, støttet af Knud Knudsen, Hedegård, Niels Andersen af Forballum²²⁷ og flere med dem under navn af danske samfundsmøder. Det samme var sat i gang i Bovlund, hvor Bunde Refslund den ældre var sjælen i dem. Da det

led hen på efteråret, talte jeg til Claus Dall og Frederik Dall samt til lærer Buch²²⁸, om vi ikke skulle prøve på at sætte noget sådant i gang her, da jeg var vis på, det ville have sin store betydning at kunne samle folk om noget sådant, der kunne virke befrugtende på hele folkelivet og være en bedre underholdning end meget af det, der blev drevet her.

De var alle tre godt i forståelse med at sætte noget sådant i gang, men Buch sagde som så: »Hvad skal vi underholde dem med for at få dem til at høre, for nu har jeg været i Københoved i så mange år, og jeg har en hel del at kunne fortælle f.eks. ved gilder, men endnu har jeg aldrig haft lejlighed til det, og dog er der mere i det end den underholdning, der finder sted. Har du tro til, at folk vil samles om den slags ting, så kan vi prøve. Jeg vil nok, når det ellers vil samle folk, ved lejlighed fortælle et og andet, men min mening er ellers den, at det ikke er det, man vil her i byen.« Jeg var meget optaget af, hvad der ad den vej kunne være godt at få kaldt frem, og jeg havde god tro til, at det skulle lykkes. Der blev så truffet den aftale, at vi skulle begynde onsdag aften i næste uge, og lod udgå kundgørelse derom både i Københoved og Langetved.

Onsdag aften kom, og skolestuen var stuvende fuld. Buch indledte sammenkomsten med en lille tale, hvori han nævnte, at Claus og Frederik Dall sammen med ham havde af mig ladet sig bevæge til at indbyde til dette møde. Hvad der nu skulle komme ud af det, ville tiden vise. For øvrigt mente han, at det kunne være godt, om vi ellers magtede det. Nu kunne vi synge et par sange, og så ville jeg læse noget for dem. Det skete, og jeg læste indledningen til det norske blad, Folkevennen, skrevet af Ole Vig, hvori han gør rede for, hvilke tanker han har med dette blad til derved at kaste lys ud over folkelivet, så det kan leves rigere og optage i sig en dybere, ædlere grundtone. Hvad Ole Vig ville med sit blad, var, hvad jeg tænkte mig disse møder skulle hjælpe lidt til at fremme.

Da jeg havde læst denne ret lange indledning, syntes forsamlingen at være træt og havde vist ikke fået synderligt ud af det. Vi sang atter en sang, og man var mest tilbøjelig til at bryde op, men da jeg lovede dem, at nu ville jeg læse noget af en helt anden slags, blev man.

Så læste jeg »De tre Helligaftener« af Blicher, hvad man var noget bedre med i end i det første. Vi sluttede med en sang, hvorunder dog en del gik.

Havde jeg været en bedre oplæser og kunne have læst en lystig

komedie eller noget andet, hvor man kunne have fået sig en rigtig latter, så havde smagen været truffet. Men det var ikke det, jeg hverken kunne eller ville. Næste onsdag aften mødte der foruden de nævnte kun et par stykker og tredje onsdag aften ingen. Dermed sluttede vi, og selv om det var en stor skuffelse, opgav jeg ikke tanken om engang igen at optage den.

Min færd blev sat under en stærk kritik, især af byens letlevende, toneangivende ungdom, der ikke fandt i min optræden, hvad der tiltalte dem. Til det første møde var der kommet folk til stede også fra Hjerting, deriblandt Hans Boisen, Gastrupgårde. Selv om han ikke delte forståelse med mig, så kunne han endnu mindre med sin udviklede økonomiske sans forlige sig med den måde, hans jævnaldrende i Københoved tog livet på. Da kritikken for løs på mig, sagde han ud fra sit syn i anledning af mødet: »Jeg ved ikke, om jeg kan komme til at forstå nytten af det, Skrumsager vil, men det er bedre, ja, langt bedre, end hvad de andre fornøjer sig med, det er sikkert nok, og det er ikke godt at vide, om der ikke bliver noget af ham engang.«

En tid før juletravlheden tog sin begyndelse, rejste jeg hjem til de gamle og holdt en længere juleferie, der nåede ud til lidt efter kyndelmisse. Så rejste jeg atter tilbage hertil, dels for at tale med An Marie, og så for at få rede på, om jeg skulle til Toftlundgård. Kloppenborg og Laust Kaltoft var dog ikke nået frem til enighed om skifte. Der skulle optages taksation af sandemændene²²⁹, og først når den havde fundet sted, var der tanker om, at der kunne komme et skifte i stand.

Det hele strandede imidlertid på, at Kaltoft ville have Toftlundgård delt i to lige store gårde, den ene til ham, den anden til datteren, når hun først var myndig. »Fordi,« sagde han, »skal hun have de mange penge, så er hun gandle²³⁰ til enhver diskenspringer, men har hun en almindelig bondegård, så er det da rimeligst, at hun gifter sig med en bonde.« Kloppenborg ville, at gården skulle blive samlet og enten gå til datteren eller faderen. Da de to opfattelser ikke lod sig forene, blev skiftet udsat. Det trak imidlertid noget ud, så jeg fik lejlighed til at gøre en længere rejse ude på vestkysten, før jeg tog til Toftlundgård.

Rejse til det vestlige Sønderjylland

Jeg gæstede således Claus Schmidt i Lundsmark²³¹, Peder Moltesen i Råhede²³², pastor Peder Nielsen Petersens (Trinitatis, København) fædrene hjem i Havervad²³³, og min moster gift med Laust Bødker i Mjolden²³⁴, der boede til leje hos Peder Bossen i hans gamle gårds stuehus. Gik over Forballum til Ballum, hvor jeg boede hos Broder Thomsen²³⁵, hvis søn, Ingvarth Nicolaisen²³⁶, jeg havde været sammen med på højskolen i Rødding. Her gæstede jeg svigersønnen, Peder Andersen²³⁷, og gamle Niels Andersen i Randerup, tidligere rigsdagsmand for enklaverne. Så var jeg hos Claus Clausen i Svanstrup²³⁸, ligeledes kammerat fra Rødding. Han kørte mig til Visby Hedegård og derfra noget på vejen efter Tønder, hvor jeg boede en nat på Humlekærren²³⁹ for derfra at tage til Sønder Brarup til Peter Marcussen²⁴⁰, hvis søn, Chresten²⁴¹, jeg ligeledes havde været sammen med i Rødding. Herfra tog jeg til Bylderup til Ingvarth Johansen, hvis stedmoder var min moster.²⁴² Hun boede sammen med sin datter, Karoline, i et hus, der tilhørte Andersen, Karlsvrå. Nu gik rejsen så tilbage over Løgumkloster til Bovlund og over Øster Lindet til Toftlundgård, hvor jeg så tog fast ophold.

Det var både en fornøjelig og lærerig rejse derude på vestkysten, hvor jeg fik stadfæstelse på, hvad jeg fra min tidligste barndom havde hørt af folk fra min hjemegn, der havde tjent derude, at folket her, både med hensyn til oplysning og dannelse, var mere fremmelige end de fleste andre steder og under alle omstændigheder langt forud for min hjemegns folk i almindelighed.

Det gjorde et blivende indtryk på mig, hvor hjemme i vort folks historie f.eks. pastor P.N. Petersens moder var. Hvor kunne hun fortælle jævnt og klart om de store historiske begivenheder det og det år, århundreder tilbage i tiden. Ligeledes var jeg stærkt optaget af de to storbønder, Broder Thomsen i Ballum og Niels Andersen i Randerup, der var så meget forskellige. Hos Broder Thomsen mærkede man den selvsikkerhed udfoldet i hans person, som kan findes hos mænd med stor formue, der i følelse heraf lader deres uafhængighed træde frem over for myndigheder og magthavere på så selvsikker en måde, at de må tage hensyn og vogte

sig for ikke at lade deres magtudfoldelse overskride de grænser, som loven har sat.

Hos Niels Andersen var det det fine ridderlige, noble og retskafne, parret med god sund oplysning, der indgød højagtelse og ærbødighed, således som det en menneskealder senere har givet sig så stærkt udslag i sønnen, Tyssen Hansen²⁴³, Skoleforeningens²⁴⁴ formand.

Her hos Niels Andersens havde jeg en aparte oplevelse. Vi var fra Ballum gået over marken til Randerup, og da vi kom over en del lavt sjapperi, havde jeg stukket bukserne i støvlerne, hvor de blev siddende. Vi kom til Randerup til kaffe, var så omkring i stal-dene, talte så om forskelligt, indtil vi spiste til aften. Så skulle der spilles kort. Det var sikkert nok en søndag, for der var kommet flere fremmede, deriblandt Peder Beier af Skast²⁴⁵, broder til Ingvarth Nicolaisen, og så Peder Beier af Barsbøl.²⁴⁶ Da der så skulle til at spilles kort, blev der foreslået adskillige spil, hvortil jeg erklærede, at skulle jeg spille med, var jeg ikke i stand til at spille andet end trekort og spillede ikke højere end tre kort, tre skilling. De to Peder Beier'e erklærede, at de godt kunne spille trekort, hvad de ellers ikke plejede.

Så spillede de to og en til, som jeg ikke husker, hvem var, og så jeg trekort. Nok spillede vi tre kort, tre skilling, men beterne steg over den højeste, og når vi fik tre mand, et stik, hvad jo kaldes en hvep²⁴⁷, så blev det en bet til alle over den højeste bet. Så det blev mestendels til tre kort, tre mark. Jeg syntes hele tiden, at mine kort faldt helt godt, men da vi sluttede, var det mærkelige, at vi alle havde tabt slet ikke så ganske få dalere. De påstod alle, at det var mig, der havde vundet dem, men jeg påstod: nej, jeg havde tabt. Jeg var slet ikke glad ved den historie og lovede mig selv, at jeg aldrig ville spille så højt, for mine penge ville nu ikke slå for godt til til rejsen. Under spillet havde jeg siddet således, at jeg kun kunne have nogle få penge på bordet, resten havde jeg puttet i bukselommen. Da jeg så kom hjem med Ingvarth til Ballum ud på natten, og vi havde hilst godnat, og jeg var gået op i gæstekammeret og ville trække støvlerne af, så røg pengene ud fra støvleskaftet på det højre ben, hvor de havde siddet fast i læggene.

Det var en behagelig overraskelse, men trods glæden herover har jeg dog siden holdt ord ikke at spille så højt.

I Ballum fik man særlig stærkt indtryk af, hvor det var, at navn-

Knud Lausten Knudsen (1806-66), storbonde. Havde Christen Kold som huslærer til sine børn, mens han boede i Forballum. Købte i 1851 godset Trøjborg med Visby Hedegård, hvor han tog ophold. Hørte til de såkaldte »klosterbrødre«, der kritiserede den danske sprogpolitik i Mellemslesvig. Var medlem af Rødding Højskoles bestyrelse og havde af formelle grunde i en periode skøde på højskolens ejendom. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

lig mændenes interesser lå, »thi hvor man har sin skat, der vil ens hjerte være«. Og i bogstavelig forstand kredsede deres tanker og tale sig stadig om deres liggende fæ!

Det var fæet på de fede græsgange, der havde skaffet dem deres betydelige velstand. De vidste også rede på, hvad studene havde kostet på Tønder marked, såvel i deres egen tid som i deres faders, bedstefaders og oldefaders tid, og disse studehistorier fik man tidlig og sildig. For én gangs skyld er det helt interessant at få rede på, men når det gentager sig dag ud og dag ind, bliver man så mæt af det, at man føler trang til at sige bu! bu!

På Visby Hedegård ville jeg gerne have haft lejlighed til at hilse på den mand, der fra min tidligste barndom havde ved de mange fortællinger af folk fra min hjemegn, der havde tjent derude og kastet glans om hans navn, Knud Knudsen, eller som han kendtes bedst: Knud i Forballum. Men han var ikke hjemme, vi mødte ham på vejen efter Abild.

Vi blev vist rundt i staldene af Kresten Knudsen²⁴⁸ og var bagefter inde at drikke et glas vin. Der stod en glans over dette hjem større end over noget i Sønderjylland, og det havde sin grund i, at Knud Knudsen var på så mange områder en dygtig fremskridtsmand og bedre i forståelse af, hvad tiden krævede, end de allerfle-

ste, og samtidig som han var en af de mest velhavende, havde han bevaret sin jævne og ligefremme måde at være på, og hans varme, danske hjerte slog for alt, hvad der var sandhed og ret. Havde min fader ikke været den alt for forsigtige og for al spekulation blottede personlighed, så ville der alt i min barndom være kommet en økonomisk forbindelse mellem dette hjem og mit, idet Knud Knudsen meget indtrængende opfordrede min fader til at være parthaver som tredjemand i Filsø.²⁴⁹ Men mærkeligt nok, at femogfirti år efter mit besøg på Visby Hedegård skulle forbindelsen komme på en anden måde mellem vore hjem.²⁵⁰

Nu gik turen ad Tønder, hvor jeg overnattede på Humlekærren hos Hages. Her blev jeg vidne til en samtale, der om aftenen fandt sted mellem madam Hage og redaktøren af Vestslesvigs Tidende, til hvem hun henvendte det spørgsmål: »De er så ikke med til møde i aften.« »Nej, det har for mig en alt for folkelig duft!« Det var Appel, Dahl²⁵¹ og Rosendal²⁵², der, klosterbrødre²⁵³ som de var, gjorde forsøg på ved offentlige møder at indynde dansk åndsliv hos borgerskabet, således at de kunne komme til erkendelse af, dansktalende som de så godt som alle var, hvor de folkeligt talt hørte hjemme.

Nu gik rejsen til Sønder Brarup til Peter Marcussen, med hvis søn, Chresten, jeg havde været sammen i Rødning. Her traf jeg sammen med Niels Buch²⁵⁴, Holmgård, der på den tid drev handel sammen med Hans Marcussen.²⁵⁵ Da vi den sidste dags morgen sad og spiste frokost, sagde Peter Marcussen til Niels Buch: »Du kan vel så købe mig hundrede græskøer. Du ved jo nok, hvordan de skal være, sådan omkring ved ti daler æ styk.«

Med Hans Marcussen og Niels Buch kørte jeg så et stykke vej efter Tønder, men gik omtrent midtvejs tværs over efter Burkal til Bylderup, hvor jeg besøgte min fætter, Ingvarth, og min moster, der boede i et hus ved Karlsvrå sammen med sin datter, Karoline, der syede modepynt. I Bylderup var jeg til barnedåb sammen med Ingvarths og havde lejlighed til ret at se, hvordan man der ved selskabelig sammenkomst udfoldede sig.

Mændene spillede kort og drak, kvinderne passiarede og forhandlede byens anliggender. Jeg delte mig mellem mændene og kvinderne, mest hos de sidste, hvor jeg fortalte om, hvorledes man havde begyndt oppe imod nord at lægge noget mere indhold i sådanne sammenkomster, dels ved at synge gode sange og dels ved at tage spørgsmål op til forhandling, der greb dybere ind både

i folke- og menighedsliv. Kvinderne var meget videbegærlige og meget interesseret i at høre om, hvorledes livet formede sig på de steder, som jeg havde kendskab til, og jeg fik stærk forståelse af den trang, der var til at få folkelivet plejet på god dansk grund. Fru Andersen fra Karlsvrå var især begærlig efter at få rede på, hvorledes man skulle bære sig ad for at få sådan noget kaldt frem iblandt dem, da hun syntes, der var et savn hos hende, som hun trængte til at få stillet. Men hvordan vidste hun ikke. Mange år efter traf jeg hende i Christiansfeld, hvor hun var tyet hen for at finde bod for savn, men jeg syntes ikke, at hun så ud til at have fundet, hvad hun trængte til.

Langt ud på natten, da vi skulle bryde op, var der slægtninge af huset, hvor vi var, der havde deres hjem længere mod nord, som havde holdt forspændt med deres køretøj i over en time for at få en af sønnerne med hjem, der havde fået sig en hat og ville stadig have mere at drikke. Når de fik ham ud til vognen, var han ikke til at få op på den. Så ville han ind igen, og på den vis gik det i lang tid. De ville så prøve at hjælpe ham op, men det gik ikke på nogen måde. Nu gik jeg hen til ham og talte med ham om ligegyldige ting, men fik lejlighed til at sige til ham: »Jeg forstår godt, at dine folk vil have dig med hjem, for de tror, du er fuld og ikke i stand til at begå dig selv. Ja, de tror, at du ikke er i stand til at stige til vogns. Jeg er nu af en hel anden mening. Du fejler ikke mere, end du godt kan klare dig selv og behøver ikke have nogens hjælp for at komme til vogns.« »Ja, du har ret, nu må du have godnat, og så skal jeg vise dem, at det er, som du siger.« Og dermed steg han op, og de kunne køre.

Fra Bylderup gik rejsen så over Bovlund og Øster Lindet til Toftlundgård, hvor jeg da tog fast ophold.

Bestyrer på Toftlundgård 1863

Laust Kaltoft var en meget mærkelig mand, tavs og indesluttet og kunne dage igennem gå omkring i sit hjem uden at sige et ord. Han var hæderlig og brav og tjenstvillig og hjælpsom, hvor han syntes, der trængtes, men tog på det område tit fejl og havde kun små evner til at bedømme mennesker, hvorfor han ofte tog fejl med sin hjælp, idet adskillige benyttede sig af hans hjælpsomhedstrang til deres egen fordel. Han var en religiøs natur og havde tidligt stået i nært forhold til herrnhuterne, hvilket var skyld i, at han af Johannes Kloppenborg i Harreby blev udpeget til H.D. Kloppenborg som en særdeles passende svigersøn til datteren Cathrine Kloppenborg til Toftlundgård, der var godmodig nok til at bøje sig ind under faderens og farbroderens ønsker.

Laust Kaltoft var genial på flere områder og havde øje for engvanding, træplantning og mosekultur længe før, der af Det danske Hedeselskab blev taget fat. Han havde købt flere hundrede tønder land i Gånsager, før han blev gift med Cathrine Kloppenborg og kom til Toftlundgård, og det var meningen at opdyrke, beplante og frugtbargøre disse store arealer efter de ideer, som han havde dannet sig. Disse og mange andre meget mere vidtgående planer har han udviklet for mig.

Det betydeligste, han sidenhen i tiden fik udrettet på det område, var, da han omdannede den magre sandgård i Aarup til frugtbar både ager og eng, et af de bedste foretagender i sin art her i vesteramtet. På grund af sin indesluttede natur havde han vanskeligt ved at gøre sig forståelig for andre således, at der kunne komme et samarbejde i gang. Hertil kom hans heftige, stridige sind, der så tit aldeles tog herredømmet fra ham, så mange anså ham for en gal mand. Og når Sauls ånd²⁵⁶ kom over ham, var hans handlinger tøjlesløse, hvad navnlig gav sig udslag senere hen i tiden over for hans svigerfader.

H.D. Kloppenborg var meget herskesyg og ville, efter at L. Kaltoft var kommet til Toftlundgård, gerne råde der, således som han havde haft meget at sige der, efter at hans svigerfader, Johan Thaysen, var død. L. Kaltoft lod sig også lede af ham for det meste, så længe hans hustru Cathrine levede, men det var en vanskelig opgave, thi når Kloppenborg mærkede, man ville underkaste sig

Laust Hansen Kaltoft (1826-1905), gårdejer. Gift med H.D. Kloppenborgs datter af første ægteskab og blev gennem hende ejer af Toftlundgård, hvor Skrum-sager en kort tid var bestyrer. (Foto: Skrave Hjemstavnsforening).

hans herskernatur, steg den til tyranni, og det led både L. Kaltoft og hans hustru meget under.

Her blot et eneste eksempel. En dag var Kloppenborg på Toftlundgård, og de havde været omkring på marken, var kommet hjem og havde drukket kaffe, så stopper Kaltoft en ny pibe, han havde købt, og giver Kloppenborg den. Men som han vil tænde den, ser han, at på pibehovedet findes et billede af Kørner²⁵⁷. Så sætter han piben fra sig og udbryder: »Sådan en tyskerpibe ryger jeg ikke, er det noget at købe og byde folk, tyskerkram.« Og han bruger flere skældsord og ud af døren hjemefter. De bliver alle helt betuttet, og på Cathrines opfordring går både Kaltoft og Knud Nicolaj Thaysen bagefter ham for at tale ham til rette, men alt forgæves. Det gjorde et meget pinagtigt indtryk på dem og efterlod hos Kaltoft en utryghedsfølelse over for Kloppenborg, som han aldrig glemte.

Da Kaltoft var meget borte fra hjemmet, var ledelsen af bedriften mest overladt til mig, hvad der var nok at gøre med, da vi også havde teglbrænderi ved siden af.

Det var meningen, at når jeg var udtaget til soldat og havde stillet for mig²⁵⁸, skulle jeg i det kommende forår se at få købt en gård enten her eller der. An Marie stiledede derfor herhenimod, skønt der

ikke var mange forberedelser at gøre, da hun, mens forlovelsen stod på med Kloster, havde gjort sit udstyr færdigt. I forsommeren talte hun atter med pastor Sveistrup om sagen, men han holdt stadig sin opfattelse fast, at han ikke syntes om partiet og kunne derfor heller ikke indvirke på hendes fader samt foreholdt hende det mislige i at gifte sig uden hans samtykke. An Marie gik stærkt ind på Sveistrup og forlangte af ham, at han skulle fremkomme med vidnesbyrd om, at jeg på grund af dette eller hint var hende uværdig. For en urimeligt stædig faders vilje syntes hun som niogtyveårig pige ikke at være forpligtet til at underkaste sig, men noget andet var, om han havde andre gode grunde, dem ville hun lytte til. Da han ingen havde, sagde hun til ham: »Så vil jeg bede Dem, da De ikke formår at gøre andet, og da De næst Krüger er den, min fader har størst tillid til, så at sige ham, at vil han ikke give sit minde til, at jeg gifter mig med Skrumsager, da vil det ske uden, og det om ikke alt for længe.« »Nu, det vil De! Selv om De dagen efter skal finde deres fader på hovedet i en mergelgrav.«

Denne meget alvorlige samtale med Sveistrup tog stærkt på An Marie, så stærkt at hendes nerver blev angrebet. Hun kunne ikke sove og blev i høj grad oprevet derved. Nogle dage efter den havde fundet sted, kom hun ned til Toftlundgård, hvor hun fortalte mig det hele. Men hun var så medtaget og udvåget, så mens vi sad i min stue, faldt hun i søvn. Jeg fulgte hende til Københoved, men hun måtte nogle dage efter søge læge, og han påbød, at hun straks skulle hjemmefra og i bad, helst til Fanø. Hendes fader blev noget opskræmt herover, gjorde ingen indvendinger; men fulgte hende til Fanø. Så var hun jo også borte fra min nærhed.

Da hun havde været borte en tre ugers tid, ville jeg over for at besøge hende, men det gjaldt om ikke at træffe sammen med hendes far. Jeg skulle imidlertid have en dragt sommertøj syet til rejsen, og gennem Hanne Schmidt fik jeg at vide, at Kloppenborg også ville have en dragt. Det var nemlig meget varmt. Da vi så havde samme skrædder, fik jeg det lavet således, at jeg fik mit eget først, og mens Kloppenborgs blev syet, gjorde jeg rejsen. Kloppenborg havde sine spejdere, der stadig fulgte min færd, hvorfor jeg rejste til Fanø om natten og kom der så tidligt om formiddagen, at vi kunne fra Strandby nå til Varde med posten for derfra at gøre en rejse med ekstrapost til mine de gamle i Vestjylland, som det havde været aftalt, før An Marie rejste i bad.

Alt det lykkedes godt, og vi kom hjem til de gamle, som det var

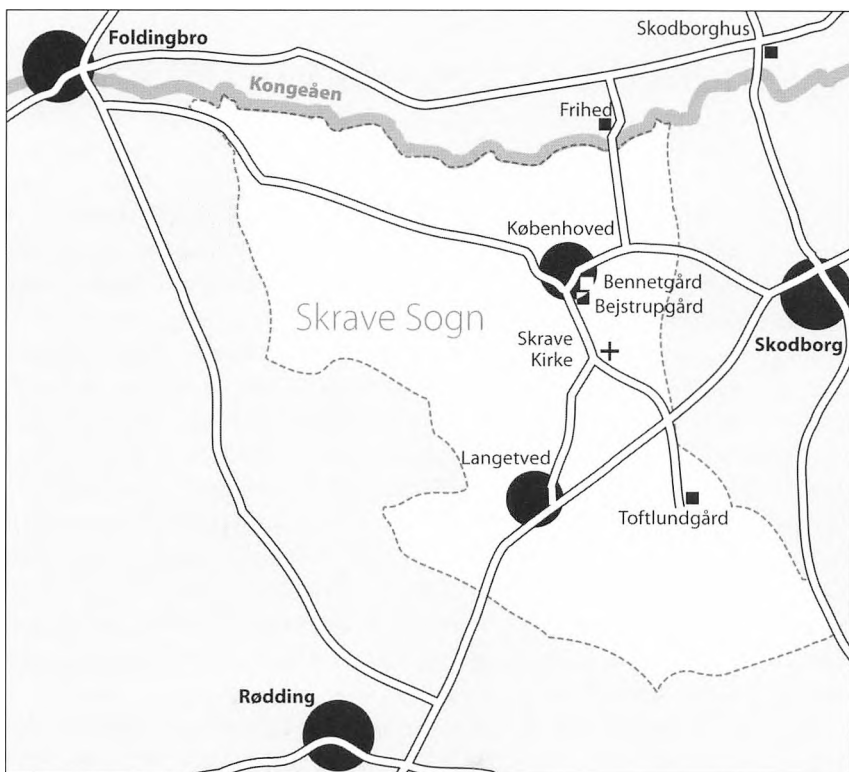
en stor glæde for. Vi var hjemme to dage, og jeg fulgte så med An Marie til Strandby og tog derfra hjem. Opholdet på Fanø virkede meget heldigt, men hun måtte imidlertid afbryde den tidligere, end meningen var, og tage hjem nogle dage.

Men efter en otte dages tid vendte hun atter tilbage til Fanø, hvor jeg efter nogle ugers forløb atter besøgte hende. Det var meningen, at hun skulle være blevet en tid længere derovre, men hendes fader var blevet underrettet om, at jeg ikke var hjemme på Toflundgård og havde været borte et par dage, hvorfor han tog over for at hente hende hjem, vistnok bange for at vi skulle gå hen og gifte os, da jeg antager, at Sveistrup har fortalt ham om den samtale, An Marie og han havde haft, som fra hans side let kunne forstås således, at det kunne ske når som helst, hvad jo slet ikke var meningen. Har han gjort det, har det været i den gode mening, at Kloppenborg, når det skete, ikke skulle blive alt for overrasket.

På hjemrejsen fra Fanø tog jeg ind i posthuset, hvor jeg ville vente efter Varde-Ribe postvogn for med den over Ribe næste dags morgen at køre med til Skodborghus.

Det var lidt før aften, jeg sad i posthuskroen og spiste smørrebrød. Så kom Kloppenborg kørende og kørte ind i stalden, så der var god tid til for mig at gå af vejen, hvad jeg dog ikke fandt mig oplagt til. Han blev imidlertid ret overrasket og så meget, at det, selv om vi aldrig vekslede ord, fik ham til at udbryde: »Er du her?« Hvad jeg bekræftede med et: »Ja!« Stående op forlangte han en cognac, som han stående drak og straks betalte og så ud af døren i stor hast, på vognen og af sted, skønt hestene skulle have haft et foder. Krokonen med den smukke datter, senere fru Spangsbjerg i Esbjerg, udrød henvendt til mig, da Kloppenborg var kørt: »Men hvem var dog denne mand, der på en gang fik så stort hastværk? Han syntes at kende Dem.« »Det er en mand nede fra Sønderjylland med et bekendt navn, når man ellers kan få det sagt.« Da det var forbi, kom møller Hansen fra Midtmøllen i Ribe kørende, og da han havde god plads på sin vogn, fik jeg lov til at køre med til Ribe, hvor jeg overnattede i stedet for i posthuset.

Rejsen fra Ribe til Skodborghus næste dags morgen var meget fornøjelig, idet jeg var ene i postvognen sammen med Carit Etlar.²⁵⁹ Vi fik os en meget underholdende samtale om vort folks digtere og deres indflydelse på hele den folkelige oplysning og udvikling. Han holdt på, at Steen Blicher var den, der her havde øvet størst indflydelse, særligt på landsbyfolkene. Jeg holdt på In-

Kort over Skrave Sogn. (Tao Design).

gemann og Oehlenschläger, men særligt dog på Grundtvig som den, der ville få mest betydning, når hans folkelige og kirkelige anskuelse trængte sig mere og mere ud i folket. Herom kunne vi ikke enes, men vi fik vekslet tanker og livsbetragtninger hver fra sit standpunkt, hvoraf vi var så optaget, så vi ikke mærkede til vejens længde, før vi skiltes i Skodborghus.

På session efteråret 1863. Frederik den Syvendes død 15. november 1863

På grund af at jeg ikke havde fået mig flyttet i lægdsrullen, men stod fra min konfirmation indskrevet i Grindsted, mødte jeg til session i Holsted i efteråret. Da jeg kom ind på sessionen, henvendte en af sessionsherrerne sig til lægdsmanden med det spørgsmål: »Hvorledes er De kommet til denne unge mand i Deres lægd? Han synes at tilhøre et andet folkefærd end alle de andre, som De møder frem med.« »Ja, han stammer også ude fra Vestjylland,« var svaret. Doktoren tilføjede: »Det er den kraftigste og bedst byggede karl, vi har haft i mange dage, tjenlig til hestgarden.« Hvor meget det end smigrede min forfængelighed, så blev jeg meget ked af det, da jeg vidste, at tjenestetiden var 4 ½ år, og når jeg ville stille en mand i mit sted, ville det blive meget dyrere, thi at ligge soldat i København i 4 ½ år, således som forholdet var, syntes jeg var urimeligt, og da loddet, jeg trak, var så yderst lavt, var jeg klar over at blive indkaldt til hestgarden.

Det var ingen glædelig efterretning, jeg havde at meddele An Marie. Vi blev enige om, at når der om nogle dage var session i Gram, hvor hendes onkel, overvagtimester Kloppenborg fra Flensborg, der var autoriseret stillingskommisær for hertugdømmerne, ville være til stede, skulle jeg opsøge ham og få lejet en stedfortræder. Hvad også fandt sted. Stillingskontrakten blev oprettet og underskrevet. Jeg skulle betale 1.000 rigsdaler, de 500 rigsdaler om en måned, de andre 500 rigsdaler, når manden var antaget i mit sted i København.

De 500 rigsdaler blev betalt, og jeg troede, at sagen var i den bedste orden, men det kom anderledes.

Store historiske begivenheder, der var skæbnesvangre for folk og land, indtrådte. Den 15. november 1863 døde kong Frederik på Lyksborg, og mørke, bange anelser gik igennem folkets sind og tanker. En truende krig stod for døren, mandskabet kaldtes under fanerne, og utrygge indre forhold gjorde sig gældende, og den eneste danske statsmand, der muligvis kunne have afværget faren, manglede tillid i de toneangivende kredse.

Søndagen efter kong Frederiks død havde An Marie og jeg talt

om at gå til alters. Jeg stod samme dags morgen påklædt færdig til at gå i kirke. Da kommer Pe Smej²⁶⁰ ind ad døren sigende: »Jeg holder nede på vejen for at køre med soldater til Flensborg. Kan du ikke køre med, så kunne vi få lejlighed til at følge kong Frederik fra Lyksborg til Flensborg i morgen.« »Hvis jeg kan få An Marie underrettet, tager jeg med.«

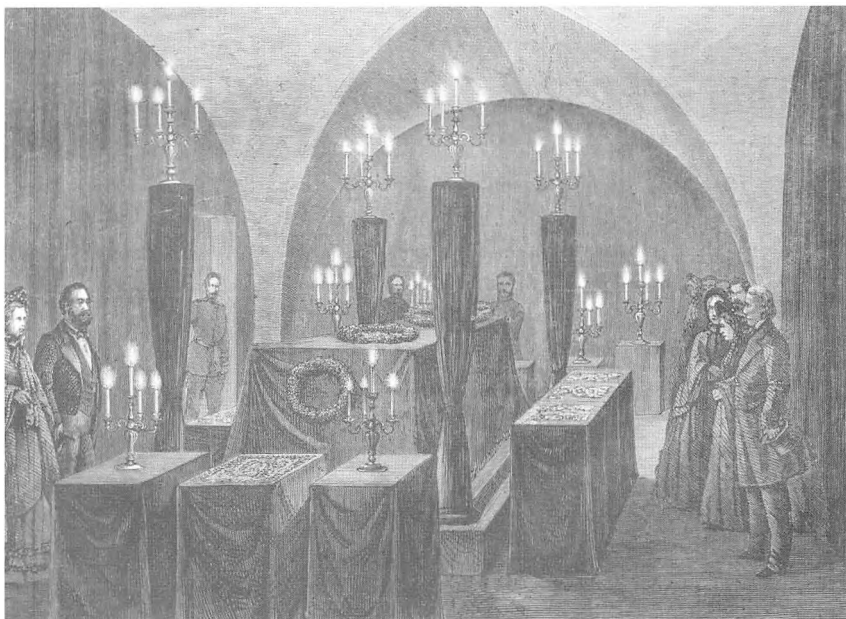
Det fik jeg, og vi kørte ad Flensborg med vognen fyldt af soldater, der, inden vi nåede byen, i de mange kroer fik mere at drikke end nødvendigt, hvorfor de til tider blev meget lystige. Det var meget vanskeligt at få plads, da byen var fuld af soldater og fremmede. Da jeg havde været i byen før, søgte jeg ind, hvor jeg for år tilbage havde boet, mens jeg trak fede stude dertil fra Vestjylland, og det lykkedes også, at vi blev indkvarteret på samme sted, hos Sven Langvad.

Dagen efter kørte vi med en lejet vogn til Lyksborg, hvor vi var en af de første vogne, der kom til byen. I alléen, der fører ind til slottet, traf vi på Claus Dall som en af de første, vi kendte. Han stod netop og talte med herredsfoged Alexander Heide, der spurgte Claus ud om, hvem han mente, der var fra Københoved og omegn, og om Kloppenborg var der, hvad han bekræftede.

Det var en mørk, sludfuld, kold og klam eftermiddag, at det kongelige ligfølge bevægede sig langsomt ad de plørede veje til Flensborg, som vi først i mørkningen nåede frem til. Ved byens port blev kisten løftet af ligvognen og under klokkeklang båret gennem byen ud på skibet for derfra at blive ført til København. Fra mange huse blev der illumineret, men der var en hel del, hvor skodderne var lukket for vinduerne, og hvor mørket herskede, alt et vidnesbyrd om det sindelag, der var til huse. Alt det tavse, mørke og tunge, der hvilede over denne natlige ligfærd, var som varstand²⁶¹ om tiden, der skulle komme.

Dagen efter kørte Pe Smej og jeg hjemefter i følge med Jacob Bjorholm, der var til hest, men ked af det lange ridt byttede jeg et langt stykke af vejen med ham, så han kørte og jeg red.

Tunge, bange anelser gik igennem folkesjælen over for kommende tider. Det stærkeste udtryk for denne egns vedkommende var mindefesten på Rødding Højskole for kong Frederik, hvor Ludvig Schrøder²⁶², pastor Sveistrup og Niels Jokum Termansen førte ordet, og hvor navnlig Termansen, denne fintfølende, klart tænkende, store alvorsmand talte gribende om de store farer, der truede folk og land. Teksten var sangen »Fædreneland ved den

Frederik den Syvende på castrum doloris på Glücksborg Slot. (Illustreret Tidende nr. 218, 29. november 1863). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

bølgende strand«, og det var hans håb, at det danske mere og mere ville i gode som onde dage ty ind til ham »den gamle af dage«, der holder folkernes skæbne i sin milde, stærke hånd.

Julen 1863 ville jeg tilbringe hos de gamle i Vestjylland, da jeg mente, at det muligvis blev den sidste. Jeg kørte enspænderen hjem et par dage før jul, og dagen efter nytårsdag kørte jeg til Eg Mølle og Grindsted Kro, hvor jeg havde tilbragt så lang en tid af mine drengear.

Ved hestgarden i København 1864

Få dage efter, at jeg var vendt tilbage fra min juleudflugt, modtog jeg fra Haderslev posthus meddelelse om, at der lå 500 rigsdaler under min adresse, afsendt fra Flensborg. Samtidig med var der forespørgsel fra lægdsmanden i Grindsted, hvorledes det forholdt sig, at jeg ikke i afvigte december måned havde indfundet mig ved hestgarden i København for at aftjene min værnepligt?

Jeg rejste straks til Haderslev for at hæve pengene, der var afsendt af overvagtimester Kloppenborg i Flensborg med den motivering, at hærens mobilisering fritog ham fra at opfylde hans stillingsforpligtelser over for mig.²⁶³ Jeg satte øjeblikkeligt An Marie ind i stillingen og talte med Østergård og Schrøder om sagen. Schrøder modtog meddelelsen med et smil, der kunne røbe forståelsen af sagens sammenhæng, men ellers havde de intet at sige til det hele. Jeg var også klar nok over, at hvad jeg havde at gøre, var hurtigst muligt at rejse til København for at melde mig ved hestgarden.

Jeg havde lagt af med at bruge undertøj i form af underbukser, og ulden underskjorte havde jeg aldrig brugt, men det var streng vinter, så det var godt, om jeg til rejsen havde begge dele. An Marie sørgede for det ved at sidde oppe en hel nat og sy det af tøj, hun havde liggende til underskjorter, og det kom mig til gode på rejsen, der gik for sig fra Skodborghus og til Nyborg i postvogne, hvilken tur vi kørte om natten, så vi først nåede Nyborg i morgenstunden, før nogen var stået op.

I Kolding fik jeg kaffe og et par rundstykker og ellers intet før i Nyborg, og da vi her efter lang venten fik banket folk op i en beværtning, blev den i et øjeblik så overfyldt med soldater, så det spiselige var borte i en håndvending. Jeg tog derfor mit tøj og madkasse og gik op i byen og ind på et hotel, hvor jeg fik det fornødne.

Nyborg havn var fyldt med is, så skibene, der skulle føre os over til Korsør, ikke kunne komme ind.

Kommandanten lod ved trommeslageren kundgøre rundt omkring i gaderne, at det indkaldte mandskab, der skulle til København, havde at forholde sig rolige rundt i kvartererne, indtil han

på samme vis kundgjorde, hvor de skulle begive sig hen for at komme over bæltet.

Lidt over middag gik trommen med den besked, at vi skulle begive os til Slipshavn for derfra at overføres til Korsør. Jeg fik en trækasse med smør og ost og andre madvarer bundet sammen med min vadsæk og gik så tværs over det tilfrosne engdrag til Slipshavn, en drøj tur med denne oppakning.

Et stykke ude fra land lå Hekla, der havde haft flere transportbåde med de Næstved dragoner på slæb. Da den første båd var tømt, blev vi opfordret til at stige i den for at føres ud til Hekla. Der var efterhånden samlet et stort antal af det indkaldte mandskab, og jeg traf på enkelte kendinge, som jeg foreslog, at vi skulle stige om bord i båden. De sagde imidlertid, at de ville vente til sidst, thi Hekla var jo et krigsskib, og når vi kom om bord, ville vi komme under kommando, hvorfor de ville beholde deres frihed her i Slipshavn til det sidste.

Jeg var imidlertid blevet så svedig og gik nu og frøs, så når jeg kom om bord, var der mulighed for at komme nedenunder, hvorfor jeg gik med den første båd. Om bord traf jeg så en matros, Kresten Jacobsen, fra Sønder Bork. Han anviste mig en god plads nedenunder, hvor jeg opholdt mig, indtil skibet lettede, og vi stævneede efter Korsør.

Det blev imidlertid en lang sejltur, både af hensyn til bådene, vi havde på slæb, og fordi der også var is. Søgangen blev ret stærk, så man havde ondt ved at gå hen ad dækket uden at ramle omkuld. Men langt værre var det for dem, der var blevet længst i Slipshavn, thi de var blevet ombord i bådene og blev rullet ganske forfærdeligt. De lå i bunden søsyge i den værste forfatning. Jeg traf på dækket den for sin dygtighed som landmand bekendte Holst²⁶⁴ fra Virkelyst ved Kolding. Vi tog hinanden under armen og spadserede således i lang tid med hinanden. Han havde, som så mange af det indkaldte mandskab, hustru og børn og sad i en større bedrift, så det var ikke let at skulle forlade det hele. Men da fædrelandet krævede det, måtte man gøre sin pligt. Vi sås mange år efter hos Niels Thomsen²⁶⁵ på Langholtgård, hvor minderne kaldtes frem fra den svundne tid.

Turen over bæltet tog fra før solnedgang til kl. 10 om aftenen, så det blev et langt bed.²⁶⁶ Ind til bolværket var kun en smal rende, så for at få skibets langside lagt til, måtte spillet sættes i gang for på den måde at knuse isen. Skibets forstavn var imidlertid kun et par

alen fra bolværket, hvad jeg så, og da jeg skønnede, det ville tage tid med at få lagt til, tog jeg vadsæk og trækassen, kastede dem op på skibbroen og sprang selv bagefter. Det så kaptajnen oppe fra kommandobroen og brølede af sine lungers fulde kraft, at det var forbudt at gå i land på den måde.

Jeg skyndte mig bort med mine sager og tog ind på hotellet Store Bælt, hvor jeg blev om natten for næste dags morgen at tage ind til København. Her tog jeg ind på gæstgivergården Helland, der kun passede dårligt til sit navn, hvad renlighed angik²⁶⁷. Jeg opsøgte Rasmus Eriksen, søn af Niels Eriksen²⁶⁸, der lå som soldat. Hen på eftermiddagen fulgte han mig til hestgardekasernen, hvor jeg ville melde mig og tænkte, at jeg ville få meddelelse om, hvornår jeg skulle møde til tjeneste. Rasmus skulle så vente ved porten, til jeg kom igen.

Det gik ikke således, thi jeg blev ført ind på kontoret, hvorfra der gik ordre ud til forskellige vagtmestre, at de skulle forsyne mig med tøj og våben.

Det tog megen tid på munderingskammeret at få mig uniformeret. Der blev målt og prøvet i det uendelige. Navnlig var det ikke muligt at få bukser og støvler, der passede. Bukserne, jeg kunne passe, var enten for snævre eller for lange. De, der havde en passende længde, kunne jeg ikke få om midjen, og dem, jeg kunne få om mig, var alt for lange. Det endte med, at jeg fik dem med alt for lange ben, som skrædderen så måtte klippe tilpas siden.²⁶⁹

Med støvlerne var det endnu værre. Dem, der passede på længden, var ikke brede nok over tærne, og dem, jeg kunne få på, var alt for lange. Vagtmesteren blev helt ærgerlig i hovedet og udbrød: »De er ikke bygget som andre mennesker. Dette tilfælde har jeg aldrig oplevet. Nu har vi prøvet alle numre, og ingen er tilpas.« Jeg bemærkede, at jeg godt kunne bruge mine egne. »Nej, de er ikke reglementerede. Der må bud til skomageren, at han syr Dem nye støvler.« »Det synes jeg ikke er værd, for hvem skal bruge dem efter mig, da jeg ikke håber at blive så længe, at jeg får dem slidt, og så er det en unødvendig udgift.« Ved denne bemærkning drog der ligesom et smil hen over vagtmesterens åsyn. Udfaldet blev, at jeg ingen støvler fik, men en tid efter blev skomageren sendt for at tage mål på min fod. Men jeg så og fik ingen støvler, hvorimod jeg brugte mine egne.

Da jeg var blevet uniformeret og tilbørligt udrustet og anvist et værelse til soverum, fik jeg så megen tid, at jeg kunne smutte ned

til porten for at se efter, om Rasmus stod der endnu. Og ganske rigtigt. Han havde imellem en og to timer holdt trofast ud. »Som du ser, er jeg undergået en forvandling, siden vi sås, og er ikke længere civilist. Tak for, at du fulgte mig herhen. Vi ses måske, før I skal af sted til Sønderjylland.«

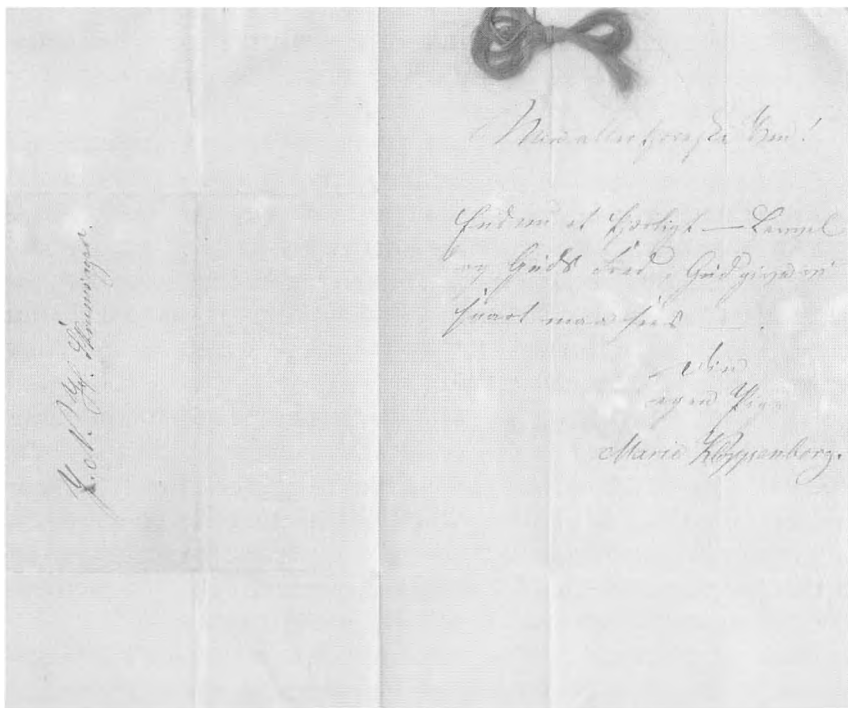
Nu var jeg altså soldat. Jeg fik mig en hest tildelt, den dårligste ved hele garden, mager og arrig, men på musikkens område meget klogere end jeg, hvad kom mig til gode under rideøvelserne, da jeg ikke havde fået den militære videnskab indbanket fra begyndelsen. På alle de andre områder, kun ikke med hensyn til rideøvelserne, blev en underofficer beordret til at tage sig af mig alene, for at jeg i nogle dage kunne få mig indøvet i alle de færdigheder, som kammeraterne var en måned forud i. Disse øvelser foregik på en af kasernens lange gange og stod på i tre dage, hvorefter jeg fik min plads blandt de øvrige rekrutter.

Så fik jeg både »lært at ride og slå folk ihjel«, og her ved ridningen var det, at skindmærrens²⁷⁰ musikalske sans kom mig til gode, thi mit øre var ikke i stand til at opfatte betydningen af de forskellige signaler. Men det kunne bæstet.

En dag kort efter jeg var kommet, blev jeg kaldt ned på kontoret, hvor jeg over for chefen, baron Vedel, skulle gøre rede for min udeblivelse. Det var i middagsstunden, og ordren lød på, at jeg skulle komme straks. Jeg gik så, som jeg stod, lige kommet op fra stalden og havde et par broderede morgensko på fødderne. »Hvad er det, De har på fødderne?« spørger baronen. »Morgensko!« »Hvorfor bruger De dem?« »For ligtorne!« »Vi har også ligtorne, kan De tro, men morgensko passer ikke for en soldat, han må være på støvlerne. Husk det en anden gang, når De skal møde her hos mig.« »Javel, hr. baron!«

»Men hvordan hænger det sammen med Dem, at De først er stillet til tjeneste en måned efter indkaldelsen?«²⁷¹ »Jeg havde lejet for mig, havde betalt den halve stillingssum og mente dermed, at sagen var i orden, men da jeg fik beløbet sendt tilbage samtidig med, at jeg fra min lægdsmand fik meddelelsen, at jeg skulle møde, rejste jeg uopholdelig her til København.«

»Vi kender nok historien om disse herrer, der kalder sig stillingsmænd og ingen autorisation har. Dem bør man aldrig indlade sig med. Når de ikke ser deres egen store fordel ved stillingen, kan der ikke stoles på dem, og så går det ud over dem, der har lejet for sig. Således i dette tilfælde med Dem. De vil næppe slippe

Udateret brev fra Ane Marie til Skrumager med en lok af hendes hår. »Min allerkjæreste Ven! Endnu et kjærligt – Levvel og Guds Fred; Gud give vi snart maa sees – . din egen Pige Marie Kloppenborg«. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

fri for straf ved Deres lange udeblivelse.« »Jeg skal tillade mig at gøre baronen opmærksom på, at jeg har ladet stille for mig ved en autoriseret stillingskommissær.« »Kan De bevise det?« »Ja!« »Så frem med beviset!«

Jeg af sted op på stuen og overbragte baronen stillingskontrakten, der ikke blot var underskrevet af overvagtimester Jacob Kloppenborg, men også af to vitterlighedsvidner. Baronen læste kontrakten igennem samtidig med, at han stadig kastede øjnene spejdende på mig. Så udbrød han: »Dette forstår jeg ikke, men det forandrer sagen. Kontrakten bliver her foreløbig. Træd af!«

Et par dage efter, mens vi stod i stalden og striglede hestene, kom der to meget fornemme herrer derind, hvad jeg aldrig havde set hverken før eller siden. De gik spejdende frem og tilbage på gangen og mønstrede os alle. Endelig standsede de lige ud for

mig. Men jeg skulle jo passe mit arbejde og kunne kun kaste et stjålent blik ned til dem, når underofficeren, der gik og tilså arbejdet, ikke var alt for nær. Så siger den ene til den anden: »Det er ham.« De stod lidt og så på mig. Så gik de.

Hvad det havde at betyde, har jeg aldrig fået rede på, men når jeg siden en enkelt gang blev kaldt ned på kontoret i anledning af stillingshistorien, var baronen så overmåde elskværdig, og straffen for min udeblivelse hørte jeg aldrig mere til.

Den eneste tid, man havde fri, var søndag eftermiddag, som jeg brugte til at besøge kendinge iblandt det indkaldte mandskab, der lå og ventede på at få udleveret mundering og våben, før de skulle af sted til hæren i Sønderjylland.

Jeg gjorde også forsøg på hos forskellige stillingskommissærer at få en stillingsmand. Alt forgæves. Korpset var så lille, så de få, der var spredt ud over landet, som havde ligget de fire et halvt år i København, havde som regel fået nok af dette liv, og skulle de ligge i en tilsvarende tid, kom de op i en alder af mellem treti og firti år, før de kunne tage fat på et borgerligt erhverv, og kasernelivet var ingen god forskole for et virksomt erhverv.

Det eneste hjem, jeg i disse måneder ellers kom i, var det Høgsbroske i Thaysens gård på Vesterfælledvej. Her blev jeg meget venligt modtaget og traf sammen med flere rigsdagsmænd, Termansen, Cornelius Petersen og flere. Her oplevede jeg flere alvorlige samtaler i disse for vort fædrelands fremtid så yderst vanskelige og kritiske tider.

Krigen 1864. Hjem fra militæret

En dag stillede vi til parade for kongen, der holdt en kort tale til os, der lød sådan: at han håbede, at hans brave hestgarde ville, om vi blev kaldt til krigsskuepladsen, gøre vores pligt som tapre sønner af vort kære, af farer truede fædreland.

Jeg oplevede her Dannevirkes fald og det postyr, som fremkaldtes derved i byen. Det var en meget uhyggelig nat, da de støjende og hujende skarer skrålende og brølende drog gennem byens gader til Amalienborg. Det var et frygteligt styr, der holdtes. Man fik indtryk af, hvorledes en stor bybefolkning kan ophidses, og hvorledes en revolution kan opstå. Hestgarden blev udkommanderet, men gaderne var glatte, så alle heste måtte skærpes²⁷², og alle os rekrutter blev kommanderet ned i staldene for at holde ved hestene under skærpingen. Da det var besørget, rykkede garden ud, men alle skoleheste måtte også skærpes, da det blev os betydet, at i nødsfald, skønt vor uddannelse var mangelfuld, kunne det blive nødvendigt at kalde os under våben. På kasernen herskede der en febrilsk stemning, og vi måtte ikke gå i seng før efter nærmere ordre. Hen over midnat, da folket var blevet afkølet af vandslangerne, tabte bevægelsen sig, men garden kom først tilbage til kasernen hen imod morgenstunden.²⁷³

Efter de forsøg jeg forgæves havde gjort i København på at få en stillingsmand, opgav jeg sagen og mente, at det var bedst at vente på krigens udfald.

Sagen var nemlig den, at de enkelte udtjente gardister, der ikke var gået over i borgerligt erhverv, men ville lade sig stille ind i andre våbenarter, allerede var revet bort. Jeg skrev derfor hjem til mine forældre og til An Marie, at jeg ville lade sagen med en stillingsmand bero indtil videre. Så ville der nok byde sig en lejlighed om ikke før, så til efteråret, når den ældste årgang af garden blev hjemsendt.

An Marie havde imidlertid sat sig for, at hverken hendes fader eller onkel skulle have glæden af, at hendes fæstemand skulle ligge fire og et halvt år som soldat. Hun skulle vise dem, hvad der kan ligge i kvindevilje. Og hun stadfæstede det gamle ord »mandelist er vel at betænke, men kvindelist er uden ende«.

På dette tidspunkt var Kongeåen besat af danske tropper og

overgangen sydfra forbudt, så al forbindelse var afbrudt. Dette gjaldt dog ikke for Kloppenborgs vedkommende. An Marie havde skrevet en del breve til bekendte i kongeriget med begæring til dem om at give hende oplysning, om der inden for deres bekendskabskreds muligt skulle være en gardist, der ville lade sig stille. Men nu manglede hun lejlighed til at få dem over grænsen.

Hun sagde så til sin fader: »Når du en dag kører over åen, og du ingen anden har med, og jeg så ellers kan få tid at køre med, kunne jeg have lyst til at se soldaterne.« »Vi kan køre i eftermiddag.« På den vis fik hun brevene til Skodborghus, og svarene på dem havde hun bedt adresseret til enkemadam Thomsen, Skodborghus.

På samme måde holdt hun forbindelsen vedlige med mig under hele spærringen, idet hun ved siden af benyttede sig af budene, der udgik fra hendes fader med meddelelse til kongeriget om forholdene her, der altid med hendes faders erklæring kunne færdes uhindret over åen.

Det lykkedes An Marie at få en stillingsmand på den måde.²⁷⁴ Han ankom en skønne dag til København med brev fra hende, om jeg nu ville sørge for at få ham antaget, da der ingen vanskeligheder var forbundet hermed andet end, at hele den historie kostede mig tusinde kroner mere end hos overvagtimester Kloppenborg. Men de tusinde kroner er vel de bedste og mest rentable penge, jeg nogensinde har givet ud, da de, som der siden skal gøres rede for, sikrede mig og mine børn imod den forfølgelse, som så mange har lidt under, og som navnlig gav sig det grelleste udslag over for Chr. Finnemann.²⁷⁵

Da stillingshistorien var i orden, gav jeg mig på rejsen hjemefter, men da det sydlige Jylland alt var besat af de fjendtlige tropper, måtte jeg lægge vejen over Kalundborg, Aarhus, Silkeborg og Ringkjøbing. Efter at have været et par dage hjemme hos de gamle, gik turen til Toftlundgård, hvor jeg vidste, at min nærværelse gjordes nødvendig, da to eller tre af vore karle var kaldt under fanen. Jeg kørte med postvognen fra Varde til Skodborghus, og da broen ved Foldingbro var afbrudt, gik postvognen mellem Kolding og Ribe over Københoved, og netop som vi nåede til vor nuværende gård, kom vi til An Marie og Claus Dall, der gik efter Bejstrupgård. Her stod jeg så ud og fulgtes med An Marie til købmand Schmidts, hvor vi gik ind og tilbragte et par timer, før jeg tog hjem til Toftlundgård.

Laust Kaltoft var for nogle dage siden kørt bort med sadel i vognen, ingen vidste hvorhen. Det forekom mig ikke særligt mærkeligt, thi det var sjældent, at vi vidste rede på, hvor hans veje gik. Men vi blev dog ret betænkelige, da Hans Clausen Dall fra Skodborgskov kom og fortalte, at det havde været en aftale mellem ham og Laust Kaltoft, at de skulle have været til Haderslev allerede for flere dage siden med hver et læs havre, der stod læsset i laden. Desuden var der en del skind af ræve foruden andre skind, der skulle afhændes ved samme lejlighed. Vi kunne ikke have havren stående læsset, hvorfor jeg besluttede at køre den til Haderslev. Hans Clausen Dall kørte den ene vogn og jeg den anden. Han solgte skindene, jeg havren.

En dags tid efter, en morgenstund tidligt, hvor jeg lige var stået op, så kom An Marie meget altereret og fortalte følgende: »I aftes, som vi ville gå i seng, kom kaptajn Pedersen, der har med dansk efterretningsvæsen at gøre, ridende lige fra Vejle og fortalte, at de, den dag rytterfægtningen fandt sted ved Bække, havde taget en tysk spion, der nu sad i fængslet i Vejle, men havde efter flere forhør endelig givet sig ud for en svigersøn af Kloppenborg.« Kaptajn Pedersen, der havde et godt øje til An Marie, vidste ikke, at hun havde en søster, men af interesse for An Marie påtog han sig det lange ridt fra Vejle for at få klarhed i sagen.

Kloppenborg og kaptajnen førte i kontoret en indgående forhandling om sagen, der gik ud på, at det gjaldt om, at L. Kaltoft holdtes borte fra Toftlundgård, så længe krigen stod på, og overdrog dens styrelse til Kloppenborg som formynder for datteren af ægteskabet med Cathrine Kloppenborg.

Da det var kommet til Kloppenborgs kundskab, at jeg var vendt tilbage, tilbød der sig her en god lejlighed til at få mig fjernet fra Toftlundgård.

Denne forhandling havde Hanne Schmidt afluret Kloppenborg og kaptajnen og fortalt An Marie, der var meget oprørt over, at hendes fader kunne handle således.

Så snart Kloppenborg og kaptajnen i den tidlige morgenstund var draget af sted efter Vejle, gik An Marie til Toftlundgård for at sætte mig ind i sagen samt træffe foranstaltning til at kryste²⁷⁶ den lagte plan. Vi blev så enige om, at der uopholdeligt skulle sendes bud til L. Kaltofts svoger, Johannes Schultz²⁷⁷ på Åkær, om at komme til Toftlundgård, hvor han kom ved middagstid. An Marie og Johannes Schultz kørte så straks efter Vejle, som de dog først

Toftlundgård, som Laust Kaltoft ejede fra 1858 til 1880, hvor den solgtes til en slægtning. Skrumsager købte Toftlundgård i 1893, og i 1905 blev den overtaget af Skrumsagers yngste søn, Niels. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

nåede andendagen. Da de nåede den danske forpostkæde mellem Kolding og Vejle, blev Johannes Schultz betænkelig ved stillingen, om det ville lykkes at komme igennem kæden. Han sagde til An Marie, at hun måtte sige til forposterne, at han kun var hendes kusk. An Marie lo ad hans ængstelse og sagde, hun skulle nok slippe igennem. Det værste, der kunne ske, var, at de måske ville blive eskorteret til overkommandoen i Vejle, og det var der, de ville hen.

Den første nat måtte de overnatte i en kro, hvor der var så overfyldt med militær, så de ikke kunne komme i seng. An Marie måtte nøjes med en sofa og et medbragt tæppe, Johannes Schultz måtte sidde på en stol.

De ville have haft Laust Kaltoft med sig hjem, men det lod sig ikke gøre. Han havde allerede ved notarius publicus overdraget styrelsen af Toftlundgård til Kloppenborg, og for at vaske spionmistanken af sig havde han meldt sig som frivillig til hæren på egen regning.

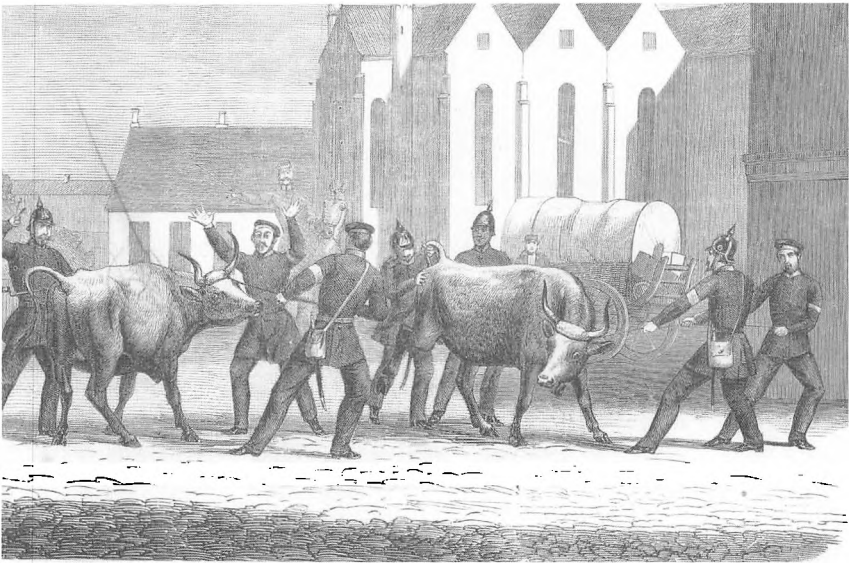
Da An Marie kom hjem med denne meddelelse til mig, var vi

klar over, at min tid på Toftlundgård snart ville være forbi. Fra Københoved hørte jeg, at Kloppenborg havde henvendt sig til en og anden for at få dem med sig til Toftlundgård for at få min afsættelse som styrer af den fuldbyrdet. Samtidig blev det meddelt, at Kloppenborg havde lejet Fritz Posselt til forvalter på Toftlundgård. Der var imidlertid ingen af dem i Københoved, han havde henvendt sig til, der ville med på den mission.

Det trak derfor ud en tid, før min afsked kunne finde sted, men endelig fik han Juhl Bojsen formået til at tage med sig, og de indfandt sig en eftermiddag, gik rundt omkring i stald og lade, før de kom ind for at forrette deres ærinde. Kloppenborg havde ikke godt ved at få min afsked forment, men endelig kom den. Herpå svarede jeg, at jeg var forberedt på den, men jeg tilføjede: »Hvem der tager godset må efter lov og ret også tage imod gælden, og da jeg har mellem to og tre tusinde rigsdaler til gode ved Kaltoft, må jeg bede mig dem udbetalt.« Herpå svarede Kloppenborg, at Laust Kaltofts gæld ikke kom ham ved. »Det nøjes jeg ikke med,« var mit svar. »Det vil jeg protestere imod og vil hos øvrigheden gøre min ret gældende i denne sag.« Kloppenborg svarede, at han havde lovlig adkomst til ejendommen og kunne gøre, hvad han ville. Juhl Bojsen tilføjede, at det ville vel klare sig, når Laust Kaltoft atter kom hjem, hvortil jeg svarede, at hvis han faldt i krigen, hørte klaringen op, og jeg ville have sagen undersøgt.

I den tid jeg havde styret, havde jeg skaffet en kassebeholdning til veje af ca. 200 rigsdaler, som jeg herved ville aflevere med Juhl Bojsen som vidne, at de var af mig blevet udbetalt. Kloppenborg var ikke tilfreds med, at jeg havde handlet og afhændet af gårdens produktion, hvortil jeg bemærkede, at jeg handlede som hidtil på Laust Kaltofts vegne og skyldte kun ham regnskab derfor, så længe jeg betragtede ham som gårdens ejer. Dagen efter ville Fritz Posselt tage styret og jeg flytte bort. Hermed var jeg for denne sinde²⁷⁸ færdig på Toftlundgård.

Da Kloppenborg og Juhl Bojsen var taget bort, red jeg til Rødning for at tale med herredsfoged Halberg²⁷⁹ om sagen, og hvad jeg skulle foretage mig med hensyn til min fordring på Laust Kaltoft, som Kloppenborg havde afvist. Over for Halberg fremsatte jeg den opfattelse, at Kloppenborg ikke sådan kunne jage mig bort uden først at betale mig mit tilgodehavende. Hertil svarede han, at jeg havde ret til at forlange mit tilgodehavende af ham, som han burde betale mig. Men det var jo kedeligt at få en sag rejst af

28. april 1864 rejste preusserne krav om erstatning for skibe, som Danmark havde beslaglagt. Da kravet ikke blev imødekommet, beslaglagde de preussiske tropper, der havde besat Jylland, bl.a. heste og kvæg. Tegningen fra *Illustreret Tidende* nr. 245, 5. juni 1864, viser en beslaglæggelse af kvæg i Århus. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

den art nu for nærværende tid, hvad jo med hensyn til mit forhold til datteren heller ikke kunne være behageligt for mig. Men nu kendte han sagen, og når vi havde ende på krigen, skulle han nok drage omsorg for, at jeg fik mit tilgodehavende.

»Pyt,« sagde Per til kongen! Men han ville ingen pytten have! Sådan også her. Da krigen var til ende, var herredsfoged Halberg borte fra sit embede, og nu fik jeg se, hvorledes jeg kunne få mine penge. Men derom siden.

Hos Christen Kragh i Langetved, hvis hustru var af min slægt²⁸⁰, lejede jeg mig ind, og hertil bragte jeg alt mit tøj.

Eftersøgningen efter Laust Kaltoft

Da An Marie og Johannes Schultz skiltes ved Laust Kaltoft i Vejle, var aftalen den, at så snart han var trådt ind i hæren, skulle de høre fra ham, men der ventedes forgæves. Ingen hørte fra ham, og familien blev meget ængstelig, især da han i Vejle havde gjort stærkt indtryk af at være blevet meget nervøs af arrestationen og spionmistanken, der var rettet imod ham. De holdt råd om, hvad der dog var at gøre. De tilkaldte mig i den anledning til Åkær. Udfaldet af forhandlingen blev, at jeg skulle rejse til Fyn for om muligt at finde ham der og få rede på, hvordan han havde det, og hvad han tænkte om fremtiden, thi i Vejle havde de så godt som ingenting fået at vide af ham. Rejsen ville de betale, når jeg blot ville få søgt ham op. Betalingen udeblev, men Toftlundgård har siden i tiden ydet mig rigeligt vederlag.

Da jeg kun havde været en dags tid hjemme hos de gamle i Vestjylland, da jeg kom fra København, ville jeg ned til dem nogle dage, før jeg drog ud for at søge efter Laust Kaltoft.

Da det var besørget, tog jeg af sted. I Varde forsynede jeg mig med pas fra den derværende østrigske kommando, så jeg, mens der var våbenstilstand, kunne rejse uhindret over Kolding og Snoghøj til Middelfart.

Selv om den danske hær, der lå på Fyn, ikke var så særdeles stor, så var den dog stor nok til for mig at gøre det vanskeligt at finde en enkelt mand, som man ikke vidste under hvilket regiment, han hørte.

Foruden byerne Middelfart, Odense, Nyborg, Svendborg, Fåborg og Assens gennemsøgte jeg mange landsbyer mellem Svendborg og Middelfart. Jeg var også på Thorseng.²⁸¹ Alle steder, hvor jeg kom, henvendte jeg mig på de forskellige regimenters skrive-stuer for at søge oplysninger, men alt forgæves. Så endelig traf jeg på kaptajn Aarøns flyvende korps²⁸², og her havde han været en kort tid, men var taget bort med kaptajn Pedersen ved efter-retningsvæsenet. Men hvorhen vidste ingen. Man mente, de var taget efter Middelfart, så måske kunne de findes i en eller anden landsby langs kysten.

Jeg gennemsøgte så landsbyerne langs denne og fandt endelig Laust Kaltofts spor hos en bondemand i en af byerne. Her havde

han boet et par dage, men meget havde de ikke fået ud af ham. Dog havde han talt en del med konen, som var lidt kendt i Sønderjylland, idet hun havde ligget med et brækket ben hos Poul-sen i Kolsnap. Her havde været en pige, Stine (søster til Johanne Schmidt²⁸³), der havde plejet hende så godt. Hende vidste Laust Kaltoft lidt om. Hun blev siden husholder hos ham, da han vendte tilbage og overtog Toftlundgård. Manden og konen mente, at kaptajn Pedersen og Laust Kaltoft var taget til Bogense, hvad jeg siden fik stadfæstet, men samtidig blev jeg oplyst om, at de fra Bogense var sejlet til Ålborg. Altså var der ikke mere for mig at gøre på Fyn, men da mine penge var ved at slippe op, var jeg ikke i stand til at tage derop, før jeg havde været hjemme hos min far for at få forstærkning. Da det var besørget, drog jeg atter ud for at lede efter Laust Kaltoft.

Den første dag nåede jeg kun Tarm Mølle, hvorfra jeg næste dags morgen drog videre mod nord på en ret anstrengende fodtur.

Jeg tog over Vorgod, Herning, Sunds, Gedhus, Karup, Frederiks Kirke, Mønsted og Viborg, hvortil jeg efter at have gået hele dagen og natten med kom andendagsformiddag. På vejen efter Mønsted var jeg truffet på en mand, der havde været henne at levere et læs kalk fra det derværende kalkværk. Jeg husker ikke, hvad han havde med sig i vognen tilbage til sit hjem, men en rigtig jyde var han, idet jeg traf ham gående ved siden af sin vogn, for at hestene ikke også skulle have ham at trække på ad de sandede veje. Et enkelt sted, hvor vejen ikke var alt for sandet, sad vi op, men det var i reglen kun kort, men denne tid benyttede jeg mig af til at tage et lille nik på agefjället. Der var mile imellem beboede steder og ingen kroer, ellers var jeg stoppet op. Kalkmanden ville hjem, og jeg tænkte, om jeg så ikke kunne blive der og få lidt hvile, men skulle det ikke lykkes, vidste jeg, at Daubjerg var i nærheden, hvor jeg havde en højskoleven fra Rødding, hvor jeg så kunne ty hen.

Det var på sidste halvdel af natten, vi nåede Mønsted, en gammel, ombygget bondegård. Jeg blev budt indenfor, fik en bid brød og et glas øl, nej, en pot øl blev sat på bordet. Det var i dagligstuen, en stue på tre fag med tre alkover, og foran hver af disse stod to par træsko, et par store og et par små. Alle deres ejermænd lod sig ikke forstyrre af vor nærværelse.

Alt var imidlertid optaget, hvad senge angik, så jeg måtte videre, og da manden fortalte mig, at min kammerat fra Rødding var

faldet på Dybbøl den 18. april, tog jeg af sted til Viborg, hvor jeg indtraf tidligt på formiddagen. Her var stor tysk indkvartering, så da jeg havde set mig for rundt i byen, særligt domkirken, der var taget under restauration, gav jeg mig på rejsen nordpå efter Løgstør.

Det var hen på eftermiddagen, at jeg brød op fra Viborg og mærkede godt gårsdagens og nattens vandring over alheden. Så jeg var ikke oplagt til at gå langt denne eftermiddag og ville se at gå i kvarter, når jeg havde gået en mils vej eller to. Jeg spurgte efter en kro, men der var ingen. Så tyede jeg ind i bøndergårde, men der var ingen steder, de kunne have mig.

Da mindedes jeg min børnelærdom, og hvad der stod i hustavlerne i Luthers katekismus om kirkens hyrder og tilsynsmænd, der skulle være villig til gerne at låne hus! Jeg søgte så til to præstegårde, men begge steder var præstefolkene udrejst, så dette håb måtte opgives. Tog så atter ind i en større bondegård for, om jeg der kunne blive om natten. Det var hos en enke, men hun tog ikke imod gæster af den slags. Havde jeg været ridende, så havde det været en anden sag. Det var en gård på ti tønder hartkorn. Byens navn husker jeg ikke, men den lå ned mod fjorden.

Aldrig i Jylland har jeg truffet på så lidt gæstfrihed som op langs med Lovns, Risgårde og Løgstør Bredninger.

Nu havde jeg ikke fået søvn eller hvile, siden jeg forlod Tarm Mølle, og var nu to-tre mil nord for Viborg, så jeg følte trang til begge dele og var besluttet på ikke længere at lade mig afvise, men blot melde, at her var jeg, og her ville jeg blive til næste dag. En hyrdedreng gjorde mig imidlertid opmærksom på, at der ved vejen ude i det fjerne byggedes et krosted. Og ganske rigtigt, men de havde endnu ingen bevilling. Det var mig lige meget, når jeg kunne få noget at spise og så en seng at ligge i, og begge dele fik jeg. Huset var ikke færdigt. I storstuens ene hjørne var en seng, som et par af håndværkerne havde brugt. Ellers var stuen fuld af høvlebænkfjæller og spåner, men rundt om sengen blev der fejlet så meget væk, at jeg kunne stå og trække af klæderne.

Jeg sov til langt op på morgenstunden, vågnede i bedste velgående og begav mig så, efter at have spist, på vej efter Løgstør. I Ranum gjorde jeg holdt hos en bager, hvor jeg fik mælk og kage. Her traf jeg på en seminarist fra Nørre Bork, der læste ved seminariet, med hvem jeg fik en længere samtale om de hjemlige forhold. Herfra gik så turen over Bjørnsholm til Løgstør, hvor jeg besøgte

lærer Sommer, en søn af den gamle degn i Sønder Bork, og fik af ham oplysning om, hvor man ovre i Vendsyssel kunne finde de forskellige afdelinger af den danske hær, der lå langs Limfjordens nordlige bred.²⁸⁴

Jeg tog så over ved Aggersund og begyndte min undersøgelse på forskellige steder, hvor der lå soldater. Traf også på et par sønderjyder, der havde talt med Laust Kaltoft i Nørresundby, men det var længere tid siden. De mente, at kaptajn Pedersen lå i kvarter på et apotek op efter Fjerritslev. Der tog jeg op, og kaptajnen havde boet der, men var taget bort for et par dage siden. Om han atter kom dertil, vidste de ikke. Der stod to militærheste, og en travkusk, der passede dem, var tjener hos ham. Ham kunne jeg ikke få det mindste at vide af. Han sagde nemlig: »Vi er snart her, snart der. Så der kan komme ordre til mig, at jeg skal møde med de to heste et eller andet sted måske flere mil herfra, og så er det slet ikke vist, at kaptajnen er der, han er måske i Fjerritslev, måske i Nørresundby.« Han vidste ingenting.

Jeg tog så til Fjerritslev, og ganske vist havde der på gæstgivergården været en kaptajn Pedersen sammen med andre officerer, og de havde talt om Nørresundby, men det var jo ingen vejledning for mig. Jeg tog atter tilbage til Løgstør for at tage med dampskib til Ålborg og Nørresundby, men al søgen efter kaptajnen og Laust Kaltoft førte ingenting til. Det var under våbenstilstanden, og Ålborg var fuld af østrigere.

Det begyndte at se ret håbløst ud for mig med min søgen. Jeg tog så tilbage til Løgstør, herfra havde jeg dog været på det sted, hvor kaptajnen havde boet, så der måtte de vide besked om Laust Kaltoft. Det var den 4. juni 1864 lidt over middag, og jeg havde lige spist til middag på gæstgivergården, da der ind i gården kom i værste fart en vogn forspændt med to sveddryppende militærheste og kusken i militærkappe. Det var så kaptajn Pedersen, for hvem jeg forestillede mig og bad om oplysninger om Laust Kaltoft. »Han ligger i kvarter på Øland. Nu tager De med mig til apoteket, hvor jeg ligger i kvarter, og i morgen tager De så med til Kokkedal, hvor vi skal holde grundlovsfest. Så kan De enten køre eller ride til Øland. Jeg har fire heste til min rådighed. Men nu skal jeg først spise til middag, og hestene skal have en skæppe havre. Jeg kommer fra Ålborg, hvor jeg hele natten har været sammen med østrigske officerer, og vi har haft det gemytligt med hinanden.«

Da vi kørte ud fra Løgstør, sagde kaptajnen: »Vil De tage tøm-

men? Jeg har ikke sovet i to nætter og kan vist ikke holde mig vågen. Vi skal først køre omkring til de præstegårde og til de herregårde for at byde de unge damer til grundlovsbal på Kokkedal i morgen. Når det er besørget, går vi over ved Aggersund med færgen og kører til apoteket.« Da alt dette var besørget, gik turen op til apoteket. Her bestilte han så plads til mig. Det var hen imod aften, og han havde været hårdt med i Ålborg og ville helst til sengs. »Men den er gal. Jeg har påtaget mig at byde omegnens unge damer til fest på Kokkedal i morgen. Kan De ikke besørge det?« »Jo, når det kan ske skriftligt, og De vil opgive mig adresserne, så kan De godt gå til ro, og jeg skal nok besørge det, når Deres tjener så bringer brevene ud.« Og således blev det.

Næste dags formiddag kørte vi til Kokkedal, hvor kaptajnen skulle sørge for at få forberedelserne med pyntning til festen osv. i stand. Da vi nåede Kokkedal – jeg var fremdeles kusk – tog han ind til herskabet og overlod køretøjet til mig, så kunne jeg selv om, om jeg ville køre til Øland for at finde Laust Kaltoft, eller hvordan jeg ville bære mig ad. Hestene blev anbragt hos forpagteren, den nuværende ejer af Jerlevgård ved Vejle, og jeg tog ind hos mejeriforpagteren, en holstener, hvis mål røbede hans oprindelse. Der blev gjort mig opmærksom på, at jeg kunne vade over den 1½ fjerdingvej brede vej af Limfjorden, der skiller Øland fra strandbredden øst for Kokkedal, og kunne spare en omvej af mellem en og to mil, hvorfor jeg valgte at vade gennem denne fjordarm, der kun på de dybeste steder nåede mig til knæene.

Jeg tog vejen efter Oksholm hovedgård og kirke, spurgte mig frem og fandt ud af, hvad der blev mig fortalt, at jeg ville finde Laust Kaltoft i Østerby, hvad så endelig lykkedes til stor overraskelse for ham, der blev glad for at se mig og høre hjemmefra, hvad han ikke havde gjort siden sit møde i Vejle med An Marie og Johannes Schultz.

Vi tog nu i fællesskab over til Kokkedal, hvor vi overværede grundlovsfesten på denne gamle, forfaldne borg, der ejedes af en fætter til Ludvig Schrøder i Askov. Han ejede ligeledes Livø ude i Limfjorden og ville, da hans forvalter derfra var indkaldt til tjeneste i hæren, have formået mig til at overtage styret der, hvad jeg afslog. Kokkedal med tårn og spir omgaves af fæstningsgrave og med et stort haveanlæg afgav vidnesbyrd om fordums herlighed, men selve hovedbygningen så yderst forfalden ud. Af borgens fire fløje var den ene så godt som uden tag.²⁸⁵

Som tilskuere overværede vi både festspisningen og ballet, hvor det begge steder gik meget muntert til. Det var særligt officerer og en del af egnens embedsmænd og herremænd, der udgjorde flertallet af de mandlige deltagere. Der var dog en menig soldat iblandt, en frivillig københavner, der var den, der ved bordet holdt den bedste tale. Desværre har jeg glemt hans navn, skønt jeg har en anelse om, at det er en meget bekendt mand.

Det blev langt ud på natten, før festen fik ende. Imod slutningen gik vi til hvile i den store lade, hvorved jeg fik en mindre behagelig indkvartering, der ikke var hyggelig at drage rundt med.

Dagen efter kørte Laust Kaltoft mig med kaptajn Pedersens militære befordring til Aggersborg, hvor min gamle lærer fra Rødding, Jens Lassen Knudsen, lige havde tiltrådt sit første præsteembede for et par dage siden. Knudsen blev meget forbavset over at få besøg af os og ville jo vide rede på, hvordan det hang sammen, hvilket jeg fortalte. Hertil bemærkede Knudsen: »Åh ja, såmænd, det er også en måde at blive sine svigersønner kvit på.« Dagen efter tog vi, efter at have overnattet i gæstestalden (Knudsens havde ikke endnu fået deres sager bragt i orden), afsked med dem og med hinanden, Laust Kaltoft for at vende tilbage til Øland, jeg for at rejse hjem.

Hvis det lod sig gøre, ville jeg lægge hjemvejen over Salling og fra Skive tage med posten over Holstebro-Ringkjøbing hjemefter.

Jeg tog så tilbage over Løgstør, Bjørnsholm og Ranum nedefter, og om jeg husker ret til Strandby. Det var hen på eftermiddagen, solen kastede sine synkende stråler over fjorden. Det var det dejligste sommervejr. Jeg standsede oppe på bakken nord for byen for at modtage indtryk af omgivelserne. Landskabet lå ned mod fjordarmen med sine enkelte sejlere og Salling på den anden side.

Som jeg stod der, faldt det mig i tanker, hvor vanskeligt det havde været forleden at få natlogi. Jeg skønnede, at det vist ville være mest praktisk at lade mig sætte over fjorden til Salling fra byen, der lå foran mig. Det ville derfor være bedst at gå i kvarter der og så næste morgen sejle over. Min beslutning var hermed taget. Jeg mønstrede nu gårdene, der lå dernede under bakken, og valgte den, der tog sig bedst ud, til mit kvarter, og sagde til mig selv: »Nu bærer du dig ikke ad som sidst med at spørge ad, om du kan bo der, men når du har hilst goddag, siger du blot, at her ønsker jeg at bo i nat.«

Det gjorde jeg så. Traf kun en ung pige hjemme, hvis fader var

ude at se til kreaturer, der gik løse i et indelukke. Hun tog meget venligt imod mig og sagde, jeg skulle være velkommen, og gav sig straks i lag med at lave aftensmad. En times tid efter kom hendes far, en jævn, forstandig og venlig mand, der var sognefoged og ret godt opløst.

Det forekom mig noget uforståeligt, den gæstfrihed jeg mødte her og den mangel på samme, jeg få dage før havde været udsat for i de samme egne på så mange steder. Forklaringen lå måske i disse folks personlige elskværdighed, hvad jeg helst vil indrømme, men jeg kunne ikke ifølge hele den behandling, jeg havde været udsat for i disse egne, lade være at tænke på, om ikke det, at sognefogdens søn sad fanget i Magdeburg, spillede med ind.

Vi fik talt meget sammen, og jeg fortalte, at jeg havde været ved hæren i Vendsyssel og vidste god rede på, hvor dens forskellige afdelinger lå. Sognefogden fik heraf den opfattelse, at jeg muligvis havde med efterretningsvæsenet at gøre, og spurgte mig ad, om jeg næste dag ville have en ægtvogn²⁸⁶ for at befordre mig videre. De havde nemlig pålæg om at befordre sådanne folk. Det vidste jeg nok var tilfældet, men jeg stod ikke i denne tjeneste. Jeg ville derimod være glad for, om han kunne give mig anvisning på en fisker, der for betaling ville sejle mig over til Salling.

Det besørgede han ved en ung knægt samme aften, og næste dags morgen, efter at have spist en god frokost, sejlede jeg til Salling, taknemmelig for den venlige modtagelse og store gæstfrihed, der endnu 45 år efter står for mig i venlig erindring.

Jeg mener, at jeg blev landsat i nærheden af Junget, hvorfra jeg tog ned efter Skive, en rigtig varm og lummer sommerdag, der voldte, at den ene støvle nagede så stærkt, at jeg måtte tage den af og gå i de bare fødder. Således udrustet med støvlerne på armen og kæp i hånd gik jeg ad Skive til. Da nærmede der sig i rask trav et køretøj med to unge i en lille, kort vogn med to meget raske heste. Jeg råbte dem an, om jeg ikke måtte sidde bagpå, men de kørte mig rask forbi. Jeg så nok, at pladsen kun var dårlig og meget snæver, men jeg ville have været meget glad for den, så det var ikke med de venligste følelser, jeg måtte traske bagefter dem.

Jeg tog dem selv i den raske fart stærkt i øjesyn. Den unge mand på venstre side var en meget smuk, ung mand, kusen bred og lille og en hel del duknakket med et karakteristisk åsyn. Jeg anså dem for handelsmænd, hvad godt passede, da der dagen efter var marked i Skive.

En halv snes år efter rejste jeg med Niels Buch fra Holmgård²⁸⁷ fra Flensborg til Vamdrup. Det kostede mig megen ulejlighed at få ud af ham, hvem han var. Han var ikke nem at trække op, og jeg havde nu sat mig for at ville vide, hvem han var. Jeg havde set ham før, men hvor? Så gik det op for mig, da han endelig måtte ud med sit navn, at vi havde set hinanden hos Peter Marcussen i Brarup.²⁸⁸

Men da jeg ca. firti år efter hin dag i Salling fik besøg af Poul Stokholm²⁸⁹, Vestervig Kloster, stod det klart for mig, at de to unge mænd, der ikke ville have mig op at køre, var min hustrus broder og fætter. Ja, hvor det dog kan gå underligt til i denne verden. Da min hustru og jeg siden besøgte Poul Stokholm i Vestervig, lod han os afhente ved stationen med kusk og landauer.

Langt ud på eftermiddagen nåede jeg Skive og tog ind i en be- værtning hos en mand, hvis navn jeg har glemt. Men hans fader havde været præst. Mens jeg sad og spiste, kom der tre gæster ind og satte sig for bordenden og fik sig et glas. Så tager den ene af dem nogle fingerbøller og små kugler op og gjorde kunster med dem, og de to mænd, der sad hos ham, skulle gætte, under hvilket bæger den lille kugle lå. Det gik for sig nogle gange, og den ene, en Salling-bonde, kunne gætte rigtigt. »Ja,« sagde manden med bægrene, »skal vi så vædde ti rigsdaler,« og tog en seddel op og lagde på bordet.

»Ja,« sagde bonden, »jeg vædder, men har ikke så mange penge hos mig, da jeg ikke har gjort regning med købmanden her ved siden af for smør, jeg havde med herind.« »Kan du låne mig en tidalerseddel,« sagde han henvendt til værten. »Det skulle jeg gerne, men vekslede lige, og mine småpenge vil jeg ikke give ud, da vi har marked i morgen.« »Hvis De siger god for manden,« sagde jeg henvendt til værten, »kan han godt få en seddel hos mig, indtil han, hvis han skulle tabe, kan hente den inde hos købmanden.« »Ja, jeg indestår for mandens vederhæftighed.« Og dermed fik han seddelen. De to sedler blev lagt på bordet, og manden tabte, gik slukøret bort, men vendte ikke tilbage for at betale mig.

Værten gik så, da en tid var gået, ind til købmanden, men han var kørt hjem. Jeg ville nødigt miste mine penge, men værten sagde, at bonden ville komme næste morgen til marked. Næste morgen gik jeg ud ad den gade, som han ville komme ad for at holde ham an. Jeg traf ham ganske rigtigt, men han ville ikke betale, da han beskyldte mig for at være i ledtog med ham, han havde tabt

pengene til. Med den besked kom jeg tilbage til værten, der så gik hen til manden for at tale ham til rette, men han lod sig ikke sige.

Vi fik nu fat i en politibetjent, der gik med hen til manden efter først at have fået sagen forklaret. Han sagde så til ham, at hvis han ikke betalte nu på stående fod, ville jeg tage en gæsteret²⁹⁰ til ham. Han ville blive dømt og få en hel del omkostninger til mig, der blev forsinket i min hjemrejse, og til retten, der ville lægge beslag på hans vogn eller på en af hans heste. Nu blev manden forskrækket, betalte mig og bød betjenten og værten ind på en genstand.

Fra Skive tog jeg så med posten hjem over Holstebro og Tarm, og efter et kort ophold vendte jeg tilbage til Sønderjylland for at fortælle om mit møde med Laust Kaltoft.

Tunge tider var gået hen over folk og land, der med sine bitre minder fra tilbageslaget fra Dannevirke, Dybbøls fald og Als' erobring havde talt et alvorligt sprog til mig og gjort et uudsletteligt indtryk på mig. Så alt dette sammen med de personlige forhold gjorde, at jeg mere end hidtil længtes efter, at An Marie og jeg snart kunne blive i stand til at danne et hjem for i fællesskab at kunne bære det tunge og dele det bedste med hinanden.

Jeg ville derfor udnytte tiden til at se på ejendomme, for at vi, når krigen var til ende, da kunne holde bryllup. Af de gårde, jeg så på, var der kun to, jeg syntes om, Lille Brøstrupgård, der ejedes af en mand ved navn Lauritzen, men han var rejst fra gården, der stod øde og tom, og ingen vidste, hvor han var at finde, så det kunne ikke blive til noget. Den anden var en større gård i Glibstrup, Lyne Sogn i Vestjylland, men da An Marie ikke syntes om at komme så langt hjemmefra, især for hendes moders skyld, så blev det ikke til noget.

Da Laust Kaltoft atter var vendt hjem til Toftlundgård i høsten under de indledende fredsforhandlinger, flyttede jeg fra Chr. Kraghs tilbage til Toftlundgård.

Laust Kaltoft tilbød mig den i forpagtning til april 1865 for 1400 rigsdaler. Jeg bød ham 1200 rigsdaler, men da han ikke ville gå ned til det, blev det ikke til noget. Så var jeg i vinterens løb i handel med Carsten Iversen om Sultkrog, men når vi var nær ved at enes, lagde han et par gange tusind rigsdaler til, hvorfor det heller ikke blev til noget.

Køb af Bennetgård 1865. Giftermål med Ane Marie Kloppenborg 1866

I foråret gik jeg så en formiddag til Københoved og købte med fjorten dages betænkning vor påboende gård for 14.000 rigsdaler, således at jeg skulle have den, som den stod, med både den udvendige og indvendige besætning. Inden de fjorten dage var forbi, blev sagen ordnet, og første maj overtog jeg gården med 12 køer, 8 stk. ungvæg, 5 får og et svin samt to heste.

Det første, jeg foretog mig, var at få den faldefærdige stald gjort brugelig, uden at det skulle koste alt for meget. Desuden fik jeg indrettet en mælkekælder samt omdannet køkken og bryggers mere hensigtsmæssigt. Indadtil blev dagligstue og lille stue tapetseret. Tapetet til dagligstuen kostede 3 mark dansk og til lille dørrns²⁹¹ 2 mark. Det var al den luksus, jeg mente at kunne tillade mig.

Bennetgård i Københoved, som Skrumsager købte i 1865. Billedet er fra før 1903, hvor Bennetgård blev restaureret. Gården blev efter Skrumsagers død i 1921 overtaget af hans datter, Jutta, der i 1925 solgte jorden fra. 1936 blev gården omdannet til rekreationshjem, først og fremmest for danske sydslesvigere. (Foto: Skrave Hjemstavnforening).

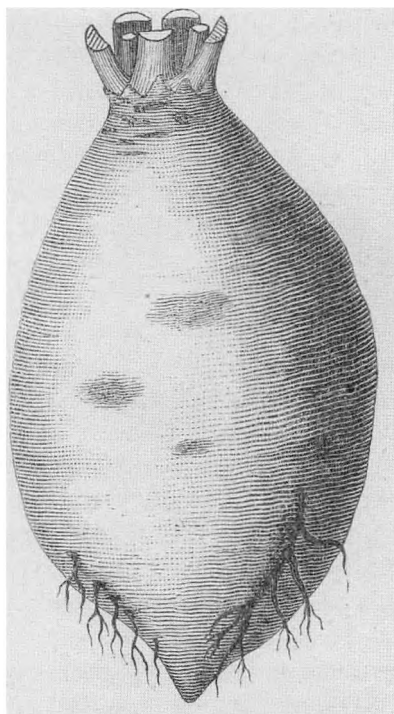
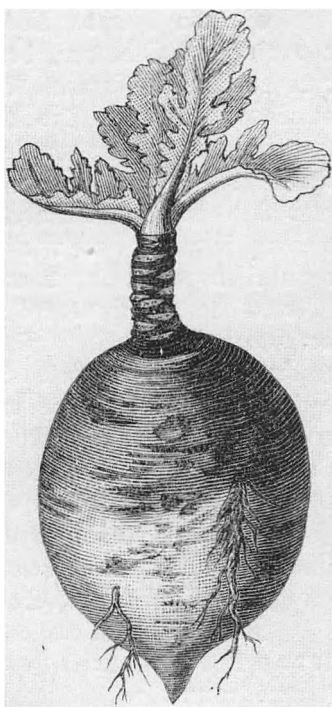
Arrild Kirke, hvor Skrumsager og Ane Marie Kloppenborg blev gift den 31. januar 1866 mod hendes fars vilje. (Privat foto 2007).

Da jeg i første del²⁹² udførligt har skrevet om, hvad der hører med til æt og minder om min hustru, skal her blot bemærkes, at vi holdt bryllup den 31. januar 1866.²⁹³ Så de gentagelser, der her findes, er kun taget med for sammenhængens skyld. Da jeg skrev om hende, tænkte jeg ikke på at nedskrive, hvad der hører med til alle mit livs minder, men da min nuværende hustru særligt har opfordret mig dertil, og da denne opfordring er understøttet af enkelte gode venner, så har jeg ikke ment, det var forsvarligt at undlade det.

Det første, der var at gøre, var at skaffe et økonomisk grundlag for det nye hjem. Det ville være blevet meget mere vanskeligt, end det blev, hvis min hustru ikke havde været denne ualmindelige dygtighed, som hun var. Vi kom jo tidligt med ind i det folkelige forsvars hær, og de krav, der stilledes ad de veje, var så store, at alle evner måtte tages i brug, for at vi kunne klare os.

I de første år merglede jeg hele gården, opdyrkede nogle tønder land i skoven, som min formand havde omhugget og begyndt at rydde stubbene. Så drænedede jeg demæst skoven, fælledene og mosen. Efter nogle få års forløb tog vi fat på dyrkning af roer, først i

nogle år kun i toften, men dernæst en hel mark. Dette fremkaldte en ret stærk kritik, der dog tabte sig, da man efter flere års forløb begyndte at gå samme vej. Det må ikke forstås, som jeg på det område var foregangsmand for denne egns vedkommende. Jens L. Schmidt, Øster Lindet, skal have æren derfor.

Kålrabi eller rutabaga-roe (t.v.) og tyk runkelroe (t.h.), to af de roetyper, der indførtes i det danske landbrug efter midten af 1800-tallet. (Gengivet fra Landbrugsordbog for den praktiske landmand, 1877-83). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Deltagelse i folkeligt og politisk arbejde. Edsspørgsmålet

I 1867 fandt inkorporationen af hertugdømmerne som bekendt sted uden hensyn til Prag-fredens § 5.²⁹⁴ Der påfulgte nu en meget bevæget tid. I stedet for at blive knyttet sammen med det folk, som vi ifølge vor historiske oprindelse er et med, og som vi ifølge statsretlig aftale skulle have lov til at forene os med, blev vi lagt ind under en for os fremmed, folkefjendtlig statsmagt. Det var store, bitre skuffelser, der trængte dybt ned i folkesjælen og afsatte uudslettelige spor over for det regimente, der blev os påtvunget.

Selv om Valdemar Sejrs Jyske Lov blev rettesnoren i mange borgerlige forhold århundredet ud²⁹⁵, så medførte den nye statsforbindelse en mængde ændringer over for stat, kirke og kommune, hvorunder vi følte os som fremmede og på mange måder husvilde i vore egne borgerlige og hjemlige forhold.

Edsaflæggelsen til de ny magthavere greb i højeste grad ødelæggende og forstyrrende ind i alle hjem. Eden blev ikke blot afkrævet den tilbageværende del af de danske embedsmænd, men desforuden mange årgange af det mandskab, der havde tjent i den danske hær og kæmpet ved Mysunde, Sankelmark, Dybbøl og Als imod den fjende, som der nu skulle sværges til.²⁹⁶

Det var en hård prøve for danske folk at blive stillet overfor. Folkesjælen krympede sig i sine inderste kroge, men den nye brutale magt kendte ikke til skånsel over for det folk, der med vold og magt var skilt fra folk og fædreland, ja, ville mange gange ikke anerkende de forpligtelser, den ved erobringen havde påtaget sig, og som navnlig i edsspørgsmålet især gjaldt retten til på hjemmets grund at bevare ukrænket dansk borgerret. Hvad folket har lidt og blødt i disse tider og fremdeles fremad til vore dage og hvilke ofre, der er bragt og hvilke værdier, der er gået til grunde, kender kun dem, der har levet med fra begyndelsen af.

Der er vel næppe noget sted i Sønderjylland på menighedslivets område, hvor embedsedens greb mere forstyrrende ind end her, hvor et nyvakt kristenliv havde begyndt at slå rod i større kredse under den forkyndelse, som lød i Rødding og Skrave fra

pastor Sveistrups prædikestol. Pastor Sveistrup havde lige fra begyndelsen af sin præstegerning i Rødding og Skrave samlet mange spredte rester af den flok vakte kristne, der dels var påvirket fra Christiansfeld, dels fra den fynske lægmandsvirksomhed i de gudelige forsamlinger, og hertil var kommet de mange, som hans forkyndelse havde ført over på kirkens faste grund. Desforuden var han skattet af de fleste af alle dem, der efter god gammel skik gik i kirke ad de veje, fædrene var gået.

Det fremkaldte derfor stort røre, da eden truede med at kaste Sveistrup ud af hans virksomhed.

En del af de mest ansete mænd i Skrave, hvortil sluttede sig enkelte fra Rødding og Hjerting, foranstaltede et stort tog til Rødding for at tilkendegive Sveistrup, hvor stor pris man satte på ham. Som ordfører optrådte købmand J.P. Schmidt fra Københoved, der i en tale til Sveistrup tolkede for ham den store forsamlings tillid, men desforuden udtalte sin egen opfattelse af stillingen, som han formodentlig mente var alles, hvad aldeles ikke var tilfældet, og som var et bestemt ønske om, at Sveistrup ville aflægge eden for at blive i embedet.

Mens J.P. Schmidt holdt sin tale, stod Niels Villumsen, Langetved Kro, ved siden af mig og hviskede til mig: »Det er galt, hvad Schmidt siger, det er jo, som om vi vil lægge et pres på Sveistrup.« »Ja,« siger jeg, »det kan ikke gå, men når Schmidt er færdig, sig du så, at sådan må det ikke opfattes.« »Nej, jeg kan ikke tale, men gør du det.« »Det er bedre, at det sker af en af jer ældre og ikke af mig som den yngste i hele forsamlingen.« »Du skal gøre det, ellers bliver det ikke gjort, og det dur ikke.«

Da Schmidt var færdig, tog jeg så ordet og sagde, at Sveistrup ikke måtte opfatte stillingen således, at vi ville lægge pres på ham. Thi, hvor nødig vi ville slippe ham som vor præst, så ville vi på ingen måde lægge en byrde på ham, som kunne tynde hans samvittighed og derved svække ham i hans fremtidige virksomhed. Men hvis han var i stand til at gå ind under eden og ikke føle sin virksomhed svækket derved, så ville vi, der så noget anderledes på det end Schmidt, kunne tåle, at det skete.

Til slut takkede Sveistrup den store forsamling for den udviste tillid, og vi kørte hjem. Sveistrup aflagde ikke eden.

En tid efter at kontrolforsamlingerne²⁹⁷ havde fundet sted, hvor de forskellige årgange af det værnepligtige mandskab var opfordret til edsaflæggelsen, blev jeg stævnet i forhør hos herredsfoged

v. Krogh. Han tiltalte mig i en ret bøs tone. »Hvorfor har De ikke givet møde til kontrol?« »Fordi det ikke kommer mig ved!« »Tror De måske, fordi de er født hist ovre, at De dermed er fri for Deres militære pligter?« Nej, det tror jeg ikke!« »De mener måske, at fordi De ingen personlig ordre har fået til at møde, at det kan fritage Dem, men De skal vide, at ordren lød på alle militærpligtige, der har opholdt sig her under Wiener-freden, og da De har gjort det, er De preusser som enhver af os.« »Ja, vel er jeg preussisk borger, hr. herredsfoged, men dansk mand, og kontrollen vedkommer mig ikke.« »Vi skal nok lære Dem til at lyde ordren, og det, at De ikke har givet møde, vil få ubehagelige følger for Dem.« »Det ubehagelige tager jeg mig let, hr. herredsfoged, thi ifølge Wiener-freden er jeg fri for al militær tjeneste.« »Så De mener, at De ifølge Wiener-freden er militærfri? Nej, så meget har man dog næppe gjort ud af Dem, selv om De er Kloppenborgs svigersøn!« »Ikke just derfor, men det har sine årsager på anden måde. Vil De behage at slå efter i Wiener-fredens tillægsbestemmelser, så vil De finde det der!«

Amtsforstander Jesper Mejers broder, Thomas Mejer, siden kasterkontrollør²⁹⁸ i Haderslev, var dengang på herredskontoret i Rødding og sad i stuen ved siden af og var vidne til forhandlingen. Ham kaldte herredsfogden nu på, idet han råbte: »Hr. Mejer! Bring mig Wiener-freden med dens tillægsbestemmelser. Skrum-sager gør gældende, at han ifølge den er fri for kontrol og i det hele fri for al militærtjeneste. Denne vildfarelse skal vi nok bringe ham ud af.«

Efter nogen søgen kom Th. Mejer med sin lune smil om munden og overrakte herredsfogden Wiener-freden med dens tillæg. Mejer, der var meget klogere end herredsfogden, måtte nu hjælpe ham med at gå det hele igennem. Endelig fandt de i tillægget den bestemmelse, at alle, der har tjent i den danske hestgarde, er fritaget for al militærtjeneste i hvilken som helst hær. Mejers smil blev lunere og bredere, v. Kroghs åsyn end mere gravalvorligt med en vis flovheds mørke over sig.

»Ja, så er vi færdige med Dem,« var alt, hvad han havde at bemærke. »Farvel!«

Skrave Sogns Læseforening, der i fyrrerne var oprettet af beboerne ved frivilligt sammenskud med den dygtige lærer Freudendal²⁹⁹ som styrer, og siden styret af M. Buch³⁰⁰ som eftermand i lærerembedet her i Københoved, havde haft sin plads her i byens skole, men da Buch flyttede til Arnum, og man ikke kunne være

tryk for, at eftermanden ville have interesse for den, blev der taget bestemmelse om dens flytning.

Ved en generalforsamling blev det så besluttet, at den skulle flyttes ned i vororstue, og jeg skulle passe den. Det var en ret betydelig bogsamling på ca. 2.000 bind, men den var kommet en del i forfald, så der måtte ofres betydeligt både af tid og penge på at få den bragt på fode igen. At Skrave Sogn har været så fremmelig i oplysning, som tilfældet er, har læseforeningen sin store del i, så det var virkelig af betydning, at der her blev gjort et arbejde for, at der kunne fortsættes ad den vej. Der blev også taget alvorligt fat på den sag. De bøger af værdi, der trængte til nyt bind, blev indbundet af mange unge som husflidsarbejde, og en hel sommer havde vi en mand siddende til dette arbejde, nemlig nuværende redaktør M. Schmidt på Bornholm.³⁰¹

Indtil inkorporationen fandt sted, havde de to stormagter ført et lempeligt regimente i forhold til, hvad vi senere er blevet udsat for. Det var jo deres opgave begge, at folket skulle få tillid til dem.

Den danske befolkning blev behandlet nogenlunde på samme måde som slesvig-holstenerne. Der kunne sågar hos de styrende skaffes ørenlyd for embedsmandsovergreb. Bismarck tænkte vel på de kyllinger, han havde været med til at udruge, og som, når lejligheden gaves, skulle have halsen vredet om, for at han kunne tilegne sig reden, hvori de under ham og den preussiske politiks pleje havde lunet sig.

Da Preussen i 1866 havde tilkæmpet sig overherredømmet i Tyskland, og dens forfatninger var indført også her, måtte der tages stilling til den og udnytte den så godt som muligt. I den anledning opstod tanken om atter at fortsætte den i 1864 afbrudte gerning på Rødding Højskole. Der blev indkaldt til et møde der, hvor dens genrejsning blev besluttet. Ved denne lejlighed i 1868 optrådte jeg for første gang som deltager i forhandlingen og førte vel nok i forhold til min ungdom et ret frimodigt sprog, der næppe lød tiltalende i en del af de ældres ører. Højskolen kom i gang med C. Appel som forstander og som lærere de to senere hen i tiden bekendte, kaptajn Hansen, Vældegård³⁰², og redaktør Mads Schmidt, Bornholm, alle tre betydelige mænd, der gjorde en god gerning den korte tid, skolen gik som almindelig højskole. Jeg kom i nært personligt forhold til dem alle tre og havde betydeligt udbytte af samværet med dem.

Da inkorporationen havde fundet sted, fulgte der jo en mængde store og gennemgribende foranstaltninger i hele forvaltningsvæsenet, og da den kommunale selvforvaltning fra gammel tid lå i det gamle »grandes«³⁰³ hånd, blev det jævnlige kaldt sammen, for at beboerne kunne blive gjort bekendt med de nye indtrædende forhold og få sig indrettet derefter. Ved disse lejligheder tog jeg jævnlige til orde uden synderligt hensyn til de vise fædres traditionelle myndighed.³⁰⁴

Det kom til alvorlige sammenstød med de mænd, der hidtil havde været vant til at lede og styre uden andet end mukken fra deres side, der ikke ville følge trop. H.D. Kloppenborg, der i mange år havde været sognefoged, var blevet afløst af Jens Nicolaj Thaysen, der var blevet tysk, og til ham sluttede sig flere nationalt anløbne af de mest formående og formuende mænd.³⁰⁵ J.N. Thaysen havde anderledes greb på at få folk til at følge sig end Kloppenborg, hvis voldsomme færd var dårligt skikket til at lede, og hertil kom, at Kloppenborg var så overmåde en hidsig natur, der i en forhandling let kunne bringes dertil, at han blev så oprørt, at han gik bort fra det hele, og hermed var den sag, han ville tjene, kun dårligt tjent.

Af de mænd, der ellers delte opfattelse sammen med Kloppenborg, var der ingen, der kunne tage det op med Thaysens overlegne, rolige måde at føre en sag på. På grund af Thaysens tyskhed var der imidlertid mange, der følte sig trykket af hans betydelige indflydelse, og gerne ville frigøre sig for den, men hvordan det skulle ske, var der ingen undtagen lærer Freudendals enke, der havde nogen anelse om.

En søndag, Trine Freudendal havde overværet en gudstjeneste og fulgtes med en del andre derfra henad vejen, blev hun spurgt ad, da de kom henimod vor gård, hvor hun ville hen? »Jeg vil stemte³⁰⁶ ind til de unge folk her! Thi den unge mand har jeg tro til, at han vil få mere at betyde, end I tror. Han bliver ikke til at køre med!« Man lo ad Trines spådom.

En tid efter på et grande i kroen, hvor Thaysen præsiderede, og hvor der skulle tages beslutning om en sag, som han lagde for med, tog jeg til orde imod hans forslag, hvilket vakte betydelig opsigt. Det drejede sig om køb af en fattiggård og dens indretning. Han blev understøttet af Jep Andresen, der ellers var dansk, af Knud Larsen, Hans Schmidt, Krogstrup, og flere. Thaysen tog som sædvanlig overlegent roligt, men med den højeste grad af

ringeagt, imod mine indsigelser, men da det ikke bragte mig hverken til tavshed eller ud af fatning, blev han irriteret og gjorde så et fortvivlet forsøg på at gøre mig latterlig med en del godtkøbs vittigheder.

Det kom mig i høj grad tilpas, thi nu gav jeg både ham og hans følgesvende af samme mønt tilbage, og det på en sådan måde, at hele den store forsamling brød ud i en skraldende latter. Resultatet af forhandlingen endte med, at Thaysens forslag blev forkastet, og mit med en lille ændring ved Peder Jepsen Dall vedtaget. Noget efter gjorde Knud Lassen i Langetved ved et grande der et forsøg på at oprette nederlaget i Københoved, men da resultatet blev det samme, var den indflydelse brudt, som de havde siddet inde med.

Gammel skik har været rundt omkring i kommunerne, at man for at lukke munden på oppositionen tager dem ind i de kommunale forretninger, og det blev efter den tid også min lod. Man valgte mig ind i fattigkommissionen og til regnskabsfører for samme, en post som med den tids mange fattige var den mest vanskelige og tidsspildende af de kommunale hverv.

Karleholdet på Rødding Højskole vinteren 1869-70. Siddende i midten forstander Cornelius Appel flankeret af lærerne, løjtnant, senere forstander Rasmus Hansen (t.v.) og seminarist, senere redaktør M.M. Smidt (t.h.). 1874 blev Appel præst for den nystiftede Rødding Frimenighed. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Udtrædelse af den slesvig-holstenske landskirke 1870

Da pastor Sveistrup på grund af edsnægtelsen blev afsat fra sit embede som præst for Rødding og Skrave, blev det følt som et så uerstatteligt tab for det vakte menighedsliv, at man ikke kunne tænke sig, at det bevidste kristenliv, der var kaldt frem ved hans forkyndelse, skulle miste den uden derved at tabe det bedste og rigeste af, hvad man var blevet beriget med. Af den grund fortsatte Sveistrup sin virksomhed som ordets forkynder på forskellige steder, hvor man ville låne hus til kristelige, opbyggelige søndagsmøder, der, som tiden gik, fik sine faste samlingspunkter dels på Rødding Højskole og dels i salen på Bejstrupgård. På den vis blev folket hjulpet, hvad forkyndelsen angik.

Anderledes vanskeligt var man stillet over for dåb og nadver. Det vakte kristenliv havde sit særegne åndelig præg over sig, udsprunget af den retning i den danske folkekirke, der betegnes som den grundtvigske kirkelige retning. Vi var derfor heller ikke i stand til med frelst samvittighed at lade os betjene med dåb og nadver af de nye statspræster, med hvem vi intet åndsfællesskab havde. Vi søgte derfor over grænsen for at få de hellige handlinger udført af åndsbeslægtede præster, indtil der fra de herværende myndigheder over Berlin til København blev nedlagt forbud over for danske kongerigske præster at betjene os. Ligeledes skredes der ind imod os, som var gået over grænsen med barnedåb, hvorfor vi blev mulkterede.³⁰⁷

Min hustru og jeg forhandlede nu i begyndelsen af 1870 meget indgående det alvorlige spørgsmål, hvorledes vi skulle komme over det vanskelige spørgsmål, når børneflokkene i en nær fremtid atter blev forøget, og kom efter mange overvejelser til den slutning, at vi ikke kunne lade børn døbe hos en præst, med hvem vi intet åndsfællesskab havde, lige så lidt som vi kunne lade os betjene af en sådan med den hellige nadver. Når vi derfor ikke ville udsætte os for mulkter eller anden straf, var der ingen anden udvej for os end at træde ud af Landskirken i Provins Slesvig-Holsten, som dens officielle navn lød på. Vi indsendte derefter en erklæring til amtmanden som formand for kirkevisitatoriet for

Tørninglen provsti, hvori vi med vore underskrifter erklærede, at vi var udtrådt af Landskirken i Provins Slesvig-Holsten.

Da en tid var gået, uden at vi havde hørt fra vores udstedelse, hvorledes den var opfattet og anerkendt, rejste jeg til Haderslev for hos amtmand Kier at få rede på, hvorledes vi borgerligt talt var stillet over for de kirkelige myndigheder.

»Jeg er rejst ud til Dem, hr. amtmand, for at spørge Dem ad, hvorledes min hustru og jeg er stillet over for de kirkelige myndigheder, efter at vi er udtrådt af landskirken?«

»Den os tilsendte udtrædelseserklæring er helt meningsløs, da det jo slet ikke er tilfældet, at nogen af dem har skiftet tro. Deres trosbekendelse er den samme som hidtil, og som De har fælles med alle os andre. Udtrædelsesårsagen er derfor en hel anden, hvorfor jeg håber, at De ikke vil opretholde den. Af den grund har vi også ladet den ligge, uden at De har erholdt meddelelse om, at den er taget til følge.«

»De har ret i, hr. amtmand, at vi ikke har skiftet trosbekendelse, men når vi er blevet foreholdt af Dem, at der ingen sognebåndsløsning er her, og vi er blevet idømt bøder, fordi vi har ladet vore børn døbe uden for sognets grænser, og når vi så intet åndsfællesskab har med vores sognepræst således, at vi kan for vor egen freds skyld lade ham udføre de hellige handlinger, så ser vi ingen anden udvej end en udtrædelse.«

Denne udtalelse af mig refererede sig til et møde på amtshuset året i forvejen, hvor alle vi var stævnet, der havde ladet børn døbe i kongeriget, og hvor der blev holdt en indtrængende formanings-tale til os om ikke at fortsætte dermed, da det ville pådrage os strenge straffe, der, for hvad der alt var sket, ville blive os idømt, men fremtidig i gentagelsestilfælde blive stærkt stigende.

Amtmand Kier troede sikkert nok efter sine udtalelser, at der bagved lå et almindeligt brud med statskirken på grund af, at de allerfleste danske præster var afsatte. Han fattede ikke, at hvad der her forelå, var af en anden oprindelse end det rent nationale. Han forstod sig ikke på, at hvad vi stod i begreb med at udføre, bundede i en bestemt kirkelig opfattelse, der ved sin stærke religiøse vækkelse var trængt så dybt ind i sjælene, at deres krav til en bestemt forkyndelse og til sakramenternes forvaltning ikke kunne nøjes med, hvad statsmyndighederne kunne byde på. Det var øjensynligt nok, at amtmanden som en af statskirkens værger

blev betænkelig ved dette og, som den forsigtige mand han var, gjorde omkring for at afværge en statskirkelig ulykke.

»Når De henvendt til mig,« tog amtmanden til orde, »tager sagen så alvorligt, at De gør det til en samvittighedssag for Dem, så må man jo tro Dem, og så vil vi tage hensyn dertil. Ser De, der er jo nok præster her, som De er enig med. Tal med en eller anden af dem om sagen, og spørg dem ud, om de vil påtage sig at udføre de kirkelige handlinger for Dem. Indsend så en ansøgning hertil, og De skal få lov til at få deres ønsker opfyldt.«

»Jeg kender ingen præster her, jeg kan henvende mig til i den anledning, som jeg har kristelig livsanskuelse til fælles med.«

»Kender De ikke provst Blædel i Nustrup eller pastor Grove Rasmussen på Gram? De måtte kunne tilfredsstille Dem.«

»Af navn kender jeg dem, men ikke på den vis, at jeg på forhånd kan udtale mig, om vi kunne finde os tilfredsstillet af dem, og selv om så var, er afstanden mellem os meget stor, og desuden ved man jo ikke, hvor længe de er på den plads.«

»Nu synes jeg,« sagde amtmanden, »at jeg har stillet Dem så gode udveje, som De kan forlange. Kan De ikke tage derimod, så ved jeg ingen råd for Dem, thi De bør og betænke, at det er meget alvorligt således at stille sig selv uden for kirken.« »Javel, hr. amtmand, De skal have tak for Deres gode råd, men vi går ikke ud af den hellige almindelige kirke ved at træde ud af landskirken med dens statsborgerlige orden.« »På Deres spørgsmål har jeg så kun det at meddele Dem, at De for eftertiden er fri for de personlige ydelser til præst og degn.«

Dermed endte denne forhandling. Betegnende for amtmandens opfattelse er, at han gjorde anvisning på de to eneste danske præster her i Tørninglen, som nogle få måneder efter fik deres afsked på grund af, at de ikke i kirkebønnen om søndagene kunne optage bønnen om de tyske våbens sejr over franskmændene. Amtmand Kier blev året efter forflyttet til Holsten sikkert nok på grund af, at han under krigens begyndelse ikke havde følt sig så helt sikker på de tyske våbens sejr, hvad der var skyld i, at hans holdning som amtets første embedsmand ikke havde været stram nok.

Mødeliv

Vor udtrædelse af landskirken forvoldte lidt længere fremme i tiden et stærkt sammenstød med sognepræsten Gøttge.³⁰⁸ Præsten var selvskrevet medlem af fattigkommissionen og som sådan førte han forsædet ved dets forhandlinger. Det betød især noget, når budgettet skulle lægges, og de fattige skulle tildeles den årlige understøttelse.

På kyndelmisse-grande³⁰⁹ skulle budgettet lægges. Ligeledes skulle de forskellige fattige tildeles den understøttelse, som de i det kommende år skulle leve af. Kyndelmisse-grande var en gammel overlevering, hvor hele sognets indre anliggender igennem tiderne var blevet afgjort. Det holdtes i Københoved Kro og tog sin begyndelse om formiddagen, hvor de mindre vigtige sager blev afgjort. Mændene fra Langetved blev budt til middag af Københoved bønder. Eftermiddagen gik gerne med de alvorlige forhandlinger, og når de var endt, sluttedes der af med selskabeligt samvær, dels om et slag kort, dels om en bolle punch, hvoraf en hel del af selskabet fik mere, end de havde godt af. Kyndelmisse-grande er nu en saga blot og alt drikkeri i Skrave ligeledes.

Da pastor Gøttge ved det grande, der her skal omtales, trådte ind i forsamlingen for at tiltræde i egenskab af formand for fattigkommissionen, bad han regnskabsføreren om at få samtlige kommissionsmedlemmer forestillet for sig, for at han kunne vide, hvem han havde at arbejde med. Da det var gjort, tog præsten til orde og udtalte, at han i sin egenskab af præst for en evangelisk-luthersk menighed ikke kunne arbejde sammen med nogen, der var udtrådt af dens kirke, hvorfor han bad vedkommende om at fjerne sig. Hertil svarede jeg, at da præsten formodentlig mente mig, så ville jeg tillade mig at gøre opmærksom på, at forfatningen hjemlede statens borgere trosfrihed, uden at de borgerlige rettigheder derved blev beskåret. Fattigforsørgelsen var ordnet ved lov af rent borgerlig ret, så jeg mente ikke at være uværdig til at deltage i fattigkommissionens forhandlinger. Herpå svarede præsten, at han ikke kunne deltage i forhandlingen, hvor der sad personer, der ikke hørte kirken til. Derfor bød han som formand for kommissionen vedkommende om at fjerne sig. Mit svar var, at jeg troede ikke, pastorens opfattelse var lovhjemlet, hvorfor jeg

ikke følte mig forpligtet til at træde ud af ligningskommissionen. Nu blev præsten meget hidsig og bød mig i hans egenskab af formand om at forlade forsamlingen. Mit svar var: »Jeg sidder her med lovhjemlet ret og viger kun for den fysiske magt!« »Da jeg ikke formår at kaste Dem ud,« var præstens svar, »så går jeg«.

Dette optrin vakte stort røre i forsamlingen. Noget sådant var ikke hændt før. Præsten, der vel var tysk slesvig-holstener, var ellers over for sine sognebørn en ret jævn og omgængelig mand, der, så vidt hans evner nåede, gerne ville være til tjeneste. På grund heraf og ifølge den nedarvede ærbødighed for præster var der en hel del af de tilstedeværende, der så på mig som et ungt, uforstandigt brushoved, hvis færd de misbilligede. I selve ligningskommissionen³¹⁰ opstod det spørgsmål: kan vi fortsætte og gå i lag med ligningen uden formand? Hertil svarede jeg, at det var en nødvendighed at fortsætte og gøre det hele i stand. Så kunne præsten få den tilstillet til underskrift, thi hvis vi ikke gjorde det, ville vi i en nær fremtid være uden lovligt budget for fattigvæsenet, og hvem ville skyde penge sammen til de fattiges underhold? Præstens venner stod famlende over for denne mærkelige stilling og vidste hverken ud eller ind, hvorledes de skulle stille sig, men blev enige om at sende et par mænd om til præsten i byen, hvor han havde sit køretøj, for at få rede på, om de kunne fortsætte med arbejdet i kommissionen.

Vi gjorde imidlertid ligningen færdig. De blev så sendt præsten til godkendelse og underskrift, hvad han nægtede. Herved opstod den vanskelighed, at regnskabsføreren for fattigkassen ikke med lovhjemlet ret kunne udbetale nogen som helst understøttelse til de fattige, da budgettet ikke var i sin befalede orden. For at bruge parlamentariske udtryk: præsten havde nægtet at godkende finansloven³¹¹.

En af sognets mest rørige og betydeligste af de fattige, Niels Jepsen, et godt hoved, blev sat grundigt ind i hele stillingen, rejste ud til amtmanden i Haderslev og førte besværing over fattigforstanderskabet, der nægtede ham understøttelse, som sad med en stor børneflokk og led nød. Da amtmanden efter indhentet oplysning blev klar over sagens sammenhæng, fik præsten tilhold om af sin private kasse at afholde de løbende udgifter til de fattiges underhold, indtil budgettet var i lovformelig orden. Efter den tid kom præsten ikke mere til stede i fattigkommissionen.

Mine tanker kredsede stadigvæk, efter at jeg var blevet bosid-

dende her, omkring det spørgsmål: hvorledes plejes bedst det vakte og spirende åndsliv på folke- og menighedslivets område, således at vi selv blev i stand til at fremme dets vækst og uddybe en stærkere og mere levende samfundsfølelse iblandt os. Min forbindelse med Bovlund havde særligt ledt mine tanker hen på, hvad der på dette sted var gået forud for den udvikling, der særlig var fremtrædende hos Bunde Refslund³¹² og dem, der stod dette hjem nært. Mine overvejelser førte til, at foruden Rødning Højskoles påvirkning var det de danske samfundsmøder, der havde fremkaldt et mere levende og bevidst folkeliv end andre steder.

Mine erfaringer fra de af mig i skolen i 1862 foranstaltede møder måtte imidlertid virke afskrækkende. Nu havde jeg bedre lært folket her at kende. De var nemme nok at få med på noget nyt især på, hvad der morede, men at føre dem ind i noget alvorligt arbejde således, at de også selv skulle yde et bidrag til livets røgt og pleje, det var noget andet.

Forsøget måtte gøres, hvorfor jeg henvendte mig til forskellige af byens mest ansete mænd. De spurgte mig ud om, hvorledes jeg mente, denne sag skulle gribes an? Herpå svarede jeg, at jeg mente, vi skulle mødes omkring i hjemmene en aften om ugen fra kl. 7 til 10. Der skulle synges af vore bedste sange og læses af vore bedste forfattere både til fornøjelig underholdning og også alvorlige ting til berigelse og styrkelse af folkelivet. Vi ville tage ting frem, der både angik os som folk og som medlemmer af Vor Herres menighed. Fra 7 til 9 skulle det alvorlige gå for sig, så skulle der drikkes en kop kaffe med julekage til, og så synges eller forhandles enten om det læste eller drøftes, hvad der særligt lå for.

Udfaldet af mine forhandlinger med de forskellige i byen blev, at dem, der havde forsonet sig med den tyske præst og søgte kirken, kun ville tage del i disse sammenkomster, når der måtte gives lejlighed til at få et slag kort. Hvortil jeg sagde afgjort nej!

Det blev så på en enkelt familie nær kun dem, der blev betegnet med navnet grundtvigianere, der tog del. Tanken var, at alle dem, der deltog, og som var i stand til det, skulle skiftes til at læse eller fortælle historiske træk, der kunne tjene til almindelig underholdning og oplysning. Møderne tog deres begyndelse hos os i vinteren 1867, og til at begynde med var der flere af de mødte, der havde et og andet at læse, men som tiden gik, blev det hovedsageligt mig og Niels Hjorth³¹³, der måtte holde for. Jeg læste af St. St. Blicher, Oehlenschläger, Ingemann, Grundtvig og flere

samt fortalte forskellige begivenheder af fædrelandets og verdens historie. Niels Hjorth læste af H.C. Andersen og flere samt fortalte forskelligt, særligt af naturfagene. Det var ikke store ting, vi magtede, men vort lille samfund blev dog styrket og næret derved, så samfundsfølelsen udvikledes derigennem på en måde, som senere tider har høstet en del frugter af.

Møderne fortsattes i en del år, og ved enkelte lejligheder mødte der en eller anden fremmed, der ydede sit bidrag. Således fortalte f.eks. J.A. Kloster³¹⁴ en vinter Den slesvigske Forenings historie³¹⁵, og hvad der stod i forbindelse med det vågnende folkeliv samt en skildring af de mænd, der stod foran i den folkelige bevægelse. Enkelte af nabobyerne fulgte eksemplet herfra og holdt møder af samme art.

Om det var Niels Hjorth og mig, der ikke længere var i stand til at holde interessen vågen, eller det var andre årsager, der trådte til, lader jeg stå for sit værd. Nok er det, at efter en del års forløb indstilledes de. Jeg er tilbøjelig til at tro, at de offentlige møder på Askov i vintermånederne var dem, der gjorde vore overflødige, idet deltagelsen herfra i disse var meget stor, og der gaves anderledes vægtige ting til vækst og grøde, end vi var i stand til at yde.

Da der var gået en del år, vågnede tanken på ny ved mindet om de hyggelige sammenkomster, vi havde haft. Det var de to betydelige kvinder, P. Grams og dyrlæge Grams hustruer, der talte til mig om at få sagen bragt i gang igen i en noget anden skikkelse end sidst.

De to mente nemlig, at vi skulle se at få dem af de unge med, som kunne have lyst, da de ville have så godt af det. Jeg var fuldt ud enig med dem heri. Vi blev enige om, at vi skulle se at få en stue stor nok til at rumme alle og så holde møderne på det sted hver fjortende dag i vintermånederne. Mads Jacob Skøtt på Skøttegården overlod os sin storstue, og så tog vi fat på ny, og da han afhændede gården, flyttede vi ind i dyrlæge Grams storstue. Det var i de økonomisk trange tider, så for at få direkte indgang til den store stue opgav jeg dette år at holde min årsdag, men indsatte derfor en dobbelt så stor indgangsdør til stuen, hvor vi så i årevis holdt vore møder. Disse møder var af en nogen anden art end de første, idet vi især tog mere hensyn til de unge, som her mødte, ligesom der her var flere af de ældre, der tog del i underholdningen.

Samtidig med disse møder var der her med Chresten Lund i spidsen fremstået en stærk husflidsbevægelse. Begge disse ting tilsammen fremkaldte tanken om et forsamlingshus, der så lidt fremad i tiden opstod og kom til at tjene begge.³¹⁶

Da synodalforfatningen ved kongeligt påbud var indført³¹⁷, og vi skulle vælge menighedsrepræsentanter for Skrave Sogns vedkommende, afholdt vi et prøvevalgsmøde i Københoved skole for at udpege, hvem vi skulle stemme på. Vi blev enige om en bestemt liste at stemme efter, hvorpå de mere frikirkelige medlemmer af menigheden var i flertal. Skønt vi ved mødet i skolen var ligeligt til stede fra begge sider og efter en længere drøftelse var blevet enige om de mænd, der skulle vælges, brød de statskirkelige medlemmer ved selve valget aftalen, og de af os valgte mænd blev siden kasseret, hvilket gav anledning til en meget uheldig kirkelig splittelse, der strakte sig ud over et langt åremål og var til liden både³¹⁸ over for det ellers gode forhold, der havde været rådende i by og sogn.

De skillelinjer, der herved opstod, var vel ikke uden skyld i, at da den frikirkelige bevægelse formede sig i selvstændige frikirkelige menigheder, blev der af mange gode danske mænd og kvinder set på den med ret kritiske blikke. Man var nemlig bange for, at vor folkesag skulle komme til at lide derunder. Der måtte gå lange år, før dette syn ændredes, så man fik forståelse af, at denne alvorlige kirkelige bevægelse stod i det venligste forhold til alt det bedste i vort folkeliv.

Prag-fredens § 5 øvede en stor indflydelse på alle forhold og ingensinde større end i tiden fra 1866 til 1870. Alle, der fulgte begivenhedernes udvikling i disse år i Europas storpolitik, skønnede nok, at det trak op til et sammenstød mellem Preussen og Frankrig for at få spørgsmålet klaret, hvem af dem der skulle have overtaget, og folket her var gennemtrængt af den følelse og det håb at slippe ud af forbindelsen med det statssamfund, vi mod vor vilje med vold og magt var lagt ind under.³¹⁹

De mænd heriblandt os, der var de ledende, var dengang på enkelte nær af den ældre skole. Nogle få var meget konservative, de fleste nationalliberale, og så en lille flok klosterbrødre.³²⁰ Disse sidste var dem, der repræsenterede de mest frisindede anskuelser. Om end tallet af de ledende konservative var lille, så var en stor del af hele folket i grunden enig med dem. Jeg er tilbøjelig til at tro, at den del var den største part af hele folket.

Det første møde af betydning, jeg deltog i, var i Arnum, hvor en del mænd fra vesteramtet var samlet til forhandling om stillingen, således som den tog sig ud i øjeblikket. Her kom de forskellige opfattelser fra de enkelte, og herudfra drog jeg mine slutninger om deres personlige politiske standpunkt, som siden i tiden holdt stik. Det var i tiden mellem 1867 og 1870, og jeg mindes som deltagere godsinspektør Rauensø³²¹, forpagteren Müffelmann, Gramgård³²², og møller Wielandt³²³, Thomas Højer³²⁴, Knudsen Midtgård³²⁵, Bunde Refslund m.fl. Jeg var den yngste af de tilstedeværende og gav intet ord med i laget.

Da Bunde Refslund var den, jeg både kendte bedst og var mest i forståelse med, henvendte jeg mig til ham henimod mødets slutning med begæring om, at han skulle henstille til forsamlingen, at den skulle nedsætte et udvalg, der skulle drage omsorg for, at der blev truffet foranstaltninger til en almindelig organisation hele Sønderjylland over, således at alle egne havde bestemte mænd, som et bestemt antal af de ledende kunne henvende sig til.

»Ja,« sagde Bunde Refslund, »tanken er god nok, men du skal selv komme frem med den.« Herpå svarede jeg, at jeg følte mig for ung til at bringe den frem, hvorfor han, når han billigede den, burde gøre det.

Det skete imidlertid ikke, og det blev som bekendt først ført ud i virkeligheden tyve år efter, da H.P. Hansen³²⁶ fik så mange interesserede mænd til at godkende den samme tanke, så den fik form og skikkelse i Vælgerforeningen.³²⁷

Rødning Højskole med sine offentlige torsdagsaftensmøder med Appel og Sveistrup som ordførere, Mathias Appel³²⁸ ved sine oplæsninger og Askov Højskoles månedlige møder øvede en stærk tiltrækning på omegnens beboere og fremkaldte et stærkt folkeligt røre, der har sat kendelige spor og skabt en stærkere åndelig udvikling, end nogen anden egn i Sønderjylland kan fremvise mage til. Hvorfor en af kongerigets betydelige og med sønderjyske forhold mest fortrolige mænd har betegnet denne egn med navnet »det romantiske hjørne«, en betegnelse, der ud fra et stærkt realistisk synspunkt ikke skulle opfattes som en særlig ros.³²⁹ Derfor kunne den godt være lige træffende, hvad jeg inden for en begrænset tid slet ikke vil bestride. Lad den bevægelse, der i form af folkelig og kirkelig vækkelse gik hen over disse egne, for udenforstående have et romantisk skær over sig. Den yngre slægt har ingen skade lidt derved, men har vist, at den ved siden

af både den kirkelige og folkelige interessere har forstået at tage så reelt på de praktiske opgaver, så de kan måle sig med de mest fremskredne egne i vort folk.

Efter 1870 måtte møderne på Rødding Højskole af forskellige årsager indstilles³³⁰, hvorimod foredragene på Askov fremdeles blev fortsat.

Af de mange gæster, der fra kongerigets forskellige egne søgte til Askov, var der mange, der samtidig lagde vejen derfra over Københoved til Rødding. Der kom især en mængde fra Mors og Thy, både enkeltvis og i flok. Vi havde navnlig en vinter et stort selskab deroppefra indkvarteret over hele byen. Den ene aften, de var her, var vi samlet i salen på Bejstrupgård, hvor jeg gav en længere fremstilling af den kirkelige bevægelse, således som den havde udviklet sig.

Morsingboerne og dem fra Thy var væsenligst fra den nydannede Ansgar-menighed, og de fleste andre gæster var særligt fra grundtvigske kredse. Disse mange besøg virkede både opbyggende og styrkede samfundsfølelsen på en frugtbringende måde.

Til søndagsgudstjeneste på Bejstrupgård i sommeren 1869 kom to unge piger, Frederikke Bruhn fra Rybjerg og Laura Buch fra Holmgård. De blev begge indbudt efter gudstjenesten til at spise til aften. Frederikke Bruhn underholdt sig mest med pastor Sveistrup og Kloppenborg, jeg fik derimod en længere samtale med Laura Buch og blev ikke lidt forbavset over den forståelse, hun lagde for dagen over for de kirkelige og folkelige forhold, både som de udfoldede sig her og i kongeriget, en forståelse så stor, at jeg næppe havde truffet noget tilsvarende selv hos vore mest fremmelige kvinder og aldrig hos en tyveårig pige. At der i Vestjylland var gået en udvikling for sig i den retning, så at man der var nået frem til at være mere end ligestillet med de mest vakte egne, var en for mig så stor overraskelse, at jeg aldrig glemte dette møde. Det var i den grad forskelligt fra, hvad jeg havde kendt i min ungdom derhjemme, så jeg blev i højeste grad betaget deraf.

Som pastor Sveistrup her kom til at øve en stærk vækkende indflydelse, således var pastor Bech i Lem, før 1864 præst i Stenberg i Angel, kommet til at øve en noget tilsvarende i Lem. Dette havde, i forbindelse med den kirkelige retnings gamle arnested på Rybjerg, gjort sig gældende over for Laura Buch med hendes evnerige anlæg.

Det mærkelige er, at jeg fik dette indtryk af hende med hendes

stærke, tilbageholdende karakter og den store forsigtighed, hvormed hun over for fremmede udtaler sig. En mærkelighed mere ved dette møde var, at jeg fik hende spurgt ad, om hun havde set noget til en ung pige herfra, Karoline Horsbøl³³¹, der var på Rindum Nygård, hvorpå hun svarede, at set hende havde hun ikke, men hun havde hørt tale om, at der var kommet en ung pige herfra dertil. Jeg, der kendte Karoline Horsbøl og satte meget stor pris på hende, anbefalede hende til Laura Buch, da jeg troede, de ville have glæde af at gøre hinandens bekendtskab. De blev siden de bedste venner.

Da krigen i 1870 brød ud, og Sønderjylland blev erklæret i belejringstilstand, blev Krüger med flere ført til fæstningen Lützen for at have dem i sikker forvaring.³³² Hvis krigslykken skulle gå preusserne imod, var det bedst at have sådanne mænd sat ud af virksomhed for vor folkelige sag. Da Krüger blev arresteret, sendte hans søster, Ingeborg, straks bud til Kloppenborg med melding herom, men samtidig var Kloppenborg stævnet i forhør hos herredsfoged v. Rosen.

Han havde nok en anelse om, at der måske var alvorlige ting i vente, hvorfor han lod gå bud om til os, om jeg ville følge med ham til Rødding. Jeg blev ikke kaldt uden, når der var vanskeligheder, han ikke troede sig selv i stand til at klare, og direkte henvendte han sig aldrig til mig. Enten gik det fra svigermoder til min hustru eller fra Hanne Schmidt til hende for så at gå til mig.

Forhøret hos v. Rosen havde drejet sig om forholdene, og han havde givet Kloppenborg de stærkeste pålæg om at forholde sig rolig, thi hvis ikke, ville det have hans arrestation til følge. Det fortalte Kloppenborg mig, da vi kørte hjem, og samtidig lod han falde ytringer, om det ikke var bedst, han tog hjemmefra. Da budet så var kommet fra Ingeborg Krüger, bestemte han sig til at tage ned til Frihed³³³, der var under opførelse, og her blev han så til en tid efter, at Paris var faldet.³³⁴ Overopsynet med bedriften overgav han så til mig.

Redaktør M. Schmidt, nu på Bornholm, der sammen med Cornelius Appel og senere kaptajn Hansen på Vældegård havde været lærer på Rødding Højskole, var i sommeren 1870 uden beskæftigelse. I den anledning var han kommet her hos os for, da han var en dygtig bogbinder, at foretage indbinding af en hel del af bibliotekets bøger. Her oplevede han krigens gang, og vi havde i disse så alvorlige tider megen glæde af ham.

H.D. Kloppenborg byggede i 1870 på sin jord lige nord for Kongeåen et lille hus, som han kaldte »Frihed«. Der tog han hen, når tyskerne søgte efter ham. På billedet af grænseovergangen ved Kongeåen ses »Frihed« helt i baggrunden på den danske side. Til højre: Indskriften over døren på »Frihed«. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL/privat foto).

Det var jo en tid med de mest bitre skuffelser. Vi, der havde håbet, at der ud af dette voldsomme sammenstød skulle komme en udgang for os fra det fremmede herredømme, måtte se dette håb tilintetgjort og målet derfor skudt ud i en fremtid med kamp og strid for bevarelsen af vor folkelige ejendommelighed.

Da udgivelsen af vore egne blade var forbudt, og de kongerigske udelukket fra at besørges med posten, måtte vi for at følge begivenhedernes gang lade bladene hente på Skodborghus. Det gjorde vi dagligt, og i mørkningen samledes byens mest interesserede folk her hos os, hvor bladene blev læst højt i fællesskab.

En aften blev der således læst en meget varm opfordring fra en kreds af mænd og kvinder i Svendborg om at yde bidrag i forskellig form til de franske sårede. Denne udtalelse er af en spion, der havde luret, hvad ikke var vanskeligt, da vejen gik langs med stuehuset, blevet meldt til herredsfoged v. Rosen, som om det var en opfordring, vi var ved at lave, som skulle iværksættes her sønden åen. Følgen heraf var et forhør hos herredsfogden over lærer Mejer og mig i den anledning. Mejer blev truet med embedsfortabelse, og jeg med arrest, hvis sådant blev sat i værk. Desuden blev det Mejer forbudt at komme hos Kloppenborgs, Peder Grams og hos os.

Da mobiliseringsordren med hesteudskrivningen fandt sted, var vi mange, der frygtede for at få vore heste taget til krigsbrug uden at få dem betalt, hvorfor vi sørgede for at få dem byttet bort med heste fra kongeriget, der ikke var tjenlige til krigstjeneste. Vi fik vore byttet med Niels Hansen i Maltbæk, men fik en alvorlig mulkt i den anledning. Da vi i den anledning skulle indgive beretning, om vi havde mødt frem med vore egne heste, skrev Niels Hjorth fra Bakstol således:

Min egen hest jeg stillet har,
Med hale manke,
som den var,
på Skodborg gade,
til stor parade,
heller ikke sagt jeg har,
til nogen der den dag var,
jeg holder den for føl ej fri,
thi det var jo snyderi!

Der var nemlig hjemmetyskere, der havde klippet hale og manke af deres heste for at gøre dem ubrugelig, og en enkelt havde sagt om sine hopper: »Jeg holder dem ikke fri for føl.«

Oprettelsen af Frøs og Kalvslund Herreders Spare- og Laanekasse 1872

Der havde en tid mand og mand imellem været tale om, at vi her på egnen havde brug for og trængte til en sparekasse.

Igennem løjtnant Hansen³³⁵ havde jeg fået en del oplysninger om Sparekassen for Nørre Åby og Omegn på Fyn, havde fået dens love og indhentet love fra flere af vore egne sparekasser og i det hele talt med forskellige om sagen. Dette førte til, at vi var en del, der trådte sammen for at forberede dannelsen af en sparekasse. Vi affattede love og fik garantier tegnet omkring i sognene.³³⁶

Da det var i orden, holdt vi generalforsamling til valg af styrelsen efter, at lovene var vedtaget. Generalforsamlingen valgte J.A. Kloster til bogholder, og styrelsen valgte mig til formand; Kloster med en løn på 600 mark, jeg med 300 mark årligt. Disse lønningsforhold holdt sig i ca. ti år, indtil der var samlet så stærk en reservefond, at der kunne ske en forhøjelse, der svarede til det forøgede arbejde. Vi begyndte jo på bar bund med et indskud af enhver garant på 25 rigsdaler i rigsmark³³⁷, og er nu efter 38 års virksomhed nået op til henimod de to millioner og med en reservefond på mellem 80 og 90.000 mark.

Vi er til tider blevet angrebet i den tyske presse, fordi vi kun ville yde lån til danske. Det er imidlertid den største usandhed. Vi har mange tysksindede lånere og deriblandt enkelte, som vi i de vanskelige tider har reddet fra at gå fallit. Vor opgave har stadig været at strække os så langt med lån, som sikkerheden har tilladt, og der er mange, der under de vanskelige forhold i slutningen af 70'erne og ind i firserne kan takke sparekassen for deres økonomiske velfærd.

Der har stadig i de mange år hersket det bedste forstående forhold mellem den snævre styrelse og det større tilsynsråd, et forhold der har tjent og været til bedste for sparekassens virkefelt. Som den alleryngste af styrelsen og tilsynsrådet ved sparekassens oprettelse har jeg arbejdet med grumme mange af egnens gode mænd og ser med glæde tilbage på de mange år, jeg har delt arbejdet med dem og er taknemmelig derfor og bevarer mindet om dem i den venligste erindring.

Vesterkroen i Rødning, hvor Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder havde kontorlokaler fra 1872 til 1908. (Foto: Rødning lokalhistoriske Arkiv).

I 36 år har vi haft og ført forretningen i Rødning Vestre Kro, og min mening var, at vi skulle have fortsat der, indtil vi havde nået en reservefond på 100.000 mark, og denne min opfattelse deltes også af J.A. Kloster og pastor Lycke³³⁸ som bogholder og næstformand. Hele tilsynsrådet ønskede derimod, at vi skulle tage fat i 1908, og det skete så. Bygningen stod færdig til brug samme efterår, opført efter tegning af arkitekt Julius Schmidt efter, at der forud var ført forhandling derom med ham og professor Martin Nyrop, som begge havde været for at se på byggepladsen.

Regnskab for Tris og Kalvslund Herredens Spare- og

<i>Nr.</i>	<i>Indtægt</i>	<i>Rd.</i>	<i>A.</i>	<i>S.</i>
1	<i>Ludfærdsum</i>	274	12	.
2	<i>Indt. af 278 Bønderbøger a 1/4</i>	46	2	.
3	<i>Indt. af 125 Hestfjællbønderbøger a 3/4</i>	10	2	8.
4	<i>Lidageløb og afbetalte Udlaan</i>	140	2	3.
5	<i>Lidageløb Renter af Udlaan</i>	189	5	14.
6	<i>Provision</i>	4	1	14.
7	<i>Solgte Renter Renter</i>	1
8	<i>Udgifter</i>	2	.	.
		29	127	3. 5.
	<i>Indtægt</i>			
1.	<i>Indbetalt Renter af Udlaan:</i>			
	<i>a. Indbetalt Renter 189 5/4 1/4</i>			
	<i>b. Renter af 63 2. 3.</i>			
	<i>c. Renter af 296 3. 2.</i>			
	<i>d. Renter Renter (1/4 1/4 1/4)</i> 10			
		549	5	13.
2.	<i>Provision</i>	4	1	14.
3.	<i>Udgifter</i>	2	.	.
4.	<i>Indt. af 278 Bønderbøger a 1/4</i>	46	2	.
5.	<i>Indt. af 125 Hestfjællbønderbøger a 3/4</i>	10	2	8.
		613	.	3
		423	2	.
	<i>Brutte Overstud</i>	189	4	3
	<i>Indtægter til Remission og Løb</i>	103	4	4
	<i>Netto Overstud</i>	85	5	15.
	<i>Særskilt Regnskab for Sparekassens</i>			
	<i>Indtægt</i>			
1.	<i>Udlaan: Jørgen Wærnbergsen</i>	300	.	.
2.	<i>Brutte Omkostninger</i>	139	4	3.
		439	4	3.
	<i>J.P. Wærnbergsen</i>			
	<i>J. A. Andersen Bogholder</i>			

Sparekassens første regnskab for perioden 14. marts til 1. november 1872. Regnskabet er ført i dansk mønt, men den 16. august 1873 måtte man bøje sig for herred-

Sparekasse for 1te Regimentskvartals fra 14. Marts 1868 til November 1872.

No.	Udgift	Ror	A. I.
1	Udskrivning	28	234 2
2	Jørgen Ludvig	4	33 2
3	Jørgen Rasmussen af Søndersø for 1. Mønt	1	3
4	a. Lønningsindtægter for 1. Mønt 3122 2/3		
	b. Lønningsindtægter for 2. Mønt 62 5		
	i. Lovbestemt Tilbagebetaling af Lønnen 1869. 2. 12.	103	4 4
5	Lønforhøjelse	354	4 1
		29	127 3 5
<i>Udgift</i>			
<i>Regning</i>			
1	Lønforhøjelse		
	a. Udvalgte Renter 1223 1/2		
	b. Udvalgte Sv. 421 5		
		4	23 2
		4	23 2
<i>Udgift</i>			
1	Udgift i følge Udvalgte Regning	284	3 7
2	Lønningsindtægter	103	4 4
3	{ Omkostning for Lønningsindtægter 1522 2/3		
	{ Udvalgte Omkostninger 85 5 15		
		101	2 8
		489	4 3
Omforenede Regning af indtægter og udgifter afholdt af			
af bef.			
p. i. Kolding d. 11 November 1872.			
		J. Nielsen	

fogdens krav om tysk mønt. (Frøs Herreds Sparekasse 1872-1972, s. 24-25).

Højre og venstre.

Forholdet til dansk indenrigspolitik

Dannevirke, der som det ældste og betydeligste blad med stor dygtighed var redigeret af Hiort-Lorenzen³³⁹ i en lang årrække, havde den skavank, at alle de fleste af de kongerigske begivenheder blev meddelt i den ved en korrespondent i København, der var i højeste grad i modsætning til de frisindede opfattelser, som Venstre var talsmand for. De gamle klosterbrødre og vi, der var stærkt påvirket af hele den grundtvigske livsanskuelse, var meget utilfredse med, at folket hernede skulle opdrages til at se de kongerigske forhold ud fra Dannevirkes synspunkt, idet vi mente, at vi skulle stå i forhold til hele det danske folk uden at påvirkes i en bestemt politisk retning. Vi var, hvad jeg ved forskellige lejligheder hævdede, hverken højre- eller venstresindede. Vi var danske sønderjyder.

Denne min opfattelse af vor stilling til vort folk fremsatte jeg ret ofte for Hiort-Lorenzen, når jeg lejlighedsvis var inde at hilse på ham, og vi tog mangan en dyst derom. Det gik tit ret varmt til, så varmt at han engang udbrød: »Jeg kunne have lyst til at kaste Dem ud, men,« føjede han til med et kraftudtryk og med et smil om læben, »det er jo det værste, at jeg magter det ikke.«

Trods alle disse sammenstød forstyrrede det ikke forholdet imellem os. Vi havde nok gensidig forståelse af, at vi ville vort folk det bedste omend hver på sin vis, og efterhånden som tiderne er gået, er heri ingen forandring sket. Dannevirkes københavnermeddeler fremkaldte imidlertid et stærkere sammenstød mellem Lorenzen og L.B. Poulsen³⁴⁰ i Bovlund, der fik mere omfattende følger.

Poulsen førte besværing herover frem for Krüger, og følgen blev, at Krüger indkaldte til et forhandlingsmøde hos sig i Bevtoft Mølle for at råde bod på, at der ikke skulle opstå så store uoverensstemmelser imellem os indbyrdes for dansk indre politik, at det skulle virke uheldigt ind på vore egne forhold.

Vi var omkring ved en lille snes mænd rundt omkring fra, der repræsenterede de to forskellige opfattelser af dansk indre politik. Krüger stod mæglende mellem parterne. De forskellige opfattelser fremsattes hovedsageligt af dr. Madvig³⁴¹ og Lorenzen på den

ene side og Appel og Poulsen på den anden og afsluttedes med, at Dannevirke skulle afholde sig fra en ensidig fremstilling af den indre danske politik.

Det samme spørgsmål om dansk politik fik en noget tilsvarende behandling for en endnu større kreds, hvortil I.P. Junggreen³⁴² havde indbudt til i sit hjem, hvor både P. Skau³⁴³ og jeg var deltager og hævdede, at vi måtte sørge for, at det ingen skilsmisse fremkaldte i vore egne forhold over for vor folkekamp.

Da provinslanddagen³⁴⁴ tog fat på forskellige betydelige, økonomiske opgaver, således bygningen af provinsvejene, hvorved der opstod store, forøgede udgifter for de enkelte amter, skrev jeg en artikel i Dannevirke, hvori jeg spurgte, om man var klar over, hvor man førtes hen, og om man havde en oversigt over, hvor store byrder der ville falde på enhver marks grundskat? Det havde jo sin store betydning at vide, om ofrene, der skulle bringes, svarede til de fordele, der skulle indvindes derved. Jeg forudsatte nemlig, at man burde gå varsomt til værks og i al fald være klar over forud, hvor stærkt amtet blev bebyrdet derved.

Denne artikel gjorde betydelig opsigt og var medvirkende til, at jeg senere hen blev valgt ind i kredsdagen.³⁴⁵

Min første artikel til offentligheden var imidlertid af en hel anden art, og for at vise, at jeg er blevet min første kærlighed tro, vil jeg her lade den følge efter. Den er dateret den 16. januar 1865 i et efterladt koncept, altså to måneder efter fredslutningen, og har været optaget i bladet Danmark.³⁴⁶

»Toftlundgård, den 16. januar 1865.

Vi lærte i det første nummer af »Danmark«, at flere af Danmarks største godsejere og ejendomsbesiddere har forenet sig om det mål at oprette en højere landboskole ved landets sydlige grænse.

Det har glædet os herovre i det sønderjyske, at tanken netop har været henvendt mod landets sydlige grænse, og vi har tænkt således, vi får vel også gavn af den.

Vi har tænkt som så: hvad mon hensigten er med denne skole. Skal det blot være en skole for vordende landmænd og for at fremme deres materielle velvære?

Den tanke kan, hvis så er, være sund og god, da en velhavende bondestand, hvis materielle udvikling svarer til tidens fordringer, altid vil være en kraftig støtte i en stat.

Men det er dog ikke den form alene, vi ville ønske os, hvis vor stemme måtte blive hørt, skønt det også skulle have sin plads.

Hvad vi, som kender folkekampen hernede, kunne ønske os af sådan en skole, det er folkelig dansk oplysning. Heraf må vi bede læserne ikke at udlede, at vi forsmår oplysning om vor beskæftigelse i mark og eng. Nej, vi siger med sangeren: »Oplysning være skal vor lyst, er det så kun om livet; men først og sidst med folkerøst oplysningen om livet.«

En skole med det mål for øje ville efter vor mening være så god en grænsevagt, som danske mænd kunne enes om at rejse. Ja, vi ønsker oplysning om livet, og det er livet, som har rørt sig i vore fædre, så længe som de har stået som et selvstændigt folk. Hvad de har levet for, hvad de har kæmpet for at bevare.

Vi ønsker, at det måtte gøres klart for alle danske mænd og kvinder, hvad det var, der holdt vore fædre i ånde, når de stod over for mægtige fjender, for at vi deraf kan lære, hvad der skal gøre udslaget i den indirekte kamp, som herefter skal føres, for at det skilte atter kan bøje sig sammen. Det er en historisk sandhed, at det folk, som kender og føler sin tilværelse, og hvori enhver enkelt føler, at han er et led af, at statens velfærd også er hans, hvorfor han er villig til at ofre liv og gods. En sådan stat, hvis indre udvikling er bragt til den fuldkommenhed, er meget stærkere end en anden meget større, hvori enhver borger lever blot for sin egen private tilværelses og fordels skyld. Lige over for den første må enhver fjende føle, som han end er nok så mægtig, at kan han også foreløbig tvinge det, så vil det dog i længden blive en vanskelig opgave at besejre det.

Disse linjer er en venlig udtalelse til vore danske brødre, og det er vor mening, at en skole med det mål er så god en grænsevagt, som danske mænd kan enes om at rejse.«

Dengang Hiort-Lorenzen på grund af sine undersåtsforhold så sig nødsaget til at opgive sin virksomhed her, mistede vi den tids betydeligste journalistiske kraft iblandt os. Bjørnshauge³⁴⁷, der efter den tid blev Dannevirkes leder, hans ellers mange gode egenskaber ufortalt, magtede ikke at fylde Hiort-Lorenzens plads. Jeg følte mig stærkt forpligtet til at yde, hvad jeg formåede for i Dannevirke at aflægge vidnesbyrd om, hvad der rørte sig ude i folkets brede lag, hvorfor jeg i en længere årrække, indtil der trådte yngre kræfter frem, skrev en række artikler i Dannevirke, der som regel blev vel modtaget af vort folk både syd og nord for Kongeåen. Jeg bredte mig ved den lejlighed over et ret stort område. Selv om be-

handlingen af vor folkesag var det betydeligste, strejfede jeg både de kirkelige og sociale forhold.

Halvfjerdserne og længere endnu frem i tiden var trange tider i økonomisk henseende. Nederlaget i 1864 satte i økonomisk henseende også sine stærke spor og ramte vel mest den del af vort folk, der følte afskillelsen i statsretlig henseende fra folk og fædreland dybest. Ligeledes var det også den del af folket, der først måtte gribe værget³⁴⁸, yde forsvaret og bringe ofret.

Hvis min hustru ikke havde været en så stor dygtighed, som hun var, ville det have knebet endnu mere, end det gjorde med at klare stillingen. Vel havde jeg i de første år efter, at jeg havde købt gården, merglet alle dens jorder og desuden drænet alt, hvad der havde det nødtigt, og på den vis bragt dens afgrøder op på en højde, som ingen i byen overgik og vel næppe nåede. Der burde samtidig være sket en ændring i driften, sådan at de langstråede afgrøder, rug, byg og havre, ikke fulgte efter hinanden med en gang gødning i den rene brak, der nok gav gode afgrøder og holdt gården fri for ukrudt, men pinte den i den grad, så kløveren helt forsvandt, og de langstråede græsarter kun voksede tarveligt. For at bøde herpå indlagde jeg så en mark med roer og begyndte at udlægge med et tilskud af benmel. Man mente nok, at den mark med roer kunne være bedre anvendt, og denne opfattelse holdt sig i et tidsrum af 10-15 år her i sognet. Først da tog man fat med at dyrke roer, som vi hidtil havde været ene om.

Folkelig og religiøs vækkelse.

Oprettelsen af Rødding Frimenighed

1874

Det store arbejde, der lå for i folkelig retning, gik jeg ikke til side for, men vi tog vor del deraf og byrderne, der fulgte med, og de blev mange gange større, end vi havde godt råd til. Især da vi ikke befandt os i de bagerste rækker af den fylking³⁴⁹, der ydede det kraftigste forsvar for at hævde, bevare og udvikle vore folkelige ejendommeligheder.

Samtidig med alt det arbejde, som her på det område blev krævet, gik der en stærk kirkelig bevægelse gennem denne egns befolkning, hvori jeg tog den mest virksomste del.

Den frikirkelige bevægelse har et tredobbelt religiøst udspring, idet den bundet og udledes fra Christiansfeld, fra den gudelige lægmandsvirksomhed i kongeriget, navnlig den fynske, hvori Peder Larsen Skræppenborg³⁵⁰ var en af de betydeligste ledere, og så til sidst stærkest og fyldigst præget af den grundtvigske, kirkelige grundanskuelse. I den ret døde, rationalistiske tid i forrige århundredes begyndelse og langt frem i det modtog mange enkelte troende deres meste næring gennem de Christiansfelder kolportører og deres gudelige skrifter og traktathefter.³⁵¹ Hertil kom vidnesbyrdet fra de gudelige forsamlingsfolk, hvor særlig Peder Larsen Skræppenborg var ordfører og talte med liv og varme om synd og nåde. Hertil kom før og mellem de slesvigske krige en levende, vækkende forkyndelse af præsterne Hass³⁵², Hagen³⁵³, Boisen³⁵⁴, Boesen³⁵⁵, Leth³⁵⁶, Helveg³⁵⁷ og Sveistrup³⁵⁸ og flere. Det blev i særlig grad Sveistrup, der banede vejen for den første frimenighed.

De Christiansfelder kolportører havde her på egnen haft tilhold hos Johannes Kloppenborg, Harreby³⁵⁹, Mads Pedersen i Brændstrup³⁶⁰ og H.D. Kloppenborg i Københoved, og holdt også i de to førstes huse møder med trosfæller, og her førte Johannes Kloppenborg jævnlige ordet, ligesom han navnlig ved mange sygelejer vidnede om korsets forløsende gåde.

Vejen ind i Sønderjylland for Peder Larsen Skræppenborg og

hans mænd udgik som sidste station på kongerigsk grund fra Grønvang, der var i nuværende nationalbankdirektør Johannes Lauridsens faders eje.³⁶¹ Derfra gik toget over Københoved, Brændstrup og Harreby til Peder Jensen i Vodder.³⁶²

I Brændstrup, Harreby og Vodder holdtes der stadig gudelige forsamlinger, når Peder Larsen og hans mænd gæstede de nævnte hjem. Det ville rimeligvis også være sket hos H.D. Kloppenborg, hvis hans hustru havde været i forståelse med bevægelsen, og hvis hendes fader, Johan Thaysen, Toftlundgård, ikke havde delt datterens opfattelse og ved siden af havde været H.D. Kloppenborgs bankier.

Ude på vesteregnet, hvor præsterne Hass og Hagen havde haft deres virksomhed i længere tid, og hvor Christen Kold havde været lærer hos vestkystens betydeligste mænd, Knud Knudsen og Niels Andersen i Forballum, var der sket en stærk folkelig vækkelse, der stod mere venlig til den grundtvigske, kirkelige anskuelse, end tilfældet var nogen af de andre steder. Ved de møder, der afholdtes på Færgehuset³⁶³, og som Cornelius Appel deltog i, blev for denne egns vedkommende sikkert nok de første spirer fremkaldt til den senere frikirkelige bevægelse.

Da Rødding Højskole åbnedes efter treårskrigen, tiltrådte teologisk kandidat Jens Lassen Knudsen efter endt eksamen en lærergerning der. Han var en meget ejendommelig, men betydelig personlighed og en udpræget discipel af Grundtvig, der ved hjælp af broderen, Knud Knudsen, der var højskolens juridiske ejer³⁶⁴, bjærgede den ud af den brænding, der truede med at forvandle den til landbrugsskole i stedet for den vækkende, folkeoplysende anstalt, der både var Grundtvigs og Flors tanke med den. Hvilken betydning det har haft, at J.L. Knudsen gik sejrrig ud af den kamp, der dengang førtes om skolens fremtidsgerning, er de mænd af dens elever et vidnesbyrd, der efter 1864 har stået i de første rækker af dem, der har kæmpet for bevarelsen af dansk åndsliv både på kirkens og folkelivets område.

Knudsens indflydelse på mænd som Bunde Refslund, både den ældre³⁶⁵ og yngre³⁶⁶, og på Tyssen Hansen har for den senere frikirkelige bevægelse i Bovlund og vesterude sat sine mærkbare spor, idet navnlig de to hjem i Bovlund både åndeligt og materielt hver på deres vis har støttet denne bevægelse, som ingen andre kan opvise magen til.

Knudsen begyndte også i Rødding med at holde opbyggelige

søndagsmøder, hvor en del samledes, som ikke kunne tiltales af sognepræsten, og det var en del af denne lille flok, der senere hen sluttede sig om Sveistrups og Appels forkyndelse og på den vis blev de første i Rødding, der var med til at danne den senere fri-menighed.

At Sveistrup, da han i 1861 blev præst i Rødding, så hurtigt kom i et forstående forhold til mange enkelte hjem og i det hele fik den rette forståelse af mange herværende, vanskelige stillinger, skyldes i høj grad Knudsen, der endnu på den tid sad som lærer på højskolen.

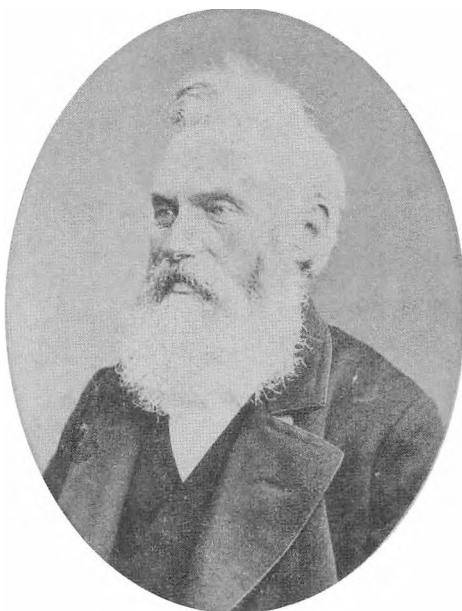
Sveistrup, hvis kristelige vækkelse var af pietistisk oprindelse, havde senere hen i sin præstegerning tilegnet sig den grundtvigske kirkelige anskuelse og var således særlig skikket til at tiltale de af omegnens folk, der havde været stærkt knyttet til Christiansfeld. Bevægelsen og tilslutningen til dette sted havde ved treårskrigen lidt et stort knæk, idet et stort tal af dens menighed havde sluttet sig til den oprørske slesvig-holstenske bevægelse, som det store flertal af denne egns befolkning havde taget så afgjort afstand fra. Følgen heraf var for de flestes vedkommende blevet, at de var kommet en hel del i vildrede med, hvorledes brødre-menigheden kunne forene deres troende gudsforhold ved at svigte både konge, folk og fædreland.

Sveistrups hjertevarme, jævne forkyndelse vandt sikkert nok sine første forstående tilhørere iblandt dem, der tidligere havde stået i forbindelse med Christiansfeld, ligesom det blev ud herfra, at Rødding Frimenighed fik sine første betydeligste medlemmer.

Den fra fædrene overleverede hengivne, ærbødige følelse over for konge, folk og fædreland var hos såre mange blevet krænket af de folk, der havde suget åndelig næring og kristelig opbyggelse fra Christiansfeld. Det var skyld i, at de i tider lange havde været sat på smalkost i åndelig henseende.

Enkelte af dem vidste rede på, at Sveistrup i sin tid havde hørt til og stået deres kirkelige retning nær, og da han var præst for Peder Larsen. Så selv om denne var gledet stærkt over på det grundtvigske kirkelige stade, kunne man nok vente at finde kristelig opbyggelse i Sveistrups forkyndelse. De ville i al fald gøre forsøg på, om de kunne finde en del af den åndelige næring, de længe havde hungret efter. I begyndelsen fandt de tillavningen noget forskelligt fra, hvad de før var vant til, men som tiden gik, forbedredes smagen, og de kom til erkendelse af, at i Sveistrups

Cornelius Appel (1821-1901), lærer, frimenighedspræst. Lærer i Tønder fra 1851 til 1864, hvor han blev fordrevet. Fik 1865 lov til at flytte ind på Rødding Højskole, der var blevet lukket. Genåbnede højskolen med en sommerskole for piger og senere et karlehold. Ordineredes 1874 som præst for den nystiftede frimenighed i Rødding. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

forkyndelse fandtes alt, hvad troende hjerter trængte til, ja, at den favnede videre og i al sin enfoldighed kastede klarere lys ind i sjæledybet og ud over de enkelte og hele menighedens levnedsløb, end de hidtil havde fået vidnesbyrd om.

Sveistrups forkyndelse, der var en stærk, vækkende røst samtidig med, at den opbyggede og var »trøst i trængsel«, greb og vakte de store skarer, der søndag efter søndag fyldte kirkerne i Skrave og Rødding.

Da Sveistrup efter edsnægtelsen 1867 blev afsat fra sit embede, fortsatte han indtil 1870 med søndagsgudstjeneste både på højskolen i Rødding og i Kloppenborgs sal på Bejstrupgård, hvor hans tilhørerkreds ligeledes var meget stor. Størst var forsamlingen på en dansk bededag på Bejstrupgård, hvor salen med de tre tilstødende stuer var overfyldt, og uden for salens vinduer i haven var der et meget stort tal, så hele forsamlingen den dag måtte tælles i mange, mange hundrede.

Cornelius Appel var efter krigen i 1864 flyttet til Rødding Højskole, hvor han oprettede en børneskole og siden også optog gerningen som forstander på højskolen. Den virksomhed blev under belejringstilstanden afbrudt under krigen i 1870. Højskolevirk-

somheden optog han igen efter krigen, men kun for piger i den sædvanlige tremåneders sommerskole.

Appel havde sammen med Sveistrup i vintertiden holdt ugentlige både opbyggelige, kristelige møder og oplysende, folkelige foredrag, ligesom han jævnligt sammen med denne havde rejst rundt, såvel ude på vestkysten som på Als og flere andre steder, og holdt lignende møder. Derved, ligesom ved sin virksomhed ude fra Tønder og sin stærke deltagelse i klosterpolitikken, var han blevet en højt skattet og velkendt mand. Da Sveistrup så i 1870 flyttede fra Rødding og blev præst i Vejen, var Appel selvskrevet til at gå ind i og fortsætte den gerning, som Sveistrup var gået bort fra.

Appel var, jeg tør vel sige som ingen anden, skikket til at fortsætte gerningen som ordets forkynder. Som Sveistrup havde fået nåde, lykke og velsignelse til ovenfra at pløje dybt i hjertemuldet, således blev Appel forlenet med de samme nådegaver til at lægge Gudsordets sæd i den, således at Vor Herre kunne give både vækst og grøde. Hans er æren og takken for, at Han magede det således, at de to så betydelige præstemænd kom til at udfylde hinanden. Sveistrup med sit vækkende, troskyldige og hjertevarme vidnesbyrd, og Appel med sin af stor veltalenhed prægede, tankeklare og åndsbårne bekendelse. Han fortsatte altså Sveistrups gerning med gudstjenestelige forsamlinger på højskolen og i salen på Bejstrupgård.

Myndighederne lagde imidlertid forskellige hindringer i vejen således, at det blev præsterne i kongeriget forment at holde opbyggelige møder sønden åen, ligesom de på grund af klager fra præsterne her fik påmindelse af den danske regering om ikke i deres kirker i kongeriget at døbe børn herfra. Dette i forening med, at den kreds, der flokkede sig om Appels forkyndelse her, savnede at få de hellige handlinger udført her i forsamlingens midte, førte til tanken om at danne en selvstændig frimenighed med Appel som præst. Den mand, der stærkest slog til lyd for den sag, var en af Kolds gamle elever, Nicolaj Dam i Brændstrup³⁶⁷, der døde, før denne hans kære tanke kom til udførelse.

I anledning af at få tanken udført holdt vi en del møder for at få sagen klar og lagt til rette. For den hjælp, vi i den anledning modtog af forstander Ludvig Schrøder, skylder hele frimenighedssagen ham sin hjerteligste tak.

Et udvalg på fem medlemmer blev nedsat for at ordne alt, som

var fornødent i anledning af Appels valg til præst. Mødet i den anledning blev holdt på højskolen den 12. juni 1874, og udvalget kom til at bestå af

Nicolaj Dam, Brændstrup
J.N.H. Skrumsager, Københoved
Juhl Boysen, Langetved
H.J. Physant, – , og
C.P. Müller, Hjerting.

Desforuden blev der nedsat et menighedsudvalg på otte medlemmer, der skulle tage sig af hele den økonomiske side, drage omsorg for gymnastiksalens omdannelse til kirkesal og omdannelse af den østre fløj, der går ud i haven, fra beboelseslejlighed til almindelig forsamlingsaal. Udvalgets opgave nu og i fremtiden var af dobbelt art, nemlig at stå præsten bi med råd og dåd og så drage omsorg for hele den økonomiske side.

Dette udvalg kom til at bestå af

Jens L. Schmidt, Østerlund
H.J. Physant, Langetved
Juhl Boysen, –
Peder Jensen, Hygum
Jep Andresen, Hjerting
C.P. Müller, –
H.P. Søndergård, Brændstrup
J.N.H. Skrumsager.

Til formand og regnskabsfører blev jeg valgt, og som sådan blev det meste arbejde lagt over på mig, men jeg manglede aldrig den støtte, som var nødvendig fra mine fællers side under tit vanskelige forhold. Derfor mindes jeg altid med taknemmelighed de mænd, der i over treti år delte arbejdet med mig i menighedens tjeneste, og jeg ved ikke af at sige, at der i denne lange årrække var andet end trofast, forstående samarbejde til stede iblandt os.

Når der fra de ledendes side i Askov var set noget kritisk på Appels højskolevirksomhed i Rødning, så måtte alt af den art blegne og glemmes over for den storstilede opofrelse og gæstfrihed, som Schrøder og hustru udviste ved Appels ordination den 30. juli 1874, en højtidssag som ingen af deltagerne glemmer. En af de største historiske mærkedage i frimenighederne sønden åen, der blev af grundlæggende art og fik en betydning for bevarelsen af dansk kristenliv på sønderjysk grund, som vi vil håbe må vokse

og udfolde sig her til de sildigste slægter til fred og frelse for menneskesjæle.

I de hjemlige forhold blev der ret tidligt lagt beslag på mig til mange forskellige hverv, ikke fordi en del af dem var særlig betydelige, men det tog mig i grunden mere tid fra, end jeg havde godt råd til at ofre fra den hjemlige bedrift. Og min hustrus praktiske sans var heller ikke altid i den bedste forståelse med, at jeg skulle tages i brug på så mange måder.

I begyndelsen af halvfjerdserne var jeg styrer af Skrave Sogns Læseforening, der sad inde med omegnens største bogsamling og blev brugt af folk fra Skodborg, Jels, Rødding, Hjerting, Lintrup, Maltbæk og Vejen, omend Skrave Sogn var det, der brugte den

1870.	Læseforeningens Udgifter	Rd	Sk	lf
	Underskud fra 1869	8.	2	9.
	Bestyrerens Løn af 55 Anlæs 13f	7	2	11.
	Brandpenge	"	3	"
		<u>16</u>	<u>2</u>	<u>4</u>

Opslag fra Skrave Læseforenings regnskabsbog med bog- og medlemsfortegnelse 1842-83. Læseforeningen startede med 38 medlemmer og havde på sit højeste i 1857 102 medlemmer, der ikke kun kom fra Skrave Sogn. Gårdmænd betalte højere kontingent end husmænd. I 1869 overtog Skrumsager ledelsen af foreningens

mest. Hver lørdag eftermiddag måtte jeg være til stede for at udlåne bøger.

Medlem af fattigkommissionen og sammes regnskabsfører, og det var ikke dengang som nu, hvor vi så godt som ingen fattige har, men dengang havde vi flere familier og mange enkelte personer under forsørgelse, så fattigforsørgelsen var dengang langt den største kommunale udgift.

Jeg var vandsynsmand og brandkaptajn, desuden formand for Skrave Sogns Tagforening, medlem af ligningskommissionen for klasseskatten, kredsformand for Den nordslesvigske Landboforening, formand for Frøs og Kalvslund Herreders Sparekasse i Rødding, formand for frimenighedsudvalget i Rødding m.m.

1870 Læseforeningens ^{2/} Medlemmer		R' p f'	
34	Interesenter a 3 f 3 f'	108	6
21	Kilo a 2 6	49	17
		36	6
		16	4
for forrige Aars Regnskab nu der		9	2
erført som Indlagt nu Rødding saa			
6 Gamle Medlemmer til at betale		3	14
som Læseforeningens for sigt			
at have indbragt indbragt der			
sine blivne der at Danmarks		4	4

bibliotek, der på det tidspunkt rummede ca. 2.000 bind. Omkring 1892 flyttede biblioteket om til dyrlæge Gram på Dallsgård. Opslaget viser regnskabet for 1870, hvor 6 medlemmers restancer måtte afskrives. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL efter forlæg i Skrave Læseforenings arkiv i Landsarkivet for Sønderjylland).

Hjemmeundervisning

Som børnene voksede til, havde jeg i vintertiden de fleste formiddagstimer optaget af at undervise dem. Jeg tog mig særligt af bibelhistorie, læsning og skrivning. De øvrige fag tog Hanne Schmidt³⁶⁸ sig af, indtil vi fik lærerinder og lærere. Den lærerinde, vi fik først og havde længst, var Christiane Posselt³⁶⁹, datter af tidligere gårdejer Posselt³⁷⁰ her i byen, der i sin tid stod ved Peter Hiort Lorenzens side i stændersalen som det danske måls forsvar, hvorfor han i sin tid af sine vælgere blev skænket et sølvbæger, der siden kom i Christianes eje og af hende skænket til alterbæger i Høve Frimenighed på Sjælland, hvor hun efter at være rejst fra os fik en rig og velsignet virksomhed i mange år.

Hun var en hjertevarm, velbegavet kvinde, hjemmets trofaste ven og den, som især de ældre børn står i størst taknemmelighedsgæld til. Hun afløstes af Peder Christensen fra Mossøgård, udgået fra Gedved Seminarium, en dygtig lærer. Han opdagede, at børnene både havde øre og kunne lære at synge, hvad Christiane Posselt, da hun manglede disse evner, ikke havde været i stand til. Peder Christensen er siden gået over fra lærergerningen til landbruget. Han bor som gårdejer i Bering valgmenighedskreds og er en anset mand, der sidder inde med mange offentlige hverv, amtsrådsmedlem med mere. Han afløstes af seminarist Hansen, en mand med en stor eksamen, vistnok lærer på Sjælland.

Kloppenborg³⁷¹ og Asbjørn³⁷² gik nu ud af skolen, så der var nu pigerne tilbage, til hvem vi havde lærerinder, indtil Niels³⁷³ som den yngste atter fik lærere i de to frimenighedspræster, Jørgensen, Skærbæk³⁷⁴, og Thade Petersen i Haderslev³⁷⁵.

Af lærerinder havde vi frøknene Berg fra Viskum Hovedgård ved Viborg, Sofie Korneliusen fra Sjælland, Hulde Teilmann fra Nødskov ved Århus og Anne Hülhypner, født i Kiel.

At vi havde de mange, var naturligvis uheldigt for undervisningen, men det lå i de vanskelige skoleforhold. Vi fik dem stadigvæk kasseret af tilsynsmyndighederne.

Det var stadig skoleinspektør Stegelmann³⁷⁶, der gjorde vanskeligheder og forvoldte, at jeg måtte føre tre retssager, som jeg tabte alle til hobe. Inden der skulle falde dom i den sidste skolesag ved landsretten i Flensborg, lod vi de skolepligtige børn overflytte til

Ane Marie og J.N.H. Skrumsagers børn, ca. 1884. Stående: Hans Diderik, Kirsten Abelone, Asbjørn Snare. Siddende: Jutta, Niels Hansen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, Ingefred, alle med efternavnene Kloppenborg Skrumsager. Den ældste søn, Niels Ebbesen, døde i 1872. De fik desuden en dødfødt pige i 1879. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

kongeriget. Her blev de anbragt dels på Dortheasminde hos dr. Bo Bojesen³⁷⁷ og dels på Klevanggård hos cand.juris. Anders Pedersen³⁷⁸, og vi er de to hjem særligt taknemmelige for denne ven-tjeneste.

Efter ved landsretten at have tabt den sidste skolesag drog jeg fra Flensborg lige til Haderslev for at forhandle med Stegelmann om børnenes fremtidige undervisning. Jeg indledte min samtale med Stegelmann ved at sige: »Nu har jeg ført tre sager for retten imod Dem angående mine børns hjemmeundervisning og tabt dem alle tre. Nu er jeg kommet for at spørge Dem ad, om der kan findes en form for, at undervisningen kan fortsættes. Jeg har sendt dem alle til kongeriget for at gå i skole der, men det har jeg ikke godt råd til. Det er imidlertid den eneste udvej, jeg ved for at få dem undervist således, som jeg ønsker.« På det tidspunkt var denne udvej ikke spærret, hvad den senere blev ved dom over flere forældre i Øster Lindet, der holdt deres børn i kongeriget.

»Det synes mig en dårlig udvej,« sagde Stegelmann, »og der kan findes en anden. Når De absolut ikke vil have Deres børn i den offentlige skole, må De finde en lærer, som jeg godkender.« »De ved selv, hr. skoleinspektør, hvor småt det er med lærere til statsembederne, så den vej synes mig ikke farbar.« »Der kunne også gives en anden, hvis De for betaling kan formå Deres lærer i byen til uden for skoletiden at give Deres børn undervisning i de af mig bestemte fag således, at han holder dem på højden med skolens bedste.« Her nævnte han så fagene, som børnene skulle undervises i på tysk, og tilføjede: »Så bør læreren desforuden have religionsundervisning med dem.« »Nej, holdt nu, hr. skoleinspektør, religionsundervisningen kan der ikke være tale om. Min hustru og jeg med samtlige vore børn er udtrådt af den herværende landskirke, og ifølge forfatningen, der hjemler os trosfrihed, kan der ikke være tale herom.« »Ja, vel er her trosfrihed, men derfor skal børnene i skolen ligegodt oplæres i kristendom, således at de har forståelse af kristendommens sandheder.«

»Det må jeg gøre indsigelse imod som en sag, der ikke angår skolen for vore børns vedkommende, og desuden må jeg bemærke, at den del af undervisningen tager jeg selv ansvaret for.« »Det kan måske være meget godt for Deres eget vedkommende, men skolens opgave er den at drage omsorg og være forvissat om, at børnene har forstået og begrebet den kristelige lære, hvorfor den ikke kan give afkald på den del af undervisningen.« »Undskyld,

hr. skoleinspektør, kristendom er ingen lære, men et liv i Gud.«
»Ja! Ja! Her træffer man nu hos Dem det særligt grundtvigske, som er en vildfarelse. Nej! Kristendommen er en lære, der både kan forstås og begribes, og som det er skolens opgave at indøve og oplære børnene i.«
»Nej, hr. skoleinspektør, denne udtalelse af Dem er netop en vildfarelse! Kan De forstå og begribe Vor Herres frelsergerning, hans undfangelse og fødsel, alle hans undergeringer, hans død, opstandelse og himmelfart!«

»Jeg glemte at bemærke, at regning og geografi skal børnene også have på tysk. Nu taler De med læreren og ser, om De kan formå ham til at tage sig af Deres børns undervisning på den måde, som jeg nu har udviklet for Dem, så skal jeg ellers nok instruere læreren i den anledning.«

Stegelmann forlod nu skyndsomt skolespørgsmålet og gik over til at tale om forholdene i al sin almindelighed, hvor han udviklede den store fordel, der var ved at tilhøre en så stor nation som den tyske. Jeg hævdede, at for os danske var det om at gøre, at vort liv blev ført og udviklet på vor egen historiske grund, og jeg tilføjede: »Et folk, der boler³⁷⁹ med fremmede guder, enten på deres folkelivs eller på kristenlivets område, har vi historiens vidnesbyrd for, at det er gået ilde. Da vi vil ønske og håbe det bedste for vort folk både i tiden og i evigheden, så gælder det for os om at sætte alle vore kræfter ind herpå, at vi bliver trofaste mod vort folk, så det kan bevares med det præg, der fra skaberhånden er sat på os.«

»Ja,« sagde Stegelmann, »den tro respekterer jeg hos Dem, og den vil vi på ingen måde berøve Dem, men De må holde den hos Dem selv og ikke meddele den til andre.«
»Det kan jeg ikke love Dem, jeg ville tværtimod helst gøre hele vort folk delagtig i den.«

Dette er hovedindholdet af en totimers samtale med hr. Stegelmann.

Efter den tid gik hjemmeundervisningen mere fredeligt vel at mærke på den vis, at vi jævnlige fik så den ene og så den anden af lærerkræfterne kasseret ved de forskellige prøver, men atter erstattet med andre. Den sidste vanskelighed giver på sin vis et tro billede af forholdene, således som vi til sidst var stedt i det med det yngste barn, Niels. Nuværende frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, udgået fra den frie tyske præstesko i Krop som teologisk kandidat, blev nemlig kasseret navnlig som religionslærer for Niels. Det blev mig dog alt for underligt. Udtrådt af

statskirken, fri religionsudøvelse ifølge forfatningen, og så desuagtet får vi vor lærer for et eneste barn kasseret trods det, at han var teologisk kandidat. Ikke nok dermed, men fået pålæg om at lade drengen undervise i religion af byens lærer.

Jeg indgav nu en besværing til regeringspræsidenten rettet imod skolemyndighederne, hvis foranstaltninger jeg betragtede som en krænkelse af den borgerret, forfatningen hjemlede mig. På denne min besværing modtog jeg intet skriftligt svar, men ved et påfølgende kredsdaysmøde sagde landråden til mig: »Forleden talte jeg med regeringspræsidenten, ved hvilken lejlighed Deres skolesag kom på tale. Jeg gav Deres klage medhold, og resultatet blev, at jeg skulle meddele Dem, at De intet skriftligt svar ville modtage, men der ville heller ikke ske noget imod Dem.«

Rødding Frimenighedskirke, Sct. Pouls Kirke, der blev indviet i 1909. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL)

H.A. Krügers død og valg af hans efterfølgere i rigsdagen og landdagen 1881³⁸⁰⁻³⁸¹

Det gode forhold, hvori min hustru fra sin tidligste ungdom havde stået i til Krüger, kom i høj grad mig til gode, så jeg jævnlige kom til Bevtoft Mølle, både sammen med min hustru og ene. Jeg var i høj grad tiltalt af Krügers jævne, djærve måde at være på, og det var mig en stor glæde at være gæst i møllen og høre på Krügers udvikling af hele vor stilling og det standpunkt, han indtog som værger af vort danske folkeliv. Man gik altid styrket og beriget derfra. Jeg forstod godt nok Krügers begrænsning, idet der særligt var to sager, han levede i med liv og lyst: vor folkesag og så enganlæg, og da navnlig den af ham iværksatte hævnning af de lave engdrag ved udskylning af sand.

Krügers beåndede opfattelse af kampen for vort folkeliv og hans afgjorte uvilje mod edsaflæggelsen for dermed at købe sædet i landdagen indvirkede i høj grad på mig og faldt sammen med mine egne betragtninger af den side af vor folkekamp og havde sin store del i, at jeg stillede mig så afgjort på edsnægtelsens standpunkt, navnlig da dette spørgsmål ved Krügers død den 27. august 1881 blev så brændende.

Nogle få dage før Krüger døde, var vi ovre at se til ham. Han lå i sengen, da vi henimod middag kom til møllen, men da han hørte, at min hustru var med, ville han op, skønt vi bad Ingeborg om at formå ham til at blive i sengen. Der var intet at stille op med ham, op ville han, og da vi havde spist til middag og så sad ved kaffen, kom Krüger og blev siddende og holdt os ved selskab, indtil vi tog bort. Man så tydeligt, at han var meget lidende, men hans stærke vilje kæmpede mod smerterne således, at når han kom i ånde, var det ikke at mærke, at det var en dødssyg mand, man havde for sig.

Krüger var ingen overlegen ånd for hvis vid og store kundskabsfylde, man måtte bøje sig, men han var trods menneskelig skrøbelighed en riddersmand uden frygt og dadel, der ville tjene sit folk med alle sine evner, og som gik frygtløs i kampen uden at

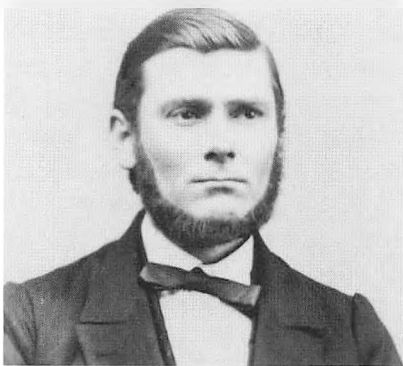
Hans A. Krüger (1816-81), gårdejer, kromand og møller i Bevtoft. Medlem af stænderforsamlingen i Slesvig 1847-64. Medlem af den tyske rigsdag og den preussiske landdag 1867-81. I landdagen nægtede han at aflægge den krævede ed på den preussiske forfatning og kunne derfor ikke indtage sit sæde. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Christian Flor (1792-1875), professor, højskoleforstander. Medstifter af Rødding Højskole i 1844 og dens forstander 1845-46. Medlem af den grundlovgivende forsamling 1848-49. Medstifter af Askov Højskole i 1865. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Hans Rudolf Hiort-Lorenzen (1832-1917), redaktør, genealog. Herredsfoged i Angel, men afskediget i 1864. Købte dagbladet Dannevirke i Haderslev i 1868. Flere gange straffet for sin journalistiske virksomhed. Forlod 1878 landsdelen for at undgå en udvisningsordre. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Jens Peter Junggreen (1827-86), fabrikant, politiker. Tobaksfabrikant i Aabenraa. Medinitiativtager til oprettelsen af Sprogforeningen i 1880 og dens første formand. Fra 1884 til sin død den danske repræsentant i den tyske rigsdag. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

se til højre eller venstre med en ubøjeelig viljestyrke og med den mest uegennyttige offervillighed. Han var en mægtig personlighed, en høvding iblandt sit folk, og som sådan har ingen af vore senere mærkesmænd³⁸² kunnet nå op ved siden af ham.

Det mærkedes hurtigt, at ingen af os, der var hans politiks arvtagere, var i stand til at løfte arven, skønt vi gjorde alt, hvad vi formåede for at blive i Krügers spor. J.P. Junggreen havde under Krügers sygdom besøgt ham for at tale med ham om stillingen, som den ville blive, når han gik bort, og havde på sin hensynsfulde måde villet have haft et fingerpeg af ham om, hvem han tænkte sig som sin eftermand, men fik intet svar herpå.

Ved Krügers død savnede vi i høj grad den politiske organisation, som jeg havde bedt Bunde Refslund om ved et møde i Arnum at stille forslag om. Ingen havde noget mandat til at tage sig af opstilling af Krügers eftermand i rigs- og landdag undtagen valgmændene til landdagen, men det var alt for stort et apparat at arbejde med over for det forberedende arbejde. Opgaven blev derfor at kalde enkelte af de forskellige egnes mest kendte mænd til her at træde sammen for at enes om en mand til at overtage rigsdagsmandatet.

Det blev et meget brydsomt arbejde, og et utal af møder blev holdt rundt omkring for at finde en mand, som alle kunne enes om.

Her var meget store vanskeligheder, da der var opstået modsatte anskuelser om den måde, hvorpå vi fremtidig skulle stille os over for repræsentationen i landdagen. Krügers mægtige personlighed havde gjort sig gældende over for Hans Lassen³⁸³, der mente at tjene danskheden bedst ved at aflægge eden til landdagen for at få adgang til der at påtale myndighedernes overgreb.

Krüger hævdede, at § 5 hjemlede os ret til at tage bestemmelse om vore statsretlige forhold, og ifølge den indtog vi en særstilling i det preussiske monarki, der forbød os at stille os lige med statens øvrige borgere. Det ville være en krænkelse af det nationale princip, som § 5 var et udtryk for.

Der var to mænd, som stod i første linje, når talen var om en kandidat til rigsdagen, som særlig havde henledt opmærksomheden på sig, J.P. Junggreen og Hans Lassen. Krügers meningsfæller ville kun have Hans Lassen på betingelse af, at han ikke ville aflægge eden til landdagen, og herom drejede forhandlingerne sig i mange møder. Men J.P. Junggreen havde stået noget vaklende i

edssagen, idet han en tid havde hældt til edssiden, men var nu kommet bort derfra. Desuden spillede hans opfattelse af kongerigsk politik en del med i denne sag og ligeledes det, at J.P. Junggreen var fra byen, hvorimod Hans Lassen var bonde og som sådan udtryk for det store vælgerfolk fra landet.

I de mange møder brød jeg mangan en lanse med Hans Lassen og hans venner for at få dem til at indse, at vor politiske opfattelse var den mest ideelle og den, som folket i sin store almindelighed bedst kunne forstå, ligesom der burde tages hensyn til, at vi alle i flok kunne gå enige til valg. For at nå det syntes kun en udvej åben, der bestod i at opgive både J.P. Junggreens og Hans Lassens kandidatur og finde en mand, som alle kunne samles om. Så kunne Hans Lassens og Krügers eftermand til landdagsmandatet se, hvorledes de kunne komme til forståelse med hinanden.

Manden, der blev foreslået til rigsdagsmandatet, var Cornelius Appel i Rødding, men han nægtede på det bestemteste at lade sig opstille, hvad jeg i selve mødet tilkendegav sikkert nok ville blive udfaldet. Hermed syntes forståelsen mellem de to opfattelser udelukket, og vi førtes ind i valgvrøvlet mellem de to, J.P. Junggreen og Hans Lassen.

Jeg var en del hildet af Hans Lassens samfundsstilling og var afgjort af en anden opfattelse end J.P. Junggreen af kongerigsk politik, men på den anden side fandt jeg kun meget få berøringspunkter med Hans Lassen over for et opbyggende samfundsarbejde. På dette område var jeg anderledes i forståelse med J.P. Junggreen, ligesom jeg satte anderledes pris på J.P. Junggreens fremragende personlige egenskaber end på Hans Lassens.

Jeg kunne på grund af Hans Lassens stilling til eden ikke være med til at anbefale hans valg og på den anden side heller ikke anbefale J.P. Junggreen, som jeg fandt for meget påvirket af den nationalliberale kongerigske opfattelse.

Som meget interesseret i at få en mand til rigsdagen, der kunne være udtryk for folkets store flertal, var min personlige stilling til sagen med de to mænd, J.P. Junggreen og Hans Lassen, således meget vanskelig. Det fine, ridderlige og bløde i J.P. Junggreens natur led så meget under alt det vrøvl, vi havde med kandidat-spørgsmålet, at han for at undgå en indbyrdes valgkamp ved det endelige valg besluttede sig til at afgive erklæring om, at han ikke ville lade sig opstille.

Denne erklæring virkede på en vis måde befriende over for

mig, at jeg skønnede, der nu så nær ind på selve valget ingen anden udvej var end at tage Hans Lassen håbende på, at han ville forstå stillingen således, at han for at være repræsentant for os alle i rigsdagen måtte nægte eden til landdagen. Denne min opfattelse gav jeg, straks jeg havde set J.P. Junggreenes erklæring, udtryk i en artikel i Dannevirke, der sikkert nok var skyld i, at en del af edsnægterne, da J.P. Junggreen, presset af sine venner, atter lod sig opstille, stemte på Hans Lassen, så jeg må bære min del af ansvaret for, at Hans Lassen kom ind i rigsdagen. Valget til rigsdagen var jo ved Krügers død et udfyldningsvalg. Alle vi, der havde håbet, at Hans Lassen ville have fulgt i Krügers spor i edssagen, blev skuffede.

Da valgperioden i 1884 var udløbet, og vi stod over for et nyt valg, modtog jeg et længere brev fra J.P. Junggreen, hvori han skrev, at det var ham meget om at gøre at høre min opfattelse af stillingen over for det ny rigsdagsvalg. Da han ikke regnede mig blandt sine særlige, politiske meningsfæller, der ikke havde stået ham nær eller tidligere vist interesse for hans valg, så ville det i særlig grad bero på min opfattelse, om han ville lade sig opstille ved det nu forestående valg, idet han gennem mine udtalelser ville få rede på, hvorledes den del af vort folk så på ham. Jeg skrev tilbage, at hans brev i høj grad havde glædet mig, og at jeg ville være med til at anbefale ham som rigsdagsmand på det bedste.

Efter den tid og til hans død fik vi en hel del med hinanden at gøre, særligt med hensyn til en udvidelse af Sprogforeningens virksomhed.³⁶⁴

Sprogforeningen

På Sprogforeningens generalforsamlinger, der stadig blev holdt på Hotel Danmark i Åbenrå og sjældent var besøgt af flere end et halvhundrede medlemmer, var det sidste punkt på dagsordenen »Forskelligt«.

Ved den lejlighed fremsatte jeg stadig tanken om, at det ikke var nok med, at vi fik oprettet bogsamlinger landet over, så der blev god adgang til sund, oplysende dansk læsning. Men for at den folkelige samfundsfølelse kunne trænge stærkere igennem, var det nødvendigt, at vi i mindre og større kredse kunne samles, oplyses og opbygges på vor egen folkegrund. Det kunne ske ved god oplæsning, og hvor der var kræfter dertil ved foredrag, således som det fandt sted enkelte steder vesterude, i Bovlund og, som det havde været tilfældet, i Rødding og hos os med vore aftenmøder.

Jeg henviste til kongeriget, hvor de havde begyndt med at bygge forsamlingshuse for derved at fremme og pleje, fremhjelpe og styrke samfundslivet, hvad vi især hos os kunne trænge til, således som vi var stedt under det fremmede herredømme.

Disse mine udtalelser om en sådan virksomhed, der skulle trænge igennem til folkelig oplysning for alle samfundslag, var uforståelig for de fleste af den tids ledende mænd af den national-liberale skole og smagte dem for meget af det grundtvigske og af højskolebevægelsen i kongeriget. Og jeg fik heller ikke den støtte af de få ældre af mine meningsfæller, som jeg kunne ønske, hvorfor der som regel ingen hensyn blev taget dertil uden for så vidt, at adskillige med den akademiske dannelse eller dem, der var kommet den nær forbi, betragtede mig som »noget rød og vild«.

Mine folkelige grundtanker var ikke lavet i deres værksted, hvorfor de ikke ville godkende deres betydning. Det var først langt senere, man fra den side måtte regne med dem.

Forhandlingerne på Sprogforeningens generalforsamlinger var ikke meget livlige eller meget indholdsrige i deres begyndelse, hvorfor jeg gerne ville gøre mit til, at de kunne blive mere frugtbare. Men følgerne blev som nævnt. Det svækkede imidlertid ikke min opfattelse af, hvad der burde gøres landet over for at styrke danskheden af de bedste kilder, hvorfor jeg stadig med rome-

Skrave Forsamlingshus bygget 1892 som det første i Sønderjylland. (Foto: Museum Sønderjylland - ISL).

ren Cato gentog: »Karthago bør ødelægges«, hvilket er udlagt, at dansk åndsliv må røgtes og plejes i folkeliv og menighed således, at det døde og dovne jages bort og giver rum for livets dyreste eje. Når det nås, er der opført et nyt Dannevirke, som er i stand til at holde alt tyskeri ude.

På den sidste generalforsamling, som J.P. Junggreen ledede, havde jeg ikke holdt mig i Catos spor, hvorfor Junggreen kom til mig og sagde som så: »Du må, som du ellers plejer, fremsætte dine tanker om, hvad arbejde vi skal have for ude omkring, thi jeg er kommet i forståelse med, at det er en opgave, der skal tages op.«

Valg af Junggreens efterfølger i rigsdagen 1886

Junggreen var lydhør over for alt, hvad han troede kunne tjene vor folkesag, selv om det kom frem fra folk, han ikke delte opfattelse med på mange områder. Når han var på forretningsrejser, havde han jævnlige boet her i byen hos købmand J.P. Schmidt, med hvem han var anderledes i forståelse end med mig, men det var ham om at gøre at få rede på mit syn på mange af vore nationale områder, hvorfor han, de sidste år han levede, boede natten over hos os, når han var i byen.

Vi fik derved god lejlighed til mere grundigt at lære hinanden at kende og blev meget gode venner, og det tilskriver jeg skylden for, at hans åndsfrænder efter den tid så mere fordomsfrit på mig og den retning, jeg tilhørte.

Junggreens tidlige bortgang var et stort tab for os. Han var en af vort folks bedste mænd.

Ved hans jordfærd fulgte jeg og A.D. Hørlück³⁸⁵ ad til kirkegården. Mens vi gik ad gaden til graven, siger Hørlück: »Hvad mener du nu? Hvem skal vi nu have som Junggreens efterfølger?« Jeg løftede min kæp og pegede med den på Gustav Johannsen³⁸⁶, der gik nogle rækker foran os, uden at sige et ord. »Det er også min mening!«, var Hørlücks ord. Med mange andre spiste jeg hos løjtnant Jacob Michelsen³⁸⁷ i Kolstrup, hvor vi drøftede sagen. Der var forskellige opfattelser af, hvem der skulle være Junggreens efterfølger. Jeg holdt på Gustav Johannsen. P. Skau, Jessen³⁸⁸ og flere blev nævnt.

Det lykkedes mig ikke at få talt med Reimers³⁸⁹ ved Junggreens jordfærd for at få høre hans opfattelse af, hvem han mente, der på Als og Sundeved ville have mest stemning for sig som Junggreens efterfølger. Efter at være kommet hjem skrev jeg derfor til ham for at få rede derpå, og fik den besked, at de mente som jeg. Straks efter modtog jeg indbydelse fra konsul Amorsen³⁹⁰ i Haderslev om at give møde hos ham for at rådslå om dette spørgsmål.

Her hos konsul Amorsen mødte vi så mellem tyve og tretti fra de forskellige egne i Amorsens spisestue, hvor bordet var trukket ud.

For øverste bordende sad dr. Madvig, nedefter til højre og venstre de mødte. Jeg ved nederste bordende med Reimers på min højre side. Madvig ledede mødet med en længere indledning, hvor han først dvælede ved den store betydning, J.P. Junggreen havde haft for danskhedens sag under det tyske herredømme og nu sidst som rigsdagsmand ved med sin betydelige historiske viden at kunne sætte vore modstandere til dørs. Nu gjaldt det om at få en mand, der var i stand til at løfte arven, og der var kun få at vælge imellem. Når vi, der var samlet her, kunne, hvad han håbede, finde manden og enes om at stille ham frem, var der ingen tvivl om, at hele folket ville med glæde tage imod ham og kære ham.

Efter hans opfattelse, som han håbede deltes af de fleste, var der en mand, som han mente frem for nogen anden var særligt skikket til denne vanskelige post. Han var velkendt, her fra Haderslev og nu sidst som redaktør af Flensborg Avis, der under hans ledelse havde arbejdet sig frem således, at det vel nu kan kaldes vort betydeligste blad. Han bad nu om, at man ville udtale sig om dette vigtige spørgsmål for at, når vi var kommet til forståelse, der da hurtigst muligt kunne træffes forberedelser til det valg, som vi kunne vente ville finde sted i en nær fremtid.

En mand, der på den tid havde en del indflydelse i Haderslev, og som sad ved Madvigs venstre side, tog først ordet uden dog at tage et så klart standpunkt som Madvig. Han ville særligt vejlede stemningen for at se, hvor det bar hen, for at han kunne finde sin plads i et flertal.

Om det opkastede spørgsmål førtes forhandlingen i sin begyndelse jævnt og roligt, uden at nogen afgjort fuldt ud sluttede sig til Madvig. Endelig tog jeg ordet ved at sige, at jeg ikke var enig med Madvig om at opstille Jessen. Jeg var godt nok enig med Madvig i, at Jessen var en meget betydelig journalist og vel nok den betydeligste på det område, men deraf fulgte ikke efter min opfattelse, at han også var i besiddelse af de største parlamentariske evner. Hans naturel var ikke af den art, der gør sig i et parlament, hvor de meget hidsige naturer let kan komme til at lide under disse medfødte anlæg (Jessen viste imidlertid siden, at han kunne lægge bånd på sig).

Madvig tog ikke imod disse mine udtalelser på den blideste måde, idet han i en meget skarp udtalelse henkastede det spørgsmål til mig, hvem jeg troede bedre kunne fylde pladsen? Mit svar var: »Gustav Johannsen!«

Hans Lassen (1831-96), gårdejer, politiker. 1875 medlem af den preussiske landdag, men aflagde først eden efter H.A. Krügers død i 1881. Endvidere rigsdagsmand efter Krüger fra 1881 til 1884. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Anders Dons Hørluck (1836-1900), gårdejer, politiker. Uddannet landmåler, men mistede retten til landmålerpraksis i 1867 pga. edsnægtelse. Efter Krügers død i 1881 valgt til landdagen. (Foto: Privat foto).

Jacob Peter Reimers (1826-1922), slagtermester, politiker. Slagtermester og kreaturhandler i Sønderborg. Medlem af Sønderborg Byråd 1862. Leder af valgagationen i Sønderborg Amt fra 1867. Vælgerforeningens første formand 1888-1907. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Gustav Johannsen (1840-1901), redaktør, politiker. Født og opvokset i Sydslesvig. Uddannet som lærer i København. Lærer i Angel, men afskediget 1864. Derefter boghandler i Flensborg. Overtog 1869 den dansksindede Flensburger Anzeiger, der derefter hed Flensborg Avis. 1881-84 og 1886-1901 medlem af den tyske rigsdag og 1888-1901 af den preussiske landdag. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

»Nu, det tror De! Mener De også, at vi kan være bekendt at sende en mand ind i rigsdagen, der kan gå ind i hvilken som helst kælder i Flensborg med den tarveligste sjoever? Og drikke sit øl sammen med den slags folk?«

»At Gustav Johannsen står på en god fod selv med de jævreste og tarveligste arbejdere i Flensborg, der kalder ham for »unsere Gustav«, forringer ikke mit syn på ham. Jeg tror tværtimod, at det tjener danskhedens sag i Flensborg!«

»Derom enes vi ikke. En mand, der kan sætte sig til at drikke i et lag af slige folk, kan vi ikke være bekendt at sende i rigsdagen som vor repræsentant. Det vil være at sænke niveauet alt for dybt, og det tror jeg også, de fleste i denne forsamling vil være enig med mig i?«

»Jeg er så langt fra enig med hr. fysikus Madvig, som jeg netop er af den opfattelse, at Gustav Johannsen netop har de egenskaber, både hvad jævnhed og intelligens angår, at han er i stand til at gøre sig gældende opad og så frigjort nedad, at hans indflydelse navnlig i Flensborg og hos vort folks store flertal vil være så værdifuld, så vi for tiden ingen bedre repræsentant kan få!«

»Hvad jeg har sagt, holder jeg for rigtigt, vi må dog vare os for, at tyskerne ikke på den vis skal få noget at pege ad, som vi må lade sidde på os, da det også vil falde tilbage på os vælgere.«

»Der er uden for Gustav Johannsens nærmeste i Flensborg vel kun få, der oftere end jeg har været sammen med ham, også ved mangen festlig lejlighed, hvor der er blevet drukket et godt glas, men aldrig har jeg været vidne til, at han har fået for meget, så jeg er på ingen måde bange for, at vi ved ham ikke skal blive repræsenteret på en værdig måde!«

»Jeg har, som De har hørt, mine herrer, den stik modsatte opfattelse som hr. Skrumsager og fastholder den. Men lad os nu også tænke på muligheden af Gustav Johannsens kandidatur, så jeg spørger forsamlingen, om den finder, det er forsvarligt at opstille ham, uden at vi har garantier for, at han aflader med det, hvad drikkeriet angår, som jeg har påtalt? Jeg spørger videre: hvem vil i denne forsamling gå til Gustav Johannsen og sige til ham: Vi tænker på at vælge Dem ind i rigsdagen, men kun på betingelse af, at De lader være med at drikke for meget, så vi kan være Dem bekendt?«

Almindelig tavshed. Dr. Madvig troede vistnok, at nu var slaget vundet, men han regnede fejl.

»Vil ingen anden, så vil jeg, og hvis det kræves, vil jeg tage en eller to pålidelige mænd med, for at man kan være vis på, at hvervet bliver rigtigt udført.«

Efter dette tog Madvig til orde, idet han sagde: »Nu er der intet andet for, end at enhver må udtale sig, for at vi kan blive klar over stemningen i de forskellige egne og så derefter tage vores afgørelse.«

På Madvigs venstre side sad der en del, som delte hans anskuelse, hvad han vistnok forud vidste rede på. Det var derfor klogt af ham at begynde at spørge enhver enkelt nedad til venstre. Der var faldet mange almindelige bemærkninger om kandidatspørgsmålet fra en hel del af forsamlingen uden, at andre end Madvig og jeg havde taget afgjort standpunkt. Udtalelserne begyndte altså at falde fra de enkelte, og de faldt forskelligt, men om jeg ellers husker rigtigt mest til fordel for Jessen. Reimers havde hidtil ikke udtalt sig. Nu kom så spørgsmålet: »Hvad mener De, hr. Reimers?«

Reimers, denne handlingens mand, er ikke en mand af mange ord, men en riddersmand uden frygt og dadel. Hans svar var kort og fyndigt og med et tonefald, der røbede i sin klang den stærkeste indsigelse imod de beskyldninger, der var rejst mod Gustav Johannsen: »På Als og Sundeved vil vi have Gustav Johannsen!«

Madvig var straks klar over stillingen. Slaget var tabt, og han fortsatte ikke sine spørgsmål videre, men tog sin hat og gik.

Vi fortsatte forhandlingerne. Et par mænd blev valgt til at rejse til Flensborg for at forhandle med Gustav Johannsen, og hans kandidatur var fastslået.

En tid efter at Gustav Johannsen første gang havde talt i rigsdagen og talt udmærket, var vi samlet i Bevtoft for at overrække Ingeborg Krüger en større gave som påskønnelse for den udmærkede bistand, hun havde ydet sin broder og derigennem danskheden i Sønderjylland. Dr. Madvig og jeg kom samtidig ind i køreporten og hilste på hinanden, og jeg var ondsksfuld nok til at spørge ham ad, om han endnu havde samme mening om Gustav Johannsen som sidst, vi taltes. Intet svar, men kort omkring ind i den pæne stue for at hilse på Gustav Johannsen og sige ham tak for, hvad han havde talt i Berlin. Morsomt for mig var det, at Madvig delte sig helt mellem Gustav Johannsen og Ingeborg Krüger, mens vi var samlet.

At noget sådant kunne hænde mellem Madvig og mig var ret naturligt og forståeligt, da det menes, at vi i vor hele natur var

Claus Peter Wolff (1842-1913), gård-ejer i Gammelgab, politiker. Medlem af Sønderborg Kreds dag 1868-1901 og af provinslanddagen 1882-86. Bestyrelsesmedlem i Vælgerforeningen fra dens start i 1888. Formand for bl.a. Fælleslandboforeningen for Nordslesvig. Det lykkedes ikke redaktør Jens Jessen at få Wolff valgt som Hans Lassens efterfølger i landdagen efter dennes død i 1896. I stedet blev H.P. Hanssen valgt. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

stærkt beslægtet og hver skal have haft sin del af en bjørnenatur at bakse med.

Jeg har heller ikke den mindste forståelse af, at vore sammenstød efterlod nogen bråd. Et talende vidnesbyrd gemmer jeg derom i et minde fra Madvigs syvtiårsdag, da vi gjorde gilde for ham på Harmonien i Haderslev. Da de officielle skåler for Madvig, frue og søn som for hans lærde broder, der var til stede, var udbragt, tog jeg ordet for at bringe Madvig en tak på min hustrus vegne, der med en knæskade i lang tid havde ligget i Haderslev under hans kyndige behandling og bragt hende helse. Men ved siden af ville jeg bringe min personlige tak for fælles arbejde, når vi var truffet sammen, og ligeledes en tak for når vi var stødt sammen, at selv når det var sket, og vi ikke havde taget på hinanden med fløjlschandsker, hvad ikke særlig ligger for os, så havde jeg ingensinde hverken følt eller set mærker deraf. Jeg havde held med at finde den bedste forståelse hos Madvig som hos hans hustru, søn og broder samt hele forsamlingen, så jeg tør smigre mig selv med, at det var den tale, der slog bedst an, selv om jeg godt kender, hvad det gamle ord siger om selvros.

Det var den 18. december 1886, vi holdt gilde for Madvig.

Edsspørgsmålet i landdagen

Ved Krügers død var det ikke blot rigsdagsmandatet, men også mandatet til landdagen, der blev ledigt. Ved udfyldningsvalget til landdagen begyndte der allerede at hæve sig stemmer for, at vi skulle sende en mand, der ville tage eden på sig. Hans Lassen, der sammen med Krüger sad inde med mandatet for anden kreds, havde udtalt sig for at tage sæde i landdagen, der stod lukket for dem, så længe de nægtede at aflægge eden. Så længe Krügers mægtige personlighed stod som den, hele folkets store flertal så hen til med den største tillid og ærbødighed, vovede Hans Lassen ikke at gå på egne veje ved at tage eden på sig og derved bane sig vej til landdagen.

Aldrig så snart havde Krüger lukket sine øjne, før Hans Lassen trådte frem med sin opfattelse af, at det tjente danskheden bedst at aflægge eden for at tage sæde i landdagen. Vor opfattelse var modsat Hans Lassens, og det kom til mange og ret stærke sammenstød i den anledning. A.D. Hørlück var sikkert nok den mand, som Krüger ønskede sig som sin eftermand, da han tvivlede på, at C. Appel ville lade sig vælge. Der er heller ingen tvivl om, at Hørlück navnlig i Haderslev Vesteramt var den mand, der bedst var i stand til at samle stemmerne om sig.

Hørlück blev jo valgt som Krügers afløser i landdagen ved udfyldningsvalget, selv om der allerede begyndte at hæve sig vægtige stemmer for at aflægge eden, hvad Hørlück jo på ingen måde ville gå ind på. Hermed var freden også ude. Hans Lassen aflagde eden og tog sæde i landdagen, Hørlück nægtede eden og rejste hjem. Som enigheden mellem de to landdagsmænd, Hans Lassen og A.D. Hørlück, var brudt, således også ude i folket, hvor det nu kom til mange stærke sammenstød, og heri tog jeg som edsnægter fremtrædende del.

Peder Skau var nok den, der førte edsaflæggerens sag med størst dygtighed, og jeg var vel den, der førte den hvasseste klinge imod ham for at værgе det gamle, ideelle standpunkt. Trods de ret voldsomme sammenstød mellem os bør det nævnes, at selv om klingerne var slebet nok så skarpe, var de blanke og rene, så de sår og flænger, de fremkaldte på kampdagen, ingen bullenskab satte, fremkaldt af urene bakterier. Jeg betragter det nu som et held, at

Peder Skau (1825-1917), gård-ejer, politiker. Bror til Laurids Skau. 1844-46 elev på Rødding Højskoles første hold. Købte 1856 gården Bukshave i Fjelstrup Sogn og blev hurtigt en af de førende skikkelser i Haderslev østeramt. 1858 blev han medlem af amtsrådet og efterfølgende af kredsagen. 1868 valgt til provinslanddagen i Rendsborg og i 1881 til provinssynoden. Tog allerede 1873 standpunkt for edsaflæggelse. Medlem af bestyrelserne for Sprogforeningen og Vælgerforeningen og med-udgiver af Sønderjyske Årbøger fra 1889. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

jeg ikke i denne sag var bedre krigsmand, end jeg var, og ikke havde dygtigere kampfæller, end tilfældet var, thi havde jeg haft det, var striden trukket længere ud, og vi havde derover forsømt andre påtrængende opgaver, som vi nu i fællesskab var bedre i stand til at få røgtet og plejet.

Som vidnesbyrd om, at jeg ikke modtog nederlaget med en nagende bitterhed eller med mismodig, krænket forfængelighed, tjener til oplysning, at da afstemningen blandt valgmandene forud for landdagsvalget i 1888 havde fået det udfald, at edsaflæggerne var i flertal, udtalte jeg: »Vi bøjer os for afgørelsen, og for at vi fremdeles kan føre vor danske folkesag i fællesskab med størst kraft, går vi med flyvende faner og klingende spil over til eder!« Det var mine ord!

Kontakter i København

En søndag eftermiddag i sommeren 1882 var min hustru og jeg kørende nede hos Juhl Boysen³⁹¹, der var det sted, vi kom oftest. Her traf vi sammen med Appels, som det hændte tit.

Til Appels kom der mange gæster nordfra. Den dag havde de en ung pige med fra København, som man straks måtte lægge mærke til, da hun var så helt ualmindelig smuk. Det var en dejlig sommerdag, og vi gik omkring i haven. Den nuværende kulturminister, Jacob Appel³⁹², der var kusk for det appelske hus, gik og underholdt den fremmede, københavnske pige, og vi mødtes på en af gangene, og han forestillede hende for mig som frøken Fibiger.³⁹³ Senere hen på eftermiddagen fik vi held til at veksle nogle ord med hinanden, og jeg indbød hende til Københoved, hvis det var hendes mening at tage vejen hjem over Askov. Hun takkede for indbydelsen med den bemærkning, at denne gang kunne hun ikke tage derimod, men måske en anden gang, for hun havde interesse i at se Askov.

Året efter ved Grundtvigs hundredårsfest fik vi lejlighed til at hilse på hinanden i Kongens Have og fik talt en del med hinanden om sønderjyske forhold, der i højeste grad interesserede hende, og som hun havde sat sig ret godt ind i.

Dagen efter ude i Udby, mens vi skulle køre bort derfra for at nå jernbanen, kom der en midaldrende kone fra Østjylland, der var temmelig svær, og bad mig, om jeg ikke kunne skaffe hende en vognplads, da hun havde ondt ved at tage turen til fods. Jeg fik fat i en sjællandsk bonde, der havde et agebræt til at lægge bag sine to agestole. Her måtte jeg anbringe hende og sætte mig hos. Som jeg er i færd med det, kom frøknerne Grundtvig og Falbe Hansen, om det dog ikke var mig muligt også at skaffe plads til en ung københavnsk pige, der var gået herud, men hvis fødder var blevet så medtaget, at hun ville have ondt ved at gå tilbage igen. Hun stod inde i præstegården. Jeg henvendte mig til bonden, om jeg måtte anbringe en københavnsk pige bagpå ved siden af os to, som ikke var af de allerletteste. »Hæng på, københavner«, var hans svar. Jeg gik så ind i gården for at få pigen med de dårlige fødder bragt om bord, men blev meget overrasket ved, at det var frøken Marie Fibiger.

Jens Jessen (1854-1906) og hustru Marie Jessen, født Fibiger (1859-1935). Jens Jessen var uddannet lærer og fungerede som sådan frem til 1882, hvor han blev redaktør af Flensborg Avis, som han overtog året efter. Flensborg Avis blev landsdelens mest udbredte danske avis. Hans skarpe pen kostede ham adskillige frihedsberøvelser og bøder, og i alt tilbragte han 3½ år i fængsel. Afløste 1902 Gustav Johansen som medlem af den tyske rigsdag. Var i politisk modsætningsforhold til H.P. Hanssen. Blev i 1887 gift med københavneren Marie Octavia Fibiger, der i en ung alder var blevet grebet af kampen for danskheden i Sønderjylland. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Vi fik på køreturen talt en hel del, og aftalen blev mellem os, at når hun til sommer atter kom til Sønderjylland, ville hun tilbringe feriens sidste del i Københoved. Hvad også fandt sted og gentog sig. Vi blev meget gode venner, hvilket for mit vedkommende fik til følge, at jeg fik forstående kendskab til den samfundsklasse i vort folk, som man til dagligdags under de jævne landlige forhold står på afstand fra.

Det var sikkert nok frøken Fibiger, der et par år længere fremme i tiden var skyld i, at jeg blev opfordret til i København at holde foredrag i forskellige kredse om sønderjyske forhold. Jeg boede under mit ophold hos oberstløjtnant Nielsen, gift med Julie Busck, og frøken Fibiger førte mig ikke blot ind i sit eget hjem hos hendes

moder, hvor de fire søstre boede tilsammen og havde som pensionær nuværende professor Asbjørn Drachmann³⁹⁴ boende på første sal, hos hvem vi fik mangan hyggelig samtale og jeg en god pipe tobak. Desforuden var vi gæster hos nuværende amtmand Feddersen³⁹⁵, ligesom hos svogeren, nu overpræsident i København de Jonquières³⁹⁶, og hos birkedommer Dahlerup³⁹⁷ på Christianshavn.

Det var mig til stor berigelse at blive kendt med disse gæstfrie og med så stor smag udstyrede hjem og med de så meget betydelige og så stærkt interesserede mennesker, der var så meget forskellige i deres personlige anlæg. Mændenes betydelige samfundsstillinger og den iøjnefaldende dygtighed, som enhver af dem har fyldt sin plads, taler for sig selv. Det samme er tilfældet med fru Stampe Feddersen³⁹⁸, hvis navn og virke er kendt og påskønnet i mange kredse landet over. Det gælder ikke i så stort et omfang hendes søster, fru de Jonquières, men ikke mindre i de kredse inden for hvis område hun fik sin alt for tidligt afbrudte gerning. Hun var en af vort folks allerbedste kvinder. Fru Dahlerup var ligeledes en betydelig kvinde, hvis interesser favnede vidt og var både stærkt mærkbare og kendbare i de kredse, hvori hun færdedes.

Det var ved samme lejlighed jeg stiftede personligt bekendtskab med de to betydelige mænd, A.D. Jørgensen³⁹⁹ og murermester Kruse⁴⁰⁰, med hvem jeg længere fremme i tiden fik en del at gøre af mere almen interesse angående såvel vores store folkelige spørgsmål som modersmålets røgt og pleje. Hos hr. og fru Amalie Skram⁴⁰¹, der tidligere havde gæstet os, fik jeg en meget venlig modtagelse, skønt jeg kom i en noget tilsølet tilstand, idet jeg uden for deres lejlighed faldt, da jeg stod ud af sporvognen, slog hul på det højre bukseben og knæet. Jeg måtte i et par af Skrams bukser, og fruene var stolt af, at jeg kunne få dem på, mens mine egne fik riften syet til.

Som nævnt var disse fjorten dages ophold i København en oplevelse, som jeg var meget taknemmelig for, og jeg mindes de mange hjem, jeg blev ført ind i, med taknemmelig glæde, ligesom det både udvidede og berigede mit livssyn.

H.D. Kloppenborgs død 1882

I forårstiden 1882 var H.D. Kloppenborg nede i Åbenrå Amt for at fæste sig en mestersvend til møllen. Det var et forrygende vejr. Han tog fra Sommersted ned til Rødekre med toget, idet han mente, at svenden boede der i nærheden, hvad imidlertid ikke var tilfældet, hvorfor han måtte leje en vogn efter at have gået et stykke. Hans overtøj havde han ladet blive i Sommersted og kørte så en længere vej i dette forfærdelige vejr uden tilbørligt rejsetøj.

Det var dog mere, end hans kæmpenatur kunne udholde. Han kom meget medtaget hjem og måtte gå til sengs. Lægen blev dagen efter hentet, men det blev stadigt dårligere med ham. En af de første nætter i maj ved tolv-tiden blev min hustru og jeg kaldt om, da hans sygeplejerske, en broderdatter, Trine Madsen Gøtterup⁴⁰², der havde stået ved så mange sygelejer, skønnede, at det var dødskampen, der fandt sted, hvad det sikkert også var. I flere timer lå han fuldstændig bevidstløs og droges mod døden, men hvor utroligt det lyder, vendte han i morgenstunden tilbage til livet og levede sommeren igennem, indtil han den 7. september i morgenstunden slumrede stille ind.

Forholdet mellem os havde aldrig været af fortrolig art, så når jeg måtte være ham behjælpelig på forskellige områder, skete henvendelsen, som forhen nævnt, altid indirekte enten fra min svigermoder eller Hanne Schmidt til min hustru, der så talte til mig.

Således gik det også nu, da han blev syg og ikke længere var i stand til at styre den store bedrift. Da han kom lidt til kræfter, ville han gerne blande sig i sagerne, og jeg måtte mindst en gang om dagen tale med ham om arbejdets gang. Ja, han kom sig i den grad, at han i flere uger dagligt kørte en tur rundt på marken.

Efter at pastor Michaelsen⁴⁰³ var blevet præst i Rødding, indtog Kloppenborg et meget mærkeligt, men ret frisindet standpunkt. Hans hus stod åbent for Appels forkyndelse, der i lange tider på grund af et politiforbud kun holdt gudstjeneste om eftermiddagen efter kl. 4. Kloppenborg var så som regel først i kirke hos pastor Michaelsen og bagefter i sit hjem hos Appel.

Pastor Michaelsen havde meget tilfælles med Kloppenborg i tankegang og opfattelse, såvel hele deres borgerlige som på

mange områder kirkelige livssyn faldt sammen. Hertil kom, at Michaelsen var en god dansk mand, der, hvad Kloppenborg ikke havde forståelse for, af kirkeforstanderskabet var opfordret til at søge Rødding og Skrave præstekald for at dæmme op for den frikirkelige bevægelse, en opfattelse som kom de kirkelige, kaldende myndigheder så veltilpas, at de trods Michaelsens danske sind kaldte ham til præst her. Michaelsens veltalenhed var godt kendt, så det var klogt både af kirkeforstanderskabet som af regeringen at få ham til Rødding, for at hans stærke røst kunne holde fårene til den gamle statskirkefold. De hverken forstod eller som følge deraf kunne regne med, at Appels vidnesbyrd strømmede ud fra et hjertegrebet, troende hjerte, der med åndsbåren myndighed vidnede ikke for løn og vinding, men for at Guds levende ord kunne trænge ind i sjælene til trøst, fred og frelse fra synd og død.

Pastor Michaelsen forstod Kloppenborg og blev forstået af ham igen. Michaelsens store økonomiske sans havde gjort indtryk på Kloppenborg, så meget mere som han havde fået meget stærkt indtryk af, at siden hans hustrus ualmindelige evner var svækket, var der indtrådt en stærk og meget kendelig tilbagegang. Som om han ikke ville vedkende sig, at på det område var det hende, der havde haft overtaget, så var kendsgerningerne alt for talende.

Pastor Michaelsen var på den tid i sin manddoms fulde kraft og ville efter menneskeligt skøn være i stand til at røgte sin gerning i en lang årrække. Med det for øje skønnede Klopppenborg, at han ville være i stand til at indtage en formyndergerning for dattersønnen, Hans Diderik Kloppenborg Skrumsager, indtil hans myndighedsalder. Ifølge testamente var han indsat som universalving til Bejstrupgård med alle underliggende ejendomme, der nu i 1912 er takseret til en værdi af ca. 300.000 mark.

For ikke at støde alt for meget an med min fadermyndighed skulle der tildeles mig en rådgivende tilsynsret.

Pastor Michaelsen meddelte mig disse forhandlinger som udslag af Kloppenborgs sidste bestemmelser med sit jordiske gods. Hertil svarede jeg, at jeg intet havde begæret af Kloppenborgs gods, da jeg i sin tid bad ham om hans datter, og at jeg havde været så heldigt stillet, ved hjælp af min hustrus store dygtighed, at vi havde været i stand til under meget jævne forhold at leve vort liv uden hans hjælp, og med Guds hjælp ville det nok lykkes os i fremtiden. Men i første linje var de bestemmelser, der var truf-

fet, en stor uretfærdighed først imod min hustru og dernæst mod vore øvrige børn.

»Retsligt set kan testamentet ikke opretholdes, det vil De, hr. pastor, godt forstå, da den retslige pligt del ikke er tildelt min hustru i det omfang, som loven kræver. Men hverken min hustru eller jeg vil gøre indsigelse imod det. Derimod vil jeg sige Dem, at jeg hverken vil anerkende Dem eller nogen anden som min søns formynder og vil på det område ikke tåle den allermindste indblanding.«

Dermed var denne forhandling forbi, og pastor Michaelsen har nok skønnet, at her var intet mere at gøre, og sagen blev aldrig siden omtalt.

Det blev en meget stor jordefærd, da Kloppenborg den 14. september stedtes til hvile på Skrave kirkegård. Ca. 100 vogne fyldte kirkevejen fra gården til kirken foruden mange, der gik, så kirken var ikke i stand til at rumme dem alle. I hjemmet talte Termansen⁴⁰⁴ før ligfærden fra den store trappe, mens Michaelsen besørgede alt det rituelle. Ved bordet talte Sveistrup, Appel, Schrøder og Gustav Johannsen, der hver især drog træk frem der både karakteriserede og kastede lys over både person og virke.

Det var et langt liv og en betydelig virksomhed, der her var afsluttet af en meget ejendommelig personlighed. Kloppenborg havde været i besiddelse af usædvanlig energi og viljestyrke indtil stædighed. Desuden havde han stor praktisk sans og håndsnilde til at tage fat på alt, hvad der lå inden for hans eget hjemlige område. Det var helt mærkeligt at se ham tage fat med sine store hænder på et værktøj, det så slet ikke behændigt ud, nej, tværtimod noget klyttet⁴⁰⁵ og kejtet. Men resultatet, der kom ud, var godt. Han kunne smede, dreje, lave bødkerarbejde, sy, spinde, hækle, ja sågar sætte kopper op som kvindeligt hovedtøj⁴⁰⁶, for ikke at tale om snedkerere og tømre og lave møller. At jeg manglede alle disse egenskaber, var vel heller ikke uden skyld i, at han ikke ville betro sin datter til mig.

Hans opdragelse og ungdoms uddannelse var sket fuldstændigt på tysk i Christiansfeld, hvad hele hans liv bar præg af. Hvad der især satte præg på ham som dansk mand, var hans usvigelige kongetroskab, der navnlig var skyld i, at han førtes ind i det offentlige livs anliggender.

At tage fat her ud fra en personlig, selvstændig, forstående overbevisning var under mange forhold vanskeligt for ham. Det var

som om pietismen på et tidligt tidspunkt i hans liv havde med sig: se ikke! rør ikke! smag ikke! ødelagt de evner, der er nødvendige for at tage selvstændig del i det offentlige livs forhold. Han havde godt nok en skjult forståelse af denne mangel, selv om han aldrig lod sig forstå dermed. Han havde imidlertid et storartet greb på at vælge sig konsulenter til at sætte sig ind i forhold, som han ikke var i stand til selv at danne sig en grundig forståelse af.

I flere år, mens Sofus Høgsbro var forstander for Rødning Højskole og J.L. Knudsen lærer, var det særligt de to, og da især den sidste, som han tyede til for at få klarhed over spørgsmål, han ikke selv magtede at klare. Efter deres tid blev H.A. Krüger den mand, han søgte i sådanne forhold. Den indflydelse, som Knudsen havde haft på Kloppenborg, blev den mest kendelige alle dage og har to årsager. Først at den var i overensstemmelse med den stærke påvirkning, som Grundtvig under hans lange ophold i København under treårskrigen havde øvet, og dernæst en anden af en hel derfra forskellig art.

Efter den tales indhold, som Knudsen holdt ved rejsegildet på Bejstrupgård, da det nye stuehus med sidebygninger var færdigt, skønner jeg, at Kloppenborg hos Knudsen har fået understøttelse i sin modstand mod datterens giftermål med Kloster.⁴⁰⁷ Det var et meget mærkeligt forhold, der her gjorde sig gældende, idet Kloster, indtil forlovelsen mellem ham og An Marie fandt sted, var en af hjemmets bedste venner og da navnlig Kloppenborgs langt mere end hans hustrus, der var en del kritisk over for hans flotte måde at føre sig på.

Hele Klosters optræden som opfattelse af alle livets forhold var så modsat Knudsens, som tænkes kan, ligesom han var meget kritisk over for den virksomhed, som Knudsen udfoldede på højskolen. Denne klosterske opfattelse havde An Marie tilegnet sig meget af, og hun så på Knudsen med samme øjne. Så her havde jeg til at begynde med, som jeg tidligere har nævnt, mange kampe at føre med hende, der var så meget hårdere, da Claus Dall, der også havde været Klosters ven og jagtkammerat, stod hende troligt bi. Det tager sig underligt ud at nævne, men når disse kampe engang imellem blev ført i Kloppenborgs nærværelse, så stod han altid på min side og kunne godt give både An Marie og Claus Dall en ordentlig visker!

Disse ret stærke sammenstød var sikkert nok skyld i, at Kloppenborg først på et sent tidspunkt af mit ophold på Bejstrup-

Jørgen Michaelsen (1830-1900), sognepræst. Cand. theol. 1862. Sognepræst i Uge 1864-66, i Bjolderup 1866-80 og i Rødding-Skrave 1880-95. Derefter præst i Mjolden nogle år, hvorefter han igen bosatte sig i Rødding. Hans indstilling var dansk, og han havde stor søgning til sine gudstjenester. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

gård kom under vejr med vort forhold. Både An Marie og Hanne Schmidt, der var fælles om at bruge stærke udtalelser om min opfattelse af mangt og meget, havde engang brugt dem så stærke i Kloppenborgs nærværelse, hvor jeg ikke var til stede, at han havde sagt til dem begge, at de skulle behandle mig mere ordentligt.

Nu var han død, fred med hans minde!

Bestyrer på Bejstrupgård for sønnen

H.D. Kloppenborg Skrumsager

Jeg havde allerede på det tidspunkt så mange tillidshverv af meget forskellig art, at jeg ikke kunne binde mig til en regelmæssig gerning i den hjemlige bedrift, så nu ved at overtage styret på Bejstrupgård blev det helt udelukket.

Her var der meget at tage fat på, da alt var i forfald, så her blev opgaver at løse på mange områder, som havde sine store vanskeligheder. Jorden var medtaget, besætningen ligeså, bygningerne og møllen ikke mindre. Pengeforholdene stod det dårligt til med. Ikke fordi at gælden var så særlig stor. Værdien, der var til stede, var mere end dobbelt så stor som gælden, men der var kun en lille prioritet, resten var på den tids gamle vekslers i større og mindre beløb til omegnens velhavere. Disse beløb blev stadigvæk opsagt, og det forvoldte mig store vanskeligheder.

Pengene var i lange tider efter Kloppenborgs død meget småt til stede over alt. Som formand for Sparekassen for Frøs og Kalvs-lund Herreder bød hensyn til lånsøgere, at de først skulle tilfredsstilles, så det kun blev en sjælden gang, at jeg, når ingen andre søgte lån, kunne erholde et sådant. Jeg gjorde mange forgæves forsøg på at få alt samlet enten som en mindre andenprioritet eller en større første, men alt forgæves. Hverken de store danske eller tilsvarende tyske pengeanstalter var til at formå at give lån i disse egne. De statsretlige forhold følte fra begge sider for så usikre, at man ikke ville anbringe sine penge der.

Følgen af disse forhold blev, at jeg personligt med min egen kreditsikkerhed måtte skaffe alle opsagte beløb til veje. Som tiden gik, og opsigelserne indløb, kom jeg til at hæfte for et beløb, der nåede til grænsen for alt, hvad jeg ejede. Selv om de indfrieede vekslers sammen med et nøjagtigt ført regnskab kunne udvise og klarlægge disse forhold, så ville det dog, hvis jeg døde, forvolde min hustru store vanskeligheder.

For at komme ud herover henvendte jeg mig personligt til frøken Rosenørn-Teilmann⁴⁰⁸ til stamhuset Nørholm, og denne udmærkede kvinde var også villig til at yde det nødvendige lån, men

da der skulle søges om ministeriel bevilling til lånets anbringelse i udlandet, blev det fra ministeriets side nægtet.

Intet havde været mere rimeligt, end at Livsforsikringsanstalten i København, der havde førsteprioritet, havde forhøjet den, da sikkerheden var så fuldt ud betryggende, men sammes direktør, hr. Hirschsprung, gav mig et afgjort afslag. Jeg holdt det så gående, indtil pengene i sparekassen blev så rigelige, at vi også anbragte større beløb i kongeriget. Så kunne jeg uden at gå andre i vejen få sagen ordnet, hvad jeg også fik.

Kom der intet andet ud af de mange vanskeligheder med at få prioriteten ordnet, så blev det årsag til, at min hustru og jeg fik personlig indbydelse af frøken Rosenørn til at bo på Nørholm under den vestjyske tur, hvor vi havde det så ganske udmærket i et så indholdsrigt samvær hos disse fortræffelige mennesker, som man sjældent får lykke til at opleve. Der blev ved den lejlighed knyttet en rig, forstående forbindelse, som jeg har været og er glad for har været, og som jeg håber fortsat til vore dages ende.

For at få møllen bragt i nogenlunde tidssvarende stand fik vi den kendte og dygtige møllebygger, Niels Mortensen, og jeg er ham taknemmelig for, at han holdt på, at der ikke skulle gøres mere, end at den blev i stand til at tilfredsstille det hjemlige behov. Det var nemlig i de tider, da flormel ret kom i gang og gav et godt udbytte, og der var mange kloge folk, som stærkt opfordrede mig til også at lægge an derpå, og som tit gav mig stikpiller for min alt for gammeldags opfattelse. De henviste mig til så mange møller, hvor disse nye indretninger var indlagt, og de mange penge de tjente derved. Det gik også godt en kort tid, indtil konkurrencen blev så stærk, at det kun var storindustrien, der formåede at holde det gående med fordel, hvorimod de mindre møller måtte spænde fra, og mangen en, der havde anvendt beløb fra 20 til 40.000 mark, var ruineret.

På det tidspunkt var det i disse egne småt med hjemlige bygningshåndværkere, dels på grund af den store udvandring⁴⁰⁹ og dels på grund af, at de økonomiske forhold havde lagt alt byggeri i stampe. Udvandringen i 1867 og 1870 havde i den grad tæret på folkets kraft, så det følte så stærkt, at det var helt undtagelsesvist, at der i de påfølgende tredive år blev bygget nyt her i Skrave Sogn. En hel enkelt håndværker uden svend eller dreng var vel til stede, men det ville over for de store reparationer på Bejstrupgård

*Skrumsager som ældre.
(Foto: Museum Sønderjylland
– ISL).*

tage flere år, før han nåede til ende, da han dog ved siden af måtte tilfredsstille de andre små krav, der fra anden side blev stillet til ham.

Da jeg ønskede at få det meste i stand på en sommer, måtte jeg se mig om efter hjælp ude fra. I den anledning henvendte jeg mig til bygmester Bentzen⁴¹⁰ på Vallekilde, om han ville overtage arbejdet ved at sende os tre-fire svende, hvad han beredvilligt gik ind på. At der var meget at bringe i stand, fremgår af, at vi dette år til reparationer anvendte blandt andet 70 tylvt⁴¹¹ fjæler⁴¹² og 100 tdr. cement.

I foråret tog jeg imod Bentzen i Sommersted, der skulle se på, hvad der var at gøre, for at han kunne sige sine folk besked.

Bentzen siger til mig, da vi mødtes: »Jeg har aldrig været her før, så hvis din tid tillader det, ville jeg gerne se Laurids Skaus fødegård og så Sommersted Kirke. Du ved jo nok, at jeg også har bygget kirker.«

Det havde jeg ikke noget imod. Jeg kendte Eskild Skau⁴¹³, derimod kendte jeg slet ikke hverken hans hustru eller døtre. Jeg havde set dem i Haderslev, det var det hele, men aldrig talt med dem. Vi blev gæstfrit modtaget, det var lidt foran middag. Vi spiste til middag, og da det var ovre, spillede og sang pigerne. Christine spillede Knud Lavard, og Marie sang. Skønt jeg ingen forstand

har på musik, blev jeg i højeste grad grebet navnlig af Maries sang, hvoraf følgen blev, at jeg kom til at synes meget godt om pigebørnene.

Efter at vi så bagefter havde set kirken, tog vi så afsked med tak både for gæstfri modtagelse og den udmærkede underholdning.

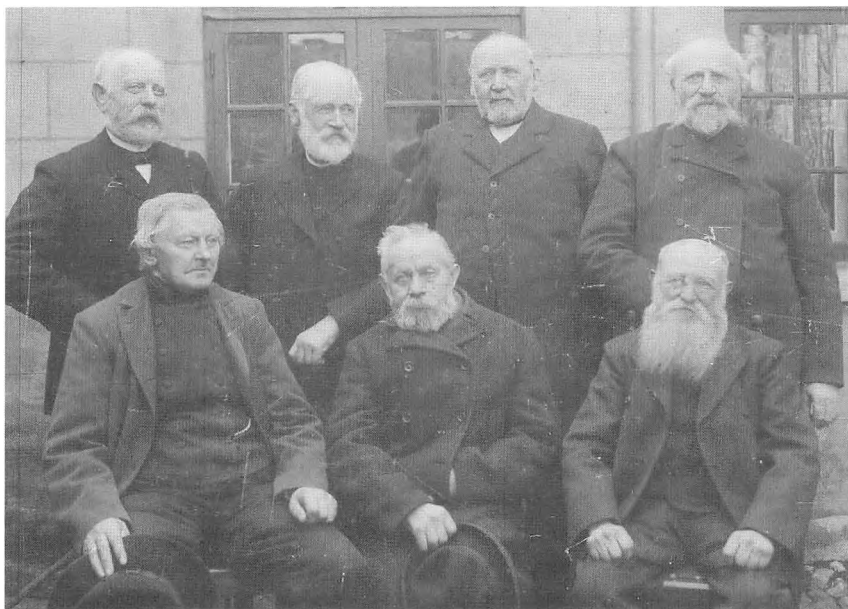
Da vi kørte hjemefter, siger Bentzen: »Det var et meget interessant besøg, men et meget mærkeligt bondehjem. De unge piger ligner dog slet ikke bondepiger. Du ved jo nok, at jeg er kommet rundt omkring i landet og har været i mange hjem på de forskellige steder, men aldrig har jeg truffet på noget lignende.« »Ja,« indrømmede jeg, »det var meget påfaldende og yderst sjældent, at jeg har mødt en tilsvarende dannelse hos bønderpiger, og jeg vil give dig helt ret, hvis man blot vil fæste øjet på den rent formelle anstandsoptræden.« Bentzen fortsatte: »Jeg har virkelig respekt for sådanne unge piger, som vi mødte her. De er sikkert nok heller ikke Laurids Skaus broderdøtre for ingenting. Men sig mig, Skrumsager, kan de nu også gøre fyldest i et bondehjem som husmødre, når man tænker sig dem gift med almindelige bønder?«

Havde det været nu tredive år efter, så kunne jeg have svaret med et rask ja! Thi Marie har vist, at hun var i stand til at styre sit hus som en af de bedste. Men ikke nok hermed, hun styrede også sin gårds bedrift med dygtighed, indtil hun blev gift, ganske vist med en mand, der har kunnet gøre det endnu bedre, hvad han som mand også burde.⁴¹⁴

Sådan kunne jeg ikke svare dengang. Mit svar var: »Det kommer an på lødigheden i deres karakters indhold, hvad jeg ikke kan dømme om, da jeg ikke kender dem. Skal jeg sige noget her, må jeg dømme ud fra slægten, både på fædrene og mødrene side, og den har udvist stor dygtighed samtidig med, at der er en del forfængelighed, som jeg dog tror er underlagt betydelig økonomisk sans. Jeg kan også gå ud fra min egen hustru, hvis ungdom på flere områder har forment sig under noget lignende forhold som disse to unge pigers, og hvor hjemmet både var langt større og mere velhavende, så hun kunne få alt, hvad en ung pige ønsker sig. Da hun så blev gift og kom ind under små, tarvelige forhold, så tør jeg nok sige, at der var ingen, der overgik hende, hverken i økonomi eller i praktisk dygtighed til at styre et hus, som der blev stillet større krav til end til noget tilsvarende mig bekendt hjem.«

Ikke lang tid efter traf jeg på Eskild Skau og sagde ham tak for sidst. Hans svar herpå var: »Du, der så jævnligt kører til Hader-

slev, kunne i stedet for at bide i kroen køre ind til os. Vi vil altid have noget at tale om.« Jeg sagde: »Tak til den, som byder!« Og benyttede mig deraf i fremtiden således, at jeg vistnok var den længere borte fra, der kom oftest i det Skau'ske hjem.

Syv gamle mænd fra Københoved. Nederst fra venstre: Gårdejer Mads Lund (1834-1916), maler N.P. Lyhne (1842-1913) og gårdejer J.P. Gram (1831-1913). Øverst fra venstre: Dyrlæge J.J. Gram (1841-1917), gårdejer P.M. Schmidt (1840-1919), gårdejer Chr. Lund (1840-1919) og gårdejer J.N.H. Skrumssager (1841-1921). Af de syv oplevede kun Skrumssager Genforeningen, mens P.M. Schmidt og Chr. Lund døde i visheden om en afstemning. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Kredsdaysarbejde. Valg til provinslanddagen

Fru Skau, og måske døtrene med, så i begyndelsen meget kritisk på mig, hvilket for fruens vedkommende til dels skrev sig fra hendes broder, storbonden Jeppe Brandorf i Højrup⁴¹⁵, en af mine fæller i kredsdaysen.⁴¹⁶ En mand med god praktisk forstand, som han var sig bevidst, og i følelsen af sin velhavende storbondestilling mente han, at der burde tages særligt hensyn til hans samfundsopfattelse af mangt og meget, når vi forud for møderne i kredsdaysen forhandlede daysordenen. Det lå nu slet ikke for mig at tage det fjerneste hensyn til storbonden mere end til en hvilken som helst anden, og da vi danske kredsdaysmænd i en del år, indtil valget blev omlavet således, at tyskerne kunne blive flertal⁴¹⁷, var i flertal, havde vi råd til at tage en dyst med hinanden, hvad jævnligh fandt sted.

Brandorf, Højrup, J.P. Friis, Ejsbøl⁴¹⁸, og Jørgen Hybschmann, Nustrup⁴¹⁹, var de eneste fra den forrige kredsdays, der var valgt ind igen. De to første ville gerne give tonen an over for adskillige spørgsmål, som vi, de ny, ikke altid ville godkende. A.D. Hørlück, Rurup, der af os, de nyvalgte, blev betragtet som vor førstemand og fører, var en overmåde klog og forstandig mand, der noget tilbageholdende og overvejende kun sjældent i en forhandling straks kom frem med sin fulde mening om en sag. Som oftest blev det derimod mig, der lagde ud og fremsatte straks min opfattelse uden hensyn til, at jeg godt vidste ved flere lejligheder at være modsat Friis og Brandorf. Det var også dem en kærkommen lejlighed, når de kunne få godt ram på mig. De anså mig for den rødeste røde.

De to sammen med Hybschmann var jo udtryk for den opfattelse, der sad længst til højre i de nationalliberales rækker, parret med kalkunsk bondekultur. Min store, grå hat og min øvrige grå vadmelspåklædning blev af dem betragtet som et passende islæt til det indvendigt røde. Friis, der kunne være ret vittig, fik vistnok anledning til af de mange sammenstød at kalde os herude fra vesteramtet for vestmagterne. Vi havde også god forståelse med vore andre fæller fra østeramtet, så det blev os, der i disse år, mens

den gamle valglov stod ved magt, gav tonen an. De tre regnede imidlertid kun lidt med mig, uden for så vidt jeg i forhandlingerne var en mindre hensynsfuld modstander end mine andre fæller. Det var Hørlück, som de derimod tog stort hensyn til, og som de vel også betragtede som ligemand, hvad de også kunne have god anledning til, da han i virkeligheden var dem betydeligt overlegen og sad inde med en større gård.

Nu indtrådte der imidlertid en begivenhed, der i højeste grad overraskede dem og gav deres hidtidige opfattelse af mig et grundskud. Vi stod nemlig over for valget af en provinslanddagsmand. Laust Arnum⁴²⁰ havde afløst Peder Skau som valgt af den ny kreds dag, men ville ikke lade sig genvælge. Vi var enige om, at Hørlück var selvskrevet til posten, men han havde forstået over for sine og mine meningsfæller at gøre dem forståeligt, at de ikke måtte stemme på ham. Kun mig havde han ikke formået at gøre det begribeligt. Han foreslog derfor under prøvevalget på Harmonien en anden, der efter min opfattelse ikke stod mål med Peder Skau, der forrige gang var blevet vraget for Laust Arnum.

Lad mig her tilføje, at Laust Arnum er den af vore provinslanddagsmænd, der i provinslanddagen fik lykke til at få gennemført bestemmelsen om, at døvstumme fra Sønderjyllands dansktalende del kan få tildelt samme understøttelse herfra ved ophold på kongerigske døvstummeanstalter, som bliver ydet uformuende her på døvstummeanstalten i Slesvig. Denne landdagsbeslutning er jo ikke blot en retfærdig bestemmelse, men et ophold på den tyske anstalt i Slesvig ville jo ikke være til nytte for børn af dansktalende forældre.

I et tilfælde fra Lintrup henvendte en mand med en døvstum datter sig til mig for at være sig behjælpelig med hans datters ophold på døvstummeinstitutet. Da han ikke havde råd til at betale for hende, mente han, at kredsens under sådanne forhold trådte hjælpende til, og at jeg som kredsmandsmand bedst kunne bringe hjælp til stede. Det var nemlig blevet ham meddelt, at de hjemlige autoriteters erklæring om hans uformuenhed skulle påtegnes af landråden, før optagelsen på anstalten kunne finde sted.

Jeg gik så til landråden med sagen og bad om hans erklæring til provinskassen om understøttelse til optagelse på det danske døvstummeinstitut. Landråden blev meget opbragt over min begæring og optog den som en forfærdelig dristig, dansk påtrængenhed, hvorom der aldrig kunne være tale. Når trangen var til

Skrumsager sammen med sin anden hustru, Laura Nielsine Marie Buch (1849-1931), som han blev gift med i 1899. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

stede, som beviserne lød på, skulle hjælpen naturligvis ydes, men kun til anstalten i Slesvig. Jeg gjorde opmærksom på, at en sådan hjælp i dette tilfælde ikke var hjælp, thi hvad kunne det nytte, at pigen fik tysk oplæring, når hun kom hjem til sine forældre, der ikke forstod et tysk ord. Landråden blev mere og mere ivrig og ville afslutte forhandlingen med at lade mig vide, at der kunne aldeles ikke være tale om, at det lod sig gøre. Hertil bemærkede jeg, at landråden misforstod mig, når han mente, at jeg kom for at opnå en begunstiggelse for vedkommende, det var nemlig ikke tilfældet. Min begæring var tværtimod et lovhjemlet retskrav, som jeg ved hjælp af de hjemlige autoriteters erklæring bad landråden om at stadfæste, for at sagen kunne få sin rette ordening.

Havde landråden ikke været ophidset før, så blev han det nu i en endnu højere grad. »De taler om retskrav, hvad er det dog for en meningsløs tale.« »Det skal jeg sige landråden. Vil De behage at slå op i provinslanddagens beslutninger et af de år, Laust Arnum sad der. Da blev det besluttet, at børn, der var døvstumme fra nordslesvigske, dansktalende hjem, hvor der var trang til stede, kunne anbringes på det danske døvstummeinstitut i København under samme vilkår som i Slesvig.« Nu blev landråden stum over for mig og kaldte på en fra kontorpersonalet. Om jeg husker ret, var det Stenholdt. »Bring mig provinslanddagsforhandlingen fra de år, Laust Arnum var deputeret,« var hans befaling. Ak og ve, det stod, som jeg rigtigt havde udtalt. Landråden blev en helt anden, og sagen bragt i orden på bedste måde, takket være Laust Arnums virksomhed i provinslanddagen.

Hørlück, der var en stor mester i at lempe sin vilje frem på så mange områder ved sit bekendte valgsprog »det skaber sig nok«, måtte ved denne afgørende lejlighed ligge under for mit raske forslag om at vælge Peder Skau. Efter de erfaringer, jeg havde gjort ved at studere de forskellige personer, som der kunne være tale om til denne post, var jeg kommet til erkendelse af, at P. Skau var manden. Friis, Brandorf og Hybschmann blev kendetligt forbavset, og mine andre kolleger i højeste grad overrasket. De tre herrer støttede mit forslag på bedste måde, og de øvrige havde intet væsentligt at indvende, så Peder Skau blev valgt, hvad sikkert nok var det bedste, der kunne ske for selve sagens skyld.

Jeg har altid søgt at bestræbe mig for, at sagen skulle være det første uden at tage synderligt hensyn til, hvordan det gik mig personligt. Det gav ved denne lejlighed som både før og senere også

anledning til, at jeg fik dygtig klaps, idet Peder Skau hverken var edsnægter eller renlivet venstremand i dansk, kongerigsk politik, og da jeg mente, man jo var begge dele, blev min optræden af enkelte betragtet som et rent forræderi.

Efter den tid blev jeg mere og mere kendt med Peder Skau, hvis opofrende, uegennyttige og ridderlige karakter jeg fik den største ærbødighed for. Vi så navnlig dengang yderst forskelligt på flere betydelige spørgsmål, navnlig edssagen, hvor det tit kom til de mest alvorlige sammenstød, idet han her i Haderslev Amt var den betydeligste forsvarer af edsaflæggelsen i landdagen, og jeg om ikke den betydeligste modstander så dog den, der mest hensynsløst og mest uforfærdet gik i ilden imod eden. Det førte til mange sammenstød mellem os, der til tider var ret voldsomme, så det gav både rift og flænger. Men da vore våben samtidig med, at de var skarpe, også var både blanke og rene, efterlod sårene, vi gav hinanden, ingen bullenskab.

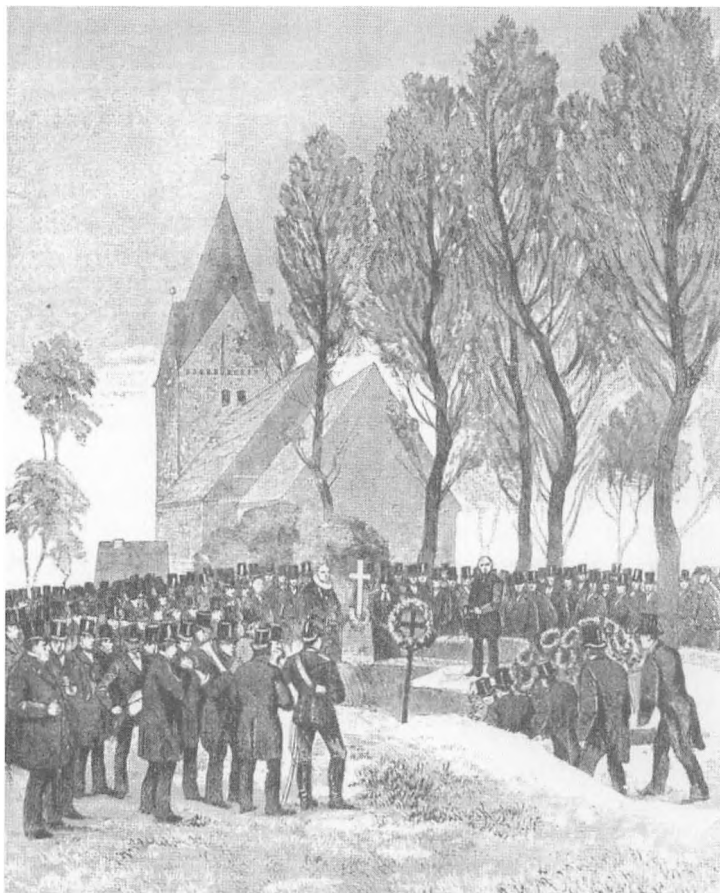
Vi stod således ved flere landdagsvalg, hvor kandidaten skulle udpeges ved prøvevalget, meget skarpt over for hinanden, idet det her hovedsageligt var os, der førte de to retninger imod hinanden. De to første gange måtte Peder Skau ligge under, men sidste gang sejrede han med et par stemmer. Hertil bemærkede jeg som før nævnt, at slaget er tabt for os, og vor opfattelse ligger under, men for at tyskerne ikke skal glæde sig alt for meget over, at den side af vort danske folk ligger under, så går vi med flyvende faner og klingende spil over og tager standpunkt i fællesskab sammen med dem, vi hidtil har kæmpet imod. Det var nok bedst, at det gik, som det gik, så den indbyrdes fejde holdt op.

Jeg er også tilbøjelig til at tro, at det var heldigst, at jeg hovedsagelig var den, der førte det stærkeste forsvar i den sidste afgørende strid og kom til at ligge under i kampen. Havde Hørlück lagt sig i selen og stillet sig side om side med mig, havde vi ikke tabt slaget denne gang. Hans forstandige, velovervejede opfattelse ville i den grad have bødet på min mere hensynsløse færd, så sejren havde været for os.

Krüger udlod sig til ingen om, hvem han tænkte sig som sin eftermand her i første kreds, omendskønt han blev fristet med dette spørgsmål fra flere sider. Min hustru og jeg, der besøgte Krüger nogle få dage, før han døde, fik ved den lejlighed en meddelelse af Ingeborg, der lød således: »Hørlück og (navnet har jeg glemt, enten var det Laust Arnum eller H. Thomsen, lige meget) var her-

inde for at se til Hans forleden. Hørlück gik sidst ud af døren. »Der gik manden, der kan tage min gerning op,« var Hans Krügers ord.«

Hørlück havde på mange områder gode betingelser for at træde i Krügers spor, men så manglede han Krügers evner til at give sig helt og fuldt hen og hellige sig helt storpolitikken. Hans store praktiske sans og hjælpsomme redebønhed gav ham inden for en meget stor omkreds en betydning, som kun få er kommet ved siden af. Det lå derfor nær, at både Krüger og mange med ham fik opmærksomheden fæstnet på ham.

H.A. Krügers jordefærd den 3. september 1881 på Bevtoft kirkegård. (Illustreret Tidende nr. 1146, 11. september 1881). (Foto: Museum Sønderjylland – ISL).

Valg af Hans Lassens efterfølger i landdagen 1896

Ved Hans Lassens død var landdagsmandatet i anden kreds blevet ledigt. Ved hans jordefærd var vi bagefter mange samlede i Sønderborg, hvor vi benyttede lejligheden til at forhandle spørgsmålet om hans eftermand. Afgørelsen lå jo i valgmandenes hænder, men det var jo derfor ikke af vejen, at vi forhandlede derom for muligvis at komme til forståelse af, hvem tankerne særlig var henvendt på.

Redaktør Jessen lagde ud med en betydelig tale, hvori han behandlede betydningen af at få en mand, der ikke blot var i besiddelse af evner til at fylde pladsen, men hvad det især gjaldt om, var, at han lig Hans Lassen ved praktisk dygtighed havde vist, at han kunne repræsentere sine standsfæller, der udgjorde ikke blot flertallet af vælgerne, men var kernen i vælgermassen. Han ville ingen nævne, da valgmandene nok forstod, hvad det gjaldt. Han ville blot trække hovedlinjerne op, som han var vis på, man ville erkende for de rette, og som sådan også blive den rettesnor, hvorefter man ville handle ved selve valget.

Herefter tog jeg ordet for at fremsætte min opfattelse af stillingen. »Jeg er fuldt ud enig med hr. Jessen om, at manden, der skal indtage Hans Lassens plads i landdagen, skal være i stand til at fylde pladsen. Men dermed hører også enigheden op, thi vel er jeg selv bonde og skatter i højeste grad og måde vor uafhængige, frie samfundsstilling, som jeg nødig ville bytte med nogen anden, og hvis sagen lå således, at det var til en landborgs dag, der kun befattede sig med udelukkende landboforhold, så ville jeg også give hr. Jessen ret. Men da det så langt fra er tilfældet, så er jeg grunduenig med hr. Jessen. Hvad det gælder om her, det er ikke, hvilken samfundsklasse vedkommende tilhører, men at han er i stand til at hævde og forsvare hele vor folkesag og det ikke på en enkelt, men på alle områder, således som vi er stillet og trængt af det for os fremmede og fjendtlige herredømme.«

Jessen gik mig efter denne sidste udtalelse meget stærkt på klingen ved at nævne Hans Krüger som den bondemand, der havde hævdet vor folkelige stilling på så djærv en måde, og som alle

danske havde haft den største ærbødighed for. Hertil svarede jeg, at Krüger havde min højeste agtelse, og jeg ville mindst af alt være med til at miskende hans betydning for danskhedens sag. Men jeg ville så tillade mig at nævne Peter Hiort Lorenzen, hvis betydning for danskhedens sag ikke var mindre, fordi han ikke var bonde.

Atter kom Jessen med en endnu skarpere udtalelse, der endte med, at det på ingen måde havde været hans hensigt at ville nævne den mands navn, som han mente særligt var skikket til at være Hans Lassens eftermand, og som han vidste havde alles tillid. Men da Skrumsager uden at nævne navn havde ved sine udtalelser gjort det klart, hvem det var, han sigtede til, så var han også nødt til at nævne, hvem det var, han tænkte på. Det var nemlig gårdejer Wolff, Gammelgab⁴²¹, som alle kendte som den dygtige, driftige og betydelige mand, han var.

Hertil svarede jeg, at efter min opfattelse troede jeg, at forsamlingen allerede, før Jessen nævnte Wolffs navn, havde forståelse af, hvem han sigtede til, så på det område havde vi ikke noget at lade hinanden høre. »Wolff er min gode ven. Vi har kendt hinanden i mange år og siddet på skolebænk sammen i Rødding i et og et halvt år, og jeg har den største ærbødighed for Wolff på det landøkonomiske område, men til at fylde den plads og til at tage den gerning op, som her er tale om, da vover jeg Hans Peter!«⁴²²

Her faldt forsamlingen ind med så overvældende et bifald, så jeg ikke fik sagt mere. Det gjordes heller ikke nødvendigt. Jessen forlod øjeblikkeligt forsamlingen. Han gik på hotellet, men fik ingen søvn den nat, fortalte han en af sine venner næste dags morgen, da vi drog hjem. »Det voldte disse Nørreherreds trampere«, det var hans egne ord.

Jeg tillægger mig ikke på nogen måde æren for, at Gustav Johannsen eller H.P. Hanssen fik sæde i landdagen, men deres egen personlighed og arbejde for danskhedens sag har vist, at jeg ikke tog fejl af dem. Er der nogen, der skal tilskrives æren for, at de to på det tidspunkt blev valgt til landdagen, så er det Peter Reimers, denne riddersmand uden frygt og dadel. »Han snakker ej, men slår«. Det har tyskerne, da han stod i sin manddoms kraft, tit fået at føle, og da Jessen i Gråsten ved prøvevalget, hvor H.P. Hanssen blev valgt, gjorde et sidste forsøg på at holde ham ude ved at tale for Wolffs valg, fik han det at føle på så eftertrykkelig en måde, så han blegnede derved.

Jessens mest iøjnefaldende betydning for danskhedens sag var

Hans Peter Hanssen(-Nørremølle) (1862-1936), politiker, redaktør. 1888 medarbejder ved dagbladet Dybbøl-Posten i Sønderborg. Fra 1893 ejer og redaktør af dagbladet Hejmdal i Aabenraa. Trods sin unge alder blev han tidligt den samlende skikkelse i den danske nationale kamp i Sønderjylland. Medvirkede til oprettelsen af Vælgerforeningen i 1888 og blev foreningens første og meget aktive sekretær. Medlem af den preussiske landdag 1896-1908 og af den tyske rigsdag 1906-19. Minister for sønderjyske anliggender i Ministeriet Zahle 1919-20. Medlem af Folketinget for Venstre 1924-26. (Foto: Museum Sønderjylland -ISL).

hans udmærkede måde at lede Flensborg Avis. Hans uovertrufne danske stil i dette blad har ingen anden været i stand til at nå op til. Ligeledes har dets destillerede⁴²³ angreb på det tyske overgreb på så mange måder sat sine dybe spor og skabt ikke blot i journalistikken en bestemt skole, men inden for vort sønderjyske folkesamfund skabt en bestemt politisk retning, der vel må regnes på flere områder som den mest årvågne iagttager af alle den tyske forenings bestræbelser over for alt dansk, som er dens opgave at komme til livs. Det er ikke stedet nu og her at komme ind på Hans Peter Hanssens betydning for danskhedens sag, men jeg vil blot bemærke, at alle er enige om, at H.P. Hanssen var manden til den plads i landdagen, han fik ved valget i Gråsten.

At Jessens og mit forhold var, som det var, har flere grundårsager, og da vel ikke mindst den, at ingen af os hverken var særligt smidige eller overmåde bøjelige, hvad der vel nok var en hel del skyld i, at vi jævnlige tørnede sammen navnlig ved det utal af møder, som holdtes både hist og her af vort folks mest interesserede mænd fra de forskellige egne, før vi fik os organiseret i de forskellige, store foreninger, der siden deres tilblivelse har taget hovedledelsen i hånd.⁴²⁴ Dog tør jeg nok sige, at selv om vi tog meget hårdt på hinanden og sagde hinanden mange drøje sandheder, efterlod

det ikke den personlige bitterhed, som man ikke sjældent ser er tilfældet, og som giver sig udslag i, at man frakender hinanden enhver god egenskab.

Jeg kan ikke lade være her at nævne en udtalelse af Jessen til mig længe efter den tid, som lyder ret mærkelig, da vi aldrig plejede at smigre hinanden, og jeg tror heller ikke, det var tilfældet her. Smiger er derfor udelukket, men det kunne tænkes, at det skulle være i logisk sammenhæng med hans stærke anbefaling af C.P. Wolff som Hans Lassens eftermand til landdagen i stedet for H.P. Hanssen med det stærke eftertryk på, at det burde være en bondemand, der indtog denne plads som udtryk for den stærkeste danske samfundsklasse, og herved dække over det store nederlag, som han led i Gråsten. Jessens udtalelse til mig var: »Det er dog en stor skade, at De ikke er hjemme i det tyske sprog, thi havde det været tilfældet, ville vi ingen værdigere repræsentant have haft til rigsdagen end Dem! De ville have været den rette mand til at træde i Krügers spor!«

Mærkeligt var det med Jessens ellers så årvågne øje, at han ikke var i stand til at forstå betydningen af vore store foreningers tilblivelse. Sprogforeningen var den eneste, han til en begyndelse havde forståelse af og interesse for, som dog kølnedes stærkt ved formandsskiftet i den.⁴²⁵

Ved Vælgerforeningens oprettelse var han den, der satte sig stærkest imod den, vel nok fordi H.P. Hanssen var den, der havde undfanget tanken og lagt sig stærkest i selen for at få den kaldt til live.

Selv over for Skoleforeningens tilblivelse var han ikke uden store betænkeligheder.

For ret at forstå Jessens både folkelige og politiske grundsyn må der huskes på, at han trods al hans selvstændighed var stærkt påvirket af den nationalliberale skole. Det var mænd af denne skole, deriblandt en del med akademisk dannelse som Hiort-Lorenzen, Salicath⁴²⁶, Madvig, Monrad⁴²⁷ og flere, der sammen med Krüger, som ikke kan regnes til denne skole, i begyndelsen havde hovedledelsen af vort folkelige forsvar i deres hånd. Det er i høj grad forståeligt, at Jessen med den store respekt for akademisk dannelse var bange for, at når ledelsen af vort folkelige værn blev iført en mere plebejisk dragt, skulle tabe i forstående behændighed og i evne til at føre kampen således, så vort forsvar indgød vore modstandere den tilbørlige respekt.

Valg af Gustav Johannsens efterfølger i rigsdagen 1901

Dengang Gustav Johannsen døde, var spørgsmålet jo om, hvem der skulle være hans afløser i rigsdagen. Meningerne herom var meget delte, og inden for Vælgerforeningen var det i høj grad tilfældet. Det var jo alle klart, at der i grunden kun var to, der kunne være tale om: Jessen og H.P. Hanssen. Som journalist og som den, der mest hensynsløst havde påtalt de mange tyske overgreb, og som personligt havde måttet lide mest for sin optræden imod tyskeriet, var Jessen manden. Som den, der sad inde med de største og videst skuende politiske evner, var H.P. Hanssen manden.

Sagen blev meget indgående behandlet af Vælgerforeningens tilsynsråd efter Gustav Johannsens jordefærd, og som nævnt var stemmerne meget delte. Jeg var jo nok den, der stærkest hævdede, at H.P. Hanssen var den, der bedst ville fylde pladsen. Men så henvendte H.P. Hanssen sig til mig, og måske har han gjort det til flere, med begæring om, at jeg ville lade hans kandidatur falde. Thi, sagde han, vore egne, indre, hjemlige forhold vil være bedst tjent hermed, og heri havde han sikkert nok ret. Jeg tog hensyn hertil, og forhandlingerne førtes så til ende med det resultat, at vi enstemmigt kårede Jessen til Gustav Johannsens efterfølger i den tyske rigsdag.

Det blev desværre kun en kort tid, at Jessen her fik sæde, og det mest mærkbare fra denne tid er nok hans udmærket rækkende taler landet over ved valgmøderne. Her ved valgmøderne var Jessen ret i sit es, og her fik han virkelig udrettet et stort arbejde, der fik betydning og kan spores den dag i dag.

Noter

1. Kirkebøgerne for Egvad Sogn før 1816 er desværre gået tabt. I folketællingen 1787 for Egvad Sogn oplyses Niels Jørgensen og Abigael Marie Nielsdatter at være hhv. 69 og 56 år gammel. De skulle således være født hhv. ca. 1718 og ca. 1731. Det er imidlertid en almindelig erfaring, at den angivne alder i de ældre folketællinger ofte afviger – og somme-tider væsentligt – fra den rigtige. Skrumsagers oldemor, Abigael Marie Nielsdatter, var formentlig født i Tarm, idet Skrumsagers oldefar, Niels Jørgensen, den 29. august 1755 fæstede svigerfaderens gård i Tarm. Svigerfaderen hed også Niels Jørgensen. (Lønborggårds fæsteprotokol 1742-1820, fol. 25).
2. Niels Nielsen er ikke født i 1752, men enten lige før eller lige efter, idet der i Skrumsagers privatarkiv findes en dåbsattest for en bror, Jørgen Nielsen, der er døbt i Egvad Kirke den 29. oktober 1752. Denne bror er død inden ultimo 1756, hvor Skrumsagers farfar af samme navn blev født (se også note 3).
3. Den 8. november 1774 fik Niels Jørgensen tingsvidne ved Lønborggårds Birketing på, at han og hans kone, Abigael Marie Nielsdatter, samt deres 3 umyndige børn, Jørgen, Abelone og Kirsten, på hhv. 17, 16 og 13 år, er de eneste arvinger efter den omkomne søn, Niels Nielsen, der var ugift. (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
4. Indrulleringsbrevet, hvorfra citatet stammer, viser, at Jørgen Nielsen blev udskrevet som landsoldat under Slesvigske Regiments fjerde kompagni, og at han den 12. december 1774 var 18 år gammel. Han må derfor være født mellem 8. november og 12. december 1756, jf. også note 3. (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
5. Som slægtstavle A viser, døde Jørgen Nielsens søster, Abelone, på Vi-umgård ikke barnløs. Hun fik ganske vist kun et barn, nemlig sønnen Niels Christian Matthiesen, men denne fik et talrigt afkom, der ikke er medtaget på slægtstavlen (14 børn, hvoraf mindst 8 børn nåede konfirmationsalderen). Den anden søster, Kirsten, blev ikke gift til Tarm Mølle, men til en gård i Tarm (formentlig sit barndomshjem, idet der foreligger et udateret udkast til kontrakt, hvorefter faderen, Niels Jørgensen, på nærmere angivne betingelser overdrager sin gård til sviger-sønnen, Jørgen Iversen). Både Kirsten og hendes mand døde tidligt, og deres datter, Karen Jørgensdatter, kom derfor i 1792 i pleje hos sognepræsten i Ølgod, hvor hun også fik undervisning. Skrumsagers farfar, Jørgen Nielsen, betalte 32 rigsdaler om året for niecens ophold og

undervisning. Karen Jørgensdatter døde ugift allerede i 1801 i Ølgod. Slægten i Tarm Mølle var Skrumsagers farmors slægt (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).

6. Ved kontrakt af 3. juli 1788 solgte Jørgen Haahr til Lindbjerg Strellev Kirke med tilhørende gård, øvrig jord samt korn- og kvægtiende til Jørgen Nielsen for 1.950 rigsdaler med overtagelse 1. maj 1789. Skødet er tinglyst ved Øster og Nørre Herreders ret den 15. juli 1789. (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857. Olesen, s. 169).
7. Skrumsagers farmor, Else Marie Hansdatter, var ikke enebarn, jf. slægtstavle A, idet hun havde 4 brødre, hvoraf mindst 3 blev voksne (på slægtstavlen er kun 2 af brødrene medtaget). En af brødrene, Jens Hansen, blev møller i Tarm Mølle. En anden bror, Christen Hansen, overtog fødegården, Houmgård, og blev sognefoged, og hans efterkommere kan følges på gården langt op i 1800-tallet. Også Houmgård var ejer af en kirke, nemlig Nørre Bork kirke. I 1804 solgte enken på Houmgård, Maren Knudsdatter, sammen med sin afdøde mands stedfar, Niels Hansen, kirken til forvalter Henning Lassen fra Lønborggård og byfoged Søren Bork fra Ringkøbing (skødet tinglyst i 1805). (Skøde- og panteprotokollen for Øster og Nørre Herreder 1799-1812, fol. 181b).
8. Else Marie Hansdatters mor, Maren Jesdatter, blev gift med Niels Hansen 10 måneder efter faderens død.
9. Tærskede. (Feilberg IV, s. 926).
10. Jørgen Nielsen købte hovedparcellen til Skrumsager Hovedgård på auktion i oktober 1804 og tog den i brug i 1805, men skødet blev først tinglyst i 1811, da hele købesummen var betalt, jf. også note 15. Første del af »Æt og Minder« er skrevet i 1905.
11. Den gærede urin blev anvendt til farvning, jf. Feilberg: Dansk Bondelev, s. 103: »Og saa kommer jeg nok til at nævne et Stykke Husgeraad, der nu om Tider ikke let nævnes af Kvinder, og naar Mænd omtaler det, sker det altid med et lunt, meget sigende Smil, det er Farvegryden, »Lødgryden«, som den kaldtes; en stor, sort Jydepotte, der i gamle Dage havde sin Plads i de fleste Skorstene og indeholdt »Kvindemeje« eller »Lud«, d.e. gjæret Urin«.
12. Et af disse selskaber var dannet af forvalter Henning Lassen fra Lønborggård og byfoged Søren Bork fra Ringkøbing, som havde købt Skrumsager Hovedgård af Niels Jermiin til Lønborggård i 1804 (skødet tinglyst 1807). Som nævnt i note 7, var det også dem, der samme år købte Nørre Bork kirke af Houmgård. (Skøde- og panteprotokollen for Øster og Nørre Herreder 1799-1812, fol. 181b-182a).
13. Grundlaget for beskattningen af jord var fra 1688 til 1903 en bedømmelse af jordens bonitet, dvs. dens ydeevne, omregnet i enhederne tøn-

- der hartkorn. 1 tønne hartkorn opdeltes i 8 skæpper á 4 fjerdingkar á 3 album (á 4 penning). (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, I, s. 411, 484).
14. Skrumsagers oplysninger er ikke helt korrekte. Hans oldemor, Maren Jesdatter, flyttede sammen med Niels Hansen til Sønder Bork, hvor hun døde i 1801 (navnet angivet i kirkebogen). Niels Hansen, der ikke giftede sig igen, døde i 1810.
 15. Hovedparcellen af Skrumsager Hovedgaard, som Jørgen Nielsen købte på auktionen i 1804, var på 8 tdr. 4 skp. 3 fjk. 1 1/32 alb. og erhvervedes for 6.162 rigsdaler. På en efterfølgende auktion i 1806 over jorder under Skrumsager Hovedgaard tilkøbte han yderligere 5 skp. 5 fjk. 2 25/32 alb. for i alt 331 rigsdaler, således at Skrumsagergård derefter havde en størrelse på godt 9 tdr. hartkorn. (Skøde- og panteprotokollen for Øster og Nørre Herreder 1799-1812, fol. 405b-406a).
 16. Strellev Kirke og gården i Tarp blev solgt til sognebeboerne i Strellev Sogn i 1810 for i alt ca. 3.000 rigsdaler. Der er tinglyst i alt 40 skøder, hvor der er betalt fra 27 til 185 rigsdaler, beregnet efter hartkorn. (Skøde- og panteprotokollen for Øster og Nørre Herreder 1799-1812, fol. 355a-357a).
 17. Oprindeligt havde en gård status af hovedgård, hvis den var bolig for en adelig person. Til hovedgårde var der knyttet særlige herligheder og rettigheder, herunder skatte- og tiendefrihed. Skattefriheden omfattede hovedgårdstaksten. Gårdens størrelse havde ingen betydning. Fra 1682 fik alle uanset stand ret til at købe hovedgårde, men derefter skulle hovedgårde have et tilliggende på mindst 200 tdr. hartkorn bøndergods inden for en radius af 2 mil fra hovedgården for at kunne opnå samtlige rettigheder. Efter senere lovgivning kunne rettighederne dog bevares også efter frasalg af bøndergods til selveje. Forordningerne i 1831 og 1834 om stænderforsamlinger gav hovedgårdsejere særlige politiske rettigheder, idet de udgjorde deres egen valgklasse, som af sin midte valgte et betydeligt antal deputerede til stænderforsamlingerne. Alle hovedgårdsrettigheder blev ophævet med grundloven af 1849. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk II, s. 865-66).
 18. Se note 16.
 19. Skrumsagers mor, Abalone Nielsdatter, var i mange år tjenestepige på Skrumsagergård, først fra 1816 til 1822 og derefter fra 1823 og formentlig helt frem til 1834, hvor hun optræder i folketællingen 18. februar 1834 som tjenestepige på Skrumsagergård. Hun blev gift med Skrumsagers far den 18. oktober 1834. Fra 1822 til 1823 tjente hun i Lønborg Sogn. (Skudsmål i J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
 20. Hans Jørgensen (Skrumsager) afgår med kone og søn den 5. maj 1824 til Torbøl i Ovtrup Sogn og betegnes da i Sønder Bork Sogns kirke-

bogs afgangsliste som »gaardmandssøn«. Da familien vender tilbage til Sønder Bork Sogn den 2. maj 1825, betegnes han i tilgangslisten som »Gaard-Fallent«.

21. Da Skrumsagers far og mor blev gift, var de hhv. 42 og 36 år. De har åbenbart ikke regnet med at kunne få børn, for i 1840 oprettede de et testamente, der bestemte, hvad der skulle ske med deres efterladenskaber, hvis de døde uden livsarvinger. Skrumsager blev født i 1841. (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
22. Laust Nielsen (1809-99), jf. slægtstavle B. Han blev senere husmand på Skrumsager Mark og drev endvidere en stampemølle sammen med sin svoger, John Nielsen, jf. note 102. Skrumsager har fortalt om ham i Sprogforeningens Almanak 1901, s. 49-54.
23. Det var Jens Jacobsen i Rærup, der i 1852 købte Skrumsagergård af Skrumsagers far. (Genpart af købekontrakt i J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
24. Gjort klar til at sættes på væv. (Feilberg IV, s. 843)..
25. En smørrebrødskasse, som tages med i marken. (Feilberg III, s. 884).
26. Lokal blodudtømmelse ved hjælp af blodkopper, dvs. små kopper af glas eller metal med indsnævret munding, der efter opvarmning anbringes på huden, hvor koppen suger sig fast og suger blod. (Hvidtfeldt, s. 320-21).
27. Lægemiddel, der væsentligst består af terpentiner. (Feilberg II, s. 306).
28. Olie udvundet af asiatisk kamfertræ. Tidligere anvendt som stimulerende middel. (ODS 9, sp. 1147-48).
29. Blanding af 1 del æter og 3 dele sprit, der brugtes som middel mod kvalme, besvimelse m.v. (ODS 8, sp. 345, og 26, sp. 1623).
30. = Kongsplaster. Folkeligt lægemiddel. Blyplaster, tilberedt ved kogning af mønje og olivenolie med kamfer. Anvendt som fordelende middel. Benævnelse efter Køng Fabrik i Sydsjælland, hvor plasteret først blev lavet i Danmark. (ODS 12, sp. 66).
31. Et måltid (især bestående af smurt mad) mellem de sædvanlige måltider. (ODS 13, sp. 1268).
32. Neg, der sættes sammen og stilles på række på marken. (Feilberg III, s. 291).
33. Egentlige betydning: at stille sikkerhed, kautionere, garantere o.l. (ODS, Suppl. 2, sp. 404).
34. Ordkræng = veltalende, jf. ODS 15, sp. 1226. Der er tale om Erik den Veltalende, søn af den norske kæmpe, Regner. Sagnet om Erik indgår i Saxos Danmarkshistorie, 5. bog.
35. Ved statsbankerotten i 1813 indførtes en ny rigsbankdaler, som præget i sølv havde den halve værdi af den gamle daler (12,64 g i forhold til 25,281 g). Den gamle daler blev fortsat præget, men med navnet spe-

- cies. Senere blev specien kaldt dobbeltrigsdaler. (Dansk kulturhistorisk opslagsværk I, s. 140. Thestrup: Mark og skilling, s. 10).
36. Engelsk filtstof. (ODS, 12, sp. 106).
 37. Smal, let bro over et vandløb bestående af et enkelt bræt eller planke. (Feilberg III, s. 476. ODS 21, sp. 112).
 38. Tøj af groft, helulent stof. Kommer af vad = klæde og mel = mål, dvs. egentlig et bestemt mål tøj. (Hvidtfeldt, s. 503).
 39. Sprogforeningens Almanak 1905, s. 68-105.
 40. Se note 91.
 41. Et dybt sted i en å. (Feilberg I, s. 746).
 42. Halmsåler til indlæg i træsko. (Feilberg IV, s. 1074).
 43. Det slesvig-holstenske oprør brød ud 24. marts 1848. Kort efter gik det falske rygte, at slaverne (tugthusfangerne) i Rendsborg var blevet løsladt af oprørerne. Med stor fart spredtes »nyheden« om, at fangerne drog hærgende op gennem Jylland og røvede, plyndrede, voldtog og afbrændte huse på deres vej. Ude i sogne og landsbyer dannede man vagtværn og fandt gamle våben frem. I Øster Nykirke Sogn begik træsko- og husmand Mikkel Jensen selvmord af skræk, da der den 29. marts kom en melding om, at Jelling var brændt af (kirkebogen: »Hængte sig øjeblikkelig efter at have hørt det falske rygte om de tyske friskarers nærmelse«). (Friis, s. 5-6, 60-61).
 44. Efter 7 måneders våbenstilstand genoptog Danmark krigshandlingerne den 3. april 1849. Fra dansk side søgte man at udnytte den absolutte overlegenhed på havet til et flådeangreb på Eckernförde. Linjeskibet Christian den 8. og fregatten Gefion, der udførte angrebet den 5. april, kom under stærk beskydning fra to strandbatterier og kunne på grund af stærk østenvind ikke trække sig ud af bugten. Fregatten måtte overgive sig, og linjeskibet gik på grund og sprang senere i luften. (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 10, s. 347-48).
 45. I 1848-49 var store dele af Jylland besat af fjendtlige tropper, der pålagde befolkningen at yde leverancer til deres hær. Når leverancerne ikke faldt til tiden, blev de inddraget med magt af de tyske patruljer. I juni 1849 blev en sådan sendt ud i sognene nordvest for Horsens, men ved Nørre Snede gik det ikke helt som forventet. Undervejs til Nørre Snede overnattede den tyske patrulje med ritmester, 2 løjtnanter og 75 menige i Brædstrup, hvorfra det lykkedes herredsfogden at orientere den danske hær i Hammel om den tyske afdelings styrke og bestemmelsessted. Mens den tyske patrulje overnattede i Nørre Snede, lykkedes det en dansk eskadron at overrumple de tyske soldater, der blev taget til fange. Desværre undslap en tysk soldat under transporten, og da han vendte tilbage til Horsens, lagde han – for at pynte på den tyske indsats – skylden på beboerne i Nørre Snede, der snart efter fik besøg af en større tysk kolonne, der ødelagde og plyndrede, hvad man fandt, og mishandlede beboerne. (Den dansk-tydske Krig, s. 726-732).

46. Jacob Hansen Kloppenborg, 1794-1876. Søn af tingskriver i Frøs og Kalvslund herreder Jacob Kloppenborg og halvbror til Skrumsagers svigerfar, H.D. Kloppenborg, jf. slægtstavle C. Var egentlig bestemt for en lærergerning, men brød af fra seminariet i Tønder og meldte sig 1813 som frivillig til det holstenske husarregiment. Udmærkede sig bl.a. i treårskrigen. Han fik ikke nogen egentlig officersuddannelse, men på grund af hans mere end 50-årige soldatertjeneste blev der tillagt ham løjtnantskarakter i 1865. Dannebrogsmænd 1848. Han udgav i 1861 En gammel soldats erindringer (2. forøgede udgave 1872). (DBL 8, s. 43-44).
47. Vogne, der udskrives til pligtkørsel. Oprindeligt den pligtkørsel, som indehavere af faste ejendomme (kronens bønder og hovbønder) udførte som en art hoveri i det offentlige tjeneste eller for herremanden, godsejeren m.m. (Feilberg IV, s. 1148. ODS 27, sp. 1223-24).
48. Ed. (Feilberg I, s. 46).
49. Niels Hansen, f. 1830, søn af Skrumsagers farbror, Hans Jørgensen, jf. slægtstavle A.
50. Sprogforeningens Almanak 1894, s. 4-27.
51. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt, men der er formentlig tale om, at fjerene renses.
52. Tørret i ovnen. (Feilberg II, s. 775).
53. Snoning af halmreb til tækkereb. (Feilberg III, s. 205).
54. Tækkehalm af havre. (Feilberg I, s. 573).
55. Fad til fedevarer, kød, smør og ost. (Feilberg III, s. 651-52).
56. Knud Jacobsen (1795-1839), gårdejer i Rærup, Lydum Sogn, var gift med Maren Hansen (ca. 1795-1865), Skrumsagers fars kusine, jf. slægtstavle A. Knud Jacobsen var bror til Jens Jacobsen, der købte Skrumsagergård i 1852, jf. note 23.
57. Ulæseligt i originalen.
58. Muligvis en kærre med 2 hjul.
59. Gammel dansk vægtenhed. Før 1839 svarede 1 lispund til 7,936 kg, fra 1839 til 8 kg. (Thestrup: Danske mål- og vægtenheder, s. 24).
60. Kastreret vædder. (Feilberg I, s. 56).
61. Saltning i frisk tilstand, dvs. rensning og nedsaltning straks efter fangsten uden forudgående behandling. (ODS 7, sp. 281).
62. Glæde, morskab. (ODS 6, sp. 662).
63. Margrethe Thorsdatter, gift med Skrumsagers farbror, Niels Jørgensen, jf. slægtstavle A.
64. Strikkestrømpe. (Feilberg I, s. 76).
65. Enten Jørgen Nielsen Hansen (f. 1824), søn af Skrumsagers farbror, Hans Jørgensen, eller Jørgen Nielsen (1834-59), søn af Skrumsagers farbror, Niels Jørgensen, jf. slægtstavle A.
66. Et knippe langhalm eller rør til tækning. (ODS 23, sp. 619. Feilberg IV, s. 760).

67. Høhøsten. (Feilberg III, s. 389).
68. = davre, dvs. morgenmad. (Feilberg I, s. 178).
69. Her tænkes måske på »den Fjordske dampgryde«, som er et af de praktiske resultater af det forsøgsarbejde, som landbrugsforsker og forsøgsleder Niels Johannes Fjord (1825-91) udførte. (DBL 4, s. 437-40).
70. Vartede op. (Feilberg I, s. 106).
71. En børneleg. (Feilberg II, s. 170).
72. Redskaber til fremstilling af brændevin. (ODS 3, sp. 32).
73. Det har ikke været muligt at fastslå, hvori slægtskabet skulle bestå, idet kirkebogen for Egvad Sogn før 1816 er gået tabt. Lønborggårds skifteprotokol giver heller ingen afklaring. Skrumsagers farfar, Jørgen Nielsen, overdrog i april 1788 efter faderens død fæstet af Tarm Krogård til Boile Boilesen, og Boile Boilesen giftede sig med Abigael Nielsdatter. Niels Jørgensens kone hed også Abigael Nielsdatter, og selvom der er en stor aldersforskel på dem (ca. 30 år), kan det tænkes, at de er opkaldt efter samme Abigael. (J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
74. Af hensyn til forståelsen er dette afsnit ved udgivelsen udskilt fra det foregående afsnit, som det i originalen er en integreret del af.
75. Denne »aftale« mellem Skrumsagers far og Niels Lauritz Buch fra Sønder Holmgård gik i opfyldelse 50 år senere, da Skrumsager, der var blevet enkemand i 1895, i 1899 giftede sig med Niels Buchs datter, Laura, som var den datter, der lå i vuggen, da »aftalen« blev indgået.
76. Muligvis menes hermed gestagrene, dvs. agre i den mere højtliggende del af jorderne.
77. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt.
78. Løbe vildt af sted, ikke til at styre. (ODS 2, sp. 701).
79. Gangtræ over bæk. (Feilberg I, s. 304).
80. Middagsmad. (Feilberg IV, s. 974, og II, s. 747).
81. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt.
82. Reb, hvormed læssetræet (en svær stang, der lægges på langs hen over læsset) fastgøres på høstvognen hhv. foran (forreb) og bagpå (bagreb). (Feilberg I, s. 352 og 40).
83. Reb, som er fastgjort til læssetræet (se note 82), og som kusken bruger til at holde igen, når vognen hælder. (Feilberg I, s. 640).
84. Reb, der svøbes omkring hølæsset, så man ikke taber noget. (Feilberg III, s. 695).
85. Et lad, der anbringes udvendigt på taget, og som tækkemanden står på under arbejdet. (ODS 24, sp. 1381-82).
86. Stuehus. (Feilberg IV, s. 146).
87. Købesummen var 9.600 rigsdaler. Køberen var Skrumsagers fars gode ven Jens Jacobsen fra Rærup, jf. note 23. (J.N.H. Skrumsagers privat-

- arkiv. Gruppe VIII. Sager vedr. gården og slægten. Læg: Gården og slægten Skrumsager 1774-1857).
88. Jens Christian Christiansen (1821-1911). Dimitteret fra Lyngby Seminarium ved Grenå 1842. 1844-61 lærer og degn i Nørre Bork, i Hornslet 1861-92. (Friis-Petersen, s. 35).
 89. Se note 219.
 90. Se note 314.
 91. Knud Jacobsen Eskesen (f. 1841), søn af Eske Christian Johansen (f. 1803), gårdejer i Torbøl, Outrup Sogn, og Birgitte Jacobsdatter (f. 1812). Birgitte Jacobsdatter og hendes bror, Christen Jacobsen, som var barnløs, og som Knud Eskesen kom i pleje hos, var halvsøsken- de til Jens og Knud Jacobsen, jf. note 56. 1860-61 var Knud Eskesen elev på Rødding Højskole, heraf 1/2 år samtidig med Skrumsager. Ifølge højskolens elevprotokol lærte han efterfølgende landvæsen på Ourupgård hos etatsråd Tesdorff (se note 195) og var derefter forval- ter på godset Korselitse på Falster. Knud Eskesens senere skæbne er ukendt. (Rødding Højskoles arkiv, acc. 301/1).
 92. Christen Jacobsen (1807-90) var kromand, handelsmand og færgem- and i Nymindesø, før han i 1854 blev møller i Ulkær Mølle i Give Sogn. Han døde som »detailist« i Give.
 93. Mærker langs sejløbet i Ringkøbing Fjord. (Feilberg II, s. 358 og 68).
 94. Christian Christiansen (1843-1917), fysiker, professor ved Køben- havns Universitet og Polyteknisk Lærestanstalt 1886-1902. (DBL 3, s. 353-55).
 95. Skjul. (Feilberg II, s. 900).
 96. Små af størrelse. (Feilberg III, s. 418).
 97. Skillemønt af små sølvskillinger, præget i Hamborg eller Lübeck. Værdien var lig med 3 1/5 rigsbankskilling. (Feilberg II, s. 471).
 98. I 1841 blev mølleren i Bundsbæk Mølle, Laust Nielsen, en dag bidt af sin egen hund, der imidlertid viste sig at være smittet af hundegalskab. Sygdommen brød ud hos mølleren 15 uger efter biddet. Det fortælles, at skummet stod ham om munden, og at han ville bide alle, der kom ham nær. 3 dage efter sygdommens udbrud døde mølle- ren. (Ringkøbing-Skjerns Museums hjemmeside: www.riskmus.dk/bundsbækhistorie.html).
 99. Abigael Nielsdatter blev tæt ved 100 år gammel. Hun optræder i folke- tællingen 1855 for Egvad Sogn med alderen 97 år, men ikke i folke- tællingen 1860. Hendes død kan ikke findes i kirkebogen 1855-60.
 100. Søn af Skrumsagers farmors bror, møller Jens Hansen i Tarm Mølle, se slægtstavle A.
 101. Laura Buch (1849-1931), Skrumsagers 2. hustru, jf. også note 75.
 102. John Nielsen (1819-88), gårdmand og stampemøller på Skrumsager Mark.

103. Mads Thøstesen (f. 1812) ejede Eg Mølle fra 1844 til 1867. (Madsen, s. 23).
104. Carl Henrik Folkmann (1807-1869), lærer. Søn af løjtnant, senere kaptein Jacob Conrad Folkmann, der var stationeret i Vejle. Ukendt uddannelse. I folketællingen i 1840 findes han som huslærer hos skovrideren i Nørup Sogn. Kom sidst i 1848 til Grindsted Sogn, hvor han var skolelærer i Vestre Skole frem til sin død.
105. 1½ fjerdedele af 1 mil (7,5325 km), dvs. ca. 2,8 km. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk I, s. 591).
106. Tøbrud eller pludseligt indtrådt voldsomt tøjvejr. (Feilberg IV, s. 929)
107. Der er tale om Niels Jacobsen (Horsbøl) (1812-88), gårdmand, kroejer, handelsmand. Født i Horsbøl, Grindsted Sogn. Gårdmand i Skodborg Sogn fra 1834 til 1842, hvor han købte Langetved Kro i Skrave Sogn. Deltog i flere gårdudstykninger på egnen. Trods det, at han kom fra Nørrejylland, blev han tysksindet. Udspurgt herom svarede han: »Hernede er det danske ikke regnet for noget, og hvis man vil frem, så må man holde sig til det tyske«. I 1860 solgte han Langetved Kro til Niels Teglgård Hansen, af hvem han købte Juellingsholm i Sønder Omme Sogn. (Hansen: Langetveds Historie, s. 79, 85 f., 88 ff. Trap, VIII, 3 Vejle Amt, s. 1080).
108. Se note 185.
109. Løbet var gjort glat. (ODS 1, sp. 335).
110. Tap til fænghætten. (Dansk fremmedordbog, s. 736).
111. Rendekugler, store hagl til jagtbøsse. (Feilberg III, s. 42).
112. I fællesskab med halvdelen af udbyttet til hver. (ODS 7, sp. 766).
113. En, der sælger ved dørene (især bøger). (Dansk fremmedordbog, s. 517).
114. Tørvehus. (Feilberg II, s. 196).
115. Den sidste adelige, der ejede Urup Hovedgård, var Christen Krabbe (død 1731), der havde giftet sig til Urup ved ægteskab med Dorthea Bendixdatter Norby. I 1689 måtte han pga. gårdens ringe stand frasige sig dens gamle adelige rettigheder. Christen Krabbes søster, der var gift med Dorthea Norbys søn af første ægteskab, Peder Munk (Vinnanke Munk), havde kun et efterlevende barn, en datter, Birgitte Sophie Munk (ca. 1689-1772), der overtog Urup sammen med sin mand, Laurids Andersen Møller, der ikke var adelig, hvorved adelskabet i denne gren var tabt. Dette skete altså betydeligt tidligere end anført af Skrumsager. Det var Birgitte Sophie Munks oldebarns hustru, der boede i nabogården som aftægtskone, og hendes søn solgte i 1844 Eg Mølle til Mads Thøstesen. Urupgård var gået ud af familiens eje næsten 100 år før. (Møller, s. 36-54. Thiset, s. 68-70. Madsen, s. 23).
116. En særlig slags tørvejord, der brænder med et klart lys, og som i gamle dage ragedes brændende ud på det åbne ildsted og derfra lyste for

- alle i stuen, så man kunne spare tællelys eller lampe. (Feilberg II, s. 486).
117. Sædvanligvis. (Feilberg II, s. 66).
 118. Kantet. (ODS 3, sp. 12).
 119. Hans Peter Hanssen(-Nørremølle) (1862-1936), politiker, redaktør. Modsat mange af sine jævnaldrende besluttede H.P. Hanssen at blive i Nordslesvig i den preussiske tid. Lærte landvæsen 1879-81 og var elev på Askov Højskole i vintrene 1881-83 og 1885-86. Studieophold, bl.a. i København, hvor han kom i forbindelse med A.D. Jørgensen (se note 399). 1888 medarbejder ved dagbladet Dybbøl-Posten i Sønderborg. Fra 1893 ejer og redaktør af dagbladet Hejmdal i Aabenraa. Selvom han i edskampen stod på edsaflæggernes side, må han fra 1888 betragtes som den samlende organisator i den nationale kamp i Sønderjylland. Det kom bl.a. til udtryk ved stiftelsen af Vælgerforeningen i 1888 (se note 327), som han medvirkede til, og hvis sekretær han var fra starten til 1896. Var også medstifter af Skoleforeningen i 1892 (se note 244). Medlem af den preussiske landdag 1896-1908 og af den tyske rigsdag 1906-19. Fremsatte den 23. oktober 1918 i den tyske rigsdag kravet om Nordslesvigs genforening med Danmark og fik efterfølgende på et folkemøde den 17. november på Folkehjem i Aabenraa tilslutning til den grænsedragning på grundlag af selvbestemmelseretten, der fandt sted i 1920. Minister for sønderjyske anliggender i Ministeriet Zahle 1919-20. Medlem af Folketinget for Venstre 1924-26. Medgrundlægger af Sønderjyske Årbøger 1889 og medredaktør 1889-1929. Medstifter af Historisk Samfund for Sønderjylland 1922 og dets formand 1922-36. (DBL 5, s. 705-10).
 120. Enrico Dalgas (1828-94). Officer og hedeopdyrker. Medstifter af og direktør for Det danske Hedeselskab. Afsløringen af Rasmus Andersens bronzestatue af Enrico Dalgas foran hovedbanegården i Århus fandt sted den 26. juli 1901. Statuen blev siden flyttet 2 gange, i 1921 til Park Allé og i 1938 til den sydlige ende af Dalgas Avenue. (DBL 3, s. 542-44. Trap Danmark VIII, 1, s. 140).
 121. J.C. Christensen (1856-1930). Dimitteret fra Gedved Seminarium 1877. Lærer i bl.a. Stadil ved Ringkøbing 1886-1901. Sognerådsformand i Stadil Sogn 1888-91. Folketingsmand for Venstre 1890-1924. Udvirkede som formand for venstre reformpartiet fra 1897 systemskiftet i 1901 og dermed parlamentarismens indførelse. Kultusminister (minister for kirke- og skolevæsenet) 1901-05. Konsejlspræsident (statsminister) og forsvarsminister 1905-08. Svækkedes ved Alberti-affæren 1908, men frikendtes for medansvar. Forsvarsminister 1909. Formand for Venstre 1910. Kontrolminister 1916-18 og kirkeminister 1920-22. (DBL 3, s. 261-67).
 122. Staldkosten. (Feilberg II, s. 430).

123. Vaskehus. (Kalkar 1, s. 310).
124. Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann (1852-1929), der ejede Nørholm 1879-1929. (Danmarks Adels Årbog 1887, s. 381. Roussell 13, s. 338).
125. Ukendt betydning.
126. Jf. note 107.
127. Mosejord eller tørveagtig jord. (Feilberg II, s. 608).
128. Et lag sand, der var et spadeslag i dybden. (Feilberg III, s. 479).
129. Opsvulmet, ophovnet. (ODS 3, sp. 107).
130. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt.
131. Niels Jensen (1829-80), gårdmand i Sønder Bork. I erindringerne kaldes han Niels Pedersen.
132. En pytgrav er en grav, hvorfra mergel kastes op med skovle. (Feilberg II, s. 903).
133. Den langhalm, som huse tækkes med. (Feilberg IV, s. 755).
134. Møgtrillebøren. (Feilberg II, s. 605).
135. Forleet, dvs. kom til at le meget af det. (Feilberg I, s. 355, 347).
136. Jens Jacobsen Høj (1829-79), gårdmand i Sønder Bork.
137. Skrumsagers 2. hustru, Laura Buch, kom fra Sønder Holmgård i Sønder Lem Sogn, der er nabosogn til Velling Sogn, hvor Jens Højs hustru, Rebekka, kom fra.
138. En sigtekage, som bages af den ny rug, når den er færdighøstet. Tjenestefolkene fik en hver. (Feilberg I, s. 760).
139. Datter af Skrumsagers faster, Abigael Marie Jørgensdatter, jf. slægts-tavle A.
140. Christen Sørensen Vad (1819-94), gårdejer, handelsmand. Ejer af Sædding Vadgård i Nr. Nebel Sogn. Stifter af og kasserer for Spare- og Laanekassen for Nr. Nebel m.fl. Sogne og medstifter af Varde Bank. Oprettede i 1889 et legat for særligt trængende og andre velgørende formål. (Høy, s. 419-29).
141. Hamborg havde i mange år været et finansielt centrum og finansierede stadig i 1850'erne en betydelig del af den danske omsætning. Da Krim-krigen (1853-56), der skabte en højkonjunktur, var overstået, ramte fredskrisen Hamborg, hvilket skabte et ekstraordinært behov for kredit i Danmark, og dermed kom også danske virksomheder i vanskeligheder. (Olsen, s. 257).
142. Langt, tyndt reb, der vikles flere gange på langs og tværs om læs med høj, lyng, tørv o.lign. (ODS 22, sp. 1365).
143. Betændelse i haseleddene, der kan skyldes overanstrengelse, og som medfører, at dyret kun med besvær kan bevæge sig. (ODS 5, sp. 433).
144. Bælte til at gemme penge i. (Feilberg II, s. 110).
145. Ivrig, opsat. (Feilberg I, s. 483-84).
146. Niels Hansen Nielsen, f. 1837, søn af Skrumsagers farbror, Niels Jørgensen, jf. slægtstavle A.

147. Skrumsagers mor er ligesom de 2 ældste af sine søskende født i Deirup, Ovtrup Sogn. Først i 1802 flyttede familien til den gård i Bandsbøl i Hemmet Sogn, som Skrumsagers mormor kom fra.
148. Datter af Skrumsagers morbror, Christen Nielsen, jf. slægtstavle B.
149. Se slægtstavle A.
150. Se slægtstavle A.
151. Hvilepause. (Feilberg I, s. 66).
152. Pulver af bark fra en kinabusk, der stammer fra Østasien. Anvendtes mod feber. (ODS 10, sp. 343-44).
153. Dyvelsdræk. Betegnelse for en gummiharpiks, der udvindes af en asiatisk skærmpilte, og som har en meget ubehagelig lugt og smag. Tidligere meget brugt lægemiddel. (ODS 3, sp. 1227).
154. En gammel, mager og udslidt hest. (Feilberg I, s. 587).
155. Johannes Sigismund Kloppenborg (1804-1877), gårdejer i Harreby. Bror til gårdejer H.D. Kloppenborg (1802-1882) i Københoved og halvbror til overvagtimester Jacob Kloppenborg (1794-1876), jf. slægtstavle C.
156. Lars Lautrup (f. 1828). Forvalter på Rødding Højskole. Fra ca. 1862 gårdejer i Bjert. Gift 1862 med Frederike Christiane Hagen (f. 1841), datter af sognepræst i Mjolden, senere i Stepping Laurids Chr. Hagen (se note 171).
157. Vest af tætvævet uldstof (især brugt til sko eller skafter på damestøvler). (ODS 2, sp. 1232).
158. Jens Lassen Knudsen (1819-86), højskolelærer, præst. Lærte først landvæsen og kvæghandel hos sin bror, Knud Lausten Knudsen i Forbalum (se note 222), hvor skolemanden Christen Kold (se note 226) var huslærer. Kolds indflydelse gjorde, at Jens Lassen Knudsen besluttede at læse teologi og blev cand.theol. i 1851, men han ville vente med et præsteembede og blev i stedet lærer på Rødding Højskole 1852. Da Christen Kold i 1862 stiftede Dalum Højskole, blev Jens Lassen Knudsen lærer der. Allerede 2 år senere blev han sognepræst i Aggersborg, hvor han var i 8 år, indtil han blev sognepræst i Lejrskov-Jordrup i 1872. Far til forfatteren Jakob Knudsen (1858-1917). Se slægtstavle C. (Elvius, s. 326-27).
159. Idømme en mulkt, dvs. en pengebøde. (Feilberg II, s. 621).
160. Tørvekassen. (Feilberg II, s. 195-96).
161. Johan August Viinsted (1830-1909), højskolelærer, forstander, apoteker. Cand.pharm. Lærer på Rødding Højskole 1857. Oprettede i 1863 Aagaard Landbrugsskole syd for Flensborg i Oversø Sogn. Krigen 1864 afbrød det påbegyndte arbejde, men fra november 1865 blev det genoptaget. Trods de store udvandringer i 1867, jf. note 409, lykkedes det Viinsted at videreføre skolen til 1869, hvor den blev overtaget af lærer Tofte fra Flensborg. Viinsted blev derefter apoteker, først i Kjellerup, senere i Horsens. (Sønderjyllands Historie V, s. 61-62. Sprogfor-

- eningens Almanak 1911, s. 70-74).
162. Rum eller kasse til sand. (Feilberg III, s. 155).
 163. Se note 313.
 164. Redskab til at skille rent korn fra avner og halm o.l. (Feilberg III, s. 459, 750).
 165. Sofus Magdalous Høgsbro (1822-1902), højskoleforstander, politiker. Cand.theol. 1848. 1850 forstander for Rødding Højskole, da denne genåbnede efter treårskrigen. Ledede højskolen i grundtvigsk retning. Fratrådte som forstander 1862 og bosatte sig i København. Medlem af Folketinget for Venstre 1858-1902, Folketingets formand 1887-1901. (DBL 7, s. 37-40).
 166. Bunde Refslund »den ældre« (1828-95), gårdejer i Bovlund. Voksende op i et område af Sønderjylland, hvor man tidligt blev nationalt »vakt«. I hjemmet holdtes avisen »Dannevirke«. Blev i 1845 som 17-årig sendt på Rødding Højskole, dvs. i højskolens andet år, et ophold der fik stor betydning for ham. Han blev medlem af Rødding Højskoles bestyrelse i 1853. I 1855 blev det første »Danske Samfund« i Sønderjylland stiftet hos ham. Sigfred Ley (se note 168) var i 2 år huslærer for hans børn. Da Cornelius Appel i 1864 blev fordrevet fra Tønder (se note 219), fik han med hele familien ophold hos Bunde Refslund, indtil han fik en aftale om at flytte til Rødding Højskole. Bunde Refslund var med på »de 47«s tog til Berlin for at takke den preussiske konge for Pragfredens § 5 (se note 319). Han var et fremtrædende medlem af Bovlund Frimenighed. Som landmand klarede han sig ikke særlig godt. Han overtog fra faderen en veldrevet gård uden gæld, men interesserede sig mere for åndelige og politiske forhold end for landbrug og måtte derfor på et tidspunkt sælge over 1/3 af jorden og den største del af besætningen for at undgå at gå fra gården. (Refslund Poulsen, s. 41, 144-58).
 167. Jørgen Fausbøll (1838-1918), møller i Branderup. Kom i 1855 som 17-årig på Rødding Højskole og kom derved i kontakt med nogle af de mænd, der blev førende under det preussiske styre. Deltog i »klosterbrødrene«s møde i 1861 (se note 253). Købte 1862 Branderup Mølle, som blev et af samlingspunkterne i det nationale arbejde. Var en af drivkræfterne bag starten af Sprogforeningens Almanak og var desuden en betydelig lokalhistorisk forfatter. (Sønderjyske historikere efter 1864, s. 39-40. Sprogforeningens Almanak 1924, s. 91-92).
 168. Christian Sigfred Ley (1806-74), lærer. Kom fra et herrnhutisk præget hjem, men blev dybt grebet af den grundtvigske forkyndelse og folkelighed. Afbød et teologistudium og begyndte som lærer i København. Blev fra 1851 huslærer bl.a. hos Knud Lausten Knudsen (se note 222). Tog ivrig del i det folkelige, nationale arbejde og var en af de førende i »klosterpolitikken«s protest mod sprogreskripterne (se note 253). Blev ved udbruddet af den fransk-tyske krig i 1870 varetægts-

- fængslet sammen med bl.a. H.A. Krüger (se note 177). (DBL 9, s. 26).
169. Mathilde Frederikke Jørgine Kirstine Tranberg (f. 1829), datter af proprietær Andreas Grøn Tranberg (1806-90) på Bækmark i Flynder Sogn, senere ejer af Lønborggård, der deltog i store afvandingsprojekter sammen med Knud Lausten Knudsen (se note 222). Mathilde Tranberg var ugift.
 170. Se note 156.
 171. Laurits Christian Hagen (1808-80), præst. Cand.theol. 1833. Sognepræst i Mjolden 1841 og i Stepping, hvor han blev afskediget 1867, da han nægtede at aflægge ed til den preussiske konge. Valgmenighedspræst i Kerteminde 1868-76. (Elvius, s. 267).
 172. Jørgen Nissen (1861-1923). Født i Haderslev. Sognepræst i Maltbæk 1886-92 og i Brørup 1892-1910 (tillige provst). 1910 sognepræst i Vemmeløv på Sjælland. Ved Genforeningen vendte han tilbage til Sønderjylland, hvor han blev sognepræst i Gl. Haderslev Sogn og provst i Haderslev provsti. Ved sin død konstitueret biskop i Haderslev Stift. (Sprogforeningens Almanak 1924, s. 106-108).
 173. Laurids Pedersen Skau (1817-64), gårdejer, politiker. Gårdejer i Sommersted. Trådte frem som taler ved en fest for Peter Hiort Lorenzen 21. februar 1843 i anledning af dennes danske tale i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 (se note 175). Laurids Skau var taler ved de store folkemøder på Skamlingsbanken i 1843 og 1844 (se note 181). Sekretær i Den slesvigske Forening (se note 315) 1843 og formand 1846. Medvirkede ved oprettelsen i 1844 af Rødding Højskole, hvis bestyrelse han blev medlem af. Medlem af Folketinget 1849-52 (Brædstrup-kredsen). Medlem af stænderforsamlingen 1853-64. Var i tiden før 1864 sammen med H.A. Krüger (se note 177) en af de vigtigste forkæmpere for Sønderjyllands danskhed. (DBL 13, s. 412-15).
 174. Nis Lorenzen (Lilholt) (1794-1860), gårdejer, politiker. Ejer af gården Lilholt i Halk Sogn. Sognefoged. Valgtes 1834 til stænderforsamlingen. Rejste 1836 og 1838 krav om dansk rets- og forvaltningsprog i Nordslesvig overalt, hvor undervisningssproget var dansk, hvilket med liberal støtte blev vedtaget med et snævert flertal. Ligesom Peter Hiort Lorenzen (se note 175) fjernede Nis Lorenzen sig fra de slesvig-holstenske liberale, og han bakkede Hiort Lorenzen op, idet han den 23. november 1842 også talte dansk i stænderforsamlingen. Deltog i forberedelserne til Skamlingsbankemødet 1843 og i dannelsen af Den slesvigske Forening (se note 315). Fra 1858 medlem af Haderslev Amtsråd. (DBL 9, s. 128-29).
 175. Peter Hiort Lorenzen (1791-1845), købmand, politiker. Købmand i Haderslev. 1834-40 og 1841-45 medlem af Slesvigs stænderforsamling, oprindelig for de liberale slesvig-holstenere. Kom i modsætningsforhold til hertugen af Augustenborg og blev derefter talsmand for det danske mindretal mod slesvig-holstenernes krav. Talte dansk på stæn-

dermødet den 11. november 1842 og forlangte, at danske taler skulle optages i protokollen på linje med de tyske. Han blev hyldet herfor ved en fest i Sommersted den 21. februar 1843 og ved et folkemøde på Skamlingsbanken 18. maj 1843, hvor han fik overrakt et drikkehorn med indskriften »Han vedblev at tale dansk«. Da det blev bestemt, at kun medlemmer, der ikke talte tilstrækkeligt godt tysk, måtte tale dansk, nægtede han sammen med de øvrige danske medlemmer at give møde i stænderforsamlingen. Medvirkede til oprettelsen af Den slesvigske Forening i 1843 (se note 315). Måtte opgive sin købmandsforretning pga. slesvig-holstensk boykot. (DBL 6, s. 369-71).

176. Hans Nissen (1788-1857), gårdejer. Ejer af fødegården i Hammelev og sandemand (meddommer på herredstinget) i Gram herred. Stærkt kongetro. Formand for Den slesvigske Forening 1843-46 (se note 315), i hvilken egenskab han var med til at købe den gård, hvor Rødding Højskole åbnedes i 1844 (se note 364). Medlem af højskolens bestyrelse til 1853. (DBL 10, s. 526-27).
177. Hans Andersen (ved dåben: Andreasen) Krüger (1816-81), gårdejer, kromand, møller, politiker. Overtog 1841 sin fædrene gård i Bevtoft, der i 1841 blev udvidet ved køb af Bevtoft Mølle. Var en dygtig landmand og særlig kendt for sit engvandingensanlæg ved Bevtoft Mølle, som han i 1872 udgav en bog om. 1846 blev han kredsformand for Den slesvigske Forening. Medlem af stænderforsamlingen i Slesvig 1847-64. På de slesvigske og holstenske stænderforsamlings fællesmøde i Rendsborg den 18. marts 1848 protesterede han på dansk mod forslaget om Slesvigs indlemmelse i det tyske forbund. Efter hertugdømmernes afståelse blev han i 1867 valgt som nordslesvigsk repræsentant til det nordtyske forbunds grundlovgivende rigsdag og var medlem af rigsdagen fra 1867 til 1871; derefter var han medlem af den tyske rigsdag fra 1871 til 1881, begge steder som danskhedens eneste repræsentant. I perioden 1867-81 var han også valgt som repræsentant for Haderslev Amt i den preussiske landdag, men da han ligesom den anden danske repræsentant, Nicolai Ahlmann, nægtede at aflægge den foreskrevne ed på den preussiske forfatning uden forbehold, kunne han ikke indtage sit sæde i landdagen. Ved udbruddet af den fransk-tyske krig 1870 blev Krüger sammen med flere andre dansksindede nordslesvigere fængslet i fæstningen Lötzen ved den tysk-russiske grænse, hvor han sad i fire måneder. (DBL 8, s. 365-67. Jessen, s. 586-88).
178. Christian Flor (1792-1875), professor, højskoleforstander, politiker. Cand.theol. 1816. Fra 1826 lektor i dansk ved Kiels Universitet (med titel af professor). Sammen med kollegaen Christian Paulsen, der var professor i jura, blev Flor ledende inden for den spirende danske nationale bevægelse i Sønderjylland. Var medvirkende til stiftelsen af ugebladet Dannevirke i Haderslev i 1838 i samarbejde med Peter

Christian Koch (se note 179) og Aabenraa Ugeblad i 1840 i samarbejde med Frederik Fischer. Flor var taleskriver bl.a. for Peter Hiort Lorenzen, hvis dansk-aktion i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 han planlagde, og for Laurids Skau (talen ved Sommerstedfesten februar 1843 og Skaus første tre Skamlingsbanketalere 1843-45, jf. note 181). Flor var medgrundlægger af Rødding Højskole i 1844 og dens forstander 1845-46. Medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848-49 og fra 1856 medlem af rigsrådet, valgt af mindretallet i den slesvigske stænderforsamling. Da krigen i 1864 medførte Rødding Højskoles lukning, skaffede Flor midlerne til at oprette Askov Folkehøjskole lige nord for den nye grænse, hvor den sidste forstander for Rødding Højskole, Ludvig Schrøder (se note 262), kunne fortsætte som forstander. (DBL 4, s. 454-56).

179. Peter Christian Koch (1807-80), købmand, redaktør. Købmand i Haderslev. Påvirket af Grundtvig og med hjælp fra Christian Flor startede han i 1838 ugebladet Dannevirke, der skulle formidle folkelig oplysning, men – efter regeringens forventning – antiliberal. Bladet var begyndelsen til en dansk presse i Sønderjylland. Fra sommeren 1851 begyndte Dannevirke at udkomme som dagblad. P.C. Koch gik efterhånden også ind i det politiske arbejde, men her blev han mere og mere liberalt orienteret, og efter Peter Hiort Lorenzens danske tale i stænderforsamlingen 11. november 1842 var han helt på dennes side. P.C. Koch var medinitiativtager til Skamlingsbankemøderne fra 1843 (se note 181) og medstifter af Den slesvigske Forening (se note 315). Fra begyndelsen af 1852 var han udgiver af »Budstikken«, som havde sognepræst i Vilstrup F.E. Boisen som redaktør (se note 188). 1856 solgte Koch Dannevirke til sin medarbejder Godske Nielsen og flyttede til København. (DBL 8, s. 129-31).
180. Niels Jokum Termansen (1824-92), gårdejer i Gammelby ved Læborg. Folketingsmand 1858-78, landstingsmand 1878-86. Var stærkt knyttet til Rødding Højskole og senere Askov Højskole, som ofte benyttede ham som taler. Blev ved sin død kaldt »Danmarks lærdeste bonde«. (DBL 14, s. 404-06).
181. Skamlingsbanken, det højeste punkt i Sønderjylland (113 m o.h.). Ved festen i Sommersted den 21. februar 1843 for Peter Hiort Lorenzen tog en kreds af bønder initiativ til at erhverve Skamlingsbanken som mødested for danskheden. 18. maj 1843 mødtes 6.000 mennesker på Skamlingsbanken, og året efter, den 4. juli 1844, samledes dobbelt så mange for at høre bl.a. Grundtvig. Møderne blev holdt hvert år frem til 1863, dog afbrudt af treårskrigen. I 1863 rejstes en 16 m høj granitstøtte over den danske sags forkæmpere. Støtten blev sprængt af det preussiske militær i 1864, men genrejst 1866, fordi Skamlingsbanken ved grænsedragningen efter krigen kom til at ligge i Danmark. (Den store danske Encyklopædi 17, s. 248-49).

182. Christen Lauesen Kragh (1823-1912), gårdejer i Langetved. Gift 1849 med Anne Marie Hansen, der var datter af Skrumsagers fars fætter, Hans Christian Hansen, jf. slægtstavle A.
183. Hans Diderik Kloppenborg (1802-1882), gårdejer og møller i Københoved (Bejstrupgård). Som søn af en embedsmand, der kom fra Heide i Holsten, voksede han op i et tysksproget hjem. Efter et par år i lære som tobaksspinder hos en morbror i Haderslev blev han som 18-årig bestyrer af Bejstrupgård, som morbroderen havde fået udlagt ved auktion. Han blev senere ejer af gården, som han med stor personlig dygtighed kombineret med den formue, som hans 2 ægteskaber bragte ham, udvidede yderligere. I 1846 fik han særlig kongelig tilladelse til at bygge en mølle i Københoved. Hans udprægede danskhed og fædrelandsfølelse udsprang oprindeligt af kongetroskab (han var personlig ven af Frederik 7. og kom jævnligt ved hoffet) og i mindre grad af den vågnende nationale folkebevægelse. Under treårskrigen var han knyttet til den danske hærs spejdervæsen, og pga. de tyske troppers jagt på ham måtte han i vinteren 1848 og 1849 opholde sig i København, hvor han lærte Grundtvig at kende, hvilket påvirkede ham stærkt. Han blev 1853 medlem af bestyrelsen for Rødding Højskole. Han bidrog stærkt til, at den grundtvigske præst, H. Sveistrup, i 1861 blev præst i Rødding-Skrave (se note 205), og da Sveistrup afskedigedes af de preussiske myndigheder i 1867, åbnede han Bejstrupgård til gudstjenester, først med Sveistrup, senere med Cornelius Appel (se note 219). Han var sognefoged i Skrave Sogn fra sidst i 1830'erne til 1864, hvor han blev afløst af hustruens fætter, Jens Nicolaj Thaysen, der blev tysksindet (se note 305). Kloppenborg var medlem af den 47 mands delegation, der i 1867 tog til Berlin for at takke den preussiske konge for § 5 i Prag-freden (se note 319). (DBL 8, s. 43. Jessen, s. 584-85). Se slægtstavle C.
184. Ane Marie Kloppenborg (1834-95), Skrumsagers 1. hustru, som han blev gift med i 1866 mod hendes fars vilje. (Skrumsager: Ane Marie Skrumsager).
185. Ane Marie Kloppenborg havde været forlovet tre gange, før hun mødte Skrumsager. Den første forlovelse indgik hun med Fritz Meinicke, som hendes far hjalp til en mølleforpagtning i Guldager, da forlovelsen var hævet. Den anden forlovelse indgik hun med Eskild Skau (1831-94), senere gårdejer i Sommersted (se note 413). Hendes tredje og sidste mislykkede forlovelse var med Nis Kristian Kloster (1823-59), degn og lærer i Skodborg, som døde af rosen. Hendes sidste forlovelsesring er bevaret i familien. (Skrumsager: Ane Marie Skrumsager, s. 24-28, 155-56).
186. Ukendt betydning.
187. Chresten Poulsen Berg (1829-91), lærer, politiker. Uddannet lærer og virkede som sådan 1852-74, herunder i Kolding 1852-61. Medlem af

- Folketinget 1866-91. Venstres ledende mand i kampen for parlamentarismen og mod provisoriepolitikken. Formand for Folketinget 1883-87. Dannede sammen med Frede Bojsen (se note 189) i 1884 et nyt parti, Det danske Venstre, som han var formand for til 1886. Fra 1887 leder af »den bergske gruppe«, begyndelsen til Venstre-Reformpartiet. Lagde grunden til De Bergske Blade ved stiftelsen af Kolding Folkeblad i 1871. (DBL 1, s. 596-600).
188. Frederik (Fritz) Engelhardt Boisen (1808-82), præst, politiker. Fra 1845 knyttet til Grundtvig og ivrigt national. Var præst i bl.a. Vilstrup ved Haderslev og senere i Stege. Udgav 1852-79 fjortendagedstidsskriftet Budstikken, et folkeskrift til oplysning og opbyggelse, hvor han selv skrev de fleste artikler. Folketingsmand 1849-50 og landstingsmand 1866. (DBL 2, s. 318-19).
 189. **Frederik Engelhardt Boisen** (1841-1926), politiker, højskoleforstander. Søn af F. E. Boisen. Cand.theol. 1864. Gik ligesom studiefællen Ludvig Schrøder (se note 262) nærmest som en selvfølge ind i højskolegerningen. Grundlagde 1866 Rødkilde Folkehøjskole ved Stege, som han var forstander for 1866-70 og – sammen med søsteren, Jutta Boisen-Møller – 1905-09. Folketingsmand 1869-1901, først for Nationale Venstre, fra 1870 for Forenede Venstre. 1872-90 formand for Finansudvalget. (DBL 2, s. 327-30).
 190. Efterslægtsselskabs Skole. Åbnede 1787 i København som borgerlig realskole for drenge på initiativ af Selskabet for Efterslægten. En af de kendteste elever var Adam Oehlenschläger. I 1881 ændret til gymnasium. Skolen havde fra 1790 til 1913 til huse på Østergade i København. (Den store danske Encyklopædi 5, s. 383).
 191. Tidligere forlystelsessted på Frederiksberg. Stiftet 1856 af Georg Carstensen som konkurrent til Tivoli, som Carstensen havde skabt, men trukket sig ud af. Åbnede 1857, men det blev ingen succes og lukkede 1868. (Den store danske Encyklopædi 1, s. 260).
 192. Stegekjældereren eller Den fine Verden, en vaudeville i 2 akter af Peter Faber. Premiere på Det kongelige Teater 3. marts 1849. I 1860 blev den opført på Folketeatret. (www.litteraturpriser.dk/1850t/pnr2300.htm).
 193. Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), museumsmand, arkæolog. Han var 1816-65 sekretær, senere direktør for Museet for Nordiske Oldsager, der 1892 blev omdannet til Nationalmuseet. Grundlagde den i europæisk arkæologi stadig gældende kronologiske deling af forhistorien i Sten-, Bronze- og Jernalderen (treperiodesystemet). (DBL 14, s. 481-85).
 194. Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821-85), museumsmand, arkæolog. 1867 direktør for Museet for Nordiske Oldsager. Videreudviklede C.J. Thomsens treperiodesystem ved en inddeling af Oldtiden i bl.a. æl-

- dre og yngre Stenalder og en tredeling af Jernalderen. (DBL 16, s. 58-64).
195. Edward Tesdorpf (1817-89), godsejer, landbrugspionér. Købte 1840 godset Ourupgård m.fl. gårde på Falster. Udvidede sine besiddelser stærkt både ved køb og inddæmninger. Påbegyndte intensiv drift, gødskning med kunstgødning og afvanding. En af skaberne af den røde danske mælkerace. Også pionér på landbrugsmaskineområdet. Oplærte og uddannede mange kendte landmænd. (DBL 14, s. 409-11).
 196. Johanne Schmidt, kaldet Hanne (1838-96).
 197. Ulrich Sechmann Boesen (1797-1867), biskop. Sognepræst i Nr. Løgum 1826-34, i Oksenvad-Jels 1834-46 og i Fjelstrup 1846-54. Biskop over Slesvig Stift 1854-64. Gift 1826 med Anna Johanne Boesen (1805-77). (DBL 2, s. 298-99).
 198. Gertrud Lund (1841-1888). Efter krigen 1864 gift med Niels Østergaard, der 1861 var blevet bestyrer på Rødding Højskoles gård efter Lars Lautrup (se note 220).
 199. Claus Jensen Dall (1814-72), gårdejer og teglværksejer i Københoved (Dallsgård). Gift 1840 med Karen Hansdatter (1811-94). Når han kaldtes »lille Claus«, skyldtes det, at der var en mand i Københoved, der kaldtes »store Claus«, nemlig Claus Christensen Dall, der i øvrigt var beskæftiget ved lille Claus' teglværk. Claus Dall og Karen Hansdatter var åndeligt interesserede mennesker, der hurtigt sluttede sig til H. Sveistrups forkyndelse, da han blev præst i Skrave og Rødding. (Københoved Bysamfund, s. 89-91).
 200. Frederik Dall, kaldet Maler (1820-76), malermester, kromand og høker i Københoved. Bror til Claus Jensen Dall. (Københoved Bysamfund, s. 93, 275).
 201. Mette Kirstine Thaysen (1804-78). Gift 1833 med Hans Diderik Kloppeborg, der første gang var gift med hendes søster, Cathrine Thaysen (1803-31). Se slægtstavle C.
 202. Folkelivet i Bovlund er nærmere beskrevet i Refslund Poulsen: Minder.
 203. Søn af Skrumsagers faster, jf. slægtstavle A.
 204. Johan Hempel (1784-1875), sognepræst i Rødding-Skrave 1829-61. (Arends I, s. 341).
 205. Hans Kristian Janus Nikolaj Balthasar Krarup Sveistrup (1815-93), præst. Cand.theol. 1839. Sognepræst i Nørup 1840, hvor han fortsatte den skole for døvstumme børn, som hans far havde oprettet. Samarbejdede i mange år med lægprædikanten P. Larsen Skræppenborg (se note 210). På opfordring fra H.D. Kloppenborg søgte han og fik – med Kloppenborgs hjælp – i 1861 embedet i Rødding-Skrave, hvor hans prædikener skabte en kirkelig vækkelse. Han blev afsat i 1867, da han nægtede at aflægge ed til den preussiske konge, men kunne

- jo i nådensåret (jf. note 213) blive boende i præstegården, hvorefter han tog bolig på højskolen. Fortsatte med gudstjenester først i præstegården, senere i højskolens sal og på Bejstrupgård hos Kloppenborg. Sognepræst i Vejen-Læborg 1870, hvor han, indtil dette blev forbudt, udførte kirkelige handlinger for en del af sin gamle menighed i Rødding-Skrave. (DBL 14, s. 237).
206. Godske Nielsen havde som Peter Christian Kochs nærmeste medarbejder overtaget Dannevirke i 1856, da P.C. Koch flyttede til København.
207. Ditlev Gothardt Monrad (1811-87), politiker, teolog. Cand.theol. 1836 og magister i semitisk filologi 1838. Dr.phil. 1854. Sognepræst i Vester Ulslev 1846-48. Biskop over Lolland-Falster 1849-54. Monrad var en af de ledende i den nationalliberale bevægelse i 1840'erne. Efter Christian 8.'s død i 1848 arbejdede han stærkt for en fri forfatning med almindelig valgret og var en af hovedmændene bag den ny grundlov, som blev vedtaget den 5. juni 1849 af den grundlovgivende rigsforsamling, som Monrad ikke selv var medlem af. Kultusminister (minister for kirke- og skolevæsenet) i Martsministeriet 1848. Medlem af Folketinget 1849-65. Kultusminister igen 1858-59 og 1860-63, tillige indenrigsminister 1860-61. Efter Frederik 7.'s død i november 1863 og Christian 9.'s stadfæstelse af novemberforfatningen dannede Monrad det ministerium, som havde hovedansvaret for den danske politik under krigen i 1864 mod Preussen og Østrig. Efter Als' fald den 8. juli 1864 trådte Monrad tilbage, men han ønskede krigen fortsat og stemte november 1864 imod fredstraktaten. 1865 udvandrede han til New Zealand i skuffelse over sin mislykkede politik, men vendte i 1869 tilbage til Danmark og blev præst i Brøndbyerne og i 1871 atter biskop over Lolland-Falster. 1882 blev han valgt til Folketinget, som han var medlem af frem til 1886. (DBL 10, s. 45-53).
208. Skrave og Rødding Sogne var – sammen med resten af Frøs Herred, Nørre Rangstrup Herred, Hviding Herred og en del af Gram herred – en del af Tørninglen Provsti, der ligesom de kongerigske enklaver og Als hørte under kongerigsk kirkelovgivning.
209. Deltog i larmende lystighed. (Feilberg III, s. 216, 112-13).
210. Ole Peter Holm Larsen (Skræppenborg) (1802-73), gårdejer, lægprædikant. Ejede gården Store Skræppenborg på Fyn, indtil han 1841 flyttede til Dons ved Kolding. Skræppenborg var en af de vigtigste prædikanter i 1830'ernes gudelige vækkelser, hvor han rejste rundt i landet og ledede lægmandsforsamlinger. Han var en ivrig forkæmper for kirkelig frihed og støttede gavmildt højskolerne. Arbejdede for oprettelse af Skibelund Krat, hvor han selv fik en mindesten (1875). (DBL 8, s. 571-72).
211. Peder Lauridsen (1807-80), gårdejer. Ejer af gården Grønvang ved Vejen. Sognefoged. Var kirkeligt aktiv og trofast deltager i Hans Svei-

- strups gudstjenester, men deltog også gerne i Peter Larsen Skræppenborgs gudelige forsamlinger. (Slægten Lauridsen, s. 96-105).
212. Hans Jokum Lauridsen (1816-1910), gårdejer. En tid kræmmer og kreaturhandler m.m., senere ejer af gården Bregnhoved ved Give. Deltog jævnligt i møder på Rødding Højskole og medvirkede ved etableringen af Askov Højskole i 1865. (Slægten Lauridsen, s. 255-61).
 213. Siden kristendommens indførelse har aflønning af præster hovedsageligt fundet sted dels ved udbytte fra præstegårde, dvs. landbrug i tilknytning til præsteembedet, dels ved tiende, dvs. afgift fra bønderne i sognet. Når en sognepræst fratrådte eller døde, havde han eller hans enke/arvinger i et år krav på en andel af embedets indtægter, herunder retten til at blive boende i præstegården, det såkaldte nådensår. Ved kgl. anordning blev nådensåret i 1913 afløst af pension. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk II, s. 718-19).
 214. Johan Wilhelm Freudendal (1818-57), lærer. Dimitteret privat 1841 fra Lyngby Seminarium ved Grenå, men fungerede allerede fra 1833 som lærer. 1842-57 lærer i Københoved, hvor han oprettede »Læseforeningen i Skrave Sogn«. Blev 1847 optaget i »Den slesvigske Forening« (se note 315). (Københoved Bysamfund, s. 126-28. Ravn: Lærerne i Nord-slesvig, s. 92).
 215. Juhl Boysen (1827-1911), gårdejer i Langetved (Vestergård og Mikkelborggård). Ane Marie Kloppenborgs fætter, jf. slægtstavle C. Juhl Boysen var elev på det første hold på Rødding Højskole. (Hansen: Langetveds historie, s. 124).
 216. Claus Jensen Dall og Karen Hansdatter fik 2 sønner. Den ældste, Hans Clausen Dall, der blev født den 4. januar 1841, var velbegavet, men døde allerede den 20. april 1857. Den yngste, Claus Dall, der blev født den 3. marts 1850, var åndssvag fra fødselen og døde den 27. juni 1865. (Københoved Bysamfund, s. 90).
 217. Formentlig Christiane Physant, født 17. december 1843. Hun døde ugift den 3. november 1875.
 218. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt.
 219. Cornelius Appel (1821-1901), lærer, højskoleforstander, præst. Dimitteret 1841 fra Lyngby Seminarium. Derefter lærer i bl.a. Døstrup, Løjt og Ballum og blev i den periode stærkt påvirket af Grundtvig. 1851 lærer i Tønder, hvor han var aktiv i den nationale og religiøse debat. Han var en af hovedmændene i »klosterbevægelsen« (se note 253), der protesterede mod den danske sprogpolitik i Mellemslesvig. 1864 blev han fordrevet fra Tønder. Familien opholdt sig derefter en kort periode hos Bunde Refslund den ældre i Bovlund, jf. note 166, indtil Appel i 1865 fik lov til at flytte ind i Rødding Højskole, der på det tidspunkt var lukket. Genåbnede Rødding Højskole med en sommerskole for piger og en børneskole. I 1869 endvidere et karlehold. Ved starten af den fransk-tyske krig i 1870 blev højskolen lukket, men se-

- nerne kom dog pigeskolen i gang igen. 1874 blev Appel ordineret som præst for den nystiftede Rødding Frimenighed. (DBL 1, s. 262-63).
220. Niels Sørensen Schmidt Østergaard (1838-1912). Bestyrer af Rødding Højskoles gård 1861. Giftede sig efter krigen 1864 med Gertrud Lund (se note 198), der havde tjent hos H.D. Kloppenborg. De købte gård i Brørup, men rykkede snart efter tilbage til Sønderjylland og købte Aarupgård i Skodborg Sogn, hvor Niels Østergaard snart fik mange tillidsposter. (Sprogforeningens Almanak 1913, s. 84-85).
221. Bræddevægge. (Feilberg I, s. 304).
222. Knud Lausten Knudsen (1806-66), storbonde. Blev ved giftermål ejer af betydelige landbrug i Forballum i Mjolden Sogn, hvor han sammen med naboen, senere folketingsmand Niels Andersen Hansen (se note 227), havde Christen Kold som huslærer (se note 226). Det var i Knud Lausten Knudsens kreds, at højskoletanken først rejstes, og da Rødding Højskole blev grundlagt i 1844, blev han medlem af højskolens bestyrelse og havde en tid på Den slesvigske Forenings vegne skøde på højskolens ejendom (se note 364). Deltog sammen med Andreas Grøn Tranberg, Lønborggård, i store afvandingsprojekter i Vestjylland (Filsø, Rolfso) 1848-50. Han blev i 1849 valgt til landstingsmand, men nedlagde 1851 sit mandat. Købte 1851 godset Trøjborg med avls-gården Visby Hedegård og tilbød den danske stat slottet som gave, hvis den ville indrette et dansk seminarium der. Men staten afslog, og Knudsen lod derefter slottet nedrive. Han solgte fæstegodset under Trøjborg til bønderne på fordelagtige vilkår. Indførte den første korthornstyr fra England og var medstifter i 1854 af Det blandede Distrikts Landboforening. I begyndelsen af 1860'erne hørte han til de såkaldte »klosterbrødre« (se note 253), der kritiserede den danske sprogpolitik i Mellemslesvig. Han var bror til Jens Lassen Knudsen og svoger til Peter H. Marcussen i Braderup (se note 240). Et af hans børnebørn blev i 1907 gift med Skrumsagers yngste søn, se slægts-tavle C. (DBL 8, s. 81-82).
223. Laust Hansen Kaltoft (1826-1905), gårdejer. Blev 1853 forvalter hos Knud Nicolaj Thaysen på Toftlundgård og giftede sig samme år med Cathrine Thaysen Kloppenborg, datter af H.D. Kloppenborg fra dennes første ægteskab med Cathrine Thaysen, der var halvsøster til Knud Nicolaj Thaysen, jf. slægtstavle C. Ved kontrakt af 16. maj 1853 overlod Knud N. Thaysen Toftlundgård til sin niece, Cathrine Thaysen Kloppenborg, mod, at hun ydede ham aftægt. Da hun døde i 1858, gik Toftlundgård i arv til Laust Kaltoft. Han var en energisk og foretagsom mand på landbrugsområdet og var en af de første, der interesserede sig for engvanding, træplantning og mosekultur. I 1874 købte han således en 156 ha stor gård i Årup i nærheden af, hvor Gelså og Fladså løber sammen, og etablerede her parallelt med Fladså et stort kanal anlæg, der ved hjælp af sluser skulle vande området

- parcelvis. Kaltoft solgte i 1880 Toftlundgård til en slægtning, Hans Jørgen Hansen, i Obbekær, der døde i 1891, og i 1893 afstod hans enke og søn Toftlundgård til Skrumsager. I 1905 blev gården overtaget af Skrumsagers yngste søn, Niels. Se slægtstavle C. (Kamphøven: Om Toftlundgård. Jensen, s. 77-89).
224. I Laust Hansen Kaltofts ægteskab med Cathrine Thaysen Kloppenborg var der en datter, Hansine Cathrine Kaltoft, som ved et skifte i 1865 fik tilskrevet et beløb som sin mødrene arv mod, at Kaltoft overtog hele fællesboet. Samtidig blev et afkald på gården, som Kaltoft i 1864 havde underskrevet i Vejen i forbindelse med, at han gik i den danske hærs tjeneste for at undgå at blive anklaget for spionage, se side 172, annulleret. (Kamphøven: Om Toftlundgård).
225. Se note 421.
226. Christen Mikkelsen Kold (1816-70), højskoleforstander, friskolemand. Dimitteret fra Snedsted Seminarium 1836. Huslærer 1838 for Knud L. Knudsens og Niels Andersen Hansens børn i Forballum, hvor Kold brugte den personlige fortælleform i sin undervisning, og hvor han tog del i den folkelige og nationale vækkelse. Tog 1842 med sognepræsten i Mjolden, L.D. Hass (se note 352), til Lilleasien, hvor Hass virkede som missionær, og hvor Kold efter et brud med Hass nogle år ernærede sig som bogbinder. Efter hjemkomsten åbnede han i 1851 en højskole i Ryslinge og i 1852 endvidere en fri børneskole i Dalby, hvortil højskolen blev flyttet i 1853. Begge skoler blev flyttet til Dalum i 1862. (DBL 8, s. 164-65).
227. Niels Andersen Hansen (1803-79), gårdejer, folketingsmand. Forballum, hvor Niels Andersen Hansen havde sin gård, var det landsbysamfund i Nordslesvig, hvor den grundtvigske vækkelse først fandt grobund, og samtidig hørte flere af landsbyens mænd i kraft af personlighed – parret med velstand – til de ledende. Det gjaldt også Niels Andersen Hansen, der var en foregangsmand inden for folkeoplysning og landbrug. Han og naboen, Knud Lausten Knudsen gik i 1838 sammen om at ansætte Christen Kold som huslærer for deres børn. Niels Andersen Hansen repræsenterede 1853-55 de kongerigske enklaver i Folketinget og var som Knudsen med blandt »klosterbrødrene« (se note 253). (DBL 5, s. 561. Sørensen og Nielsen, s. 34-35).
228. Markus Buch (1824-1902), lærer og kirkesanger. Dimitteret fra Snedsted Seminarium 1847. Konst. lærer i Vester Vedsted 1847-50, lærer i Brundlund, Nustrup Sogn 1850-52, i Broager 1852-55 og i Ullerup 1855-57. Lærer og kirkesanger i Københoved 1857-68, hvor han kom i modsætningsforhold til H.D. Kloppenborg pga. pastor Gøttge (se note 308) (bl.a. vedr. en strid i forb. med pyntning af skolen til den årlige skoleeksamen). Fra 1868 til 1889 lærer i Arnum og degn i Højrup. (Ravn: Lærerne i Nordslesvig, s. 39. Københoved Bysamfund, s. 133-35).

229. En lidt usædvanlig opgave for sandemænd, der normalt fungerede som meddommer på herredstinget i alvorligere sager. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk II, s. 810).
230. Tjenlig. (Feilberg I, s. 421).
231. Claus Schmidt (1830-1913), gårdejer. Ejer af Østergård i Lundsmark i Hviding Sogn. En af de mænd på Sønderjyllands vestkyst, der tidligst sluttede sig til den grundtvigske bevægelse. Lagde gerne rum til gudstjenester og møder i storstuen. (Sprogforeningens Almanak 1914, s. 78. Refslund Poulsen, s. 243).
232. Peder Moltesen Østergaard (1824-86), gårdejer i Råhede i Hviding Sogn.
233. Peter Nielsen Petersen (1846-1916), sognepræst ved Trinitatis Kirke i København. Kom fra Havedgård i Rejsby Sogn og ikke fra Havervad, der ligger i Brøns Sogn. (Venligst oplyst af Svend Jacobsen, Frederiksberg).
234. Sidsel Nielsdatter (1799-1886), se slægtstavle B.
235. Broder Thomsen Nicolaisen (1808-1889), gårdejer og møller i Ballum.
236. Ingvard Hansen Nicolaisen (1844-1917), gårdejer i Ballum.
237. Peder Andersen Hansen (1830-1913), senere gårdejer i Ballum Østrende. Gift med Herlig Nicolaisen, datter af Broder Thomsen Nicolaisen.
238. Claus Nielsen Clausen (1842-1927), gårdejer i Sdr. Sejerslev og Svanstrup.
239. Kendt gæstgiveri på Torvet i Tønder.
240. Peter Hansen Marcussen (1799-1871), gårdejer, kreaturhandler. Gårdejer i Braderup (Sydslesvig). Svoger til Knud Lausten Knudsen, se slægtstavle C.
241. Chresten Knudsen Marcussen (1844-1918), gårdejer i Braderup. Se slægtstavle C.
242. Mette Nielsdatter (1802-88), gift med Andreas Peter Johannsen (1782-1844), se slægtstavle B. Ingvarth Johansen var søn af Andreas Peter Johannsen fra dennes første ægteskab.
243. Andreas Tyssen Hansen (1834-1914), gårdejer. Fik sin første skolegang hos Christen Kold. Elev på Rødding Højskole over flere omgange. Overtog 1861 sin mors fødegård i Randerup. Fik mange tillidsposter; bl.a. var han i 24 år medlem af Tønder Kredsraad og i 30 år formand for Randerup Sogneråd. Tilhænger af »klosterpolitikken« (se note 253). 1899-1910 formand for Nordslesvigsk Skoleforening (se note 244). (DBL, 5, s. 561-62).
244. Sønderjydsk Skoleforening (oprindelig Nordslesvigsk Skoleforening) blev stiftet 1892 med det formål at støtte unge sønderjyders ophold på efterskoler og højskoler i Danmark. Idémændene var lederen af mælkerisikolen i Ribe, Søren Hansen Salling, der var sønderjyde. Oprettelsen af Skoleforeningen var først og fremmest en reaktion mod de preussi-

- ske myndigheders fortyskningspolitik i de nordlesvigske skoler især efter 1889, hvor tysk blev gjort til undervisningssprog i alle fag bortset fra religionsundervisningen. I løbet af foreningens første tiår blev flere tusinde danske unge sendt på skoleophold i Danmark. Foreningens første formand blev gårdejer i Lovrup, Jens Peter Jensen (1841-1923), der ligesom H.P. Hanssen, Skrumsager og Hinrich Thomsen (1845-1919), gårdejer i Roost, var blandt medstifterne. Sidstnævnte var gennem 20 år foreningens meget aktive sekretær. (Sønderjydske Skoleforening 1892-1942, s. 23-75).
245. Peter Beyer Nicolaisen (1846-1916), ejer af Skastgård, søn af Broder Thomsen Nicolaisen.
 246. Peter Beyer (1844-1906), gårdejer i Barsbøl, Skærbæk Sogn. Nevø til Knud Lausten Knudsen.
 247. Særligt vestjysk udtryk i trekort eller firkort, dvs. når hver af de spillende får ét stik, får hver en bet, som kaldes en hvep. (Feilberg IV, s. 1069).
 248. Kresten Knudsen (1836-1922), gårdejer. Søn af Knud Lausten Knudsen. Ejer af Visby Hedegård, som var udskilt fra Trøjborg Gods, som hans far købte i 1851. Som opdraget i grundtvigsk ånd støttede han alle folkelige danske bevægelser. Landbrugsfaglig foregangsmand. Medlem af bestyrelsen for Det blandede Distrikts Landboforening i 50 år. (Sprogforeningens Almanak 1923, s. 99-101. Det blandede Distrikts Landboforening gennem 100 aar, s. 115).
 249. Se note 222.
 250. Kresten Knudsens datter, Henriette Nancy, blev i 1907 gift med Skrumsagers søn, Niels, jf. slægtstavle C.
 251. Johannes Matthias Dahl (1819-61), ærke diakon (præst). Efter udstedelsen af sprogreskripterne i 1851, hvorefter der skulle veksles mellem dansk og tysk ved gudstjenester, mens dansk skulle være skolesprog i 49 mellemslesvigske sogne samt i Tønder, blev Dahl ansat som ærke diakon (præst) i Tønder, hvor han skulle forestå de danske gudstjenester og samtidig fik tilsynet med alle byens skoler, et tilsyn der hidtil havde været fordelt mellem alle tre præster i byen. Dahls evne til at tale med jævne folk gav ham en stor vennekreds, men påvirkningen fra Søren Kierkegaard og et impulsivt væsen, der gav sig udtryk i hans prædikerne, bragte ham på kant med de kirkelige myndigheder, og en tid var han suspenderet fra sit embede. Han var grebet af de grundtvigske frihedstanker og var på linje med »klosterbrødrene« (se note 253), men kun på det kirkelige område, mens han betragtede sprogordningen som et borgerligt anliggende. (Nyholm, s. 46-51 og 225-30). Da Dahl døde i 1861, kan han dog ikke have deltaget i det nævnte møde, idet Skrumsagers rejse foregik i foråret 1863.
 252. Jeppe Jeppesen Rosendal (1828-78), lærer. Dimitteret fra Jelling Seminarium 1849 og samme år lærer i Nørhus i Ballum Sogn. Lærer i Tøn-

der 1855, men blev afskediget i 1864, hvorefter han blev lærer i Høve ved Nykøbing S. Var ven med Christen Kold og præget af dennes og Grundtvigs frihedstanker. Deltog i »klosterbrødrenes« møde den 25. april 1861 (se note 253). (Nyholm, s. 110-11, 207. Ravn: Lærerne i Nordslesvig, s. 305).

253. Klosterpolitikken fik navn efter det sted, Løgumkloster, hvor en kreds af grundtvigsk orienterede sønderjyder mødtes den 25. april 1861. Baggrunden var den sproglige situation i Mellemslesvig efter, at den danske regering med sprogreskripterne i 1851 hen over hovedet på befolkningen havde bestemt, at der skulle veksles mellem dansk og tysk ved gudstjenester, og at skolesproget skulle ændres fra tysk til dansk. På mødet i Løgumkloster, der var indkaldt af bl.a. Knud Lausten Knudsen og Cornelius Appel, blev der stillet krav om, at den sproglige og borgerlige frihed, som grundloven af 1849 havde givet kongeriget, skulle udstrækkes til Sønderjylland. »Klosterbrødrene«, som deltagerne i mødet herefter kaldtes, fik ikke umiddelbart indflydelse på den danske lovgivning. Først efter Genforeningen i 1920 gennemførte Cornelius Appels søn, Jacob Appel (se note 392), som undervisningsminister en skolelov, der var i overensstemmelse med den holdning om liggeret for de to nationaliteter, hans far og de andre »klosterbrødre« havde haft før 1864. (Festskrift, s. 174-87. DBL 1, s. 265-67).
254. Niels Lauritz Buch (1809-72), gårdejer, kreaturhandler. Ejer af Sønder Holmgård i Sønder Lem Sogn. Far til Skrumsagers anden hustru, Laura Nielsine Marie Buch (1849-1931). Det var Niels Buch, der i 1849/50 indgik en »aftale« med Skrumsagers far om et fremtidigt ægteskab mellem Skrumsager og Laura, »når de unge selv kan komme til rette derover«, jf. side 44.
255. Hans Marcussen (1838-1914), Peter Marcussens søn, se slægtstavle C.
256. Betyder formentlig, at han gik bersærk.
257. Theodor Körner (1791-1813), tysk lyriker og frihedshelt. Skrev bl.a. en række heroiske krigsdigte under napoleonskrigene. (www.de.wikipedia.org).
258. Fra 1788 til 1849 påhvilede værnepligten udelukkende mænd af (født) bondestand. Med loven om almindelig værnepligt fra 1849 blev denne begrænsning ophævet. Samtidig gjorde loven det til en ret for enhver, der var udskrevet til hær eller flåde, men som endnu ikke havde påbegyndt tjenesten, at stille en stedfortræder, en såkaldt stillingsmand. Denne ret bortfaldt i 1867. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk II, s. 826-27).
259. Carit Etlar (pseudonym for Johan Carl Christian Brosbøl) (1816-1900), forfatter. Blandt hans mest kendte bøger er »Gøngehøvdingen« og »Dronningens Vagtmester«. (DBL 2, s. 570-71).

260. Peder Madsen Schmidt, kaldet »Pe Smej« (1840-1919), gårdejer. Ejer af gården Blåbjesk i Københoved. En af Skrumsagers meget gode venner (»lige så uundværlig som det daglige brød«) og som ham meget aktiv i det danske foreningsarbejde. Han var bl.a. formand for Skrave Mejeri og for Mejeriforeningen for Nordslesvig. Medlem af tilsynsrådet for Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder og i en periode formand. (Københoved Bysamfund, s. 330-32, 356 ff., 372. Sprogforeningens Almanak 1922, s. 74-75. Boesen, s. 34-37).
261. Advarsel. (Feilberg IV, s. 1014).
262. Ludvig Peter Schrøder (1836-1908), højskoleforstander. Cand.theol. 1860. Vikar nov.-dec. 1861 for Sofus Høgsbro som forstander for Rødding Højskole, forstander 1862-64. Medgrundlægger af Askov Højskole 1865 og forstander 1865-1906. Medlem af Landstinget 1886-90. (DBL 13, 218-21).
263. Skrumsager og Ane Marie var overbeviste om, at stillingskommissær Jacob Kloppenborgs annullering af stillingskontrakten var sket efter aftale med Ane Maries far, da denne var i Flensborg i forbindelse med Frederik 7.'s død. (Skrumsager: Ane Marie Skrumsager, s. 81).
264. Christian Gerhard Vilhelm Holst (1838-92), ejer af gården Virkelyst i Seest Sogn. Far til lægmissionæren Marie Holst (1866-1917). (DBL 6, s. 506-07).
265. Niels Thomsen (1807-90), ejer af gården Langholtgård i Seest Sogn.
266. En lang tur. Egentlig arbejdstiden mellem to hviletider for et spand heste. (Feilberg I, s. 55).
267. Der hentydes formentlig til, at forstavelen Hel betyder sund eller rask. (Kalkar 2, s. 198).
268. Niels Eriksen (1812-85), graver, småsnedker og arbejdsmand i Krogstруп, Skrave Sogn, senere i Langetved. Sønnen Rasmus var født i 1834. (Københoved Bysamfund, s. 88-89).
269. Selvom Skrumsager var 8-9 cm højere end gennemsnittet for mænd på session på denne tid, var det ikke højden, der var problemet, for ifølge hans stambog havde han den laveste forekommende højde, 67 tommer, dvs. ca. 175 cm, på det hold på 24 rekrutter, han tilhørte. Problemet har været Skrumsagers kraftige bygning, jf. sessionslægens udtalelse side 160. (Rigsarkivet, stambog. Meddelelser, s. 164. Statistiske Meddelelser, s. 73).
270. Magert øg (skældsord). (Feilberg III, s. 261).
271. Skrumsagers rekruthold skulle møde den 5. januar 1864. Det fremgår ikke af stambogen, at Skrumsager kom for sent. (Rigsarkivet, stambog).
272. Hestekoene gøres skarpe ved hjælp af hager el.lign., så hesten ikke glider i glat føre. (Feilberg III, s. 279).
273. Opgivelsen af Dannevirke uden kamp den 5. februar 1864 gav panik i København. Man troede blindt på Dannevirke og var derfor helt ufor-

beredte på denne situation. De ophidsede københavnere råbte højt om forræderi fra overkommandoens, konsejlspræsident Monrads og kongens side. Der fandt optøjer sted i gaderne. En sværm af mennesker drog råbende igennem gaderne, og fodgarden måtte besætte de gader, der førte til Amalienborg. Hestgarden ryddede Sct. Annæ Plads, hvor en stor skare havde samlet sig. (Liljefalk og Lütken, s. 87-92).

274. Ifølge stambogen stillede »udtjent Garder af Ribe Amts 10-33 Søren Varthoe Severinsen (:Warthoe). Stillingen berigtiget 21/2 64.« (Rigsarkivet, stambog).
275. Christian Finnemann (1842-1929), gårdejer. Overtog i 1865 ved faderens død sin fødegård, Tårninggård, i Aller Sogn. Afgav i 1866 optionserklæring, dvs. valgte indfødsret i Danmark, som tusinder gjorde i perioden 1864-70 for at undgå preussisk militærtjeneste og i håb om en snarlig afstemning om statsligt tilhørsforhold i kraft af Prag-fredens § 5 (se note 294 og 319). Finnemanns optionserklæring fik ikke gyldighed, fordi han ikke, som det blev krævet, flyttede til Danmark. I 1867 meldte han sig til preussisk session og fik dermed rettigheder som preussisk statsborger. Han var kommuneforstander 1872-78 og medlem af Haderslev Kreds dag 1880-86. I 1902 fik han pludselig meddelelse om, at han ikke var preussisk statsborger, men optant, og han blev derfor udvist til Danmark. Men han vendte tilbage, og derved fremkaldte han en retssag, som han vandt. Men myndighederne fortsatte forfølgelsen. Hans søn blev erklæret for optant, fordi han var født, før fristen for optionen udløb (f. 1866), og dommen fik tilbagevirkende kraft på faderen, der derfor igen blev udvist. I 4 år og 4 måneder (1903-07) opholdt han sig umiddelbart nord for grænsen, indtil det lykkedes det danske udenrigsministerium at få ophævet udvisningsordren både mod far og søn, der herefter blev preussiske statsborgere. (DBL 4, s. 405. Fink II, s. 85-88).
276. Knuse. (Kalkar 2, s. 647).
277. Johannes Schultz (f. ca. 1823) gift 1855 med Laust Kaltofts søster, Birthe Sophie Hedevig Kaltoft (f. 1829).
278. Gang. (Feilberg III, s. 207).
279. Alexander Halberg (1814-91), herredsfoged for Frøs og Kalvslund Herreder 1853-64.
280. Se slægtstavle A.
281. Tåsinge. (Svendborg Amts Bebyggelsesnavne, s. 63).
282. For at genere preussernes og østrigernes forbindelseslinjer og dermed binde en større fjendtlig styrke til sikring af linjerne blev der dannet et lille »flyvende korps«, bestående af fodfolk og nogle ryttere. Korpsen blev ledet af premierløjtnant, senere kaptajn, Bent Aarøe og havde base i Assens, hvorfra den med et vist held angreb forskellige fjendtlige stillinger langs den sønderjyske østkyst. (Liljefalk og Lütken, s.

- 238-45).
283. Tjenestepige hos H.D. Kloppenborg, jf. note 196.
284. Efter Dybbøls fald den 18. april 1864 havde de preussiske og østrigske styrker besat store dele af Jylland op til Limfjorden. Londonkonferencen om betingelserne for en afslutning af krigen brød imidlertid sammen den 25. juni, og dermed ophørte våbenhvilen. Den danske hærledelse besluttede at koncentrere forsvaret om Fyn, men lod 12.000 mand blive tilbage på Als. Den 29. juni erobrede preusserne Als med betydelige danske tab til følge. Derefter rømmede de danske tropper Vendsyssel, og det preussiske flag blev plantet på Skagens gren. (Busck og Poulsen, s. 262. Liljefalk og Lütken, s. 448).
285. Der må være tale om østfløjen, der blev revet ned i 1870'erne. (Roussell 10, s. 398).
286. Se note 47.
287. Niels Buch (1834-95), gårdejer, hestehandler. Søn af Niels Lauritz Buch og bror til Skrumsagers anden hustru, Laura. Ejede i nogle år Lyngholm hovedgård i Hvidbjerg vesten Å Sogn.
288. Jf. side 153.
289. Poul Stokholm (1840-1907), hestehandler og proprietær. Ejer af Vestervig Kloster Overgård.
290. En særlig ret for sager, der behøver en hurtig behandling. Blev oprindeligt anvendt, når en af parterne var »gæst«, altså ikke var hjemmehørende i retskredsen, men efterhånden blev gæsteret også anvendt på andre sager, der skulle behandles særlig hurtigt. Sagerne blev indstævnet med kort varsel, og dommen skulle eksekveres inden for 3 døgn. Gæsteret bortfaldt ved retsreformen 1919. (Hvidtfeldt, s. 259, 448).
291. Opholdsstue. (Feilberg I, s. 231).
292. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager.
293. Da H.D. Kloppenborg fortsat var imod at få Skrumsager som svigersøn, og da det ikke var muligt at finde en præst i nærheden, der ville vie dem mod Kloppenborgs vilje, »bortførte« Skrumsager den 31. januar 1866 Ane Marie til Arrild, hvor præsten viede dem, før Kloppenborg kunne forhindre det.
294. Danmarks afståelse af Slesvig og Holsten ved freden i Wien den 30. oktober 1864 var sket til Preussen og Østrig i fællesskab. Men Preussen og Østrig kunne ikke enes om hertugdømmernes fremtid, og da der var en tiltagende spænding mellem de to lande om, hvem der skulle være ledende i Tyskland, kom det til et opgør, som Preussen vandt. Ved freden i Prag den 23. august 1866 mistede Østrig alle sine rettigheder i forhold til hertugdømmerne. Slesvig og Holsten blev herefter inkorporeret i kongeriget Preussen ved patent underskrevet af kong Wilhelm I den 12. januar 1867. Som en indrømmelse til kejser Napoleon 3. af Frankrig blev der i Prag-freden indføjet en § 5, hvor-

- efter »befolkningerne i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenet med Danmark«. Se også note 319. (Jessen, s. 257-71).
295. Jyske Lovs borgerlige retsregler gjaldt i Slesvig frem til Bürgerliches Gesetzbuch, der trådte i kraft den 1. januar 1900, men BGB gjorde samtidig visse modifikationer i forhold til lokale særlove. Enkelte af disse bestemmelser fra Jyske Lov gælder stadig syd for den nuværende grænse (Dübeck, s. 233-34).
296. Præster, lærere og andre embedsmænd, som var blevet tilbage efter 1864, blev straks efter Slesvigs og Holstens indlemmelse i Preussen i 1867 afkrævet troskabsed over for kongen af Preussen. 27 præster og ca. 100 lærere nægtede at aflægge eden og blev afskediget uden pension. Præsterne og en del af lærerne rejste til Danmark, mens de tilbageblevne lærere i starten måtte klare sig under ofte ringe kår, indtil de fik andet arbejde. Mange af dem, der aflagde eden, blev lagt for had og betragtet som upålidelige. Tilsvarende skulle indkaldte værnepligtige aflægge faneed til kongen af Preussen. (Sønderjyllands Historie V, s. 44-47).
297. I foråret 1867 blev 14 årgange af det gamle mandskab, der havde tjent i den danske hær (mænd fra 25 til 38 år) indkaldt til kontrolforsamlinger for at blive indrullet i den preussiske reserve og for at aflægge faneeden til kongen. (Sønderjyllands Historie V, s. 49).
298. Matrikelkontrollør.
299. Se note 214.
300. Se note 228.
301. Mads Mathiesen Smidt (opr. Schmidt) (1841-1924), lærer, redaktør. Indbindingen foregik ifølge Skrumsager, jf. side 203, i sommeren 1870, hvor Smidt, der tidligere havde været lærer på Rødding Højskole, ingen beskæftigelse havde. Noget taler dog for, at indbindingen foregik i 1869, idet Skrave Læseforenings regnskabsbog viser en udbetaling til Smidt i oktober 1869 på 18 rigsdaler, 3 mark og 8 skilling for indbinding af 88 bøger og reparation af 172 bøger, mens der i 1870 ikke er opført en udgift hertil, jf. side 220-21. 1871-80 var Smidt friskolelærer i Åkirkeby. I 1881 blev han medejer af Bornholms Tidende i Rønne og 1882 enejer, indtil avisen omdannedes til andelselskab. Redaktør 1881-1912. Var kendt for sin skarpe politiske pen, hvilket kostede ham flere sagsanlæg og en fængselsstraf på 4 måneder for majestætsfornærmelse. (www.danskebilleder.dk. Københoved Bysamfund, s. 116).
302. Rasmus Hansen (1836-1901), højskoleforstander. Lærereksamen 1860 fra Jelling Seminarium. Efterfølgende studier i bl.a. matematik og fysik. Deltog i krigen 1864 som løjtnant. Lærer på Rødding Højskole 1869-72 og derefter på Ryslinge Højskole, hvor han blev forstander i 1877. Sideløbende videreførte han sin militære uddannelse, hvor han

- i 1888 afskedigedes som kaptajn. I 1883 var han medstifter af Vælde-
gård kvindeskole i Gentofte, hvor han var forstander til 1897. (DBL 5,
s. 684).
303. Egentlig grandestævne eller bystævne, dvs. en forsamling af en lands-
bys bønder, hvis medlemmer betegnedes grander eller bymænd. På
grandestævnet afgjordes fælles sager under en oldermands ledelse.
Opløsningen af landsbyfællesskabet som følge af udskiftningen fjer-
nede en stor del af grundlaget for grandestævnet, dog bevaredes op
i 1800-tallet en række offentlige pligter i forbindelse med fattigvæse-
net. Nord for Kongeåen afløstes grandestævnet i 1841 af en egentlig
landkommunal administration. (Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk
I, s. 553-55).
 304. M.K. Gram skriver i Københoved Bysamfund, s. 227: »Der var kom-
met en revolutionær til byen, en ung vestjyde, der ikke uden videre
ville bøje sig for bysamfundets gamle guder, hvad han allerede havde
bevist ved sit ægteskab med Hans Diderik Kloppenborgs datter. Det
var J.N.H. Skrumsager....«.
 305. Jens Nicolaj Thaysen (1807-72), gårdejer i Langetved. Fætter til Skrum-
sagers svigermor, jf. slægtstavle C. J.N. Thaysen havde hurtigt meldt
sig ind i Den slesvigske Forening (se note 315) og blev formand for
kredsen i Skrave og Skodborg. Han var desuden bidragyder til Rød-
ding Højskole. Det kan derfor synes mærkeligt, at han med tiden blev
tysk. (Hansen: Langetveds historie, s. 85-87).
 306. Ukendt betydning.
 307. Idømt pengebøder, jf. note 159.
 308. Hans Heinrich Gøttge (1810-80), sognepræst. Cand.theol. Gottorp
1836. Sognepræst i Ubjerg 1841-67 og vikarierende sognepræst i
Aventoft 1864-67. Konstitueret sognepræst i Rødding-Skrave 1867,
fastansat 1868-80. (Arends I, s. 302).
 309. Kyndelmisse = 2. februar.
 310. Udvalg under fattigkommissionen. Ligningskommissionen foretog
en fordeling af udgifterne, der ifølge § 42 i fattigloven af 29. december
1841 skulle lignedes på alle sognets beboere. (Nielsen, s. 61).
 311. Det omtalte oprtrin fandt ikke sted ved kyndelmisse-grande 1871,
men ved et møde i Københoved Kro den 12. december 1870, hvor fat-
tigligningen skulle foretages for året 1871. (Københoved Bysamfund,
s. 241).
 312. Se note 166.
 313. Niels Hjorth (1833-1911), gårdejer i Langetvedskov. Niels Hjorth har i
sin »Skrave sogns mindebog« beretninger om livet i sognet, nedskre-
vet 1867-73 og igen fra 1884. Heri findes også en længere beretning
om fattigligningen i Skrave 1870-71, jf. note 311, der er gengivet i Hi-
storisk årbog for Rødding Kommune 1986, s. 33-44.
 314. Jens Andreas Kloster (1820-1910), lærer, bogholder. Dimitteret 1841

- fra Lyngby Seminarium (samtidig med Cornelius Appel), hjælpelærer i Sommersted 1840-47. Lærer i Grønnebæk 1847, afskediget 1848, men atter indsat 1849. Lærer og degn i Vonsbæk 1851-58, lærer og degn i Skodborg 1859-67, hvor han blev afskediget, da han nægtede at aflægge ed. Fra 1872 bogholder i Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder. (Ravn: Lærerne i Nordslesvig, s. 188).
315. På baggrund af protestadresser fra borgere i især Haderslev og Tønder mod Peter Hiort Lorenzens danske tale i stænderforsamlingen i Slesvig i november 1842, tog Hiort Lorenzen og P.C. Koch i 1843 initiativ til oprettelsen af Den slesvigske Forening, hvis formål var at sikre og fremme det danske sprog i Slesvig. Hans Nissen blev foreningens første formand. Laurids Skau blev sekretær og overtog i 1846 formandsskabet. I begyndelsen af 1844 købte foreningen den gård i Rødding, som kom til at rumme Rødding Højskole fra 1. november 1844 (se note 364). Midt i 1844 udstedte regeringen påbud om foreningens opløsning og rejste sag mod foreningens bestyrelse for majestætsfornærmelse og højforræderi, men i begyndelsen af 1845 lod Christian 8. sagen falde. Nye forseelser ville dog medføre foreningens øjeblikkelige opløsning. Foreningen standsede sin politiske virksomhed i 1848, og den blev først genoptaget i 1851, dog alene indskrænket til Rødding Højskole. (Sønderjyllands Historie IV, s. 282, 290-94, 304-07. Lauridsen II, s. 288-300, 378-400. Hiort-Lorenzen, s. 121).
316. Skrave Forsamlingshus blev bygget i 1892 som det første i Nordslesvig. (Hansen: Forsamlingshusene i Nordslesvig, s. 57).
317. 1869 indførtes en foreløbig synodalforfatning for de evangelisk-lutherske menigheder i hertugdømmerne. Den afløstes af en endelig forfatning i 1876. Ved synodalforfatningen fastsattes, hvorledes det kirkelige selvstyres organer skulle indrettes m.h.t. sammensætning, valg og kompetence. Lokalt fik hver menighed et kirkekollegium på 12-30 medlemmer, valgt af de mandlige menighedsmedlemmer. De fleste sager behandledes dog af kirkeforstanderskabet, der bestod af præsten og 4-10 medlemmer af kirkekollegiet. I hvert provsti var der en provstisynode bestående af samtlige præster i provstiet samt det dobbelte antal lægmænd, valgt af kirkekollegierne. En række sager behandledes dog af et provstiudvalg med provsten som formand og yderligere 4 medlemmer af synoden, hvoraf mindst 1 skulle være præst. For hele landskirken var der en fællessynode (provinssynoden), der bestod af de to superintendenter for Slesvig og Holsten, 8 kongevalgte medlemmer, en repræsentant for det teologiske fakultet i Kiel og et antal præster og lægmænd, der som regel valgtes af provstisynoderne. Fællessynoden samledes hvert 3. år. Mellem møderne deltog et af fællessynoden valgt synodeudvalg i sagsbehandlingen i konsistoriet, som var den egentlige kirkestyrelse. (Sønderjyllands Historie V, s. 361).

318. Nytte eller gavn. (Feilberg I, s. 163).
319. § 5 i Prag-freden af 23. august 1866, jf. note 294, fik stor betydning for sønderjydernes forhåbninger om at blive genforenet med Danmark. I august 1866 tog en 47 mands delegation til Berlin for at takke den preussiske konge for § 5, men den fik ikke foretræde. Forhåbningerne styrkedes efter valget i februar 1867 til det nordtyske forbunds grundlovgivende rigsdag, hvor der var et markant dansk flertal nord for en linje syd om Flensborg, Hanved, Burkal, nord om Tønder, syd om Møgeltønder og nord om Højer. Der blev i 1867-68 indledt forhandlinger mellem Preussen og Danmark om en realisering af § 5, men forhandlingerne endte resultatløse. I håb om snarlig afstemning og for at undgå preussisk militærtjeneste valgte tusinder at optere for Danmark, dvs. vælge dansk indfødsret, i henhold til Wien-fredens § 19, mens det endnu var muligt (1864-70). Option krævede udvandring til Danmark. Forventningerne til en snarlig opfyldelse af § 5 faldt, da Preussen vandt krigen mod Frankrig 1870-71. § 5 blev ophævet ved en traktat af 13. april 1878 mellem Østrig og Tyskland. Traktaten blev hemmeligholdt og først offentliggjort i 1879. (Sønderjyllands Historie V, s. 23-31, 48, 88 ff., 136).
320. Se note 253.
321. Jens Michael Raunsøe (1824-79), godsinspektør ved Gram Gods. Hans datter, Louise, blev i 1881 gift med Sofus Høgsbros søn, Svend.
322. Carl Hother Müffelmann (f. ca. 1814), forpagter af Gramgård. Flyttede efter 1864 til Danmark. Købte i 1875 en ejendom i Lyngby, som han kaldte »Gramlille«. Den er i dag en del af Stadsbiblioteket i Lyngby. (www.lyngbybib.dk/composite-276.htm).
323. Jens Frederik Riddersmand Wielandt (1809-98), møller i Gram. Medstifter af den første nordslesvigske landboforening og dens formand i mere end 20 år. (Sprogforeningens Almanak 1899, s. 25-28).
324. Thomas Christensen Høyer (1813-87), gårdejer, sognefoged og sparekassebestyrer i Agerskov. Sognets ukronede konge. (Japsen, s. 83).
325. Søren Knudsen Midtgaard (1827-88), gårdejer i Spandet.
326. Se note 119.
327. Den nordslesvigske Vælgerforening blev stiftet i 1888 på initiativ af H.P. Hanssen. Baggrunden var en erkendelse af, at splittelsen i den danske bevægelse mellem edsnægttere og edsaflæggere var til ulempe for den danske sag. Der var behov for en samlende organisation, en fælles politisk platform, der ikke alene kunne være med til at organisere valgforberedelserne, men også kunne være med til at bekæmpe germaniseringsprocessen, bl.a. på skoleområdet. Vælgerforeningens første bestyrelse var afbalanceret i forhold til striden om edsaflæggelse, således at begge sider var nogenlunde ligeligt repræsenteret. J.P. Reimers (se note 389) blev formand og H.P. Hanssen en handlekraftig sekretær. Vælgerforeningen fik betydelig folkelig opbakning. Ved ud-

- gangen af 1889 havde foreningen et netværk på ca. 400 tillidsmænd, og dens årsmøder samlede mange deltagere. I 1907 blev Reimers afløst som formand af Skrumsager. (Fink I, s. 135-42).
328. Mathias Lorentzen Appel (1848-1916), højskolelærer, redaktør. Søn af Cornelius Appel.
 329. Kaldes også for »det ideelle hjørne«. (Københoved Bysamfund, s. 202). G. Horstmann, der var sognepræst i Skrave Sogn 1908-13, kalder i sin bog »Erinnerungen aus verlorenem Land« (Bordesholm u.å.), s. 138, Københoved for »Eine ideale Dorfgemeinschaft«.
 330. Som følge af udbruddet af den tysk-franske krig forbød de preussiske myndigheder i august 1870 højskolen og den børneskole, der under ledelse af Mathias L. Appel var startet 1869/70. Samtidig kom der påbud om, at alle offentlige møder forud skulle anmeldes til politiet. (Pedersen og Pedersen, s. 41-42).
 331. Sørine Caroline Horsbøl (f. 1847), datter af Niels Jacobsen Horsbøl (se note 107).
 332. Umiddelbart efter udbruddet af den fransk-tyske krig i juli 1870 blev H.A. Krüger og 4 kendte mænd fra Tøndereggen, herunder Sigfred Ley, fængslet og indsat i fæstningen Lötzen i Østpreussen, hvorfra de først blev løsladt i oktober. (Sønderjyllands Historie V, s. 102).
 333. Det lille hus lige nord for Kongeåen, som H.D. Kloppenborg i 1870 lod bygge som et fristed – deraf navnet – hvor han kunne komme i sikkerhed for tyskerne, når de søgte efter ham.
 334. Frankrig erklærede den 19. juli 1870 krig mod Det nordtyske Forbund med Preussen i spidsen, støttet af de sydtyske stater. Den preussiske hær viste sig hurtigt den franske hær overlegen. Men Paris holdt stand, og den 19. september begyndte belejringen af byen, der først kapitulerede i januar 1871. Krigen blev optakten til Tysklands samling, idet et tysk kejserrige forenet under ledelse af Preussens konge, Wilhelm 1., blev udråbt på slottet Versailles den 18. januar 1871. (Bekker-Nielsen m.fl., s. 200, 672).
 335. = kaptajn Hansen, se note 302.
 336. Beslutningen om oprettelse af sparekassen blev truffet på et møde i Langetved Kro den 16. december 1871. Det stiftende møde fandt sted den 17. januar 1872 i Rødning Højskoles sal, hvor lovene blev vedtaget, og bestyrelsen valgt. Skrumsager blev formand, et hverv han havde helt frem til sin død i 1921. Bogholder blev J.A. Kloster. Efter indgåelse af aftale om benyttelse af lokaler i Vesterkroen i Rødning, indkøb af inventar og indhentelse af viden om sparekassedrift startede den egentlige drift den 14. marts 1872. (Sørensen: Frøs Herreds Sparekasse, s. 13, 18 ff.).
 337. Hver garant skulle hæfte for 100 rigsdaler, hvoraf dog kun 25 rigsdaler skulle indbetales. I alt blev der tegnet 171 garantier til stiftelsen. (Sørensen: Frøs Herreds Sparekasse, s. 13, 16).

338. Nis Petersen Lycke (1842-1924), frimenighedspræst. Dimitteret 1862 fra Tønder Seminarium sammen med Laurids B. Poulsen (se note 340). Lærer i Hygum 1862-67 og i Skærbæk 1867-80. Degn i Gram 1880-89. I 1889 afløste han Cornelius Appel, som han havde haft som lærer på seminariet i Tønder, som frimenighedspræst i Rødding, hvor han fungerede til 1922. (DBL 9, s. 220-21).
339. Hans Rudolf Hiort-Lorenzen (1832-1917), redaktør, genealog. Søn af Peter Hiort Lorenzen. 1856 slesvigsk juridisk embedseksamen. 1860 herredsfoged i Satrup og Mårkjær herreder i Angel. Afskediget 1864. 1868 købte han bladet Dannevirke i Haderslev og i 1874 endvidere bladet Freja i Aabenraa. Flere gange bragte hans journalistiske virksomhed ham i konflikt med myndighederne, og han fik kortere fængselsstraffe, herunder 8 måneder i fæstningen Magdeburg i 1875. Myndighederne fandt i 1877 ud af, at han under fredsslutningen i 1864 havde opholdt sig i København og derfor måtte betragtes som dansk statsborger. For at undgå en formel udvisningsordre, der ville have hindret ham i at besøge Sønderjylland, forlod Hiort-Lorenzen frivilligt Haderslev i 1878 og bosatte sig i København. Her blev han redaktør af Nationaltidende (1878-93). Fra 1894 til sin død var han stiftsskriver i Roskilde. Han har udgivet adskillige genealogiske arbejder. (DBL 6, s. 368-69).
340. Laurids Bertelsen Poulsen (1840-1919), frimenighedspræst. Dimitteret 1862 fra Tønder Seminarium, hvorefter han blev andenlærer i Rangstrup. Han var med som frivillig i krigen 1864 og blev derefter førstelærer i Rangstrup, men afskediges da han ikke ville aflægge ed. Udvandrede til Danmark for at undgå preussisk militærtjeneste, men vendte tilbage i 1870, hvor han købte et lille landbrug i Bovlund, som han drev samtidig med, at han holdt kristelige og folkelige møder på egnen. 1879 blev han ordineret af Cornelius Appel som præst for de frie danske kredse i Bovlund, Forballum og Vester Åbølling, fra 1899 udelukkende i Bovlund, hvor han var frimenighedspræst indtil sin død. (DBL 11, s. 488-89).
341. Poul Anton Madvig (1816-99), læge. 1853 blev han fysikus (embedslæge) i Haderslev østeramt. Afskediget af de tyske myndigheder i 1864, men opbyggede i de følgende år en betydelig privat praksis, bl.a. fordi han var Haderslevs eneste danske læge. Han fik hurtigt en ledende stilling i byens nationale liv efter 1864. Medvirkede til både Sprogforeningens og Vælgerforeningens oprettelse (se note 384 og 327) og sad i begge foreningers bestyrelse. (DBL 9, s. 348-49).
342. Jens Peter Junggreen (1827-86), fabrikant, politiker. Efter uddannelse på stedfaderens tobaksfabrik i Aabenraa, soldatertjeneste og guldjagt i Australien og USA startede han selv en tobaksfabrik i byen i 1856. Begyndte fra midten af 1860'erne at skrive artikler til de danske blade. Medinitiativtager til oprettelsen af Sprogforeningen i 1880 og blev

- dens første formand (se note 384). Var fra 1884 til sin død den danske repræsentant i rigsdagen i Berlin. (DBL 7, s. 488-89).
343. Peder Skau (1825-1917), gårdejer, politiker. Bror til Laurids Skau (se note 173). 1844-46 elev på Rødding Højskoles første hold. Købte 1856 gården Bukshave i Fjelstrup Sogn. Blev hurtigt en af de førende skikkelser i Haderslev østeramt og fik tidligt mange tillidshverv. 1858 blev han medlem af amtsrådet og efterfølgende af kredsagen. En af »de 47«, der 1867 rejste til Berlin (se note 319). 1868 valgtes han sammen med to andre dansksindede til provinslanddagen (se note 344) i Rendsborg og i 1881 til provinssynoden (se note 317). Tog allerede 1873 standpunkt for edsaflæggelse. Medlem af bestyrelserne for Sprogforeningen og Vælgerforeningen og medudgiver af Sønderjyske Årbøger fra 1889. (DBL 13, s. 415-16).
344. Slesvig og Holsten udgjorde fra indlemmelsen i 1867 en provins i kongeriget Preussen. Provinzen havde et vist selvstyre, der udøvedes af provinslanddagen, hvis kompetence var begrænset til bl.a. sindssygehospital, døvstummeanstalt, fængsler, vejevæsen m.m. Provinslanddagen, der samledes mindst en gang hvert andet år, havde 58 medlemmer, hvoraf 20 var repræsentanter for godsejerne (indtil 1889), 19 var valgt af byer og flækker gennem kommunalbestyrelserne og 19 var valgt af landsognene gennem kredsagerne. Indtil 1889 var der tre danske repræsentanter i provinslanddagen. De forsvandt helt fra 1889 efter indførelsen af treklassevalgretten for kredsagerne, jf. note 345. (Sønderjyllands Historie V, s. 53, 172. Schultz Hansen: Preussiske arkiver, s. 20-21).
345. I den preussiske provins Slesvig-Holsten oprettedes i alt 20 kredse, der næsten svarede til de gamle amter. Den enkelte kreds blev ledet af en kongelig udnævnt landråd og kredsagen, men landråden var kredsens reelle leder og kredsagens udførende organ. Kredsens arbejdsområde var bl.a. kredsens fattigvæsen, vejevæsen og kredsbaner, tilsyn med kommunernes budget- og regnskabsvæsen, byggetilladelser og tilladelser til industrielle anlæg. Kredsagens medlemmer bestod af repræsentanter for de større ejendomsbesiddere, repræsentanter for byernes og flækkernes kommunalbestyrelser og repræsentanter for landkommunerne, de sidste valgt indirekte gennem valgmand. I 1889 blev treklassevalgretten, dvs. en distriktsvis inddeling af vælgerne i tre grupper i forhold til deres skatteydelse, indført for kredsagens vedkommende, og så var det muligt med valggeometri at forhindre, at danskerne opnåede flertal. (Sønderjyllands Historie V, s. 53-54, 172. Schultz Hansen: Preussiske arkiver, s. 20. Fink I, s. 17).
346. Det politiske ugeblad »Danmark« blev udgivet af H.F. Helveg, jf. note 357.
347. Jes Jørgensen Bjørnshauge (1838-91), redaktør. Magister i historie 1867. I nogle år derefter huslærer. 1872-74 redaktør af Holbæk Amts

- Avis. I 1874 blev han knyttet til Dannevirke i Haderslev, og da H.R. Hiort-Lorenzen i 1878 måtte forlade Haderslev, blev Bjørnshauge redaktør af Dannevirke-Freja, en post han havde indtil sin død. (DBL 2, s. 204-05).
348. Våben til at væрге sig med. (Feilberg IV, s. 1118).
349. Hæropstilling. (ODS, Suppl. 3, sp. 1477).
350. Se note 210.
351. Små skrifter eller pjecer af opbyggeligt eller religiøst indhold. (ODS 24, sp. 341).
352. Ludvig Daniel Hass (1808-81), præst, politiker. Sognepræst i Mjolden 1835, hvor han var medvirkende til, at Christen Kold blev huslærer i Forballum. Hass frasagde sig i 1840 sit embede for at blive missionær i Tyrkiet (hvor Kold fulgte ham som tjener og huslærer). Var tilbage 1847 og blev derefter sognepræst i Hals frem til 1858, hvor han blev sognepræst i Nibe-Vokslev. Herfra blev han afskediget 1869. I perioden 1850-62 blev han flere gange straffet for uberettiget lægevirksomhed og medicinhandel. Var i perioden 1852-65 flere gange medlem af Folketinget og Landstinget. (Elvius, s. 360-61. Sørensen og Nielsen, s. 34-38).
353. Se note 171.
354. Se note 188.
355. Se note 197.
356. Andreas Peter Martin Leth (1822-1905), præst. 1843 cand.theol. En tid skoleleder og lærer. 1850 diakon i Aabenraa, 1863 sognepræst i Ulsø-Øster Egede og 1870-95 i Middelfart. Kirkeligt sluttede han sig til Grundtvig og arbejdede for friere kirkelige forhold. (DBL 8, s. 703).
357. Hans Friedrich (efter 1864: Frederik) Helveg (1816-1901), præst, forfatter. 1839 teologisk eksamen på Gottorp. En tid huslærer. 1846-48 forstander for Rødding Højskole. 1850 diakon, senere hovedpræst i Haderslev. 1864 blev han afskediget af preusserne. Flyttede til København, hvor han i en periode udgav det politiske ugeblad »Danmark«. 1867 sognepræst i Købelev og 1886-99 desuden stiftsprovst for Lolland-Falster. Betydeligt forfatterskab med udgangspunkt i Grundtvig. (DBL 6, s. 235. Pedersen og Pedersen, s. 22-26).
358. Se note 205.
359. Se note 155.
360. Mads Pedersen i Brændstrup var tilflyttet fra Fyn og hørte til de såkaldte »fynske opvakte«. (Festskrift, s. 241).
361. Johannes Peder Lauridsen (1847-1920), fabrikant, bankdirektør. Søn af Peder Lauridsen (se note 211). Overtog 1877 fødegården Grønvang ved Vejen. Foregangsmand inden for handel og industri. Oprettede flere fabrikker, herunder Margarinefabrikken Alfa (1897) og Tagpapfabrikken Phønix (1907). Grundlagde i 1902 Banken for Vejen og Omegn. 1908 kongevalgt landbrugskyndig direktør i Nationalbanken.

(DBL 8, s. 624-25).

362. Peter Jensen Gad (1813-1901), gårdejer i Vodder.
363. Færgehuset i Mjolden (Mjolden Færgegård), tidligere gæstgiveri (Trap Danmark 25, s. 683).
364. Den slesvigske Forening, der stod bag erhvervelsen af en gård til højskole i Rødding, kunne ikke anerkendes som en juridisk person og dermed ejer af højskolen. Derfor var ejendommen på foreningens vegne tilskødet gårdejer Knud Lausten Knudsen, Forballum, der senere blev medlem af bestyrelsen. I 1847 blev den slesvigske del af ejendommen tilskødet de andre 6 medlemmer i bestyrelsen, mens Knud L. Knudsen beholdt skødet på den kongerigske del. Først i 1852 gav myndighederne – efter omdannelse og indskrænkning af Den slesvigske Forenings virke til højskolen alene – tilladelse til, at ejendommen overgik til foreningen, således at ingen personligt hæftede for den. (Pedersen og Pedersen, s. 21-22).
365. Se note 166.
366. Bunde Refslund »den yngre« (1837-1909), gårdejer. Fætter til Bunde Refslund »den ældre«. Var et år på Rødding Højskole. Overtog i 1863 sin fædrengård i Bovlund. Tilsluttede sig »klosterpolitikken«. I en årrække formand for Spare- og Laanekassen for Agerskov Sogn. Danskheden i Nordslesvig og de nordslesvigske frimenigheder lå ham stærkt på sinde. Ydede gennem årene store beløb til nationale og især frikirkelige formål. (Sprogforeningens Almanak 1910, s. 84-86).
367. Nicolaj Dam (1836-1874), gårdejer i Brændstrup. I skolen havde Nicolaj Dam Cornelius Appels far som lærer. Hjemmet var gudeligt vakt fra Brødremenigheden i Christiansfeld, men Dam kom i forbindelse med Christen Kold og blev vundet for de grundtvigske ideer. 1863-64 elev hos Kold. Derefter lærer på fynske friskoler. 1867 ejer af gården Skaftkær i Brændstrup. Medinitiativtager til oprettelsen af Rødding Frimenighed. (www.historie.syd-fyn.dk/skole/kold/Kold12.htm).
368. Se note 196.
369. Christiane Posselt (f. 1841), lærer. En tid huslærer hos Skrumsager, senere lærer ved friskolen i Høve.
370. August Heinrich Posselt (1787-1881), gårdejer i Københoved, stænderdeputeret. En tid sognefoged i Skrave Sogn. 1834 valgt til stænderforsamlingen i Slesvig. Støttede Peter Hiort Lorenzen under alle tyske demonstrationer mod ham efter, at han havde talt dansk i stænderforsamlingen (se note 175). Ved en folkefest i september 1843 fik Posselt overrakt et sølvbæger som hædersgave. 1846 fik han forpagtningen af Rødding højskolegård og af elevbespisningen. (Københoved Bysamfund, s. 61-67).
371. Skrumsagers søn, Hans Diderik Kloppenborg Skrumsager, født 1868, jf. slægtstavle C. Han blev i det daglige kaldt Kloppenborg.
372. Skrumsagers søn, Asbjørn Snare Kloppenborg Skrumsager, født 1870,

- jf. slægtstavle C.
373. Skrumsagers søn, Niels Hansen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig Kloppenborg Skrumsager, født 1880, jf. slægtstavle C.
 374. Jens Larsen Jørgensen (1862-1946), redaktør, frimenighedspræst. Elev på Askov Højskole over tre perioder fra 1884. Derefter huslærer, herunder 1889-92 hos Skrumsager. Da denne virksomhed blev ham forbudt, blev han knyttet til bladet Modersmaalet i Haderslev som redaktør. I marts 1897 tog han til Skærbæk for at overtage hvervet som prædikant ved møderne i Skærbæk, Forballum og Visby. Ordineredes 1899. (Jessen, s. 583. Petersen, s. 230).
 375. Thade Hans Marius Petersen (1866-1949), frimenighedspræst. Uddannede sig 1886-91 på præsteseminariet i Krop med henblik på udsendelse som præst til de tyske menigheder i Amerika, men blev under uddannelsen klar over sin tilknytning til det danske. Gennem H.P. Hanssen fik han et års ophold i Danmark på højskoler og universitet. Derefter huslærer hos Skrumsager 1892-94, men fik så forbud mod at undervise. Knyttedes som redaktør til bladet Heimdal i Aabenraa 1894-1900, lokalredaktør i Rødding 1900-05. Prædikede lejlighedsvis for Rødding Frimenighed. 1905 blev han frimenighedspræst i Haderslev, hvor han virkede i 35 år. Medvirkede i 1922 ved stiftelsen af Historisk Samfund for Sønderjylland og blev dets første sekretær. Medredaktør af Sønderjyske Årbøger 1923-37. Udgav i 1921 »De sønderjydske Frimenigheders Historie«. (DBL 11, s. 330-31).
 376. Claus Heinrich Christian Stegelmann (1842-1928), sognepræst, kredsskoleinspektør. I 1879 blev tilsynet med undervisningen i skolerne flyttet fra præsterne til såkaldte kredsskoleinspektører. I Haderslev blev C.H.C. Stegelmann kredsskoleinspektør efter 8 år som sognepræst i Ubjerg. Han var ikke just vellidt ude i de små landsbyskoler (se Andersen, s. 328-32, hvor der er uddrag af en lommebog, hvori Skoleforeningens daværende sekretær, gårdejer Hinrich Thomsen i Roost, har nedfældet, hvad han hørte og oplevede). Stegelmann blev 1. september 1894 forflyttet til Bielefeld. (Ravn: Træk af folkeskolens historie, s. 123).
 377. Søren Boe Bojesen (1838-1912). Fra 1875 læge i Askov og lærer ved Askov Højskole 1875-78. Ejer af Dortheasminde 1878-1909. (Venligst oplyst af Hilmar Bojesen, Gentofte).
 378. Anders Pedersen (1846-1921), højskolelærer, gårdejer. Cand.jur. 1872. Lærer på Askov Højskole 1873. Ejer af Klevanggård, Brørup Sogn, 1886-1904, hvor han flyttede til gården Lille Veum i samme sogn. (Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen III, s. 313).
 379. Indlader sig med. (ODS 2, sp. 959).
 380. I det tyske rige (indtil 1871 det nordtyske forbund), hvor Preussen indgik som en af forbundsstaterne, blev lovgivningen for områder af fælles interesse varetaget af forbundsrådet og rigsdagen. Forbunds-

rådet bestod af repræsentanter for de enkelte staters regeringer. Rigsdagen bestod fra 1871 af 397 medlemmer, hvoraf Preussen havde 236, herunder 4 fra Slesvig. Valgene til rigsdagen var direkte og hemmelige. Stemmeberettiget var enhver tysker, der var fyldt 25 år og ikke var frataget sine borgerlige rettigheder. Valgbarhed krævede herudover, at man havde været bosat i det tyske rige i mindst 1 år. (Jessen, s. 351-54).

381. I Preussen udøvedes den lovgivende magt af kongen og landdagen. Landdagen bestod af 2 kamre, herrehuset og deputeretkammeret. I modsætning til herrehuset bestod deputeretkammeret udelukkende af repræsentanter, der var valgt af statsborgerne i Preussen. Deputeretkammeret havde 433 medlemmer, heraf 7 fra Slesvig. Valgene til deputeretkammeret var offentlige og skete indirekte. Vælgerne var distriktsvis delt i tre grupper i forhold til deres skatteydelse. Hver gruppe valgte sine egne valgmænd, og landdagsmændene (de deputerede) blev så udpeget af valgmændene ved almindeligt stemmeflertal. Stemmeberettiget – og valgbar som valgmand – var enhver preussisk statsborger, der var fyldt 24 år og ikke var frataget sine borgerlige rettigheder. Valgbarhed til deputeretkammeret krævede en alder på mindst 30 år og preussisk statsborgerskab i mindst 1 år. For at kunne indtage deres sæde i landdagen skulle de deputerede aflægge ed på den preussiske forfatning. (Jessen, s. 354-57).
382. Bannerførere. (ODS, 14, s. 680).
383. Hans Lassen (1831-96), gårdejer, politiker. Elev 1847-48 på Rødding Højskole. Overtog sin mødrene slægts gård i Lysabild i 1852. Fik navnlig efter 1864 mange tillidshverv. Medlem af kredsrag og provinslanddag, af provsti- og provinssynode og formand for den alsiske landboforening. Fra begyndelsen med i ledelsen af Sprogforeningen og Vælgerforeningen. Valgtes 1875 til landdagsmand og fulgte først H.A. Krügers edsnægterpolitik, men efter § 5's ophævelse gik han ind for edsaflæggelse. Aflagde efter Krüger død i 1881 forfatningseden og indtog sit sæde i landdagen. Valgt som Krügers afløser som rigsdagsmand, en post han måtte afgive til J.P. Junggreen i 1884. (DBL 8, s. 599-600).
384. Sprogforeningen (oprindeligt: Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslav) var den første af de store danske organisationer, der skulle bekæmpe de tyske myndigheders øgede bestræbelser på at for tyske dansksindede sønderjyder. Den blev stiftet i 1880 på initiativ af J.P. Junggreen, Gustav Johannsen (se note 386) og C.F. Monrad (se note 427) og organiserede som en af sine første aktiviteter et net af små folkebiblioteker ud over landsdelen. Junggreen blev dens første formand. I 1900 købte foreningen forlystelsesstedet Schweizerhalle i Aabenraa, det nuværende Folkehjem, der omdannedes til bibliotek og senere forsamlingshus. Sprogforeningen udgav i perioden 1894-

1993 Sprogforeningens Almanak. (Sønderjyllands Historie V, s. 174, 241).

385. Anders Dons Hørlück (1836-1900), gårdejer, politiker. Elev på Rødding Højskole 1853-54. Uddannede sig til landmåler og virkede derefter i dette fag, også mens han var lærer på Rødding Højskole 1860-61. Fra 1863 gårdejer i Rurup, Branderup Sogn. Han mistede retten til landmålerpraksis i 1867 pga. edsnægtelse, en holdning han også stod fast på i det politiske arbejde. Han blev tidligt kredsmedlem. Efter Krügers død i 1881 blev han valgt og i 1882 og 1884 genvalgt til landdagen, hvor han dog ikke indtog sit sæde pga. edsnægtelse. Han havde en betydelig indsigt i praktiske, administrative og juridiske forhold, der kom mange til gode. (DBL 7, s. 56-57).
386. Gustav Henrik Jøns Johannsen (1840-1901), redaktør, politiker. Født og opvokset i Sydslesvig. Uddannet som lærer i København i 1861 efter afbrudt uddannelse på Tønder Seminarium pga. sygdom. Søgte tilbage og blev lærer i Angel. Afsat 1864 pga. sit danske sindelag. Efter nogle år med andre lærerstillinger drev han frem til 1874 en dansk boghandel i Flensborg. 1869 overtog han den dansksindede avis Flensburger Anzeiger, som han førte videre som Flensborg Avis. Blev i disse år danskhedens leder i Flensborg. Pga. dårlig bladøkonomi var han nødsaget til at skaffe sig andre indtægter, bl.a. som forsikringsagent. Fra 1891 var han direktør for Spare- og Laanekassen for Flensborg by og omegn. I 1881 blev han valgt til den tyske rigsdag, men opnåede ikke genvalg i Flensborg-Aabenraa valgkreds i 1884. I 1886 opnåede han valg i Haderslev-Sønderborg valgkreds som afløser for J.P. Junggreen. I 1888 blev han endvidere valgt til den preussiske landdag. Begge mandater besad han frem til sin død. (DBL 7, s. 415-17).
387. Jacob Michelsen (1845-1900), gårdejer. Født i Aabenraa. Studerede i begyndelsen af 1860'erne på Landbohøjskolen i København. Efter Wien-freden optrådte han for Danmark og gik på dansk officersskole, hvor han blev løjtnant. Vendte derefter tilbage til Sønderjylland, hvor han først købte gård i Skodborg og senere overtog svigerfaderens gård i Kolstrup i Aabenraa. Som optant måtte han i mange år holde sig fra deltagelse i offentligt liv bortset fra sekretærposten i Aabenraa Amts Landboforening, som han i 1897 blev formand for. Midt i 1880'erne blev han preussisk statsborger og blev derefter i 1887 formand for Sprogforeningen. (Jessen, s. 598. Sprogforeningens Almanak 1900, s. 91-93).
388. Jens Jessen (1854-1906), redaktør, politiker. Uddannet lærer fra Tønder Seminariums danske afdeling i 1874. Han var derefter lærer ved forskellige skoler, afbrudt af videreuddannelse, senest ved den private danske realskole i Haderslev, der blev lukket i 1881. Skrev i Flensborg Avis allerede fra 1875. I 1882 blev han avisens redaktør, og året

efter overtog han avisen, som han bragte frem til landsdelens førende danske dagblad. Hans skarpe pen kostede ham jævnlige frihedsberøvelser. I alt måtte han tilbringe 3½ år i fængsel og betale ca. 1300 mark i bøder. 1902 blev han Gustav Johannsens afløser i rigsdagen og blev genvalgt i 1903. Under edskampen var han på protestfolkenes side. Var i politisk modsætningsforhold til H.P. Hanssen, som han fandt for pragmatisk. (DBL 7, s. 391-93).

389. Jacob Peter Reimers (1826-1922), slagtermester, politiker. Deltog som soldat i treårskrigen. Nedsatte sig 1852 som slagtermester i Sønderborg og oparbejdede en stor kreaturhandlerforretning. 1862 blev han medlem af Sønderborg Byråd. Efter 1864 nationalt aktiv i en større kreds. Han var en af førerne for »de 47«s deputation i 1866 til Berlin. Leder af valgagitationen i Sønderborg Amt fra 1867. Da Vælgerforeningen blev oprettet i 1888, blev han dens første formand, en post han blev enstemmigt valgt til, selvom han under edskampen havde stået på edsaflæggerens side. Formandsposten bevarede han uantastet, indtil han i 1907 nedlagde hvervet pga. alder. (DBL, 12, s. 121-22. Sprogforeningens Almanak 1923, s. 93-96).
390. Søren Thomsen Amorsen (1831-1916), bankdirektør, konsul. Oprettede i 1854 en tømmerhandel i Haderslev, som han dog måtte opgive efter få års forløb. 1870 blev han forretningsfører for en større forretning i Haderslev. Da Haderslev Bank blev oprettet i 1875, blev han direktør for banken. I 1894 oprettedes Kirkeligt Samfund for Haderslev og Omegn, den senere frimenighed, som han blev formand for. I mange år var han formand for Kommunalforeningen, som var de dansksindedes politiske forening i Haderslev. I 1884 ledede han sønderjydernes tog til Vestjylland, men som straf fratog den preussiske regering ham retten til at udføre forretninger som svensk-norsk vicekonsul, som han var blevet, mens han var tømmerhandler. I 1894 blev han medlem af Vælgerforeningens bestyrelse. (Jessen, s. 553).
391. Se note 215.
392. Jacob Christian Lindberg Appel (1866-1931), højskoleforstander, politiker. Søn af Cornelius Appel og som sådan vokset op i et grundtvigsk-sønderjysk miljø, der prægede ham for livet. Udvandrede ligesom sine ældre brødre til Danmark i forventning om en snarlig opfyldelse af Prag-fredens § 5. Elev på Askov Højskole i tre vintre 1882-85. Studerede matematik, fysik og kemi på Polyteknisk Lærestalt 1885-90 og blev derefter lærer på Askov Højskole. 1899 blev han medbestyrer af højskolen, og 1906 afløste han Ludvig Schrøder som forstander, en post han havde til 1928 trods meget fravær pga. af politiske hverv (hans hustru, Ingeborg Schrøder, datter af Ludvig Schrøder, vikarerede for ham). Han var kultusminister (minister for kirke- og skolevæsenet) i ministeriet Berntsen 1910-13 og undervisningsminister 1920-24 og kirkeminister 1922-24 i ministeriet Neergaard. Som under-

- visningsminister gennemførte han en skolelov, der var i overensstemmelse med den holdning, hans far og de andre »klosterbrødre« havde haft før 1864 (se note 253). Den skabte fuldstændig ligheder for de to nationaliteter i Sønderjylland på skoleområdet. (DBL 1, s. 265-67).
393. Marie Oktavia Fibiger (1859-1935). Hun var i en ung alder blevet grebet af danskhedens kamp i Sønderjylland. Giftede sig i 1887 med redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, hvilket overraskede Skrumsager, som siden mødte hende i 1882 i haven hos Cornelius Appel havde lært hende godt at kende. Trods Skrumsagers meget kritiske indstilling over for Jens Jessen, holdt venskabet mellem hjemmet i Københoved og Marie Fibiger hele livet igennem. (DBL 7, s. 391. Fink I, s. 70. Skrumsager: Minder om Fru Marie Jessen født Fibiger).
394. Anders Bjørn (Asbjørn) Drachmann (1860-1935), filolog. 1892 docent i klassisk filologi ved Københavns Universitet og 1905 professor. Medlem af Carlsbergfondets direktion i 1913, formand 1926-33. (DBL 4, s. 28-30).
395. Gustav Hakon Valdemar Feddersen (1848-1912), stiftamtmand. Cand. jur. 1876. Karriere i Indenrigsministeriet fra 1878 til 1895, hvor han blev amtmand over Ringkjøbing Amt. Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift og amtmand over Maribo Amt 1903-12. (Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen 1, s. 388).
396. Frederik Lindam Godefroi de Dompierre de Jonquières (1854-1925), overpræsident. Cand.jur. 1878. Karriere i Indenrigsministeriet, hvor han i 1894 blev departementschef. 1898 stiftamtmand over Fyns Stift og 1909 over Sjællands Stift. Overpræsident i København 1911. (DBL 7, s. 443).
397. Hans Dahlerup (1832-96), herredsfoged, birkedommer. Cand.jur. 1856. Fuldmægtig og assistent 1856-62. Auditør ved hæren 1862-70. Byfoged i Mariager og herredsfoged i Onsild og Gjerlev Herreder 1870-77. Birkedommer i Amager Birk 1877. Herredsfoged i Lejre Herred samt birkedommer i Ledreborg Birk 1888. Hans Dahlerups datter, Helga (f. 1871) blev i 1900 gift med Skrumsagers søn, Asbjørn Snare Kloppenborg Skrumsager (1870-1900), se slægtstavle C. (Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen 1, s. 305).
398. Astrid Stampe Feddersen (1852-1930), baronesse, kvindesagsforkæmper. Begyndte som ung sammen med to søstre at holde samfundsplysende foredrag for ansatte på godset Nysø og Præstøegns befolkning og oprettede et bibliotek på Nysø. 1882 blev hun medlem af Dansk Kvindesamfund, hvor hun var formand 1913-18. Hendes mærkesager var kvindernes valgret, gifte kvinders juridiske og formueretlige stilling og forbedring af enlige mødres vilkår. Engagerede sig også stærkt i den sønderjyske sag, der »...er den, der af alle Sager, Kvindesagen indbefattet, ubetinget ligger mit Hjærte nærmest«. (Dansk Kvindebiografisk Leksikon 3, s. 364-66).

399. Adolf Ditlev Jørgensen (1840-97), historiker, rigsarkivar. Født i Gråsten. Præliminæreksamen 1859, hvorefter han foretog frie studier i historie m.m. i København frem til 1863, hvor han blev hjælpelærer i Flensborg, indtil krigen i 1864 lukkede skolen. Fortsatte derefter de frie studier i historie i København, hvor hovedformålet var at udforske årsagerne til nederlaget i 1864. Han indså tidligt, at for at sikre en endelig fred måtte Slesvig deles. Ansat i Kongerigets arkiv i 1869, hvor han avancerede til gehejmearkivar. Ved arkivreformen i 1889 blev han rigsarkivar. A.D. Jørgensen fik et betydeligt historisk forfatterskab. Mest kendt er nok »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« fra 1882, der blev finansieret af brygger J.C. Jacobsen. 10.000 eksemplarer blev skænket til Sprogforeningen til uddeling i Sønderjylland. Netop Sønderjylland havde hans bevågenhed. Han ydede en betydelig indsats i sønderjysk foreningsarbejde i København og fik gennem skrifter og foredrag stor indflydelse i den nationale kamp i Sønderjylland. Han fik stor betydning for H.P. Hanssen, da denne kom til København i 1887, og fik et godt samarbejde med ham. Tilskyndede til udgivelsen af Sønderjyske Årbøger. (DBL 7, s. 513-17).
400. Carl Kruse (1840-1900), muremester. Født i Flensborg, hvor hans far – trods tysktalende – var forkæmper for danskheden. Efter læretiden tog han til København, hvor han grundlagde en omfattende forretning. Påtog sig mange tillidshverv og arbejdede stærkt for at fremme interessen i København for den sønderjyske sag. I 1884 dannedes et »Sønderjysk Samfund«, hvor muremester Kruse sammen med rigsarkivar A.D. Jørgensen ydede en stor indsats. Bror til Marie Kruse (1842-1923), leder af Marie Kruses Skole i København 1869-1902. (Sprogforeningens Almanak 1901, s. 92-93. Fink I, s. 104).
401. Amalie Skram (1846-1905), forfatter. Skrev bl.a. om ægteskabets kvindeundertrykkelse, men skildrede også sine traumatiske oplevelser på psykiatriske hospitaler. Gift med Asbjørn Oluf Erik Skram (1847-1923), forfatter. Stenograf i rigsdagen 1868. Protokolsekretær 1894-1918. Deltog frivilligt i krigen 1864 og skildrede det tabte Nordslesvig i »Hinsides Grænsen« (1888). Skrev politiske artikler og teater anmeldelser til dagbladene samt enkelte bøger. (DBL 13, s. 480-84).
402. Ane Catrine Kloppenborg (1828-1894), datter af H.D. Kloppenborgs bror, Johannes Kloppenborg, se slægtstavle C. Hun blev i 1850 gift med Hans Madsen Gøtterup (1817-75), gårdejer i Gøtterup, Tislund Sogn. Han kaldtes »den hellige Hans Madsen«, fordi han som svigerfaderen var ivrig pietist. På sine rejser som brandtaksator havde han omvendt mange. (Sønderjyllands Historie V, s. 339).
403. Jørgen Michaelsen (1830-1900), sognepræst. Dimitteret fra Jelling Seminarium 1852 og derefter lærer til 1855. Student 1858. Cand.theol. 1862. Sognepræst i Uge 1864-66, i Bjolderup 1866-80 og i Rødding-Skrave 1880-95. Derefter præst i Mjolden nogle år, hvorefter han igen

bosatte sig i Rødding. Hans indstilling var dansk, og han havde så stor søgning til sine gudstjenester, at Skrave Kirke måtte udvides. (Ravn: Lærerne i Nordslesvig, s. 234. Københoved Bysamfund, s. 187-92).

404. Se note 180.
405. Udtryk brugt om småt snedker- eller tømrerarbejde, tit med bibetydning af dårligt arbejde, som man ikke har lært. (Feilberg II, s. 196).
406. Den præcise betydning af vendingen er ukendt.
407. Se note 185.
408. Se note 124.
409. I begyndelsen af 1867 indkaldtes til de første sessioner. Den preussiske værnepligtsalder var 20 år mod den danske på 22 år, og tjenestetiden var 3 år med efterfølgende 4 år i reserven og derefter 5 år i landeværnet. Sessionsindkaldelserne, der omfattede 4 årgange, medførte, at et betydeligt antal unge mænd udvandrede til Danmark efter at have opteret for Danmark, dvs. valgt dansk indfødsret. Udvandringen forøgedes, da 14 årgange af det gamle mandskab blev indkaldt til kontrolforsamlinger for at blive indrullet i den preussiske reserve og for at aflægge faneed til den preussiske konge. Udvandringen fortsatte i mindre omfang de efterfølgende år. Den sidste store udvandring fandt sted efter den fransk-tyske krigs udbrud juli 1870. Muligheden for at optere for Danmark udløb den 16. november 1870 ifølge Wien-fredens artikel 19. Den nationalt betingede udvandring ophørte i løbet af 1880'erne. (Sønderjyllands Historie V, s. 47-49, 101-102, 165).
410. Andreas Peter Bentsen (1839-1914), bygmester, skoleforstander. Udlært tømrer 1857. Dimitteret fra Blågård's Seminarium 1864, hvorefter han blev lærer hos den kendte grundtvigske sognepræst Gunni Busck i Brøndbyøster og fra 1868 på Vallekilde Højskole. Kombinerede lærergerningen med bygmesterarbejdet, og den faglige undervisning på højskolen udviklede sig til en særlig håndværkerfagskole, som han var forstander for til 1907. Byggede kirker, gymnastikhuse, andelsmejerier og svineslagterier. (DBL 1, s. 571).
411. Et antal af tolv, dvs. dusin. (Feilberg IV, s. 906).
412. Brædder (Feilberg I, s. 304).
413. Eskild Skau (1831-94), gårdejer i Sommersted. Bror til Laurids Skau og Peder Skau og en tid Ane Marie Kloppenborgs forlovede (se note 185).
414. Christine Skau, der var født 1862, døde ugift i 1890. Søsteren, Marie Cathrine Skau (1861-1941), overtog efter faderens død i 1894 fødegården i Sommersted og blev i 1903 gift med Jørgen Jensen Petersen (1875-1955) fra Stursbøl, der var blevet bestyrer på gården i 1902. Begge ægtefæller gjorde en stor indsats i det folkelige, sociale og landbrugsfaglige arbejde i landsdelen. (Sprogforeningens Almanak 1942,

- s. 69-71, og 1956, s. 73-75).
415. Jeppe Brandorf (1827-94), gårdejer i Højrup, Stepping s.
 416. Skrumsager var medlem af Haderslev Kreds dag fra 1880 til 1905. (Schultz Hansen og Haase, s. 239).
 417. Se note 345.
 418. Jens Peter Friis (1827-89), gårdejer i Ejsbøl.
 419. Jørgen Hybschmann (1830-1902), gårdejer i Nustrup.
 420. Laust Jensen Arnum (1835-1908), gårdejer og hestehandler i Bovlund. Bestred en række tillidsposter, herunder sognefoged, medlem af synoden, kredsdagsmand og provinslanddagsmand. En årrække endvidere formand for Den nordslesvigske Landboforening. (Jessen, s. 556-57. Sprogforeningens Almanak 1910, s. 81-84).
 421. Claus Peter Wolff (1842-1913), gårdejer i Gammelgab, politiker. Elev på Rødding Højskole samtidig med Skrumsager. Havde mange tillidsposter. Medlem af kredsdagen 1868-1901. Provinslanddagsmand 1882-86. Medlem af provsti- og fællessynoden og medlem af Vælgerforeningens bestyrelse fra dens oprettelse. Formand for Den sundvedske Landboforening og for Fælleslandboforeningen for Nordslesvig m.m. (Jessen, s. 617-18. Sprogforeningens Almanak 1914, s. 80).
 422. Se note 119.
 423. Den præcise betydning af udtrykket er ukendt.
 424. Sprogforeningen (se note 384), Vælgerforeningen (se note 327) og Skoleforeningen (se note 244).
 425. Jacob Michelsen blev i 1887 formand for Sprogforeningen. Da C.F. Monrad (se note 427), som var leder af foreningens bogkomité, døde i 1889, var Michelsen indstillet på at få Jens Jessen som Monrads efterfølger, men anså det dog for rigtigst, at valget blev overladt til generalforsamlingen. Her blev imidlertid Mathias Andresen (1858-1916) fra Aabenraa valgt som foreningens sekretær og leder af bogarbejdet. M. Andresen var foreningens formand fra 1900 til 1916. (Feilberg Jørgensen, s. 34-36, 80).
 426. Carl Salicath (1825-99), advokat. Underretsadvokat i Haderslev 1854-72 og en periode formand for Selskabet Harmonien. Nægtede 1864 at aflægge ed til den preussiske konge og kunne derfor ikke virke som advokat. Han fortsatte dog som privat juridisk rådgiver for sine mange klienter. (Fangel 1, s. 427. Fangel 2, s. 32).
 427. Christian Frederik Monrad (1815-89), skoleleder. 1851 lærer, senere overlærer, ved Flensborgs lærde skole. Samtidig medbestyrer af en privat dansk pigeskole i byen. Afskediget 1864, men fortsatte som leder af pigeskolen, indtil den blev lukket i 1878. Medstifter af Flensborg Avis 1869 og indtil sin død medarbejder ved avisen. I perioder, hvor redaktøren af politiske grunde måtte i fængsel, redigerede han avisen. Medstifter af Sprogforeningen. (DBL 10, s. 43-45).

SLÆGTSTAVLE A. J.N.H. SKRUMSAGERS FÆDRENE SLÆGT

Hans Pedersen
† 1764
Gårdmand på Houmgård,
Hemmet Sogn
∞ 1749 med
Maren Jesdatter
1722-1801
∞² 1764 med
Niels Hansen
ca. 1733-1810
Ladefoged på
Lønborggård,
senere gårdmand i
Sønder Bork

Christen Hansen
1753-1803
Gårdmand på Houmgård
∞ med
Maren Knudsdatter
ca. 1768-1844

Jens Hansen
1759-1818
Møller i Tarm Mølle
∞² 1789 med
Maren Christensdatter
Bech
1769-1818

Else Marie Hansdatter
1762-1834
∞ ca. 1788 med

Jørgen Nielsen
1756-1821
Gårdejer i Tarp og ejer af
Strellev Kirke, senere
ejer af Skrumsegård

Niels Nielsen
† ca. 1773
Drukned ved
Ammelunds Gab

Abelone Nielsdatter
1758-1812
∞¹ ca. 1775 med
Matthias Christensen
Torbøl
ca. 1729-1794
Gårdmand på
Viumgård,
Sønder Vium Sogn

Kirsten Nielsdatter
1761-1787/88
∞ ca. 1778 med
Jørgen Iversen
ca. 1742-ca. 1792
Gårdmand i Tarm

Niels Hansen
1790-1851
Møller i Tarm Mølle
∞ 1819 med
Karen Tranberg
1796-1873

Maren Hansen
ca. 1795-1865
∞ med
Knud Jacobsen
1795-1839
Gårdejer i Rærup, Lydum S.

Hans Christian Hansen
1799-1867
Skolelærer og kirke-
sanger i Gesten
∞ 1826 med
Kirsten Marie Larsdatter
1796-1871

Christen Bech Hansen
1801-1885
Møller i Slumstrup Mølle

**Abigael Marie
Jørgensdatter**
1790-1834
∞ 1821 med
Søren Simonsen Vraa
1786-1868
Gårdmand på
Skrumsager Mark

Niels Hansen Jørgensen
1792-1872
Ejer af Skrumsegård
∞ 1834 med
Abelone Nielsdatter
ca. 1798-1866

Hans Jørgensen
1795-1871
Gårdmand på
Skrumsager Mark
∞ 1823 med
Sidsel Ingvartsdatter
1794-

Niels Jørgensen
1802-1853
Gårdmand på
Skrumsager Mark
∞ 1833 med
Margrethe Thorsdatter
1812-1886

**Niels Christian
Matthiesen**
1779-1866
Gårdmand i Torbøl,
senere husmand i Husted

Karen Jørgensdatter
ca. 1779-1801

Anne Marie Hansen
1826-1900
∞ 1849 med
Christen Lauesen Kragh
1823-1912
Gårdejer i Langetved

Jens Møller Hansen (i pleje hos farbror
Niels Hansen,
som var barnløs)
1835-1875
Møller i Tarm Mølle
∞ 1863 med
Ingeborg Kirstine
Tranberg
1838-1929

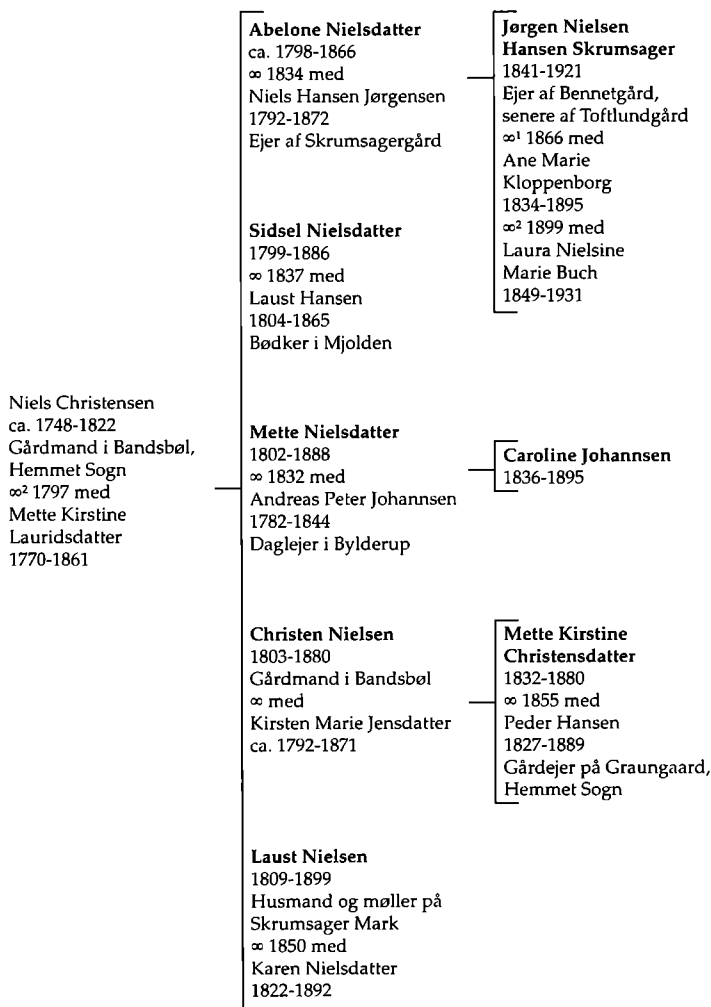
Jørgine Else Marie Vraa
1822-1848
Simon Peter Vraa
1828-

**Jørgen Nielsen
Hansen Skrumsgager**
1841-1921
Ejer af Bennetgård,
senere af Toftlundgård
∞¹ 1866 med
Ane Marie
Kloppenborg
1834-1895
∞² 1899 med
Laura Nielsine
Marie Buch
1849-1931

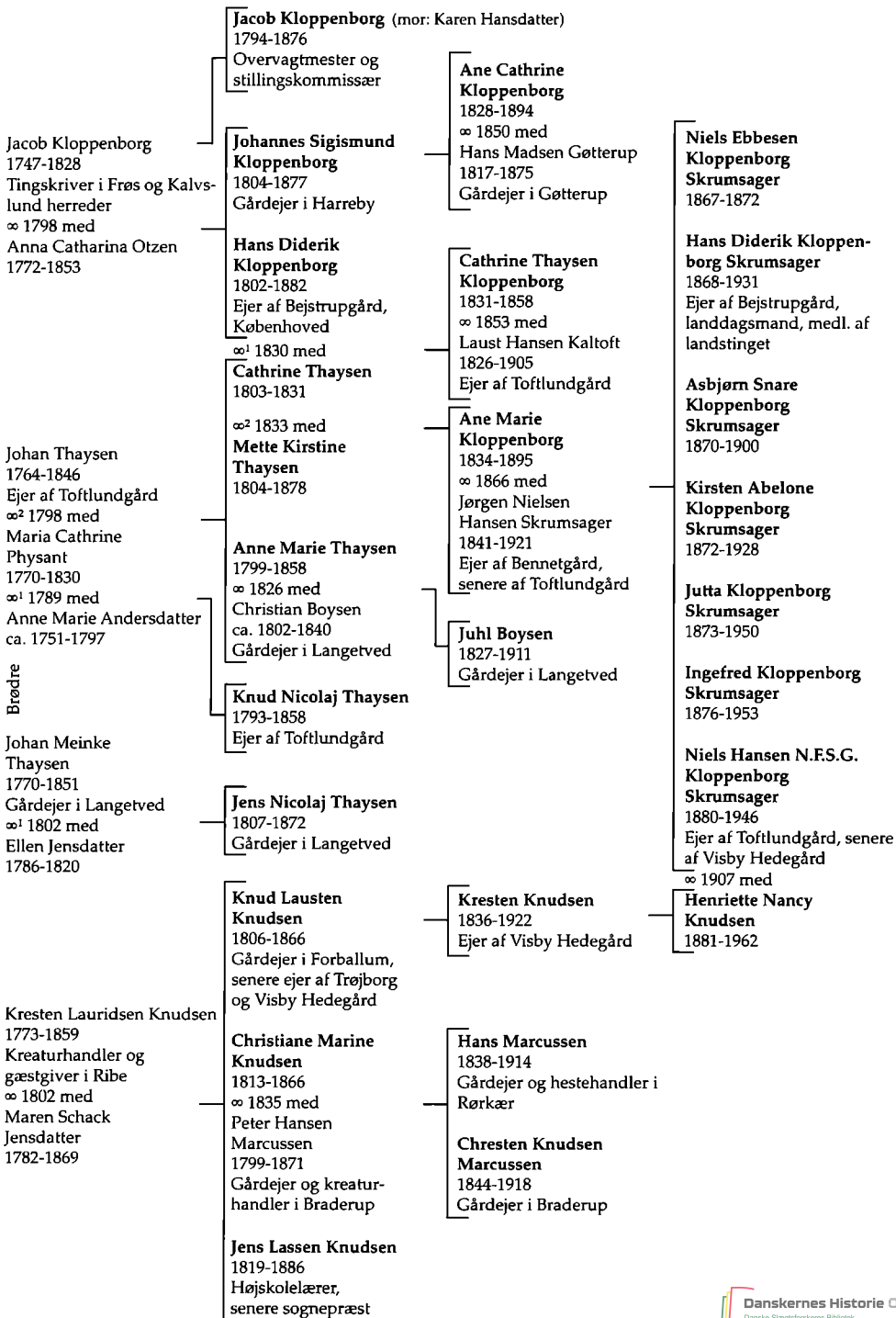
Jørgen Nielsen Hansen
1824-
Niels Hansen
1830-1904

Jørgen Nielsen
1834-1859
Niels Hansen Nielsen
1837-1901

SLÆGTSTAVLE B. J.N.H. SKRUMSAGERS MØDRENE SLÆGT

SLÆGTSTAVLE C. KLOPPENBORG, THAYSEN, KNUDSEN

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet:

Hærens Arkiv. Stambøger for Den Kongelige Livgarde til hest, Bog 98, 1851-1866. (Forkortet: Rigsarkivet, stambog).

Landsarkivet for Sønderjylland:

J.N.H. Skrumsagers privatarkiv (privatarkiv nr. 694).

Rødding Højskoles arkiv, acc 301/1.

Skrave Læseforenings arkiv, 231/1.

Kirkebøger.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Kirkebøger og folketællinger.

Lønborggårds fæsteprotokol 1742-1820. G 456-4.

Lønborggårds skifteprotokol 1771-1850. G 456-13.

Skøde- og panteprotokollen for Øster og Nørre Herreder 1799-1812.

B 82 G – SP 7.

Litteratur

Andersen, Inger Sophie: Skolesager fra Arrild Sogn. Sønderjysk Månedsskrift 1989, s. 328-32.

Arends, Otto Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, I-II. København 1932.

Bekker-Nielsen, Tønnes m.fl.: Gads Historie Leksikon, 3. udgave 2006.

Boesen, Marie: De Københoved Bønder. Sønderjysk Månedsskrift 1933-34, s. 17-37.

Busck, Steen og Poulsen, Henning (red.): Danmarks historie – i grundtræk. Aarhus 2002.

Danmarks Adels Årbog 1887 (Rosenørn).

Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave ved Sv. Cedergreen-Bech. København 1979-84. (Forkortet: DBL).

Dansk fremmedordbog. København 2000.

Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, I-II. København 1991.

Dansk Kvindebiografisk Leksikon, 1-4. København 2000-01.

Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848-50. 2den Del. Krigen i 1849. København 1877.

Den Store Danske Encyklopædi, 1-20. København 1994-2001.

Det blandede Distrikts Landboforening gennem 100 aar. Bredebro 1954.

Dübeck, Inger: Hvor længe gjaldt Jyske Lov? Ugeskrift for Retsvæsen 20, 1992, s. 233-39.

Elvius, Sofus: Danmarks Præstehistorie i aarene 1869-1884. Personalhistoriske Undersøgelser. København 1885-87.

Falk-Jensen, A. og Hjorth-Nielsen, H.: Candidati og examinati juris 1736-1936; candidati politices 1852-1936; candidati actuarii 1922-1936. I-V. København 1954-59.

Fangel, Henrik: Haderslev Bys Historie 1800-1945, 1. Haderslev 1975. (Forkortet: Fangel 1).

Fangel, Henrik: Haderslev Bys Historie 1864-1920. Haderslev og Aabenraa 1996. (Forkortet: Fangel 2).

Feilberg Jørgensen, Anders: Sprogforeningen gennem 100 år 1880-1980. Sønderborg 1980.

Feilberg, H.F.: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål, I-IV. København 1886-1914. (Forkortet: Feilberg).

Feilberg, H.F.: Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland. København 1898.

Festskrift til H.P. Hanssen paa hans 70 aars dag den 21. februar 1932. Sønderjydske Aarbøger 1932.

Fink, Troels: Båndene bandt. Forbindelsen over Kongeåen 1864-1914, I-II. Aabenraa 1999.

Friis, Torsten: Slavekrigen i Jylland 1848. Landbohistorisk Selskab 1998.

Friis-Petersen, H.: Dimittenderne fra Lyngby Seminarium. 1954.

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. 2. udgave, bind 10. København 2003.

Hansen, Kresten: Langetveds historie. 1978.

Hansen, N.: Forsamlingshusene i Nordslesvig. Sønderjyske Årbøger 1912, s. 46-128.

Hiort-Lorenzen, H.R.: Den slesvigske Forening. Sønderjyske Årbøger 1890, s. 120-237.

Hvidtfeldt, Johan (red.): Haandbog for danske lokalhistorikere. 1952-56.

Høy, Chr.: Handelsmanden, Legatstifteren Chr. Vad, Sædding Vadgaard. Fra Ribe Amt 1921, s. 405-32.

Japsen, G.: De nordslesvigske sparekassers historie. Aabenraa 1970.

Jensen, H.P.: Fra gamle dage. Minder fra Haderslev Vesteramt. Toftlund 1986.

- Jessen, Franz von (red.): Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. København 1901.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog, 1-5. København 1881-1918.
- Kamphøener, Morten: Om Toftlundgård. Sønderjysk Månedsskrift 1959, s. 201-03.
- Kamphøener, Morten: Skrumsager. En sønderjysk fører. Aabenraa 1959. Københoved Bysamfund. Kolding 1950.
- Lauridsen, P.: Da Sønderjylland vaagnede, I-II. København 1920.
- Liljefalk, Axel og Lütken, Otto: Vor sidste kamp for Sønderjylland. 3. oplag. 1920.
- Madsen, Per: Et bidrag til Grindsted Vestersogns gård- og beboerhistorie. Bind 3. Modvig, Loft, Jerrig, Eg. 1995. (www.lokalarkiverbillund.dk/ejendom/ejendom.html 1. juni 2007).
- Meddelelser fra Det statistiske Bureau, 5. samling. København 1859.
- Møller, John M.: Historiske oplysninger om Slaugs Herred. Kolding 1914.
- Nielsen, M.H.: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. Aabenraa 1944.
- Nyholm, Asger: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid. Aabenraa 1958.
- Olesen, Anton Andreas: Træk af Strellev sogns historie. Ølgod 1991.
- Olsen, Erling: Danmarks økonomiske historie siden 1750. København 1967.
- Ordbog over det danske sprog, 1-28. 1919-56. (Forkortet: ODS).
- Ordbog over det danske sprog, Supplement 1-4. 1992-2001. (Forkortet: ODS, Suppl.).
- Pedersen, Käthe Z.S. og Pedersen, John: Rødding Højskole 1844-1994. Rødding 1994.
- Petersen, Thade: De sønderjyske Frimenigheders Historie. 1921.
- Ravn, L.S.: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920. Aabenraa 1978.
- Ravn, L.S.: Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920. Aabenraa 1981.
- Refslund Poulsen, M.: Minder. Person- og Folkelivsskildringer fra Nordslesvig. København 1949.
- Roussell, Aage (red.): Danske Slotte og Herregårde. 2. udgave. Bind 10. Vendsyssel. Bind 13. Midtjylland. København 1966.
- Saxo Danmarkshistorie. Oversat af Peter Zeeberg. København 2000.

Schultz Hansen, Hans og Haase, Ingolf (red.): Det nationale portrætgalleri på Folkehjem. Aabenraa 2005.

Schultz Hansen, Hans: Preussiske arkiver fra Nordslesvig 1867-1920 – den statslige og kommunale forvaltning. Arkivernes Informationsserie. Statens Arkiver 1999.

Skrumsager, J.N.H.: Virkelighedsbilleder. Sprogforeningens Almanak 1894, s. 4-27.

Skrumsager, J.N.H.: Niels Spang. Sprogforeningens Almanak 1905, s. 68-105.

Skrumsager, J.N.H.: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Aabenraa 1970.

Skrumsager, Niels: Minder om Fru Marie Jessen født Fibiger. Flensborg Avis, 15. juni 1935.

Slægten Lauridsen fra Grønvang, Vejen, og nogle af dens slægtsforbindelser. Samlet af Olav Vang Lauridsen og Jens Peter Harbo. Vejen 1921.

Sprogforeningens Almanak, forskellige årgange (mindeord).

Statistiske Meddelelser, 3. række, 11. bind. Udgivet af Danmarks Statistik. København 1892.

Svendborg Amts Bebyggelsesnavne. Udgivet af Stednavneudvalget. København 1958.

Sønderjydske Skoleforening 1892-1942. Kolding 1942.

Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk, IV-V. København u.år og 1932-33.

Sønderjyske historikere efter 1864. Aabenraa 1976.

Sørensen, Edvard: Frøs Herreds Sparekasse 1872-1972. Rødding 1972.

Sørensen, Svend og Nielsen, Niels: I hælene på Christen Kold. Thisted 1990.

Thestrup, Poul: Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til i dag. Arkivernes Informationsserie. Rigsarkivet 1991.

Thestrup, Poul: Mark og skilling, kroner og øre. Arkivernes Informationsserie. Rigsarkivet 1991.

Thiset, A.: Optegnelser om de ældre Led af den paa Damgaard hjemmehørende Adelsslægt Krabbe. Personalhistorisk Tidsskrift 1. række, 3. bind. (1882), s. 40-79.

Trap, J.P.: Danmark, 5. udgave, VIII, 1 Århus Amt. VIII, 3 Vejle Amt. IX, 2 Ribe Amt. X, 2 Tønder Amt. København 1963-1966.

www.danskebilleder.dk (søgeord: Mads Mathiesen Smidt). 1. juni 2007.

www.de.wikipedia.org (søgeord: Theodor Körner). 1. juni 2007.

www.historie.syd-fyn.dk/skole/kold/Kold12.htm. 1. juni 2007.

www.litteraturpriser.dk/1850t/pnr2300.htm. 1. juni 2007.

www.lyngbybib.dk/composite-276.htm. 1. juni 2007.

www.riskmus.dk/bundsbaekhistorie.html. 1. juni 2007.

Den førende dansksindede skikkelse på Røddingegnen under det preussiske styre af Sønderjylland 1864-1920 var Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager (1841-1921).

Skrumsager var vesttjyde af fødsel og opvækst, men kom i 1859 til Rødding Højskole. Efter sit ophold her blev han på egnen som forvalter hos H. D. Kloppenborg på Bejstrupgård i Københoved, og i 1865 købte han Bennetgård i samme by. Her erobrede han både Kloppenborgs datter Ane Marie, som han måtte »bortføre« for at gifte sig med, og befolkningens tillid. I 1872 stiftede han Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder, som han i mange år var formand og forretningsfører for, men gjorde sig ellers især gældende i folkeligt og nationalt arbejde. Skrumsager var en ledende kraft i grundlæggelsen af Rødding Frimenighed i 1874 og fra begyndelsen i 1880 fremtrædende i Sprogforeningen, bl.a. som medredaktør af dens almanak. I mange år sad han i Haderslev kreds dag, og han medvirkede ved oprettelsen af Vælgerforeningen i 1888 og var dens formand 1907-1919. Skrumsager havde betydning for danskheden i hele den sønderjyske landsdel.

I årene 1905-12 skrev Skrumsager erindringerne »Æt og Minder«. De rummer en sand guldgrube af stof om datidens nationale og landbrugsfaglige forhold, folkelivet og den grundtvigske vækkelse, Skrumsagers store familie og meget andet af betydning for Sønderjyllands og Røddingegnens historie. Først nu, et århundrede senere, er de blevet udgivet af Hans-Ole Mørk, der har tydet de mange håndskrevne sider, udarbejdet fyldige forklaringer til teksten og forsynet bogen med en indledning.

ISBN 978-87-7406-103-8

ISSN 0109-7199

9 788774 061083